

SƏDAQƏT KƏRİMOVA

ÖZGƏ AĞRISI

Bakı – 2018

Redaktor: Nuridə Qılınclı

Sədaqət Kərimova

Özgə ağrısı (hekayələr, povest və pyes). – Bakı, “Səda” nəşriyyatı, 2018, – 328 səh.

Tanınmış yazıçı-jurnalist Sədaqət Kərimovanın imzası oxuculara yaxşı tanışdır. Əsərlərini Azərbaycan və ləzgi dillərində qələmə alan müəllifin bir sıra əsərləri rus və türk dillərinə də tərcümə olunaraq nəşr edilib. «Özgə ağrısı» S.Kərimovanın sayca 25-ci kitabıdır. Buraya yazıçının müxtəlif illərdə qələmə aldığı hekayələr, povest və ləzgi dilindən özünün tərcümə etdiyi pyes daxil edilib. İnsan mənəviyyatından bəhs edən bu əsərlər orijinal mövzu seçimi, dramatik süjetləri və yaddaqalan obrazları ilə seçilir.

Kod: 664/07

ISBN: 5-86874-126-9

© Sədaqət Kərimova, 2018.

© “Səda” nəşriyyatı, 2018.

REDAKTORDAN

Onu ilk dəfə görəndə məktəbli idim. Canımdan çox sevdiyim bibim Səyyarə Rəsulova Kəlbəcər Rayon Partiya Komitəsinin katibi işləyirdi. Bir dəfə işdən evə dönəndə özü ilə gələn gözəl, təravətli, şux xanımı mənə təqdim edərək dedi: «Sədaqət xanım istedadlı jurnalistdir, həm də çox mərddir. Sənin də belə bir jurnalist olmağını istərdim».

Bu sözlər mənim gələcək həyatıma çıraq tutdu. Onun kimi jurnalist olacağıma ürəyimdə söz verdim. Ali təhsil aldım və ilk işlədiyim zavod qəzetinə də haqqımda onun verdiyi müsbət rəy əsasında qəbul olundum.

Sədaqət xanım təkcə istedadlı jurnalist deyil, həm də gözəl insan, qibtə ediləcək sədaqətli dostdur. Bu sözlərimin şahidi zamandır. İllər keçsə də onun bu xüsusiyyətləri daha da gözəlləşir, mükəmməlləşir.

Sədaqət xanımın mənəvi dünyasını 1993-cü ildə tanıdım. Yenicə nəşr olunmuş «Hal» kitabını bağışlamışdı mənə. Evdə iş otağıma çəkilib kitabı oxumağa necə aludə olmuşdumsa, özümdən xəbərim yox idi. Sərvinaz obrazı ətrafında cərəyan edən hadisələr, onun üzləşdiyi haqsızlıqlar, ailə faciəsi mənə elə təsir etmiş, qadının acı taleyinə ürəyim elə yanmışdı ki, ağlayaraq boğulmağımın səsinə qayınanam özünü çatdırmış, vəziyyətimin pis olduğunu görüb həkim çağırmışdı...

Ailəsinə sədaqətli, namuslu, qeyrətli, lakin haqqını müdafiə edə bilməyən bir qadın obrazını bu qədər həssaslıqla yaratması Sədaqət xanımı mənə zəngin mənəvi dünyası olan bir yazıçı

kimi tanıtdı, sevdirdi. O, bir sıra əsərlərində qadınların müdafiəçisi rolunu oynayır, bu müdafiə ədalətə, haqqa söykənir. Işıqlandırdığı ailə-məişət problemlərini elə həll edir ki, oxuyanda «belə də olmalıdır», – deyə düşünürsən.

Bu kitabda toplanmış bütün hekayələrdə, həmçinin povest və pyesdə S.Kərimova obrazların dili ilə cəmiyyətimizdəki ədalətsizlikləri, insan mənəviyyatındakı aşınmaları oxuculara çatdırmaqla yanaşı, onlarda «niyə?» sualının yaranmasına imkan vermir, özünəməxsus ustalıqla hər şeyi həll edir. Anlatmağa çalışır ki, Vətən, Ata, Ana əvəzolunmazdır, Ailə cəmiyyətin tənzimləyicisidir.

Bitib-tükənməyən yaradıcılıq axtarışları və qazandığı uğurlarla Sədaqət xanım özünün «Soyuq günəş» əsərində göstərdiyi kimi bikə olduğunu sübut edir. Onun qələmə aldığı bikələr öz dövrlərində qəhrəmanlıq edib tanınmışlarsa, mənim tanıdığım bikə öz qələmi ilə bu qəhrəmanlığa yüksəlib. Onun müxtəlif ədəbi janrlarda eyni ustalıqla əsərlər yaratmaq istedadına heyranam. S.Kərimova jurnalist, şair, yazıçı, bəstəkar, ssenarist, rejissor peşələrinə ustalıqla yiyələnib.

Kitabın adı təsadüfən seçilməyib. S.Kərimovanın qəhrəmanları özgə ağrılarını özününkü kimi yaşayan zəngin mənəvi aləmi olan insanlardır. Yazıçı həyatda olduğu kimi yaradıcılığında da yüksək mənəvi dəyərlərə söykənir. Məhz bu keyfiyyətlər «Özgə ağrısı»nda toplanmış əsərlərin bədii dəyərini artırır, onları oxuculara sevdilir. Bir sözlə, Sədaqət xanım qibtə ediləcək enerji mənbəyidir, əsl vətənpərvərdir, xəmiri söz sənətindən yoğrulan dağ çiçəyidir.

Bir şagirdin gözəl müəllimi haqqında danışması necə çətindirə, mənə də Sədaqət xanımın saymaqla bitməyən keyfiyyətləri haqqında söz demək eləcə çətinidir. Amma bir şey şəksizdir – o, mənim üçün mayakdır, özündən sonra gələn nəsil üçün isə gözəl örnək.

Nuridə QILINCLI

HEKAYƏLƏR

GECİKMİŞ BƏNÖVŞƏ

Səhər tezdən üfüqdə ilk qızartı görünəndə adəti üzrə yuxudan oyandı. Otağın pəncərələrindən içəri işıq zolağı düşmüşdü. Bədəni ağrıdan sızıldayır, başında, qollarında, ayaqlarında zoqqultu gəzirdi. Köksünü anlaşılmaz, küt bir ağrı göynədirdi. Divardakı saata baxdı: beşin yarısı idi. Deməli, vur-tut bircə saat yatmışdı. Səhərəcən yerində qurcalanıb gah bu, gah o biri böyrü üstə çevrilsə də, iki həb yuxu dərmanı atsa da, uyuya bilməmişdi.

Zorla geyinib asta addımlarla həyətə çıxdı. Tər-təmiz sübh havası üzünə toxunanda sanki yuxudan ayıldı, kürəyini divara söykəyib bir an tərpməməz halda qaldı. Özünə gəlib acgözlüklə, ciyərdolusu nəfəs aldı, sanki bu kiçik səadətin onun əlindən alınacağından qorxurdu. Bir xeyli beləcə dayandı, sonra ayaqlarını sürüyə-sürüyə əlüzyuyana yaxınlaşıb suyu açdı. Buz kimi soyuq su canına üşütmə saldı. Yenidən evə keçib dəsmalla kurulandı. Yorulmuşdu. Taqətsiz halda stula çöküb nəfəsini dərdi. Baş gicəllənir, gözləri tor görürdü. «Qurban olduğum Allah gör məni nə günə salıb», – deyə ürəyində şikayətləndi.

Saatın əqrəbləri 5-in üstündə dayananda tələsik addımlarla evdən çıxıb kəndin yuxarı başına tərəf səmt aldı. Bacardıqca tez yeriyirdi ki, kimsəyə rast gəlməsin. Sorğu-sual, hal-əhval başlanacaqdı, buna isə davam gətirməyə təqəti yox idi.

Məhəllənin başındakı sonuncu ev də arxada qalanda arxayınlıqla nəfəs alıb, addımlarını bir qədər yavaşıtıdı. Son üç ay

ərzində ilk dəfə idi ki, bu qədər yolu birdən qət edirdi. Yorulub əldən düşmüşdü, amma dincəlmək fikri yox idi. Qorxurdu ki, birdən otursa, daha yerindən qalxa bilməz. Ona görə də özünü məcbur edirdi ki, mənzil başına çatanacan davam gətirə bilsin.

Nəhayət, istədiyi yerə – Yargundan rayon mərkəzinə tərəf gedən maşın yolundan xeyli aralıdakı böyük təpəyə çatanda sevinclə «İlahi, şükür sənə!» – deyib iri bir daşın üstündə oturdu. Buradan kənd ovuc içi kimi görünürdü. Aşağıda Samur çayının ilan kimi qıvrılmasına, hikkəsindən daşlara çırıpıaraq köpüklənib gurultu sala-sala axmasına tamaşa etmək onu əyləndirdi. Həyətlərdə vurnuxan adamlar bapbalaca görünürdülər. Mal-qara böyürtüsü, xoruz banı, it hürüşü kəndi başına götürmüşdü. Üç yol ayrıcında kimsə dayanıb naxırın yığılmağını gözləyirdi. Diqqət kəsildi, Şahmuradı tanıdı. «Bu gün onun növbəsidir», – deyər həsədlə fikirləşdi. Vaxtilə növbəsi çatanda o da beləcə camaatın mal-qarasını örüşə aparardı. Hanı o günlər, hanı o sağlamlığı?..

Bir azdan Şahmurad da, naxır da görünməz oldu. Bayaqlı səs-küy, uğultu, böyürtü kəsildi, ətrafa sakitlik çökdü.

Kürəyində günəşin yandırıcı şüaları gəzdikcə bundan xoşhal olurdu. İndi bütün dünyada ondan ötrü bu günəş şüalarından qiymətli heç nə yox idi. Onun xəstə, yorğun canına az da olsa hərarət yayılırdı. Son vaxtlar günəş şüaları da onun bədənini əvvəllər olduğu kimi isidə bilmirdi. «Ey dili qafil, gör nə günə qalmışam ki, dünyanı yandırıb kül edən günəş də məni qızdırma bilmir. Nəinki canım, ruhum da donub».

İyulun ortaları olmasına baxmayaraq əyninə qalın yun köynək, onun üstündən isə sıriqlı geyinmiş, başına yun papaq qoymuşdu. Amma yenə də bədəni qızınmırdı ki, qızınmırdı. Çoxdan bəri idi ki, canında üşütmə gəzirdi. Bəzən havanın qazan qaynadan vaxtında belə onu titrətmə tuturdu. Yatağa girib yorğan-döşəyə bürünməyincə, bu halı keçib getmirdi.

Hava çox isti idi. Nəfəs çəkməli deyildi. Günəşin hərarəti,

deyəsen, onun üşütməsini bir az azaltmış, yavaş-yavaş canına isti keçməyə başlamışdı. Elə bil kimsə onun kürəyinə qızdırıcı qoymuşdu. Bundan xoşhallanaraq gözlərini yumub oturduğu yerdəcə mürgülədi.

– Camal dayı, ay Camal dayı, istidən bişdin ki!..

Qonşunun oğlu idi. O, üzündən sağlamlıq və gənclik yağan bu pəhləvan cüssəli, qarayanız oğlanın yalın ayaqlarına baxanda canından üşütmə keçdi. «Bala, bəs sənə soyuq deyil?» – deyə soruşmaq istədi, amma sözlərinin qəribliyə salınacağını düşünüb, heç nə demədən kədərlə gülümsədi. Yərəlinin günəşdən yanıb qaralmış, tunc rəngə çalan enli sinəsinə, əzələli qollarına həsədlə tamaşa etdi...

Yazda bu yerlər başdan-başa bənövşələrə qərq olurdu. Adətən, hər il oturduğu bu yerdən baharın ilk müjdəçiləri olan bənövşələri seyr edər, sonra isə dərməyə qıymadığından, dizləri üstə çöküb onları qoxlayar, ətirlərini ciyərlərinə çəkərdi. Elə bir bahar olmurdu ki, onların görüşünə gəlməsin. Bircə bu yaz köhnə adətinə xilaf çıxmışdı. Xəstəlik onu göz açmağa qoymamışdı. Elə zəifləmiş, elə halsızlamışdı ki, evdən çölə çıxma bilməmişdi. Ürəyi üzülə-üzülə, qəlbi kədərdən sıxıla-sıxıla təbiətin bu nazlı çağını, torpağın qış yuxusundan oyanan, yerin dirçələn vaxtını görə bilmədiyinə görə yanıb-yaxılsa da, əlindən heç nə gəlməmişdi.

Amansız qocalıq və adını bilmədiyi xəstəlik onu ev dustağı etmişdi. Uzandığı yerdən həsrət dolu baxışlarını pəncərənin o üzündən görünən, uzaq, əlçatmaz arzunu xatırladan bir parça səmaya zilləyər, qəlbinə çökmüş qəm yükünü özündən uzaqlaşdırmağa çalışar, amma buna gücü çatmazdı. Sevinc, şadlıq kimi duyğular onu çoxdan tərk etmişdi, onların rəngini, dadını unutmuşdu, haçansa ürəkdən güldüyünü, fərəhləndiyini, adi məişət qayğılarına başının qarışdığını yadına sala bilmirdi. Elə bil bu dünyaya gələndən köynəyi qəm-kədərdən biçilmiş, xəmiri dərddən yoğrulmuşdu. Sanki dünyaya ağrı-acı çəkməyə

gəlmişdi...

Son üç ayda ilk dəfə idi ki, evdən bayıra çıxırdı. Yazın dəmdəstgahından əsər-ələmət qalmamışdı. Min cür gül-çiçəyə bələnməmiş çəmənliyin yerində qurumuş ot-ələfdən başqa heç nə gözə dəymirdi. Qızmar günəşin yandırıcı şüalarına davam gətirə bilməyən biçənək artıq ömrünü başa vurmuşdu.

Daşın üstündə oturmaqdan bezib, qurumuş otların üstünə uzandı. Günəşin xoş hərarətini hiss etmək üçün gözlərini yumdu. Birdən burnuna nə isə tanış, doğma bir qoxu gəldi. Bu qoxu ruhunu titrətdi, canına yayıldı, sanki məst oldu. «Mənə nə olub, burnuma dəyən nə qoxusudu? Bu, qurumuş ot-ələq qoxusu deyil, axı niyə yadıma sala bilmirəm?» – deyə öz-özünə sual verdi, nə sualına cavab tapa bildi, nə də həmin qərribə qoxu keçib getdi.

Elə bil qəlbinin əlçatmaz guşəsindəki ən zərif bir telə toxunmuşdular. Bu qoxu onda kədər qarışıq sevinc, tonqalın son közərtisinə bənzər bir titrəyiş, itirilmiş, əldən çıxmış, bir daha geri qayıtmayacaq nə isə qiymətli bir şeyin həsrətini oyatdı. Bu hiss onu elə çulğadı ki, qeyri-ixtiyari gözlərini açıb yerində dikəldi. Bihuşedici qoxu yaxınlıqdan gəlirdi. Diqqətlə ətrafına boylandı, amma heç nə görmədi. «Aman Allah, burda məndən başqa kim var ki? Bəs bu qoxu hardan gəlir? Deyəsən ağlım çaşır. Yoxsa məni qara basır?» – deyə qıyılmış xırda, kirpiksiz gözlərini narahat halda yan-yörəsində gəzdirdi.

Birdən bayaq üstündə oturduğu iri daşın altından zərif boy-nunu uzadaraq nazlanan bənövşəni görəndə gözlərinə inanmadı. Çiçəyin incə, zərif gövdəsi özünə yer tapa bilmədiyindən əyri-üyrü bitmişdi. Camal ehmallica əlini bənövşəyə uzatdı. Onun yaşıl yarpağı torpağa yapışmışdı. İsti yel çiçəyi əsdirir, elə bil onunla əylənmək istəyirdi. Bənövşənin köməksiz, yazıq, məlul görkəmi onu kövrəltdi, gözləri doldu.

Əyilib bənövşəni qoxladı. Sanki onun gözəl ətrini, təkrarsız qoxusunu əbədilik yaddaşına həkk etmək istəyirdi.

Onun vaxtsız gəlişinin mənasını başa düşməyə çalışdı. «Bəlkə məndən ötrü açıb, yarama məlhəm olmaq istəyib? Bəlkə Bənövşəm göndərib? Hə, bu, onun işidir!» Bu fikrinə inandı. Düz-dünyanın bənövşə ilə dolu olduğu vaxtda qıyıb bircə dənəsini dərməyən Camal bu dəfə əlləri əsə-əsə çiçəyi saplağından ayırdı. Onu burnuna yaxınlaşdırıb dönə-dönə qoxladı. «Vallah, Bənövşəm göndərib bunu mənim üçün, yoxsa bu qızmar yay havasında bunun nə işi var», – düşündü. «Burda qalsam, solacaq. Ayrıla bilmərəm ondan. Bu, o Bənövşəmin əvəzidir». – Yerindən qalxıb evinə tərəf üz qoydu...

Kəndin qurtaracağında yerləşən tənha evinə çatan kimi stəkana su töküb bənövşəni onun içinə qoydu. Sonra illər yorğunu kimi taqətsiz halda çarpayısına sərildi. Halsızlıq və bədənini бүürmüş ağrı ona aclıq hissini də unutdurmuşdu. Dünəndən dilinə bir tikə çörək dəyməsə də, yemək yadına düşmürdü. Neçə vaxtdan bəri yığışdırılmamış otaqlar onu məngənə kimi sıxdı. «Hardasan, Bənövşə?» – deyə var gücü ilə qışqırmaq, qəlbinə dolmuş acı həsrəti özündən uzaqlaşdırmaq, ürəyindəki ağırlığı boşaltmaq istədi. Birdən zərif qamətli, gözəl Bənövşə gəlib gözləri qarşısında canlandı. O, elə canlı idi ki, sanki onunla üz-üzə, nəfəs-nəfəsə dayanmışdı.

Sonra Bənövşəyə ağ gəlinlik libası geyindirdilər. O ağ libas Bənövşəyə necə yaraşdı, Allah! Yox, yox, bu ki ağ kəfəndi... Ağ kəfən də onu gözəl göstərirdi. Gözəlliyi dillərdə gəzən Bənövşə ölənin gün kiminsə dediyi «Ölmüş, ölüm yatağında da gözəldir» sözləri üstündən uzun illər keçsə də, Camalı yandırır cızdağını çıxarırdı. On yeddi yaşında evinə gəlin gətirdiyi, cəmi on il birgə ömür sürdüyü Bənövşəsi onları yetim qoyub getdi. İyirmi yeddi yaşında soyuq məzara tapşırdığı Bənövşə öz gəlişi ilə onun həyatına necə böyük səadət, bəxtiyarlıq gətirmişdisə, gedişi ilə də bir o qədər qəm, kədər qoymuşdu. Gözəl olduğu qədər şirin, şirin olduğu qədər sevimli, sevimli olduğu qədər mülayim olan bu qadın onun ürəyini elə fəth etmişdi ki, ölümündən

sonra belə burda başqa qadın sevgisinə, məhəbbətinə yer qalmamışdı. Qohum-əqraba onu çox dilə tutmuş, evləndirmək istəmişdi. Amma ağır təbiətli, təmkinli olan Camal bir cüt qızını – Çimnazla Gülnazı ögey ana ixtiyarına vermək istəmədiyini bəhanə gətirmişdi. Onları böyüdüb ərə verəndən sonra da evlənmək söhbətini yaxına qoymamışdı. «Ata, indi nəyi bəhanə gətirirsən?» – deyə qızları kövrəlib onu yola gətirməyə çalışsalar da, Camalı inadından döndərmək mümkün olmamışdı. «Tək adamsan, qabaqdan qocalıq gəlir, yalnız qalıb nə edəcəksən? Hərəməz bir kənddə yaşayırıq. Nə bizdə qalmırsan, nə də biz ailəmizi qoyub gündə gələ bilmirik», – deyə qızları hər gəlişlərində ona yalvarırdılar. Hər onların gedişində Camal yetimləşir, saatlarla gözlərini naməlum bir nöqtəyə dikib qalırdı. Ömrü boyu özünə bircə şey arzulayırdı: «Allahım, məni yorğan-döşək xəstəsi eləmə, qoy bu dünyanı rahatlıqla tərk edim».

İndi budur, qocalıq gözlənilmədən, vaxtsız-vədəsiz gəlib onun qapısını döymüş, özü ilə saysız-hesabsız ağrılar, acılar gətirmişdi. Qızları ona tez-tez baş çəksələr də, pal-paltarını yuyub, yeməyini hazırlasalar da, onu tənhalığın əlindən qurtarmağa gücləri çatmırdı.

Sabah səhər qızlarının hər ikisi uşaqlarını da götürüb ona baş çəkəcəkdə. Keçən həftə gedəndə «Bu şənbə-bazar hamımız yanında qalacağıq», – demişdilər.

Axşamın qəmli kölgəsi yavaş-yavaş kəndin üstünə enəndə Camalın pəncərəsindəki ağ işıq da öləziyir, otağa qaranlıq çökürdü. Bir azdan ətraf qatı zülmətə qərq oldu.

Camal canında dözülməz bir ağrı hiss etdi. Ağrı ona gah üşütmə, gah da qızdırma verirdi. Ayağa qalxıb dərman axtarmağa halı yox idi. Bir az keçmişdi ki, nəfəsi təngidi, gözlərinin üstünə sanki qara pərdə endi. Sonra elə bil çəkisizliyə düşdü. Bədəni yavaş-yavaş soyuyurdu. Əl-ayağı buza dönmüşdü. Var gücü ilə gözlərini açıb pəncərəyə nəzər saldı. Gecənin

qaranlığında stəkanın içindəki yalqız bənövşəni güc-bəla ilə sezdi. Ürəyindən son dəfə bu zərif çiçəyi qoxlamaq, onun ətrini ciyərlərinə çəkmək, onunla vidalaşmaq arzusu keçdi. Lakin bu, ona bütöv bir ömrü yenidən yaşamaq qədər çətin göründü. Çarpayısı ilə pəncərə arasında ki metrlik məsafə ona çox uzaq gəldi. «Hə, vədəm yetib, ölürəm, amma vidalaşmadan olmaz. Uşaqlarla olmadı, heç olmasa bənövşəmlə sonuncu dəfə görüşüm. Orda Bənövşəmə onun hədiyyəsi ilə vidalaşdığını deməliyəm, mütləq deməliyəm», – dedi.

Bu arzusu dəli istəyə çevrildi. Ondan cəmi iki addımlıqda olan bu xırdaca çiçəklə son dəfə vidalaşmaq üçün yerindən dikəldi. Ayağa durub pəncərəyə necə yaxınlaşdığını, çiçəyi stəkandan götürüb yenidən yerinə necə qayıtdığını bilmədi. Bənövşəni qoxladı, dogma, məstedici qoxu onu qərribə bir aləmə, sanki sonsuzluğa apardı. Həmişə arzusunda olduğu aləmə və illərlə ayrılığına alışa bilmədiyi Bənövşənin yanına... Budur, çəmənləkdədir. Bənövşədən başına çələng qoymuş Bənövşə ağ libasda onu səsləyir. Camal son dəfə «Gəlirəm gülüm, gəlirəm. Neçə ildir gözləyirəm çağırışını», – kəlməsini pıçıldadı...

Səhər Çimnazla Gülnaz atalarını yoluxmağa gəldilər. Otağa girəndə onun yatmış olduğunu düşündülər. Çimnaz irəli keçib atasını öpdü. Dodaqları onun buz kimi soyuq üzünə toxunanda qıyqa çəkdi. Camal artıq gözlərini əbədi yummuşdu. Yarıaçıq qalmış ovcunda bir bənövşə vardı – solmuş bənövşə...

1992-ci il

YEDDİ PƏRİ

Ətrafa «Tərəkəmə»nin oynaq sədaları yayılmışdı. Məclisdəkilər musiqiyə həmahəng şəkildə əl çalırdılar. Oyun havası deyəsən kiminsə sümüyünə yaman düşmüşdü. Bunu toydan gələn şən səslər sübut edirdi.

Məhəllənin o başından, Zeynəbgildən gələn çalğı səsi Ayişəni kövrəltmiş, evdən çıxıb qaranlıqda, tənha guşədə oturmağa məcbur etmişdi. O, bağın qurtaracağında, iri fındıq kollarının dibində, otların içində oturub əlləri ilə dizlərini bərk-bərk qucaqlamış, gözlərini naməlum bir nöqtəyə zilləmişdi. Yarım saatdan çox idi ki, bədbin düşüncələrin əsirinə çevrilmişdi.

Son vaxtlar toy sədası, çalğı səsi onu yaman kədərləndirirdi. Bu kədərə acı həsrət, cavabsız qalmış suallar qarışırdı. Bu, xoşbəxtliyə, səadətə həsrət qalmış bir qızın ürək sızıltısı idi. Qəlbini göynədən, qaysaqlamayan yarasını qopardan əzəbli bir ağrı idi. Elə ağrı ki, kimsə ona əlac edə bilməzdi...

Adətən, o, toy-düyünə həvəssiz yollanardı. Qohum-qonşu, dost-tanış tənəsi olmasaydı, belə yerlərə yerli-dibli getməzdi. Amma neyləmək olar, kənd yeridir, ayıbdır, getməsə, «paxıllıq edir», – deyirlər. «Paxıllıq edirəm?» Bu fikrindən tutuldu, sonra isə utana-utana öz-özünə etiraf etdi: «Əlbəttə, paxıllıq edirəm. Ailə qurmaq mənim də haqqım deyilmi?» Daha qəhərini uda bilmədi. Gözlərindən yaş sel kimi axmağa başladı. Lakin bununla da sakitləşmədi. Əksinə, ağladıqca ürəyindəki tufan bir az da gücləndi. Otların üstünə yığılıb hönkürdü. O, hirsindən

yan-yörəsindəki otları yoluşdurur, əlləri ilə yeri döyəcələyirdi. Uşaq kimi içini çəkə-çəkə, yanıqlı-yanıqlı ağlayırdı. Uşaqdan onun bircə fərqi var idi: təsəlli diləmirdi, ovunmaq arzusunda deyildi. Heç kəsin onu bu vəziyyətdə görməsini arzu etmirdi.

Beləcə, xeyli ağlayandan sonra elə bil yüngülləşdi. Evə bu halda gedə bilməzdi. «Bir az gözlərimin qızartısı keçsin, sonra gedim», – deyə əlləri ilə dizlərini qucaqlayıb gözlərini qaranlığa dikdi.

– Ayişə, ay Ayişə!

Anası eyvandan onu hayladı.

Könülsüz halda, tələsmədən yerindən qalxıb asta addımlarla evə sarı getdi.

– Nədi? – deyə etinasız halda soruşdu.

– Bayaqdan hardasan? – anası xəbər aldı. Son vaxtlar qızının bu halları tez-tez təkrarlanırdı. Onu bir qadın kimi duysa da, qızına nə təsəlli verə bilirdi, nə də halına acıdığını bildirirdi, bu sualı da elə-belə verdi. Ayişənin bağda, fındıq kollarının dibində oturduğunu görmüşdü...

Ayişə anasının sualına cavab verməyib evə keçdi. Atası divanda, həmişəki yerində uzanıb televizora baxırdı. Ayişəni görəndə:

– Qızım, mənə bir çay, – dedi.

Ayişə armudu stəkana çay süzüb onun qabağına qoydu. Sonra atasının yatağını qaydaya saldı. Bu vaxt içəri girən anası onun pəjmürdə halını, ağlamaqdan qızarmış gözlərini görüb narahat oldu:

– Sənə nə olub, Ayişə?

– Mənə nə ola bilər ki, ana? – Ayişənin cavabında həm istehza, həm inciklik, həm də narazılıq vardı. Bunu anası o saat hiss elədi. Daha heç nə deməyib günahkarcasına susdu, evin aşağı küncünə çəkilib yarımçıq qoyduğu yorğanı sırtınağa başladı. Ayişə bunu görüb ürəyində bərk hirslandı. «Evdə yorğandanöşək əlindən tərənək olmur. Başa düşmürəm, bunları

neynir? Cehiz yığmaqdan bezmədi? Kimə hazırlayır bunları? Niyə anlamaq istəmir ki, qızı qarıyıb? Yazıq anam... Qızının ağ atlı oğlanını gözləməkdən yorulmadınmı?» Ürəyində acı-acı güldü.

Bir azdan anası astadan, qızının xətrinə dəyməkdən qorxa-qorxa soruşdu:

- Toya getmirsən?
- Həvəsim yoxdur, ana.
- Camaatdan ayıbdır.
- İstəmirəm, mənə məcbur eləmə.
- Heç olmasa yarımca saatlığa get. Zeynəbi təbrik edib gə-lərsən.

– Orda mənim tay-tuşum yoxdur axı... – Ayişənin səsi titrədi. O, qonşu otağa keçib qapını arxasınca bağladı. Ərlə arvad bir-birinin üzünə baxıb köks ötürdülər. Amma beş-on dəqiqə keçmiş Ayişənin geyimli-kecimli halda otaqdan çıxdığını görəndə hər ikisi rahat nəfəs aldı.

Gecə mehi üzündə, saçlarında gəzəndə Ayişənin bədənini xəfif bir gizilti bürüdü. Onda da elə bu vaxtlar idi. Abbasla son görüşü günü. Səhəri Rusiyaya gedəcəkdi. Əllərini Ayişənin saçlarında gəzdirdi: «Sənsiz necə olacaq, bu saçları qoxlamadan necə yaşayacam, Ayişə? Oxumasam dünyanın bir yanı uçmaz ki...» Abbas poliqrafçı olmaq istəyirdi. Yaxşı təhsil almaq, savadlı mütəxəssis kimi dönmək fikri ilə getmişdi vətəndən. Bu gediş son gediş olmuşdu... Ayişə uzaq xatirələrin müşayiəti ilə Zeynəbgilə tərəf yollandı.

Zeynəb Abbasın kiçik bacısı idi. Neçə il idi ki, Əhmədə nişanlanmışdı. «Abbas gəlməsə gəlinlik geyməmə», – deyib illəri yola verirdi. Oğlan evi «üsyən» edib deyə, Zeynəb toya razılıq vermişdi. Adaxlıların evlərinin arasında bircə ev vardı. «Nə yaxşı ki, Əhmədin atası qız evini məcbur elədi. Yoxsa onlar da yazıq olacaqdılar. Nə qədər həsrətlə bir-birinə baxsınlar? Qonşudan qız sevmək asandı bəyəm? Hər gün neçə

dəfə həsrət dolu baxışlarla baxmaq olar? Yaxşı ki, Abbasi gözləmədilər...»

«Bəylə gəlinə bir bax!» Ayişənin dodağı qaçdı. Hər ikisi gözləri önündə böyümüşdü. «Bunlar haçan böyüdülər?» Özünün bu fikrindən yenidən kədərləndi. Yadına düşdü ki, o, yuxarı sinifdə oxuyanda Zeynəb hələ məktəbə getmirdi. Amma Abbasın yazdığı məktubları gizlin gətirib ona verirdi və hər dəfə də deyirdi: «Qağam göndərib, bacı». «On-on iki yaş onlardan böyüyəm», – deyə qəhərlə düşündü. – «Hə, düz on iki yaş...»

Zeynəbgildə bir vurnuxma var idi ki, gəl görəsən. Hərə bir işlə məşğuldu: kabab çəkən kim, iri toy samovarından çay süzən kim, qab yuyan kim.

– Ağrın alım, sənincün olsun! – Zeynəbin anası Zivər xala onu marçıltı ilə öpüb hal-əhval tutdu. Arvadlar bir anda Ayişəni dövrəyə aldılar. Elə bil ki, gündə neçə dəfə rastlaşdıqları adam deyildi.

– Toyunu görək, ay Ayişə!

– Zeynəbin sağ əli sənə başına!

– Allah səni xoşbəxt eləsin!

Bu xeyir-duaları eşidəndə əhvalı bir az da korlandı. Ayişənin fikrincə, bu dualarda təhqiredici, tənədidici işarələr var idi. Arvadların əslində ürəkdən gələn səmimi xeyir-dualarını o, özü başa düşdüyü kimi yozdu. «Hansı xoşbəxtlikdən danışırırsız? Abbassız necə xoşbəxt olaram? Elçiləri evdən azmı qovdum? Gözüm kimsəni görmədi... Daha nə xoşbəxtlik? Nə özü gəldi, nə sözü. Yol gözləyə-gözləyə qarıdım. Dünənki uşaqlar da evləndilər, mən isə hələ də gözləyirəm...»

Zivər xalanın təkidlərinə baxmayaraq, əlini süfrəyə uzatmadan Zeynəbin yanına qalxdı. Al-əlvan geyinib-kecinən qızlar xına məclisini başa vurub bəy evinə, toya tamaşa etməyə getmək üçün hazırlaşırdılar.

Zeynəb Ayişəni görəndə sevinclə boynuna sarılıb o üzün-

dən bu üzündən öpdü.

– Bacı, elə bildim gəlməyəcəksən, – dedi.

Ayişə heyrlə Zeynəbə baxdı. O, çoxdan Ayişəni belə adlandırmırdı. Lap çoxdan. Bu gün «bacı» onun yadına haradan düşmüşdü?

Zeynəb ağzını onun qulağına yapışdırıb qərribə tərzdə:

– Qağam gəlib ey, bacı, – dedi.

Ayişənin dizləri əsdi, bədəni uçundu, dodaqları səyridi. Eşitdiyi xəbərdən özünü elə itirdi ki, müvazinətini saxlaya bilməyib təqətsiz halda stula çökdü. «Ola bilməz, bəs deyirdilər əlaqəmiz yoxdu? Toyun vaxtını nə yaxşı bilib? Deməli, nəse varmış ki, mənə demirlər. Zeynəb də bilmirmiş Abbas niyə gəlmir?» Suallarına cavab almaq istəyirdi ki, elə bu vaxt on-on bir yaşlarında sarışın, qıvrımsaç bir qız qaça-qaça içəri girib Zeynəbin yanında oturdu. Elə bil Ayişənin qarşısındakı balaca Zeynəb idi.

– Qağanın qızıdır? – Ayişə qeyri-iradi soruşdu.

– Hə, qardaşı da olub təzəlikcə. Bacı, vallah biz də bilmirdik. Bu gün bildik ki, qağam öz tələbə yoldaşı olan rus qızı ilə evlənib. Xəcalətindən kəndə dönə bilmirmiş. Qağamsız toyumun olmasını istəmədiyimi hər kəs bilirdi. Əhməd bizə bildirmədən soraylayırmış. Sən demə, bu yaxınlarda ünvanını tapıb. Toya gəlməsi üçün çox yalvarıb. Qağamın gəlişini Əhməd mənə sürpriz edib. Bizimkilər onun evləndiyini bilib çox pis oldular. Sənin qarşında bizi də günahkar elədi qağam... Evli olmasaydı, bayaqdan qaçıb səni muştuluqlayardım... Gəlişinə sevinsek də, əhdinə əməl etməməsi hamımızı xəcalətli elədi...

Zeynəb Abbasla Ayişənin «poçtalyonu» idi. Abbas tez-tez kiçik bacısı ilə Ayişəyə məktub göndərər, ya da gizlin sözünü onunla çatdırardı. Qağasını çox istəyən Zeynəb sevincə «bacı»nın yanına cumardı. «Bunlar haçan olmuşdu? Gör üstündən nə qədər keçib! Niyə sevgimizə xəyanət elədi? Evləndiyi qız çoxmu qəşəngdi? Bəlkə savadlıdı, ona görə? Nə

fərqi var? O da başqaları kimi elədi...» Sualların əlində qalan Ayişə özünü toplayıb ayağa qalxdı, uşağın üzündən öpüb Zeynəblə sağollaşdı.

«Heyvagülü» çalınırdı. Yox, çalınmırdı. «Heyvagülü» Ayişəni yandırır-yaxırdı, onun olan-qalan səbrini də əlindən almaq üçün sızıldayırdı. Ayişənin kədərini artırmaq, əzablarının sayını çoxaltmaq üçün inləyirdi. Elə bil Ayişə ilə düşmənçiliyi vardı. Onu hamının gözüünün qabağında uşaq kimi ağlatmaq, sonra isə bundan zövq almaq istəyirdi.

Toyxananın yanından ötüb evlərinə getmək istəyirdi ki, arxadan kimsə onu səslədi: o idi, Abbas. Ayişəni sanki ildırım vurdu, həyəcədən özünü itirdi.

– Xoş gördük, Ayişə.

– Salam, Abbas.

– Necəsən? – Abbas nə soruşacağını bilmirdi.

– Gördüyün kimi. – Ayişə soyuq-soyuq cavab verdi.

– Yaxşısan, məşallah! – Abbasın sözləri Ayişənin könlünə toxundu. Amma özünü ələ alıb heç nə demədi. Bir xeyli heç biri dillənmədi. Handan-hana Abbas dilləndi:

– Paşa dayı necədir?

– Babatdır.

– Yenə xəstə yatır?

– Hə.

– Məmmədşahla Əlişah hardadır?

– Bakıda.

– Yəqin evli olarlar.

– Hə.

Abbas Ayişəni başdan-ayağa süzdü. Ayişə yaman dəyişmişdi. Kənddə ən gözəl qız sayılan ucaboylu, incə qamətli, ağ bənizli Ayişəyə nə olmuşdu? Gündən yanıb qaralmış üzü, arıqlayıb tərəvətdən düşmüş bədəni Abbasın ürəyini kədərlə doldurdu.

– Tütünə gedirsən deyəsən.

– Hə.

– Oxumağın qaldı?

– Hamı oxusa, kənddə kim qalar? – Ayişə onun sualına sualla cavab verdi.

– Sən hamı deyildin ki! Məktəbdə səndən yaxşı oxuyan yox idi.

– ...

Araya sükut çökdü. Bir azdan Abbas çəkinə-çəkinə soruşdu:

– Ərə getməmişən? – Sözlərinin Ayişənin xətrinə dəyəcəyindən qorxub günahkarcasına ona baxdı.

– Yox.

Abbas deməyə söz tapmadı. Qəhərdən nəfəsi təngidi. Bu məsum qızın bu hala düşməsinin səbəbkarı o idi. Nə desin, necə desin? Amma nə isə demək lazım idi. Ayişə onu bu çətin vəziyyətdən çıxarmaq üçün dilləndi:

– Elə fikirləşmə ki, sənə görə getməmişəm. Atamı o halda necə qoyaydım? Anam qocalıb, ona baxa bilmir, həm də qardaşlarım kimi başımı götürüb gedə bilməzdim ki...

Ayişənin səsi titrədi. Dolmuş buluda bənzəyirdi. Abbas işlətdiyi günahın böyüklüyündən sıxıldı. Yıxdığı bir qəlbi necə sağaldacaq ki? Axı bu heç mümkün də deyil... Arvadı, uşaqları onun günahına şərik deyillər ki... Onlar da məsumdular. Bir günahkar var: o da onun özü.

Abbas onun əllərini ovuclarına aldı. Ayişənin kobudlaşıb dəyənək kimi olmuş barmaqları onun yumşaq barmaqlarına dəyəndə Abbasın ürəyinə sanki nestər girdi. Ayişənin dəmirə dönmüş əllərini dodaqlarına yaxınlaşdırdı. Gözlərindən gilələnən yaş damlları Ayişənin əllərinə düşəndə qız özünü itirib əllərini geri çəkdi. Abbas:

– Məni bağışla, Ayişə, – dedi.

Yanaqları aşağı süzülən sanki yaş deyildi, od idi, illərlə Ayişənin ürəyinə yığılmış od, onu içindən əridən od.

Ayişə yaşarmış gözlərini sildi. Abbasın göz yaşına qıymadı.

Nə isə deyib, vəziyyətdən çıxış yolu tapmaq lazım idi. Özünü ələ alıb soruşdu:

– Yoldaşını niyə gətirməmişən?

– Xəstəxanadan yenidən çıxmışdı. Dedim körpə uşaqla uzaq yola çıxmaq çətin olar.

– Eşitdim oğlun olub, təbrik edirəm.

– Çox sağ ol, Ayişə.

Danışmağa söz tapmırdılar. Bir-birini sevən bu iki adam indi iki yad kimi üz-üzə dayanmışdı. O məhəbbətdən hər ikisinə xatirələrdən başqa heç nə qalmamışdı, heç nə.

– Mən gedim, gedir, – deyərək Ayişə dilləndi.

– Ayişə, neçə il həsrətini çəkmişəm. Burdan gedəndə düşünürdüm ki, təhsil alıb evimizə dönəcəm, sənə qovuşacam. Sveta ilə münasibətim vardı, hamilə olduğunu biləndə artıq gec idi. Qızım doğuldu, onu orda qoyub gələ bilməzdim. Anasını çox dilə tutdum, uşağı mənə vermədi. İllərlə bir işıq ucu gözlədim. İkinci uşağı da məndən bir müddət gizli saxlayıb, vaxt keçəndən sonra bildirdi. Bütün ümidlərim itmişdi, səni bir daha görməyəcəyimi düşünürdüm. Əhməd sağ olsun, məni tapdı, bacımın arzusunu bildirdi. İnan ki, məcbur etməsəydi gəlməyəcəkdim. O xaraba belədi. Nə vaxt bataqlığa batırsan, xəbərin olmur. Ayılıb görürsən ki, artıq gedir... Mən bu dünyada cəhənnəmi qazanmışam. Uşaqlara görə bu cəhənnəmdə qalmışam... Əgər bacarsan, bağışla məni... Bir də, məni ölmüş bil, mümkünə ailə qur... – Abbas ağır yük altında qalmış adam kimi pıçıldadı...

Ayişə kəlmə kəsmədən həyətlərinə girdi. Abbas dayandığı yerdən onun arxasınca xeyli baxdı. «Kaş məni söyəydi, qarğayaydı, heç olmasa nifrətini bildirəydi... Məhv elədim yazığı...» Ayişənin gənclik tərəvətini itirmiş solğun sifəti, kobudlaşmış əlləri gözlərinin önündən çəkilmirdi. O vaxt çoxunun, o cümlədən onun rahatlığını əlindən almış gözəl Ayişədən, o güləyən qızdan əsər qalmamışdı. Ailəli olsa da, Ayişə yadından

çıxmamışdı. Onun surəti gözlərindən çəkilməmişdi. Neçə illər bu görüşü arzulamış, onunla üz-üzə söhbət edəcəyi anı həsrətlə gözləmişdi. Onu xəyallarında elə məktəb illərində olduğu kimi gözəl-göyçək, deyən-gülən təsəvvür eləmişdi. Əmin idi ki, Ayişə ərə gedib, uşaqları var. Axı o, Abbasla yaşıd idi. Kənddən nəinki oğlanların, hətta qızların da çoxu getmişdi. Bircə Ayişə kimilər, ev-ocağa bağlılar kəndi tərk edə bilməmişdi.

Yurda bağlılığı düşünəndə gözləri önünə Pəri gəlirdi həmişə. Yadına onunla bağlı köhnə bir xatirə düşdü. Onda doqquzuncu sinfi bitirib yay tətilinə yenicə buraxılmışdılar. Qonşu uşaqları ilə bir yerdə böyürtkən yığmağa getmişdilər. Abbasla Ayişə özləri də hiss etmədən onlardan ayrılıb uzaqlaşmışdılar. Vəd-rələri böyürtkənlə doldurandan sonra dincəlmək üçün yaxınlıqdakı palıdın altında oturdular. Abbas Ayişənin al yanaqlarına, məsum çöhrəsinə baxanda qəlbindən keçən dəli bir istəklə onu özünə sarı çəkib böyürtkən yeməkdən qaralmış pəmbə dodaqlarından öpdü. Ayişə başını qaldıranda böyürtkənlikdən onlara baxan Pərinə görüb çığırdı:

– Ay aman!

Pəri yerindən qımıldanmadan onlara baxırdı. Bu yaşlı qadın qəribə tərzdə, soyuq nəzərlərlə onları süzürdü.

– Gedək, Abbas, – deyə Ayişə ayağa qalxmaq istəyirdi ki, Pəri elə bil yuxudan ayıldı. Çevrilib oradan uzaqlaşdı. Bir dəfə də olsun dönüb geriye baxmadı. O, uzaqlaşandan sonra Ayişə:

– Bu ifritə hardan gəlib çıxdı? – deyə söyləndi. Abbas da nifrətlə o gedən tərəfə baxdı:

– Yəqin bizi güdürmüş.

– Sabah bütün kənd biləcək, – Ayişə dilləndi.

Onlar uzun müddət bu xəbərin yayılacağı qorxusu ilə yaşasalar da, Pəri bu barədə heç nə danışmadı.

O gündən Pəri hər ikisinin düşməninə çevrildi. Onların görüşü barədə kimsəyə bir söz deməsə də, bu tək-tənha yaşayan qarımış qızı görəndə ikisi də nifrətlə üzünü yana çevirirdi. Nəyə

görə? Onun qəribə, soyuq baxışlarına görəmi? Yoxsa adamlara yovuşmadığı üçünmi? Hər nə idisə, bu qadını görən gözü yox idi.

İndi bunlar yadına düşəndə Abbas utandı. Pərinin qəribə baxışlarını xatırladı. Onun haqqında düşünə-düşünə Pərinin evinin yanına necə gəlib çıxdığından xəbəri olmadı. Küçə qapısından asılmış paslı qıfılı görəndə ürəyi sıxıldı.

– Pəri rəhmətə gedib, bala. – Yanından ötüb keçən Rəhman dayı Abbası tanımadı. Abbas da tanışlıq vermədi. Eləcə:

– Haçan? – deyə soruşdu.

– Üç ildir. Yazıq dünyanın əzabından qurtuldu.

– Hansı əzabından?

– Təklidən. Biçarənin kimsəsi yox idi.

Abbas ürəyinə çökmüş ağırlığı yox etmək üçün toyxanaya yollandı.

Ayişə barmaqlarının ucunda dəhlizdən öz otağına keçdi. Bədənnüma güzgünün qabağında oturub özünə tamaşa etməyə başladı. Sınıxmış sifəti, kölgələnmiş gözləri, dən düşmüş saçları onun əhvalını bir az da korladı. Əvvəlki gözəlliyindən bircə uzun kirpiklərlə dövrələnmiş iri qara gözləri qalmışdı. Amma bu gözlərdə də əvvəlki parıltı, həyat eşqi yox idi. «Qocalıram», – deyə fikirləşdi. Alnında əmələ gələcək iki qırışın yeri özünü göstərirdi. Kitab şkafinin siyirməsindən albomunu çıxarıb şəkillərə tamaşa etməyə başladı. «Aman Allah, gör necə dəyişmişəm? Doğrudanmı şəkildən baxan o gözəl qız mən idim?» Dönüb yenidən güzgüyə baxdı. Oradan baxan əksini şəkli ilə müqayisə etdi. Bundan ürəyi sıxıldı. Albomu yerinə qoymaq istəyirdi ki, arasından Abbasın şəkli düşdü. Hər dəfə saatlarla bu şəkillə dərdləşən, sonra öpüb yerinə qoyan Ayişə bu dəfə ona ötəri, gözünün ucuyla baxıb şəkli albomun arasına qoydu.

Bayaqkı görüş gözləri önündən getmirdi. Son dəbə uyğun geyinmiş boylu-buxunlu, yaraşıqlı Abbasın yanında necə

acınacaqılı göründüyünü təsəvvür edəndə xəcalət çəkdi. Birdən daxilindən qalxan bir hiss üsyan etdi: «Niyə xəcalət çəkirsən? Sənin kimi qızları gözü yolda qoyan oğlanlar xəcalət çəksinlər. O oğlanlar ki, valideynlərinə sahib çıxmırlar, o oğlanlar ki, sevgilərinə sadıq qalmırlar... Sən başını uca tut, Ayişə. Qardaşlarının əvəzinə ata-anana oğulluq edirsən».

Ayişə qapqara qaralmış əllərinə indi qürurla baxdı. «Bu, zəhmətdən qaralmış əllərdir. Yoxsa Abbasın ağappaq, yupyumşaq əlləri kimi? Doğru deyiblər ki, ağ gün ağardar, qara gün qaraldar. Mənim kimi qızların qara gündən qaralmağının, evdə qalıb qarımağının nə əhəmiyyəti var ki... Təki onlar ağca xanımlarla ağ gün görsünlər». Acı-acı güldü.

Ayağa qalxıb güzgünün qabağında fırlandı. Diqqətlə özünə baxdı. Paltar əynində torba kimi qalırdı. Arıqlayıb dümdüz olmuş sinəsinə baxıb hirsləndi. Təzəlikcə görüşdüyü sinif yoldaşı Mirvari yadına düşdü. Məktəbdə ən cılız, ən çirkin qız idi. Onuncunu qurtaran kimi qonşu rayona ərə getmişdi. O vaxtdan onu görməmişdi. Bir həftə əvvəl kənddə rastlaşanda Ayişə heyrətdən yerindəcə donub qalmışdı. Əvvəlki Mirvaridən əsər-ələmət qalmamışdı. O, ətə-qana dolmuş, gözəlləşmişdi. Analıq səadəti, ailə xoşbəxtliyi üz-gözündən oxunurdu.

– Ölmüş, ərə getmək sənə nə yaman düşüb? – deyə Ayişə özünü saxlaya bilməmişdi.

– Eh, Ayişə, Allah insaf versin cavanlara, hamısı kənddən-kəsəkdən qaçaq düşüb... Öz evi, ailəsi olmaq ayrı şeydi. Allah qismətini yetirsin! – demişdi Mirvari.

Güzgünün qabağından çəkilib yatağına uzandı. Nə edəcək, necə yaşayacaq, kim üçün yaşayacaq bundan sonra? Bu da sevgisinin ona gətirdiyi yolun sonu...

Birdən ata-anası gəlib gözləri önündə canlandı. Sualından utandı. «Bəs bunlar? Mən ailə qursaydım, bu zavallılara kim baxacaqdı?» Qocalıb əldən düşmüş bu iki əziz adamını bir gün itirə biləcəyini fikirləşib dəhşətə gəldi, dörd divar arasında

tək-tənha qalacağından qorxdı. İnnən belə qardaşlarından nə Məmmədşah, nə də Əlişah şəhərdən kəndə qayıtmayacaq. O, bu evdə yalquzaq kimi ömür sürməyə məhkum olacaq...

Ayişənin havası çatmadı. Pəncərəni taybatay açıb qabağında dayandı. Amma bu halı keçmədi. Ona nə olmuşdu? Bəlkə olan-qalan qətiyyətini Abbas əlindən almışdı? Bəlkə bu, ilk məhəbbətin əzabı idi? Yox, məhəbbətdən, sevgidən ona acı nisgildən başqa bir xatirə qalmamışdı. Ürəyini darıxdıran, onun bütün olan-qalan səbrini əlindən alan başqa şey idi. Sevilə Dilbəri xatırladı. Sevil yaşadı idi, Dilbər isə onlardan iki yaş böyük idi. Onlar da Ayişə kimi ailə qura bilməmişdilər. Təkcə onlar deyildi. Kənddə yaşı otuzu ötmüş yeddi subay qız vardı. Həmin qızları bircə-bircə gözləri önündə canlandırırdı. O qızların xoşbəxt olmamaları, ailə qura bilməmələri fikri ona rahatlıq gətirmədi. Nədənsə təsəlli tapdığı vaxtlar arxada qaldı. İndi o, ayrı adam idi. Ümitsiz, mənasız, sevgisiz ömür sürən bir zavallı idi. Artıq o, aldadılmış, heysiyyəti tapdanmış, tənhalığa məhkum edilmiş, qarımış bir qızdı. Pərinin taleyini yaşayanlardandı.

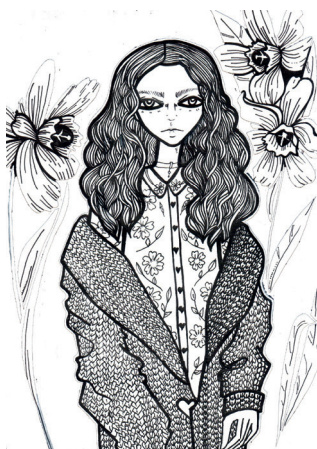
«Kənddə yeddi Pəri var», – deyə Ayişə fikirləşdi və bu fikirdən dəhşətə gəlib, yenidən güzgünün önünə keçdi. Diqqətlə tamaşa edəndə ona elə gəldi ki, güzgüdən baxan Pəridi, dünyada ən çox qorxduğu, xatirəsindən belə çəkindi, ehtiyat etdiyi Pəri. Uşaqlıqdan Pəri onun yaddaşında təklik, soyuqluq, yalqızlıq rəmzi kimi qalmışdı. Onun üz-gözündən, görkəmindən, hətta səsndən soyuqluq yağırı. İndi Pərinin halına daha çox acıdı. Onun təkliyinə səbəb olanları qınadı ürəyində. Özünə acığı tutdu: «O yazığa niyə nifrət edirdim? Onu duymaq üçün onun halına düşməkmi lazım idi?»

Ayişə özünü qocalmış, əldən-ayaqdan düşmüş vəziyyətdə təsəvvüründə canlandırırdı. Bu halda özünü Pəridən başqa heç kəsə oxşada bilmədi. Alnında dərin qırışlar, üzündə yad bir ifadə olan qoca Ayişə Pərinin soyuq baxışları ilə güzgüdən

ona baxırdı. O, Abbasın böyürtlənlikdə Ayışəni öpdüyü gün onlara baxdığı kimi baxırdı güzgüdən. Pəri kimi kirpiklərini qırpmadan, biganəlik və təəssüf qarışmış qərribə bir ifadə ilə baxırdı. Bu baxış Ayışənin bədənində üşütmə saldı. O, var gücü ilə güzgüyə yumruq ilişdirirdi.

Anası qonşu otaqdan səsə gələndə Ayışənin çilik-çilik olmuş güzgünün qabağında oturub, əlindən döşəməyə axan qana fikir vermədən harasa, naməlum bir nöqtəyə baxdığını gördü... «Tərəkəmə»nin oynaq sədaları gecənin səssizliyində daha aydın eşidilirdi.

...Səhəri Ayışə həyətlərindən topladığı güllərlə qəbiristanlığa – Pərinin məzarını ziyarətə getdi. Orada kiminsə olduğu uzaqdan gözüne dəydi. Yaxınlaşanda Abbasın vaxtilə səbəbini bilmədən nifrət etdikləri Pərinin məzar daşını sildiyini gördü... Bu ziyarət səbəbsiz nifrətin bağışlanması üçün idimi, yoxsa birinin məhkum etdiyi, o birinin məhkum olunduğu bir həyat tarixçəsinin acı bir sonluğunun qaçılmaz nəticəsinə baxmaq istəyi idimi? Kim bilir...

OĞURLUQ

Yasəməninin bihuşedici ətri dörd tərəfi bürümüşdü. Yaz axşamının könül oxşayan, ürəyin ən incə tellərini titrədən sərin mehi yasəmən ağacının budaqlarını yelləndirir, onun yarpaqlarına, çiçək qomlarına sığal çəkir, ətrini ətrafa yayırdı.

Mehriban yasəmən ağacının bu qədər çiçək açdığını görməmişdi. Bəlkə də neçə il idi ki, Fatma xalanın yasəmənlərini görmürdü deyə ona belə gəlirdi. O, bu güllərin həsrətini çox çəkmişdi... Evlərinə gələn kimi tez Fatma xalanın evinin qarşısına, yasəmən ağacının kölgəsinə gəlmişdi.

Çiçək salxımlarının sayı-hesabı yox idi. Onlar o qədər gözəl, o qədər tərəvətli idilər ki, Mehriban gözlərini çiçəklərdən ayıra bilmirdi. Yasəmənləri qoxlamaqdan doymurdu. Son illər yaz gəlib yasəmənlər açanda o, Bakıda yolunu tez-tez bazardan salar, böyük bir yasəmən dəstəsi alıb evə gətirərdi. Lakin onların ətri rayondakına bənzəmirdi. Özünə söz vermişdi ki, bu il yasəmən çiçəkləyəndə mütləq rayona gedəcək, doyunca onları qoxlayacaq...

O, gözünü açandan qonşuları Fatma xalanın həyətidəki yasəmən ağacını belə görmüşdü: eyni hündürlükdə, eyni yaraşıqda. Səliqə ilə rənglənmiş hündür taxta hasarın arxasından görünən üstü çiçək salxımları ilə dolu yasəmən ağacı həmişə hər kəsin diqqətini cəlb edərdi. Çəpərdən küçəyə sallanan bu salxımlar ötüb-keçənləri öz gözəlliyi ilə heyran edərdi. Mehriban heç

yerdə, heç zaman belə iri ləçəkləri olan yasəmən çiçəkləri görməmişdi.

Fatma xalanın bağı əsl möcüzə idi. Bu qadının çiçəklərə olan sevgisi heç nə ilə müqayisə oluna bilməzdi. Əri çoxdan vəfat etmiş, övladı olmamış Fatma xala hər çiçəklə, hər yarpaqla uşaq kimi danışar, onlara nəvaziş göstərər, qulluq edərdi. İl on iki ay əlindən bel, dırmıq düşməzdi. Bu bağda Mehribanın tanıdığı, eləcə də ömründə ilk dəfə gördüyü o qədər gül bitirdi ki, onlara heyran olmamaq mümkün deyildi.

Gözəllik aşıqı olan Fatma xala simicliyi ilə də ad-san qazanmışdı. O, heç vaxt heç kəsə çiçək toxumu, gül şitili verməzdi. Yazda budayıb atdığı gül budaqlarını belə kimsəyə qıymazdı, «Gül vermək mənə düşmür», – deyərdi. Əslində isə düşüb-düşməməyin onun üçün elə bir əhəmiyyəti yox idi. O, güllərini başqalarına qısqanırdı. Ölləri ilə yaratdığı bu qeyri-adi gözəlliyin başqa yerdə təkrar olunmasını istəmirdi. Gül-çiçəyin bol vaxtında belə bircə çiçəyi kimsəyə pulsuz verməzdi. Səhərlər adəti üzrə dərdiyi gül-çiçəkləri səliqə ilə böyük zənbilə yığıb bazara satmağa aparardı. Bazarda onun gülü necə ustalıqla satdığını görəndə Mehriban düşünərdi: «Görəsən, bu qədər pul onun nəyinə gərəkdir?»

Mehriban məktəbə gedəndə də, məktəbdən qayıdanda da adəti üzrə Fatma xalanın həyəti qarşısında ayaq saxlayıb, çəpərin arxasından buradakı gözəllikləri seyr edərdi. Hər dəfə də bağın tuşuna çatanda məktəbdə onunla paralel sinifdə oxuyan qonşuları İlhamı öz qapılarının ağzındakı skamyada oturmuş görərdi. Bəstəboy, qaraşın olduğuna görə hamı onu Kişmiş çağırırdı. Qış-yay Kişmiş burda görməyə adət edən Mehriban təsadüfən onu skamyalarında görməyəndə təəccüblənərdi. Sanki Fatma xalanın bağının çiçəklərinin keşiyini çəkirdi Kişmiş. O, özünü elə aparırdı ki, guya Mehriban onu qətiyyənlə maraqlandırır. Qız küçədə görünən kimi, özünü görməzliyə

vuraraq ya mahnı zümzümə edər, ya da fit çalardı. Lakin Kişmişlə üzbəüz evdə yaşayan Sara Mehribana xəbər vermişdi ki, o, küçəyə Mehribana görə çıxır. Uzaqdan onu görən kimi tez küçəyə qaçır, amma özünü elə göstərir ki, elə bil çoxdan orada oturub.

Bu xəbərdən sonra Kişmiş görəndə Mehribanı gülmək tuturdu. Ciddi görkəm alıb sanki nə barədəsə fikirləşən bu oğlanın yaşından böyük görünmək arzusu onun nəzərindən yayınmırdı. Fatma xalagilin çəpərinə yaxınlaşanda, nədənsə Mehriban özünü kinolardakı kimi təsəvvür edərdi. Budur, gözəl bir musiqi çalınır, Mehriban mahnı oxuya-oxuya bağda dolaşır, hər ağacdən bir çiçək dərib qoxlayır. Gözəl bir oğlan da onunla duet oxuya-oxuya çiçəklərdən çələng hörüb Mehribanın başına taxır. Bu gözəl oğlan da, təbii ki, Fərid olardı. Az qala siniflərindəki bütün qızların bir könüldən min könülə aşiq olduqları Fərid.

O il Mehriban səkkizinci sinifdə oxuyurdu. Fatma xalanın yasəmən ağacı sanki həmişəkindən gözəl, həmişəkindən bol açmışdı, onların ətri bütün küçəni bürümüşdü. Çiçək salxımları arasında yaşıl yarpaqlar görünməz olmuşdu. Mehriban onlara baxdıqca baxmaq istəyir, tamaşasından doymurdu.

Bir dəfə məktəbdən qayıdanda qərribə bir əhvalat baş verdi.

– Salam, Mehriban!

Səsə tərəf dönəndə, iki-üç addımlığında dayanıb utancaq baxışlarla, çəkinə-çəkinə onu süzən Kişmiş gördü. İlk dəfə idi ki, Mehriban onun səsinə belə yaxından eşidirdi.

– Salam, – Mehriban təəccüblə cavab verdi. Birinci dəfə idi ki, Kişmiş onunla danışdı. Qonşuluqda yaşadıqları, bir məktəbdə oxuduqları uzun illər ərzində ilk dəfə üz-üzə dayanıb kəlmə kəsirdilər.

– Axşam sənə söz deyəcəyəm, bircə dəqiqəliyə bayıra çıxarsanmı? – Kişmiş onun gözlərinin içinə baxmaqdan qor-

xurmuş kimi tez-tez kirpiklərini qırırdı. Bu vəziyyətdə yaman gülməli görünürdü. O, cavab gözləmədən: – Mən belə fit çalacağam, – deyib bülbül cəh-cəhinə bənzər səslər çıxardı. Mehriban sual verməyə, nə isə soruşmağa macal tapmamış, oğlan bir göz qırpımında öz həyətlərinə girdi. Bu, elə tez, elə ani baş verdi ki, Mehribanın təəccüblənməkdən başqa çarəsi qalmadı.

«Görəsən, Kişmiş mənə nə deyəcək?» – deyə yolboyu fikirləşdi, amma ağına heç nə gəlmədi. Məktəbə çatanda Kişmiş də, onun dediyi sözlər də yadından çıxdı.

Gecə yarısı pəncərəsinin altından bülbül cəh-cəhi eşidəndə Mehriban yerindən dik atıldı. Ağına ilk gələn Kişmişin səhər ona dediyi sözlər oldu. «Bu da söz deməyə vaxt tapdı da», – deyə ürəyində ona acığı tutdu. Evdəkilərin duyuyq düşəcəyindən qorxub, əvvəlcə yerindən tərpənmək istəmədi. Amma quş cəh-cəhi bir də təkrar olunanda ehməllicə qapını açıb otaqdan çıxmaqdan başqa çarəsi qalmadı.

Həyatə düşüb, çöl qapısını açanda Mehriban gözlərinə inanmadı: Kişmiş bir qucaq yasəmənle küçədə dayanmışdı. Böyük çiçək dəstəsinin arxasından Kişmişin başı güc-bəla ilə görünürdü. Mehribanı gülmək tutdu. Amma tez özünü ələ alıb bunları haradan dərdiyini, niyə gecənin bu vaxtı gətirdiyini soruşmaq istəyirdi ki, Kişmiş yasəmənləri ona verib, bir göz qırpımında qaranlıqda gözdən itdi. Bu, elə tez, elə ani baş verdi ki, böyük çiçək dəstəsi ilə qaranlıqda tək qalan Mehriban özünü itirib nə edəcəyini bilmədi.

Çox sevdییi yasəmənlər bu dəfə ona sevinc yox, qorxu qarışıq məyusluq gətirdi. İndi bu qədər gülü neyləsin? Evə aparsa, ondan soruşmazlarmı ki, gecə yarısı gülləri ona kim verib, nə münasibətlə verib? Atasının sərt üzü gözləri qarşısında canlandı. O, bilsə ki, qızına gecə vaxtı kimsə gül bağışlayır, Allah bilir, onu necə cəzalandırar.

Mehriban həyətdən ehmalca bağa keçdi. Evdəkilərin duyuc düşə biləcəyi qorxusu onun qaranlıq qorxusunu üstələmişdi. Gülləri gizlətməsə, evdə tufan qopardı. Həyəti axtarib bir vedrə tapdı. Onu su ilə doldurub, gülləri içinə yığdı, kimsə görməsin deyə qarağat kollarının dalında gizlətdi. Sonra isə ayaqlarının ucunda ehtiyatla içəri girib yatağına uzandı. Xeyli vaxt gözlərinə yuxu getmədi. Ürəyinin döyüntüsü onu yatmağa qoymurdu. Yasəmən salxımları arxasında görünməz olan Kişmişin gülməli sifəti təkrar-təkrar onun gözləri qarşısında canlanırdı. Heyf ki, bu gülləri gətirən Fərid deyildi. Əgər onları Fərid gətirmiş olsaydı, bu dünyada Mehribandan xoşbəxt adam olmazdı. Bu fikirlərlə yalnız səhərə yaxın yuxuya getdi.

Sübh tezdən yerindən qalxıb məktəbə hazırlaşdı. Nə qədər ki, ata-anasının başı mal-qaraya qarışmışdı, evdən tez çıxmaq lazım idi.

Xidmətçilərdən başqa məktəbə hələ heç kəs gəlməmişdi. Onlar dəhlizin yuxarı tərəfindəki otaqları silib-süpürürdülər. Mehriban sinif otağının qapısını açıb sakitcə içəri girdi. Özüylə gətirdiyi yasəmənləri yalnız indi doyunca qoxladı. Gecə evdəkilərin görə biləcəyindən ehtiyat edib onları qoxlaya da bilməmişdi. Səhər havasından daha da tərəvətlənmiş çiçəklərin ətri otağa yayıldı.

Onun heç zaman bu qədər yasəmənə olmamışdı. Düşünəndə ki, bir saatdan və ya bir gündən sonra onların hamısı solacaq, güllərin yarımçıq ömürlərinə heyfi gəldi. O, hər partanın üstünə bir yasəmən, Fəridin partasına isə iki dənə qoydu: «Biri mənim, biri Fəridin».

Mehriban dəhlizdə kimsənin olmadığına əmin olanda sinif otağından çıxdı, yaxşı ki, heç kimlə rastlaşmadı. O, yalnız zəng çalınanda qayıtdı. Otaqda bir səs-küy vardı ki... Hamı bir-birinə dəymişdi.

– Görəsən, bu gülləri bura kim qoyub? – deyə uşaqlar bir-

birindən soruşurdu. Mehriban heç nədən xəbəri yoxmuş kimi onlara qoşuldu.

– Bu nə tapmacadı, kimdi bizi bu qədər sevən? – deyə hər şeyə xüsusi maraq göstərən Sənubər dilləndi. O gün məktəbdə hər kəs bu sinfin yasəmənə bələnməsindən danışdı...

Dərstdən sonra məktəbdən evə qayıdanda Mehriban Fatma xalanın qapısı ağzında qələbəlik olduğunu görüb onlara yaxınlaşdı. Anası da, qonşular da onların arasında idi. Fatma xalanın qarğış səsi ətrafı götürmüşdü:

– Səni görüm əllərin qurusun! Səni görüm ciyərin yansın! Səni görüm...

– Nə olub, ana? – deyə Mehriban xəbər aldı.

– Kişmiş gecə Fatmanın yasəmənlərini yoluşdurub.

– Kişmiş? – Mehriban qulaqlarına inanmırmış kimi heyrətlə soruşdu. – Fatma xala nədən bildi ki, bunu Kişmiş eləyib?

– Bir yasəmən ilişib Kişmişgilin çəpərində qalıbmış. Bir də ki, Kişmiş özü də boynuna alıb. Hamının yanında deyib ki, Fatma xala kimi xəsisə bu da azdır.

Mehriban yasəmənlərin haradan dərilidiyini yalnız indi anladı. Qəribədir, dünəndən bəri bu, onun ağlına gəlməmişdi. Həyəcan və qorxu içində olduğundan bu sual onu düşündürməmişdi. İndi isə anasından bunları eşidəndə qeyri-ixtiyarı pərt oldu. Dünəndən bəri keçirdiyi həyəcanı bir az da artıdı. «Birdən kimsə bilsəydi ki, bu güllər mənə görə yolunub, nə cavab verərdim?» – deyə özündən biixtiyar titrədi. «Eybi yox, Kişmiş, baxaq görək bu oğurluğa nə ad verəcəksən», – deyə ürəyində söyləndi.

Ertəsi gün səhər məktəbə gedəndə Kişmiş həmişəki kimi evlərinin qarşısındakı skamyada oturub gülümsər gözlərlə ona baxırdı. Mehriban ona çatanda:

– Sənin belə işlərin də varmış, hə? Qəhrəmana bax! – deyə acıqlı-acıqlı dilləndi. – Bilmək istəyirsənsə, özgə bağından

oğurlanan güllər mənə lazım deyil. Gərək dünən onları səndən almayaydım. Sən oğrusan! Eşidirsənmi, oğru! – Bunları birnəfəsə deyən Mehriban hirsini soyutduğuna məmnun oldu.

Kişmişin gözlərindəki gülüş bircə anda yox oldu. O, xəcalətindən və pərtliyindən pörtüb heç nə deyə bilmədi. Peşmanlıq qarışmış incik baxışlarla onu süzdü. Sonra evlərinin darvazasına sarı gedib içəri girdi, qapını arxasınca bağladı. Yalnız bundan sonra Mehriban sözlərinin nə qədər acı, ittihamının nə qədər ağır səsləndiyinin fərqinə vardı. Ancaq gec idi, ox yayından atılmışdı.

Həmin hadisədən sonra Kişmiş dəyişdi, tamam başqa cür oldu. O, Mehribandan qaçırdı, qızı görəndə özünü görməzliyə vurur, ya da tez yolunu dəyişir, başqa səmtə dönürdü. Mehriban səhərlər onu bir daha skamyalarında oturmuş görmədi, baxışlarını üzərində hiss etmədi. Kişmiş hər gün evlərinin qabağında görməyə elə adət etmişdi ki, indi onu görməmək Mehribana həm qəribə, həm də ağır gəlirdi. Günlər keçdikcə ona aydın oldu ki, Kişmişin xətrinə dəyib, özü də elə dəyib ki, bundan sonra neynəsə də könlünü ələ ala bilməyəcək. O, Kişmişin ürəyini yaralamış, heysiyyətinə toxunmuşdu. Sən demə, Kişmiş onun düşündüyündən də ciddi və həssas adam imiş. Bunu düşündükcə Mehriban öz-özündən utanır, dediyi sözlərə görə xəcalət çəkirdi.

İki il sonra onlar orta məktəbi başa vurdular. Mehriban Bakıda Pedaqoji İnstitutu qəbul olundu, Kişmiş isə Odessada Dənizçilik Məktəbinə girdi.

O vaxtdan düz beş il keçirdi. Bu müddət ərzində Mehriban ilk dəfə idi ki, yasəmən çiçəkləyəndə doğma rayonda olurdu. Hər şey beş il əvvəl necə idisə, indi də eləcə idi. Amma bu, zahirən belə idi, əslində hər şey dəyişmişdi. İndi başqa uşaqlar öz uşaqlıq dövrünü yaşayırdılar. Bir vaxtlar onların ötdükləri yollardan keçir, oynadıqları oyunlarla başlarını qatır, öz

qayğısız həyatlarını yaşayırdılar. Mehribanın tay-tuşları çoxdan uşaqlıq adlı şirin dünyadan ayrılmışdılar. Keçmiş illərdən yadigar qalan bircə Fatma xalanın yasəmənləri idi.

Fatma xalanın həyatından boylanın yasəmən salxımları bu dəfə onun ürəyini qüssə ilə doldururdu. Onların zərif ətri qəlbində keçmiş xatirələri oyadırdı. Məktəb yoldaşları üçün çox darıxmışdı, onlardan ötrü lap burnunun ucu göynəyirdi. Bu xatirələr içində, sözsüz ki, qucağında özündən böyük yasəmən dəstəsi tutmuş Kişmiş də vardı. O, daha tez-tez gözləri qarşısında canlanırdı. Bir məhəllədə yaşadıkları neçə illər ərzində onlar ikicə dəfə üz-üzə dayanmışdılar. Daha doğrusu, Kişmiş ona cəmi-cümlətən bir cümlə demişdi. Sonra isə Mehriban Kişmişin xətrinə dəymişdi, həm də yaman dəymişdi. Oğlanın gözləri yadından çıxmırdı: incik, pərişan, küskün gözləri. Ötən bu beş il ərzində, kim bilir, neçə dəfə Kişmişin o pərt halı gözləri önündə canlanmışdı. Hər dəfə də öz-özünə etiraf etmişdi ki, günah işlədib, Kişmişin ürəyinə bərk toxunub, onun qəlbini qırıb. «Kaş Kişmişdən üzr istəyəydim, gec də olsa üzrxahlıq edəydim...»

Mehriban qaranlıq düşənə kimi evlərinin qarşısındakı skamyada oturdu. Yenicə evə qayıtmışdı ki, küçədə bülbül cəhcəhinə oxşayan fit səsi eşidildi. Qulaqlarına inanmadı. Ürəyi həyəcanla döyündü. «Bu, Kişmişdir!» – deyə sevinclə fikrindən keçdi. Bir an sonra fit səsi təkrar olunanda heç bir şübhəsi qalmadı. Bir göz qırpımında bayıra çıxdı: lakin kimsə yox idi. Birdən qonşu tindən pıçıltı səsi eşidildi. Tez həyəətə düşüb, çəpərin arxasında gizləndi. Bir azdan qol-qola gələn iki qaraltı onların qapılarına çatdı.

– Yasəmənlər hardandır? – qız soruşdu.

– Fatma xalanın bağınyoluşdurmuşam. – Bunu deyən oğlan Kişmiş idi. Onun səsini o saat tanıdı.

– Qorxmadın?

– Yox, təcrübəm var. Məktəbdə oxuyanda bir dəfə bu bağı qarət eləmişəm. Bir qızdan ötrü.

– Qısqanıram ha! Bir də belə şeylər demə, – qızın səsi titrədi.

– O, mənim ilk məhəbbətim idi. Daşa dəyən ilk məhəbbətim. Sən isə son məhəbbətimdən. Yasəmən qoxulu sevdamsan. Ömrüm boyu məni yaşadacaq sevdam.

Onlar üz-üzə dayandılar. Səssiz keçən bir neçə dəqiqə sanki Kişmişin sözlərinin təsdiqi idi.

– Gedək, birdən evdən axtararlar məni, – deyə qız həyəcanla dilləndi.

Qonşunun həyətinin tuşundan keçəndə işıqda arxalarınca baxanda bu ucaboy, yaraşqlı oğlanın bir vaxtlar sısqı, qaraşın olduğuna görə Kişmiş çağırılan İlham olduğuna inana bilmədi...

Mehriban «toyunda barışarıq», – deyib özünə təskinlik verdi...

VƏSİYYƏT

On beş dəqiqədən, bəlkə də yarım saatdan da çox idi ki, gözləri yumulu halda, hərəkətsiz uzanmışdı. Biləyində güclə hiss edilən nəbzindən başqa onda heç bir həyat əlaməti hiss olunmurdu. Sifətinin rəngi avazıymış, göz çuxurları dərinləşmiş, dodaqları göyərmişdi.

Gözlərini alayarımqıç açıb Nazimin əlini buza dönmüş əlindən buraxmadan güclə eşidiləcək səslə:

– Nazim, məni tək qoyma, – dedi.

Anasının birdən-birə dəyişmiş sifəti sanki Nazimə həkim olduğunu unutdurdu. O, özünü itirib nə edəcəyini bilmədi. Lakin bu, bir an çəkdi. Sonra elə bil ağır yuxudan ayıldı. Əlini onun əlindən çəkib bir az əvvəl hazırlayıb saxladığı iynəni qoluna yaxınlaşdırdı. Əlləri əsdiyindən damarı güc-bəla ilə tapdı, məhlulu çətinliklə yeridib onun haçan təsir edəcəyini gözləməyə başladı. Saniyələr, dəqiqələr elə ağır keçirdi ki, sanki zaman donmuşdu. Bir xeyli keçəndən sonra anasının üzündə yenidən həyat əlamətləri görünəndə yaylıqı ilə alnında, boynunda damcı-damcı donub qalmış soyuq təri sildi. Onun əlini yenidən əllərinin arasına aldı. Barmaqlarında zəif, güclə hiss edilən hərarət duyanda sevincdən gözləri yaşardı.

İki ay idi ki, Xədicə yatağa düşmüşdü. Ömrü boyu səhərlər xoruz banından da tez oyanıb axşamlar hamıdan gec yatmağa adət edən, ayaqları altında yer titrəyən, bir an belə işsiz qala bilməyən Xədicə indi bu balaca otaqdan bayıra çıxma bilmirdi.

Bu kiçik «məhbəsdə» keçən günlər ona əzab verirdi. Üç-dörd addım atan kimi yorulur, gözləri qaranlıq gətirir, taqətsiz halda çarpayısına uzanırdı. Belə hallarda hər şeydən bezib:

– Dağ boyda bədən sözümə baxmır, – deyə qəhərlə dillənirdi. Xəstələnəndən bəri tez-tez gözünü bir nöqtəyə zilləyib nə barədəsə elə hey düşünürdü. Hərdən isə deyiniirdi:

– İşim-gücüm tökülüb qalıb... Ev-eşik başlı-başınadır... Bağ-bağat yiyəsizdir... Andıra qalmış xəstəlik əl çəksəydi, bir rahat nəfəs alardım. Qurban olduğum möhlət versəydi, bir əyin-başınıza baxardım.

– Ay ana, özünü bu qədər darıxdırma, bax, görərsən, tezliklə sağalacaqsan. Bir qədər səbr elə, infarktın dərmanı yataqdır. Bircə ay sakit uzanıb, dava-dərmanı vaxtında qəbul etsən, zəifliyin keçib gedəcək, – deyə Nazim ona ürək-dirək verirdi. Özünü isə həkim həssaslığı ilə anlayırdı ki, anasının vəziyyəti ağırdır. Elə ağırdır ki, hər an, hər dəqiqə onu itirə bilərlər. Lakin bunu hamıdan – atasından, bacı-qardaşından, arvadı Gülcəndən belə gizlədirdi. Nədənsə bu acı həqiqəti onlara deməyə cürət etmirdi. Anası üçün bir şey edə bilmədiyinə, əlindən heç nə gəlmədiyinə görə özünü qınayırdı. Onun bu halına görə özünü günahkar sayır, əlac edə bilmədiyinə görə ürəyində özünü ittiham edirdi. «Beş qəpiklik həkimliyin yoxdur. Əlindən heç nə gəlmir. Öz doğma anana şəfa verə bilmirsənsə, onda həkim deyilsən. Get, özünə başqa peşə tap!»

Yadına uşaqlıq illərindən bir xatirə düşdü. Onda beş yaşı vardı. Uşaqlarla anasının bişirdiyi qarğıdalı sütülündən ləzzətlə yedikləri yerdə birdən qarğıdalı dənəsi nəfəs borusuna düşmüşdü. Xədicə oğlunun bənizinin ağappaq ağardığını, sonra isə birdən göyərək yerə yıxıldığını görəndə onu qucağına alaraq, az qala qaça-qaça rayon mərkəzindəki xəstəxanaya çatdırmışdı.

– Bir az da geciksəydin, uşaq əlindən getmişdi, – deyə yaşlı həkim Nazimin nəfəs borusundan çıxardığı qarğıdalı dənəsini

anasına göstərmişdi. Təhlükənin sovuşduğunu, Nazimin rahat nəfəs aldığını görəndə Xədicə sevincindən və keçirtiyi sarıntıdan kövrəlib uşaq kimi ağlamışdı. Bu hadisədən sonra onun ən böyük arzusu oğlunu həkim görmək idi. Tez-tez deyərdi:

– Böyüyərsən, oxuyub həkim olarsan. Ailəmizin öz həkimi olar. Mən xəstələnəndə özün məni sağaldarsan.

Nazim də onun arzu etdiyi kimi oxuyub həkim olmuşdu. Tibb Universitetini qırmızı diplomla bitirib öz rayonlarına qayıtmış, kardioloq kimi çalışmağa başlamışdı. Az müddətdə xəstələrin etimadını qazana bilmişdi. Lakin indi anası ağır xəstə ikən ona heç bir kömək edə bilmirdi. Dünyada ən əziz, ən doğma adamına yardım edə bilməməkdən əzablı nə ola bilərdi?

– Nazim, sən ağlayırsan? – Xədicənin səsi elə bil quyunun dibindən gəlirdi. Əlini oğlunun saçlarına apardı. Amma onları sıgallamağa təqəti çatmadığından tez də aşağı saldı. Nazimin son vaxtlar arıqlayıb almacıq sümükləri görünən gözəl sifətinə, yuxusuzluqdan çuxura düşən, eynən Ələddinin gözlərinə oxşayan xırda gözlərinə baxanda ürəyi nəvaziş və şəfqətlə doldu. Ciyərparasının bu hala düşməsinin baskarı özü idi. «Uşaq əldən düşdü», – deyə kədərlə düşündü.

Vaxtının çoxunu xəstəxanada, xəstələrinin yanında keçirməyə adət edən Nazim Xədicə yatağa düşən gündən bəri təsadüfi hallarda evdən bayıra çıxırdı. Anasının xəstə yatdığını işdə hamı bilirdi. Ona görə də Nazimi narahat etməməyə çalışırdılar. Neçə-neçə ağır xəstəni ölümün pəncəsindən qurtarmış həkim indi öz anasının xəstəliyi qarşısında aciz idi. Həmkarları, Bakıdan konsiliyuma dəvət olunmuş tanınmış kardioloqlar onun müalicə üsullarının düzgün olduğunu təsdiq etmişdilər. Bəs elə isə anasının vəziyyətində niyə dəyişiklik yox idi? İynələr, dərmanlar niyə təsir etmirdi? Anası niyə gözünün qabağında şam kimi əriyirdi?

– Nazim, uşaqlara xəbər yolla, qoy gəlib özlərini çatdırsınlar. Sizə deməli sözüm var. Vəsiyyət eləmək istəyirəm. – Xədicə bu

sözləri güclə eşidiləcək səslə dedi. Nazim onun qəhərləndiyini hiss elədi, lakin bunu bürüzə vermədi.

– Eh, yenə başladın da! Nə vəsiyyətbazlıqdı? Bir balaca ağrıyan kimi ağlına qərribə şeylər gəlir, – deyə yarıncik, yarı-zarafat cavab verdi. – Yazıqlar dünən gediblər, yenə onları niyə narahat edək? Bu qədər yolu yenə niyə ölçsünlər? Qoy iş-gücləri ilə məşğul olsunlar.

Oğlu haqlı idi. Xədicə yorğan-döşəyə düşən gündən bu evdə hamının rahatlığı itmişdi. Bu böyük ailənin nəbzi sanki bu balaca otaqda döyünürdü. Bəzən uşaqlar həftələrlə onun yanında qalırdılar. Dünən Xədicənin vəziyyəti birdən-birə yaxşılaşmışdı. O, deyib-gülür, uşaqlarla zarafatlaşırdı. İlk oğlu nəvəsini, Nazimin beşaylıq oğlu Anarı öpüb-oxşamaqdan, əzizləməkdən yorulmurdu. Böyük qızı Nigar onu belə görəndə boynunu qucaqlayıb sevincindən ağlamışdı:

– Sənin bu halın üçün elə darıxmış, ay ana! Nə olar, tez sağal, sənə xəstəlik yaraşmır, heç yaraşmır!

Dünən Nazim də anasının ağappaq, qırıqsız sifətinə, mehriban, dərin gözlərinə baxmaqdan doymurdu. Gəlinlər tez-tez mətbəxdən dadlı yeməklər gətirir, Xədicə isə onların xətrinə dəyməmək üçün biş-düşün hamısının dadına baxırdı. Dünən uşaqlar son iki ayda ilk dəfə arxayın halda, sevinə-sevinə evlərinə dağılıbmışdılar. Onlar gedəndən sonra Nazim xəstəxanaya yollanmışdı.

Bu iki ay ərzində ilk dəfə ikilikdə baş-başa qalan Xədicə ilə Ələddin fürsətdən istifadə edib xeyli dərdləşdilər. Ərinin sınımış sifətinə göz qoyan Xədicənin ürəyini kədər bürüdü. Sabah ona bir şey olsa, Ələddinin vəziyyəti necə olacaq? Axı sakit təbiətli, həlim xasiyyətli, təvazökar adam olan Ələddin ondan başqa ömründə kimsəyə dərini danışmaz, sirrini etibar eləməzdi. «Sən mənim hər şeyimsən – anam, bacım, qızım, gəlinim», – deyərdi Ələddin. Anasını tez itirən, bacısı olmayan, qızlarından, gəlinlərindən həya edən Ələddin üçün doğrudan

da Xədicə hər şey idi – hava, su, həyat. Bunları düşünəndə Xədicənin özündən çox ərinə yazığı gəldi. «Mən öləcəyəm, canım qurtulacaq, amma bu yazıq gündə yüz dəfə ölüb diriləcək, hər an məni yada salacaq. Cavan deyil ki, başını qarışdırın.»

Xədicə ərinin ağarmış saç-saqqalına, qırıqlarla örtülmüş xırda, mehriban gözlərinə baxıb, qəmli səslə dedi:

– Əgər bacarsaydım, gücüm çatsaydı...

Ələddin onun nə demək istədiyini yaxşı bildiyindən özünü toxtaq tutmağa çalışdı.

– Əlimdən bir şey gələydi, səni qoyub getməzdim. Bu yaşda səni tək-tənha qoymaq heç insafdan deyil. Amma deyəsən tək qalacaqsan, – Xədicə sözünü tamamladı.

Adətən, özünü heç nə olmamış kimi göstərməyə çalışan, arvadının yanında deyib-gülən, xəlvətə düşəndə isə gözünün yaşını saxlaya bilməyən Ələddin onun bu sözlərindən kövrəldi:

– Niyə ümitsiz danışırısan, Xədicə? Nazim səni sağaldaacaq, görərsən... Əgər qismətimə tənhalıq yazılıbsa, bu, bir alın yazısıdır. Onu dəyişməyə kimsənin qüdrəti çatmaz.

O, qəhərini udub sözünə davam elədi:

– Səndən yerdən göyəcən razıyam, Xədicə. Sənsiz mənim həyatım heçdir. Bunu bil ki, ömrüm boyu sənə sadıq olmuşam, özüm də, qazancım da ailəmə məxsus olub...

Sonra söhbəti uşaqların üstünə gətirdilər. Övladları sarıdan ikisinin də bəxti gətirmişdi. Hamısını oxutmuş, ailə sahibi etmişdilər. Bu vaxta kimi onların bir sözünü iki edənə olmamışdı. Hansının evinə gedirdilərsə, o qədər hörmət, o qədər qayğı görürdülər ki, həmişə balaları üçün Allaha dua edirdilər.

Xədicə infarkt keçirəndən bir gün sonra Bakıda yaşayan kiçik qızları Aynur gecəyarısı həyəcanla içəri girəndə hamı heyrətə gəlmişdi. Xədicə Nazimlə Ələddinə dönə-dönə tapşırırmışdı ki, xəstəliyi barədə uşaqlara heç nə deməsinlər. Amma heç iki gün keçməmiş hamı bundan xəbər tutmuşdu. Bircə

qonşu rayona gələn köçən Təhminəyə bildirməmişdilər. Hər gecə narahat yuxular görəndə Təhminə tez-tez evlərinə zəng çalır, gəlindən anasını çağırmasını istəsə də, o, hər dəfə gələn qonşudadı, gələn həyətdə deyib, ya da ağına gələn bir şey uydurub qızı sakitləşdirmək istəyir, narahat yuxularını həmiləliyi ilə əlaqələndirirdi. Qarmaqarışıq yuxuların əlində qalan Təhminə dözə bilməyib anasına baş çəkmiş, onu yataqda görəndə uşaq kimi hönkürüb ağlamış, onu aldatdıqları üçün hər kəsdən incimişdi...

– Nə dərin düşüncələrə dalmısan, ana? – Nazim Xədicəni fikirdən ayırdı.

– Heç, bala, elə-belə, – Xədicə köksünü ötürdü.

«Zəhrimar xəstəlik məni hardan tapdı?» – deyər qadın ürəyində söyləndi. Altmış illik həyatı kino lenti kimi gözlərinin önündən gəlib keçdi. Ələddinlə ailə qurmağı, uşaqlarını böyütməyi, onları məktəbə aparmağı, məktəbdən sonra evdə qarşılamağı, dərsləri ilə məşğul olmağı, bişirməyi, düşürməyi, kiminsə üstünə qışqırmağı, kimisə cəzalandırmağı yadına düşdü. Altı övladının heç biri xasiyyətə o birinə oxşamırdı. Ona görə də hər biri ilə bir cür dil tapmaq lazım idi. Nigar evin böyüyü olduğuna görə, yoxsa çox əzizləndiyi üçün, uşaqlıqdan yaman ərköyün idi. Evin ikincisi olan, oğlan kimi böyüyən Aynurun dəməliyindən bəzən ağlamaq dərəcəsinə gəlirdi. Sakit, həlim təbiətli Nailənin varlığı ev-eşikdə bir o qədər hiss olunmazdı, amma həssas və kəsəyən olduğuna görə Xədicə daha çox onu əzizləyirdi. Həm də bunu o biri uşaqlardan xəlvət edərdi. Şən, şux təbiətli Təhminə itoynadanın biri idi. Onu məhəllədə də, məktəbdə də hamı çox istəyirdi. Sonra Nazim dünyaya gəlmişdi. Dörd qızdan sonra doğulan bu uşaq onunla Ələddinə bir dünya sevinc bəxş eləmişdi. Ən gözəl arzuları onunla bağlı idi, Nazim onların evinin çırağı idi. Sonra Çingiz, evin sonbeşiyi. Anasının şirin-şəkər Çingizi. Xədicə balalarını böyütmək üçün gözüylə qor götürmüşdü. İş-gücdən vaxt ayırır

onların dərslərinə xüsusi nəzarət edərdi. Sonra uşaqların institut vaxtları gəlib çatdı. Xədicə uşaqlarının heç birini Bakıya tək buraxmamışdı. Qəbul imtahanları başlandıqdan qurtarana kimi özü onlarla olmuş, biş-düşlərini hazırlamış, imtahan günlərində onlardan çox həyəcan keçirmişdi. Elə bil imtahan verən özü idi. Sonra uşaqların toy həyəcanları, sevinc hissəsinə qarışan narahatlıqlar ürəyində neçə-neçə izlər qoymuşdu...

Beş ay əvvəl sonbeşiyi Çingizi evləndirib evə gəlin gətirəndən sonra Xədicə ilk dəfə etiraf etmişdi ki, bərk yorulub. Uşaqlara zarafatla:

– Sizə olan bütün borclarımı vermişəm. Daha bu gündən sonra özüm üçün yaşayacağam, – demişdi. Haqlı idi. Doğrudan da, uşaqları dünyaya gələndən bəri bircə gün də özü üçün yaşamamışdı. Onun üçün hər şey – həyatı da, sevinci də ailəsi və övladları ilə bağlı idi. Artıq hamını yerbəyer edib. İnnən belə öz rahatlığının, istirahətinin qayğısına qalacaq. İş-gücünü bir qədər yüngülləşdirəcək, yeməyinə-içməyinə fikir verəcək, vaxtlı-vaxtında dincələcək.

Lakin heç nə düşündüyü kimi olmadı. Adını yorğunluq qoyduğu bu halsızlığı toydan sonra da keçib getmədi. Özünü daim əzgin hiss edirdi. Kürəyi ağrıyır, elə bil ürəyinin içi yanırdı. Ömrü boyu ağrılarını övladlarından gizlədən qadın o gecə infarkt keçirəndə də bunu kimsəyə bildirməmişdi. Uşaqların yuxusuna haram qatmaq istəməmişdi. Səhər öz ayaqları ilə xəstəxanaya gedib ürəyinin kardiogramını çıxartdıranda hamı bilmişdi ki, Xədicə gecə infarkt keçirib.

İndi çarpayısında uzanıb bütün bunlar barədə düşünən Xədicə dincəlmək arzusuna düşdüyü, rahatlıq tapmaq haqqında fikirləşdiyi həmin günə lənət yağdırırdı: «Bəlkə sözüm Allaha acıq gəldi? Balalarım, ailəmə qulluq eləməkdən niyə yoruldum ki? Elə buna görə Allah məni dincəltdi». O, daş daşımağa, yer qazımağa, hər cür ağır iş görməyə hazır idi, təki canı ağrımasın, təki ayaq üstə olub iş-gücünü özü görsün, heç

doğma övladlarına da möhtac olmasın. İndiki köməksiz, aciz halına görə özündən zəhləsi gedirdi.

Nazim anasının bayaqkı halı haqqında düşünürdü. Bu, adi ürəktutması deyildi, ondan da təhlükəli, dəhşətli hal idi: anası bayaq ayılmaya da bilərdi.

Nazim gicgahlarında qanın necə zərblə vurduğunu aydın hiss edirdi. O, anasının da öz vəziyyətinin gərginliyini duyduğunu hiss etmişdi, ona görə də vəsiyyəət etməkdə ısrarlı olduğunu anlayırdı. Son iki ay ərzində Xədicə üçüncü dəfə idi ki, vəsiyyəət etmək istədiyini bildirirdi. Lakin Nazim dünyada heç nədən bu sözdən qorxduğu qədər qorxmurdu. «Görəsən, anam nə demək istəyirdi? Onsuz da bütün öyüd-nəsihətlərini ömrü boyu bizə edib. Ən böyük arzusu o idi ki, biz uşaqlar bir-birimizlə mehriban olaq. Allaha şükür, aramızda inciklik yoxdur. Yəqin deyəcəkdi ki, atanızın qayğısına qalın, hörmətini saxlayın. Amma onsuz da qədrini bilirik. Qızılları yoxdur ki, yerini desin. Görəsən, bizə nə demək istəyir? Birdən nə isə vacib sözü olar...» Lakin təsəvvür edəndə ki, anası vəsiyyəət edir, o isə qulaq asır, ürəyi sıxıldı. «Birdən anam fikirləşər ki, doğrudan da vəziyyəti çıxılmazdır».

– Nazim, oğlum, izin ver, qoy vəsiyyəətimi sənə edim, – deyə Xədicə bir də dilləndi.

Anasının rəngi xoşuna gəlmədi. Səsi də dəyişmişdi. Gözlərindəki yalvarıcı ifadəni görmək Nazimə əzab verirdi. «Anam bilməməlidir ki, vəziyyəti ağırdır. Ona ümid verməli, həyat eşqinin sönməsinə imkan verməməliyəm. Ona vəsiyyəət etməyə imkan versəm, elə biləcək ki...» O, düşüncələrinin sonunu tamamlamaqdan qorxdı.

– Ana, qurban olum, niyə ağlına pis şeylər gəlir? Nə vəsiyyətbazlıqdır? Sənin nə yaşın var? Hələ bir qocal, ondan sonra vəsiyyəətini edərsən. Sən hələ nəvələrinin toylarını görməlisən. – Nazim bu sözləri elə həyəcanla, birnəfəsə dedi ki, Xədicə daha dinmədi.

Bir azdan o, yuxuya getdi. Nazim nəbzini yoxladı. Ürəyinin normal döyündüyünü görüb az da olsa rahatlaşdı, ehmalca qapını açıb eyvana çıxdı. Sonra divanda uzanıb gözlərini yumdu. Necə yuxuya getdiyindən xəbəri olmadı. Lakin bir azdan qantər içində yuxudan oyanıb otağa keçəndə anasının halsız halda nəsə pıçıldadığını gördü. Tez anasını qucaqladı.

– Nazim, ölürəm... – Anası bu sözləri güclə, olan-qalan qüvvəsini toplayıb dedi.

– Qorxma ana, ürəktutmasıdır, dərman içən kimi keçib gedəcək, – Nazim onu sakitləşdirmək istədi. Lakin özü öz səsinə qorxdu. O, Xədicənin çarpayısının yanındakı kiçik şkaflın üstündən dərman şüşəsini götürmək istəsə də, həyəcədən bunu edə bilmirdi.

Xədicə artıq boğulurdu, havası çatmırdı. Nazim anasının göyərmiş, qansız dodaqlarına dodaqlarını yapışdırıb ona süni nəfəs verməyə başladı. Deyəsən bunun köməyi oldu. Anası gözlərini açıb ona baxdı. Nə isə demək istədi, amma təqəti çatmadı. Nazim hiss edirdi ki, anasının dodaqları soyuyur, bədəni süstləşir. Nəhayət, Xədicənin dodaqları tamam buza dönəndə ondan aralandı. Onun üzündə həyat əlamətləri sönmüşdü...

...Sabah qırx olacaqdı. Uşaqlar yerdə, xalçanın üstündə bardaş qurub oturmuşdular. Nazimin gözünün önündən anasının son anları kino lenti kimi gəlib keçirdi. Bayaقدan bəri bacılarının növbə ilə danışdığı xatirələr onu çox kövrəldirdi. Anasını ölümün pəncəsindən ala bilmədiyinə görə özünü qınayırdı. Çingizin üzünə heç baxa bilmirdi. Analarının ölümü hamıdan çox onu sarsıtmış, o gündən hələ də özünə gəlməmişdi. İnana bilmirdi ki, daha anası bir də bu evdə onu qarşılamayacaq, öpüb oxşamayacaq, öyüd-nəsihət verməyəcək. Uşaqları təkcə analarının itkisinə yanımdırlar, onları ağrıdan daha bir

səbəb var idi: onu son sözünü deməyə, vəsiyyətləməyə qoymamışdılar. Bu, ən çox Nazimə əzab verirdi. Anasının vəsiyyət edib son arzusunu dilə gətirməyinə imkan vermədiyinə görə özünü bağışlaya bilmirdi. Axı xəstənin yanında hamıdan çox o olmuşdu. Son dəfə anası az qala yalvarışla ona vəsiyyət etmək istədiyini deyəndə o, insafsızcasına buna imkan verməmişdi.

Təhminə anası ilə aralarında olan son söhbətlərini elə yanıqlı-yanıqlı danışdı ki, Çingiz bundan narahat oldu:

– Yavaş, atam eşidər. Sabah bütün günü ayaq üstə olacaq, qoy yatıb dincini alsın.

Ələddin gecə yarısı üşüyüb yuxudan oyandı. Üstündəki qalın yorğan onu isitmirdi. Yumağa dönüb yorğanı başına elə çəkdi ki, təkcə gözləri göründü. Amma üşütməsi keçmədi ki, keçmədi. Bir xeyli beləcə hərəkətsiz halda uzanıb qaldı. Niyə bu qədər üşüyür? Sobanın söndüyünün fərqi indi vardı. Sobanı necə yandırсын? Hardasan, Xədicə?

Qonşulardan kiminsə həyətidə xoruz banladı. Onun səsinə başqa xoruzlar da səs verdi. Bir azdan itlər hürüşdü, inək böyürtüşü eşidildi. Sonra yenidən ətrafa sükut çökdü. Şaxta pəncərə şüşələrində naxışlar açmışdı. Bayırda əsən küləyin vıyılması aydın eşidilirdi.

Qonşu otaqda Anar bərkdən ağladı. Sonra Gülcanın nəvəzişli, sakit səsi gəldi. Ələddin yerindən qalxıb şkafdan yun adyal çıxarıb yorğanının üstündən saldı. Ona elə gəldi ki, yatağı bir az da soyuyub. Yuxusu tamam qaçdı.

«– Mənin yorğanımı niyə üstünə örtmürsən, Ələddin?» Xədicənin doğma, mehriban səsi elə aydın eşidildi ki, Ələddin qeyri-ixtiyarı otağa göz gəzdirdi. Xədicənin səliqə ilə yığışdırılmış yatağına baxıb həsrətlə köksünü ötürdü.

«– Örtə bilmərəm, Xədicə.

– Niyə?

-
- Qorxuram.
– Nədən qorxursan, Ələddin?
– Bilmirəm.
– Ört, isinərsən. Ocağın odunu da söndürmüşən.
– Ocağımızı sən yandırardın, Xədicə...
– Elədir...»

Qırx gün indi idi, Xədicə dünyadan köçmüşdü. Qırx gün idi ki, bu çarpayı Ələddindən ötrü göz dağı olmuşdu. Gecələr yerinə uzananda qəsdən arxasını çarpayıya çevirirdi ki, Xədicə yanında düşməsin, onun haqqında fikirləşməsin. Amma neynəsə də, nə qədər çalışsa da, başqa heç şey barədə düşünə bilmirdi. Belə yatmağa öyrəşməmişdi. Ömrü boyu üzü Xədicəyə sarı yatmışdı. Onun çarpayısının gözünün qabağında olmasına, Xədicənin varlığını duymağa adət etmişdi. O yanında olanda rahat olurdu.

Birdən kürəyində Xədicənin barmaqlarının hərərətini hiss elədi. Elə aydın, elə canlı hiss elədi ki, bundan bədənində istilik yayıldı. Xədicənin sağlığında özünü ona ovxalatmaqdan xoşu gəlirdi. Qış-yay, hər gün az qala yarım saat Xədicə onun kürəyini, ayaqlarını ovuşdurardı. Siqaretə, içkiyə necə öyrəşirlərsə, Ələddin də buna öyrəşmişdi.

Birdən Xədicə üçün elə darıxdı, ondan ötrü elə qərubsədi ki, qəhər boğazına tıxandı.

«– Məni yetim qoydun, Xədicə. Yaşımın bu vaxtında tək-tənha qoyub getdin. Belə də insafsızlıq olarmı?

– Tək niyə olursan, Ələddin? Oğlun, gəlinin, nəvən yanında deyilmi?

– Hərə özü üçün sağ olsun. Onlar mənim nə çəkdiyimi hardan bilsinlər?

– Elə demə, Nazim də, Gülcan da başına pərvanə kimi dolanırlar.

– Nə bilim, vallah, deyəsən bir az özüm dəyməmişəm ol

muşam.

– Ağrıyırsan, ona görə.

– Hə, Xədicə, canım yaman ağrıyır».

Ələddin yatağından qalxıb əyninə isti jaket geyindi, üstündən yun toxunma canlıq keçirdi. Yadına düşdü ki, onu Xədicə keçən qış toxumuşdu. Canlıq bədənini elə isti saxlayırdı ki, hər dəfə onu geyinəndə arvadına minnətdarlıq edərdi. Ayağına keçirdiyi yun corablar da, başına qoyduğu yun papaq da Xədicənin zəhməti idi. Bu evdə elə bir şey yox idi ki, onun əllərinin izi olmasın. Bu otağın səliqə-sahmanı, hətta əşyaların qoyulma tərzı də Xədicəyə məxsus idi.

Bir həftə əvvəl işdən qayıdanda Ələddin şkaftakı qabların başqa cür qoyulduğunu görüb hırslanmışdı.

– A bala, bu sənın işındır? – deyə gəlinındən soruşmuşdu.

– Hə, ata, tozlarını alırdım.

– Qabları necə vardı, o cür də yerinə yığ, – deyə Ələddin hırslə dillənmişdi.

Həlim təbiətli qayınatasının əsəbiləşməsinin səbəbini yaxşı anlayan gəlin tez şkafta əvvəlki səliqə-sahmanı bərpa eləmişdi. Sonra isə:

– Ata, qırxa az qalıb, otağın pərdələrini dəyişmək istəyirəm,

– deyə Gülcan ondan izn istəmişdi.

Ələddin narazılıqla:

– Yuyub təmizləmək istəyirsənsə buyur, amma ayrı heç nə lazım deyil, – demişdi.

Bu kiçik otaqda hər şey Ələddinə doğma idi. Burada hər əşya ona Xədicəni xatırladırdı. Elə bu səbəbdən vaxtının çoxunu burda keçirirdi. Yadına düşən xatirələrdən bəziləri onu üzürdü. Keçən ilki bir hadisədən indı xəcalət çəkirdi. Onda Xədicə xəstə idi. Ələddin işdən qayıdanda:

– Qulunc məni öldürür, – deyə qadın ona şikayətləndi.

– Keçib gedər, arvad, – deyə Ələddin mətbəxə keçdi, gəlinin

onun qabağına qoyduğu xörəyi ləzzətlə yedi. Sonra qəzetlərə, televizora başı qarışdı. Yatmaq üçün evə keçəndə Xədicə yalvarışla:

– Ay Ələddin, kürəyimi bir az ovuşdur, qulunc məni yaman incidir, – dedi.

– Gəlinə niyə demirsən?

– Gəlindən utanıram.

– Camaat gəlin gətirir ki, qulluğunda dursun, sən də deyirsən ki, utanıram.

Elə bu vaxt Nazim içəri girdi deyə söhbəti yarımçıq qaldı. Gecə Ələddin heç nə olmamış kimi soyunub yerinə girdi. Xədicə daha ona heç nə demədi.

Gecə yarısı belinin ağrısına yuxudan oyanan Ələddin böyrü üstə çevrilmək istəsə də, tərənə bilmədi:

– Xədicə, ay Xədicə, – deyə həyəcanla arvadını səslədi. – Tez ol, bura gəl, qurumuşam, tərənə bilmirəm. Bir az belimi ovxala.

Xədicə heç nə demədən yerindən qalxıb onun çarpayısının qırağında oturdu, ərinin belini ovxalamağa başladı. Onun əlləri qaynar idi. Ələddinə elə gəldi ki, bədənində iki köz gəzir. Bu qaynarlıqdan canına xoş bir istilik yayıldı.

– Əllərin əcəb istidir...

– Hə, hərarətim var, – Xədicə astadan cavab verdi.

Ələddin onun səsinin titrəyişini indi, üstündən bir ilə yaxın vaxt keçəndən sonra hiss edirdi. O vaxt buna əhəmiyyət verməmişdi. Onda nə tez öz hayına qalmışdı? Bir neçə saat əvvəl Xədicə də kürəyinin ağrısından şikayətlənmişdi. Bəs o niyə Xədicəyə qayğı göstərməmişdi? Sevdili qadına niyə bu qədər diqqətsizlik etmişdi?

Xədicənin o günkü incikliyi yalnız indi duyurdu. Qızdırma içində yerindən durub əynində nazik gecə köynəyi soyuq otaqda onun belini ovxalayan Xədicə gözlərinin qarşısında canlandıqca bir hiss ürəyini kəlbətin kimi sıxırdı. Bu, vicdan əzabı idi. «Ay Ələddin, kürəyimi bir az ovuşdur, qulunc məni yaman

incidir», – deyən arvadının zəif səsi qulaqlarında təkrar-təkrar səslənirdi. Özünün etinasızlığına görə indi elə utanırdı ki... Açıb ağarda bilməzdi bunu. Uşaqlarına necə deyəcəkdi ki, ananızın ürəyi elə o vaxtdan ağrıyırmış. Əgər vaxtında qayğı göstərsəydi, Xədicə ölməzdi. Onu ovxalamamağı bir yana, heç oğluna da deməmişdi ki, ananın kürəyi ağrıyır, bir gör nə dərdi var... Xədicə qırx il ona yoldaşlıq etmiş, bütün ağrı-acısına şərik olmuş, körpə uşaq kimi qulluğunda durmuş, hər nazını çəkmişdi. Bəs o? O niyə etinasızlıq eləmişdi? Düşünəndə ki, bu soyuq qış günündə arvadı qara torpağın altında uyuyur, yatağı ağ kəfəndən başqa bir şey deyil, özünə yer tapa bilmirdi. O, isti otaqda, qalın paltarda üşüyürdü. Bəs qışın bu sazağında Xədicə üşümürmü? Ələddin neyləyəcəyini bilmirdi. Canını qoymağa yer tapmırdı. Nə boğazına tıxanmış qəhər, nə də ürəyini sıxan kədər keçib gedirdi. «Mən necə dözəcəyəm? Sənsiz neynəyəcəyəm? Tək-tənha necə yaşayacağam? İndi mən kimə lazımam?»

Şkafın sağ gözünü açdı. Buradan Xədicənin bir neçə donu asılmışdı. Qəhvəyi rəngli, üstündə ağ dairələr olan dondan Ələddinin yaman xoşu gəlirdi. Bu paltar Xədicəyə çox yaraşırdı. Köklüyünü gizlədir, onu yığcam göstərirdi. Xədicənin özünün də bu paltardan xoşu gəlirdi.

Ələddin Xədicəni həmin paltarda üz cizgilərindən tutmuş gözlərinin ifadəsinə qədər hər şeyi təsəvvürünə gətirdi. Arvadı vəfat edəndən bəri Xədicənin sifətini olduğu kimi yadına sala bilmirdi. Qırx il bir yastığa baş qoyduğu arvadının üzü yadından çıxmışdı. Kimə desəydi, buna inanmazdı. Amma səsini daim eşidirdi. Onun səsi elə hey qulaqlarında səslənirdi. Söhbətlərini olduğu kimi xatırlayırdı. Gülüşü də, deyilməyi də, mehriban danışığı da, sərt səsi də yaddaşına həkk olunmuşdu. Hər gecə səhərə kimi yuxuda onunla danışdı. Amma sifətini görmürdü ki, görmürdü. Bu gün ilk dəfə Xədicənin sanki canlı surətini

görürdü. Onun artıq həyatda olmadığına inana bilmirdi.

Paltarı bağrına basdı. Ondan Xədicənin qoxusu gəlirdi. Bir xeyli beləcə qaldı. Sonra paltarı yerinə asıb şkafı bağladı. Təzədən çarpayısına uzanıb, səhərin açılmasını gözlədi. Özünə yer tapa bilmirdi. Tərslikdən səhər də açılmaq bilmirdi...

«– Sənin ölən vaxtın deyildi, Xədicə.

– Mən ağrıyırdım.

– Bəs mənə niyə demirdin?

– Deyirdim, sən eşitmirdin».

Bu sözlər qaranlıq otaqda əsl ittiham kimi səsləndi.

Ələddinin yadına düşdü ki, Xədicənin səhhəti ilə heç vaxt maraqlanmazdı. Hər il adəti üzrə məzuniyyətini kurortlarda, sanatoriyalarda keçirən Ələddin arvadının da müalicəyə, istirahətə ehtiyacı olduğunu düşünməzdi. Ağlına da gəlmirdi ki, Xədicə xəstədir. Əslində nasaz olduğunu bilirdi, amma bunun ciddiliyi barədə fikirləşmirdi. Səhərdən axşama kimi həyat-bacada əlləşən, evin saysız-hesabsız qayğıları ilə məşğul olan Xədicə heç vaxt özü haqqında, xəstəliyi barəsində danışmazdı. Amma əlini tez-tez köksünə aparardı. Ələddin isə nədənsə buna əhəmiyyət verməzdi. İndi Xədicə xəyalına məhz əli köksündə, ağrıdan üzü dəyişmiş halda gəldi. Nə qədər çalışsa da, onu başqa cür təsəvvür edə bilmədi.

«– Mənim vəsiyyətimi uşaqlara çatdırmağı unutma, ha.

– Demişdin ki, qırxında çatdırım.

– Bu gün qırxımdır».

Ələddin yatağından qalxıb işığı yandırdı. Şkafı açıb səndəllərini, kağız-kuğuzunu saxladığı qovluğu açıb oradan qəzetlərin arasında gizlətdiyi zərfi çıxartdı. Sonra yeşiyi yerinə itələyib zərfi nəzərdən keçirdi. Onun küncləri möhkəm yapışdırılmışdı. Xədicə zərfi ölümündən bir gün əvvəl ona vermişdi. «Görəsən, uşaqlara nə yazıb?» – deyə Ələddin fikirləşdi. Sonra saata baxdı. Səhər saat altının yarısı idi. Aynabəndə çıxanda

qonaq otağında işıq yandığını gördü. «Yenə yatmayıblar», – deyə düşündü, uşaqlara ürəyi yandı.

O, qapıda görünəndə hamı ayağa qalxdı. Ələddin əli ilə onlara oturmalarını işarə etdi, özü də keçib xalçanın üstündə bardaş qurub oturdu.

– Hamı burdadır? – deyə soruşdu. – Bəs gəlinlər hardadır?

– Mətbəxdə qab yuyurlar.

– Get onları da çağır, – deyə Ələddin Çingizə işarə etdi.

Gəlinlər də gəldilər. Ələddin canlığının cibindən zərfi çıxarıb Nazimə uzatdı:

– Ananızın vəsiyyətnaməsidir.

Hamı heyrət içində idi. Qızlar göz yaşlarını saxlaya bilmədilər.

– Özümü qınamaqdan ölürəm, ata. Niyə demirsən ki, anam vəsiyyətini eləyib? İnsafın yoxdumu? – Nazim qəhərlə dilləndi.

Həyəcanlı baxışlar Nazimin əlindəki zərfə dikilmişdi. Nazimin əlləri əsir, zərfi açə bilmirdi. Əlindəki köz idi elə bil. Barmaqları yanarmış kimi zərfi bu əlindən o əlinə keçirirdi. Heç kim dillənməsə də, hamı səbirsizliklə Nazimə baxırdı. Axır ki, özünü ələ alıb qayçı ilə zərfin bir küncünü kəsdi, içindən dörd qatlanmış bir kağız çıxartdı, titrək səslə onu oxumağa başladı:

«Övladlarım! Bu məktub sizə çatanda mən artıq həyatda olmayacağam. Özüm Ələddindən xahiş etmişəm ki, onu dərdiniz bir az yüngülləşəndən sonra sizə çatdırsın. Bilirəm ki, oğullarım mənə son mənzilə çiyinlərimdə aparacaqlar. Qızlarım, gəlinlərim mənim üçün ağlayacaqlar. Hamınızdan razıyam, südümü sizə, haqqımı gəlinlərimə halal edirəm. Gəlinlərimdən diləyim odur ki, qayınatalarına övlad, baldızlarına, qayınlarına bacı olsunlar. Bir-birinizə heç vaxt yad olmayın. Xeyirdə-şərdə həmişə bir olun.

Mənim üçün ağladığınız yetər. Təki bütün analar dünyanı mənim kimi bəxtəvərcəsinə tərk eləsinlər. Axı sizi yerbəyer eləmişəm, hamınızdan arxayınam, uşaqlarınızı oynatmışam.

Bircə Çingizin balalarını görmək mənə nəşib olmadı. Eybi yoxdur, mənim də əvəzimə onları seversiniz.

Balalarım, nigarançılığım bircə Ələddindəndir. Sizin hər birinizin öz yuvası var, öz ailənizə, uşaqlarınıza başınız qarışacaq. Ələddin isə yetim qalacaq. Bu dünyada qoca vaxtı tək qalmaqdan böyük dərd ola bilməz. Ələddin mənə vəfalı ömür yoldaşı, sizə isə qayğıkeş ata olub. Ona görə də ondan qaygınızı əsirgəməyin. Ona tənhalığını hiss etdirməyin. Bu, Nazimlə Gülcənə daha çox aiddir. İndi keçək əsas məsələyə: sizdən son xahişim var: Hamınız yığışıb məsləhət edin, Ələddinə bab bir qulaq yoldaşı gətirin. Bunu ona görə yazıram ki, Ələddinin təbiətinə yaxşı bələdəm. Sabah qocalıb əldən düşsə belə doğma övladına da dərini deyən deyil. Vəsiyyətimə əməl etməyinizi hamınızdən xahiş edirəm. Ananız Xədicə».

Nazim oxuyub qurtaranda ortalığa ağır sükut çökdü. Heç kəs danışmağa ürək eləmədi. Ələddin yavaşca yerindən qalxdı. Öz otağına keçib Xədicənin çarpayısını qucaqlayıb, uşaq kimi hönkürdü: «Nə olardı Xədicə, heç olmasa ölümündən sonrakı düşünməyəydin. Xəstəliyinə biganə olmağıma baxma, bu otağa kimsənin ayağı dəyə bilməz. Niyə məni çıxılmaz vəziyyətdə qoydun? Sağlığında qayğına qala bilmədim, öləndə də vəsiyyətinə əməl edə bilməyəcəm. Bağışla məni Xədicə, bağışla...»

SEVİNC

Hava səhərdən bəri üzünü turşutmuş uşaq kimi idi. Göyün üzü bomboz buludlarla örtülmüşdü. Günortaya yaxın elə bir yağış başladı ki, ucundan tut, göyə çıx. Əl-ayaq yığışmış küçələrdən selləmə sular axmağa başladı.

Bayaqdan yağışa tamaşa edən Gülbaharın bədənindən üşütmə keçdi. Tez pəncərədən çəkildi, divana uzanıb yun adyalı üstünə çəkdi. Amma üşütməsi keçib getmədi ki, getmədi. Bir azdan bu üşütmənin üstünə üzücü kədər də əlavə olundu. Qəhər boğazında düyünə döndü. Ürəyini elə bil nə iləsə sıxırdılar. Birdən sinəsindən hönkürtü qopdu. Neçə gündən bəri içinə dolmuş kədəri boşaldandan sonra yüngülləşən kimi oldu.

Yeddi ay idi ki, belə əhval-ruhiyyə ilə yaşayırdı. Ata-anası, kiçik bacıları başına pərvanə kimi dolanır, fikir çəkməyə qoymurdular. Doğmalarının ondan ötrü əldən-ayaqdan getdiklərini görəndə Gülbahar əzab çəkir, onların yanında özünü şad göstərməyə çalışırdı. Amma tək qalanda özü ilə bacara bilmirdi. Hər dəfə onu ağlamaqdan gözləri qızarmış halda görəndə evdəkilərin ürəyi qan olurdu. Amma təsəlli verməkdən savayı əllərindən heç nə gəlmirdi.

Gülbahar təkliyin nə demək olduğunu ilk dəfə idi ki, anlayırdı. Bir zamanlar ona desəydilər ki, böyüyüb boya-başa çatdığı doğma evdə, əzizlərinin arasında tənha ola bilər, inanmazdı. Amma indi yaman kövrək olmuşdu. Həzin bir mu-

siqi eşidəndə də, təsirli bir kitab oxuyanda da, gözəl bir filmə tamaşa edəndə də gözləri yaşarırdı. Acizliyindən özünün də acığı gəlirdi, amma nə edəydi?

«Görəsən, indi Rəşid nə edir? Vaxtını necə keçirir?» – deyə düşünürdü. Birdən Rəşid onun xəyalında gözəl bir qızla yanaşı canlandı. Bu fikirdən otaq başına fırlandı, gözlərinə qaranlıq çökdü. Belə bir şey düşünmək onun üçün çox ağır idi. Heç cür ağılına sığışdıra bilmirdi ki, Rəşid özgəyə bağlana bilər.

Son vaxtlar bir-birinin gözlərinin içinə baxa bilmirdilər. Günah iş görmüş adamlar kimi hərə öz aləminə qapanmışdı. Birgə yaşadıkları bu neçə ildə bir-birinə qarşı hələ heç vaxt belə soyuq olmamışdılar. Düzdür, tez-tez mübahisə edər, saatlarla küsülü qalardılar, amma barışan kimi inciklik yaddan çıxardı. Hər ikisinin ürəyini gizli-gizli sızladan səbəb uşaq dərdi idi. Həyətdə, küçədə dil-dil ötən uşaqları görəndə bu həsrəti heç biri gizlədə bilmirdi.

Bir gün Rəşid işdən evə gələndə arvadını pəjmürdə gördü. Gülbahar həkimin ona bütün müalicələrin, dava-dərmanların əbəş olduğunu, ana ola bilməyəcəyini söylədiyini bildirdi. Rəşid onu sakitləşdirib təsəlli versə də, Gülbahar Rəşidin bu xəbərdən sarsıldığını qadın həssaslığı ilə hiss etdi. Hər ikisinin əzabları da elə o vaxtdan başladı.

Gülbahar ərinin ata ola bilməməsinin səbəbkarı olduğuna görə xəcalət çəkirdi. Rəşid isə övlad həsrətində olsa da, Gülbahardan ayrılmağı ağılına gətirmirdi. Amma özü də bilmədən qaraqabaq olmuşdu.

Hə, bu dəfəki inciklik ayrı inciklik idi. Günlər keçdikcə elə bil daha da yadlaşırdılar. Bu soyuqluq özləri də hiss etmədən incikliyə çevrilir, evdə qanqaralığı yaradırdı. Bəzən heç nədən bir-birini acılayırdılar. Bazar günləri onlardan ötrü xüsusilə ağır keçirdi. Bütün günü bir yerdə olub bir-birindən bu qədər uzaq olmaq elə çətin idi ki... «Yox, daha belə davam edə bilməz. Hər

şeyin səbəbkarı mənəm. Mən olmasaydım, Rəşid çoxdan ata idi. Özünü toxtaq göstərməyə çalışır, elə bilir dərd çəkdiyini başa düşmürəm. Rəşiddən ayrılmalıyam, qoy çırağı sönməsin. Öz bədbəxtliyimə onu şərək eləməli deyiləm ki?!»

Gülbahar qəti qərara gəlmişdi, bir-birinə əzab verməkdənsə, ayrılımları daha yaxşıdı. Ayrılıq günü gəlib çatdı. Gülbahar əyin paltarından başqa heç nəyə əl vurmadı. Nəyə, kimə gərəkdi bu əşyalar... Hər ikisi heç nə olmamış kimi toxtaq görünürdü. İri yol çantasının ağzını bağlayıb onu qapının ağzına qoydu. Taksi sifariş verib Rəşidə yaxınlaşdı.

– Səni bu qədər fikir çəkməyə məcbur etdiyim üçün mənə bağışla. İstəyirəm xoşbəxt olasan. Sən buna layiqsən. Mən səni xoşbəxt edə bilmədim, Allah çırağını yandırsın. – Gülbahar bunları təmkinlə dedi.

– Çıxış yolunu ayrılmaqda görürsənsə, sənə sözüm yoxdur. Amma biz ayrı yol tapmalı idik...

... Daha heç nə yadında deyildi. Bircə bu xatirindən getmirdi ki, Rəşidin gözləri soyuq ifadə ilə ona baxırdı, elə dediyi sözlər də soyuq idi. Bir-birindən uzun keçən bu aylarda onu daim üşüdən də elə həmin soyuq baxışlar, soyuq sözlər olmuşdu. Elə indi də divanda yun adyala bürünüb uzanan Gülbahar Rəşidlə son görüşünü təkrar-təkrar xəyalında canlandırıdıqca, son görüşlərində daha çox soyuq notlar tapır, bundan daha da pərişan olurdu.

Bu gün o, əvvəlki günlərdən daha çox qəmgin idi. Bu gün evlənmələrinin beş ili tamam olurdu. Hər il bu hadisəni ikilikdə elə gözəl qeyd edərdilər ki... Heç ad günlərini, bayramları belə təntənə ilə keçirməzdilər. Bu gün onların ikisinin bayramı olardı. Bir-birinə hədiyyələr bağışlayar, ötənləri yada salar, albomları vərəqləyərdir. Onların bayramından heç kəsin xəbəri olmazdı.

Budur, həmin gün yenə gəlib. Son beş ildə ilk dəfədir ki, onu Gülbahar tək qarşılayır. Təkcə bu ilimi tək qarşılayacaq?

Bunu ki, özü arzulamışdı. Hərdən isti yuvasını dağıtdığına görə özünə acığı tuturdu. Hər şeyi götür-qoy edəndən sonra isə bir daha əmin olurdu ki, qərarı düzgündür. Axı bütöv bir ömrü dörd divar arasında, körpə səsi eşitmədən, övlad böyütmədən ikilikdə keçirmək olmazdı.

Ayrımaq nə qədər üzüntülü idisə, ata ocağına yenidən öyrəşmək ondan da çətindi. Rəşidin evinə köçəndə də ilk günlər çətinlik hiss etmişdi. Amma onda bu hal keçib getmiş, yeni ailəsinə tez isinişmişdi. Gülbahar öz ev-eşiyi üçün, yatdığı yataq üçün elə darıxırdı ki... Mətbəxi, hamamı, pəncərə qabağındakı gülləri üçün qərubsəyirdi. Bəs Rəşid üçün? Onun qoynuna sığınıb sakitlik tapması üçün dünyanı verərdi. Onun saçlarını sıgallayan barmaqlarının hərəkətinə hər şeyi qurban verərdi. Amma bunlar yalnız arzular idi, daha o evə qayıtmayacaqdı. Lap dəli olsa da, həmin qapını daha açmayacaqdı. Özünə söz vermişdi. Əmin idi ki, bunu Rəşid də arzulamır. Arzulasaıydı, heç olmasa bircə dəfə ona zəng çalar, hal-əhval tutardı. Axı nə az, nə çox, beş il bir yerdə ömür sürmüş, bir yastığa baş qoymuşdular. Amma bu neçə ayda Gülbaharın harada olduğu, nə etdiyi, nə çəkdiyi onu maraqlandırmamışdı. Yadına qonşusu Mədinə xalanın dediyi sözlər düşdü. «Elə bilirsən sənin özünü öldürüb canına cəfa etməyindən onun xəbəri olacaq? Tutaq ki, lap xəbəri oldu, guya ürəyi ağrıyacaq? Bir də onda ayılacaqsan ki, evlənib. Yaxşısı budur, birdəfəlik onu yadından çıxart».

Lakin bunları demək asan idi. Gülbahar nə geyindiyni, nə yediyni bilmirdi. Onun işə getməyi də, işdən gəlməyi də, çörək yeməyi də, bir sözlə, hər şey kortəbii olurdu. Həyat həvəsi sönmüşdü. İnana bilmirdi ki, haçansa bu halı keçib gedə bilər.

Evdəkilər işdə idilər. Bircə Gülbahar bu gün işə çıxmamışdı. Səhər yuxudan oyanandan başı gicəllənirdi. Zəng çalınanda ağır addımlarla qapıya sarı getdi.

– Kimdir? – deyə soruşdu. Cavab gözləmədən qapını açdı.

Gözlərinə inanmadı. Bu, Rəşid idi. Arıqlamışdı. Bunu o dəqiqə hiss etdi. Rəşid soyuqdan göyərmiş halda qapının ağzında dayanıb ona baxırdı. Heç biri danışmırdı. Nə Gülbahar onu içəri dəvət etməyə özündə cürət tapır, nə də Rəşid bir kəlmə söz deyə bilirdi. Rəşid, nəhayət, qətiyyətinə toplayıb Gülbaharın əllərini ovçuna aldı:

– Bayramımız mübarək, Gülü! Beş il əvvəl heç zaman ayrılmayacağımıza söz vermişdik, gəl gedək evimizə. Artıq dözə bilmirəm. İnsafın yoxdumu sənin? – Rəşid bu sözləri elə məhərrəməndə dedi ki, Gülbahar heç nə soruşmadan:

– Dərdin alım... – deyib onun boynuna sarıldı.

Bu doğma, mehriban səs üçün Rəşid necə də darıxmışdı. Bu iki kəlmə onun bütün ruhunu oynatdı, ömrünün ən şirin anlarını yadına saldı. İlk dəfə Rəşid illərdən bəri ürəyində gəzdirdiyi sevgisini çəkinə-çəkinə ona bildirəndə Gülbahar titrəyə-titrəyə pıçıldamışdı:

– Dərdin alım...

Bütün duyğularını bu iki kəlmə ilə dilinə gətirmişdi. Bu iki kəlmədə çox şey vardı – sevgi, etibar, sədaqət, fədakarlıq.

Toy günü ağ göyərçinə bənzəyən gəlinə tamaşa etdikcə Rəşidin qulaqlarında elə hey şirin bir pıçıltı səslənirdi: «Dərdin alım...»

Onda necə də xoşbəxt idilər! Yox, əvvəlki xoşbəxtlik indikinin yanında heç nə idi. Uzun ayrılıqdan sonra yenidən bir-birinə qovuşmaq özgə səadət idi.

– Bəs... – Gülbaharın səsi titrədi. Lakin Rəşid onun nə demək istədiyini o saat başa düşdü.

– İndi bizim oğlumuz var, – Rəşid bu sözləri fəxrlə dedi.

– Necə? Oğlumuz var? – Gülbahar sevincini gizlədə bilmədi. Eltisinin dördüncü dəfə hamilə olduğunu bilirdi.

– Tək bizim yox, qardaşımın da.

– Bir uşaq iki ev arasında qalacaqmı?

– Yox gülüm, uşaqlar əkiz doğulublar, onlarınk da oğlandı, dördüncü oğlan. Allah onları cüt verib ki, valideynlərinin gözləri qalmasın.

– İlahi, şükür sənə! Nə yaxşı çırağımızı sönməyə qoymadın. Rəşid, biz ata-anayıq, elə deyilmi? Bu gün nə yaxşı gündü, ay Allah, inana bilmirəm...

Gülbahar sevinclə Rəşidin o üzündən bu üzündən öpür, elə hey təkrar edirdi: «Dərdin alım, dərdin alım...»

QIZILGÜL TOYU

Bu gün Azadla Aygünün evlənmələrinin on ili tamam olurdu. On il əvvəl onların toy məclisi milli adət-ənənələrə uyğun dəm-dəstgahla qurulmuşdu. Üç gün, üç gecə çəkən yemək-içmək, çal-çağır, şənlik məclisi Aygünün ağappaq gəlinlik donunda ata evindən Azadgilə köçməsi ilə yekunlaşmışdı.

O zamandan on il keçirdi. Bu müddət ərzində Azadla Aygünün həyatlarında çox şey baş vermişdi. Övlad sevincləri, ailə qayğıları içində illərin necə ötdüyünü, gəncliklə haçan vıdalaşdıqlarını hiss etməmişdilər. Keçib gedən bu on il onlar üçün hamar olmamışdı. Tərs keçilər kimi o qədər dalaşmışdılar ki! Həyatlarında şirin anlar, xoşbəxt günlər də az olmamışdı. Amma nədənsə hər ikisinin yaddaşında dava-dalaş daha çox qalmışdı. Zaman ötdükcə, Vüqarla Aytən böyüdükcə özləri də bilmədən xasiyyətləri dəyişir, təbiətlərinə bir mülayimlik gəlirdi. Əvvəllər olduğu kimi daha hər boş şeydən ötrü dalaşmırdılar. Hər ikisinin ən böyük qələbəsi o idi ki, bir-birinə güzəştə getməyi öyrənmişdilər. Bu da evdə sülh demək idi. Sülh şəraitində yaşamaq, sən demə, o qədər də çətin deyilmiş.

Düz bir həftə idi ki, yubileyi harda və necə keçirmək barədə mübahisə edirdilər. Nəhayət, qərara gəldilər ki, tədbiri «Görüş» restoranında ən yaxın dostları olan Qərib – Almaz, Adil – Adilə, Azər – Ülfət cütlükləri ilə bir yerdə keçirsinlər.

Axşam saat altıda qapının zəngi çalındı. Aygün saçında bi-

qudi, əynində xalat qapını açanda Azad hirslənib özündən çıxdı:

– Camaat orda bizi gözləyir, sənsə hələ də geyinməmişən. Başa düşürəm, səhərdən nə ilə məşğul olmusan?

– Hirslənmə, uşaqları anamgilə aparmışdım, indicə gəlmişəm. Beşcə dəqiqəyə geyinəcəyəm.

– Sənin beş dəqiqə bir saat çəkir.

– Azad, ağıma yaxşı bir fikir gəlib, – deyə Aygün bic-bic güldü.

– Nə fikirdir elə? – Azad maraqla soruşdu.

– Deyirəm gəl bu gün restorana toy paltarımızda gedək.

– Sən nə danışırsan? Görən-eləyən bizə nə deyər? Həm də on il əvvəlın paltarı çətin ki, əynimizə gələr.

– Niyə gəlmir? Nə sən kökəlmisən, nə də mən, bir balaca ətə-qana dolmuşuq, vəssalam, – deyə Aygün inadla dediyində ısrar elədi.

– Sən Allah, gəl camaatı özümüzə güldürməyək. Adam kimi geyinib gedək. – Azadın sözlərindən Aygün mısmırığını salladı:

– Gərək bu gün mənim xətrimə dəyməyəsən. Nə olar, arzum gözümdə qoyma da...

Xeyli çənə-boğazdan, mübahisədən sonra Azad razılaşdı. Aygün sevincək qonşu otağa keçib oradan qara çəmodanını gətirdi. Onu açıb içindən ağ gəlinlik donunu, duvağını, ağ dikdaban ayaqqabılarını çıxartdı. Bu neçə ildə dəfələrlə çəmodandan çıxarıb həsrətlə tamaşa edib yerinə qoyduğu gəlinlik libasını geyinmək üçün saçındakı biqudiləri açdı, əynindəki xalatı çıxardı. Güzgünün qabağına keçmək istəyirdi ki, birdən Azad gülməkdən qəşş elədi. O, elə bərkdən gülürdü ki, Aygün heç nə başa düşməyib incidi:

– Nə olub, niyə gülürsən?

Azad cavab verəsi halda deyildi. Qəhqəhəsini kəsib sözünü deyə bilmirdi. Gülməkdən gözləri yaşarmışdı. Axır ki, güc-bə-

la ilə özünü ələ alıb dedi:

– Keç güzgünün qabağına.

Aygünün güzgünün qarşısına keçməyi ilə uğunub getməyi bir oldu. Bir vaxtlar ətəkləri yerə deyən, ona yaraşan paltar indi əyninə qısa və dar idi, bədəninin əzaları pırtlayıb çıxmışdı.

– Aman Allah, gör nəyə oxşayıram! Doğrudanmı bu mənəm? – deyə Aygün heyrət içində səsləndi. Sonra şifonerdən Azadın bəylik kostyumunu çıxartdı. Pencəyinin yaxalığı köhnə dəbə uyğun uzunsov, şalvarının ətəyi isə çarlston dəbində tikilmiş bu kostyumu Azad bir neçə dəfə geyinmişdi, o vaxtdan şifonerin bir küncündə asılıb qalmışdı.

– Al, geyin, – deyə Aygün kostyumu Azada uzatdı. Azad şalvarı zorla əyninə keçirdi. Pencəyinin düymələrini isə nə qədər çalışsa da, bağlaya bilmədi. Bu görkəmdə o, elə gül-məli görünürdü ki, hər ikisi qəhqəhə çəkdi. Bir xeyli gülüb sakitləşəndən sonra güzgünün qabağında qoşa dayandılar. Aygün dərindən ah çəkdi:

– Adam da bu qədər dəyişərmiş. On il nədir ki... Elə bil toyumuz dünən olub. Amma paltarımız da əynimizə olmur. Deməli, bir on il də keçsə, tamam başqa adam olacağıq. İncəmincə qız idim, gör nə kökə düşmüşəm. Sən də sərv kimi oğlan idin.

– Kefini pozma, Aygün, sən indi əvvəlkindən də gözəlsən. Adamın bir köynək əti olmalıdır, ya yox? – deyə Azad arvadına ürək-dirək verdi.

Saat yeddidə onlar nəhayət, yığışib evdən çıxdılar. Taksitutub restorana gəldilər. Giriş qapısının qarşısında dostları onları göz-ləyirdi. Birdən Almaz səsləndi:

– Ay uşaqlar, ora baxın!

Hamı onlara tərəf boylandı. Azadla Aygünü toy paltarında görəndə gülməyə başladılar.

– Aygünün oyunudur, – deyə Almaz gülməkdən yaşarmış

gözlərini sildi.

Azadla Aygün onlara yaxınlaşıb heç nə olmamış kimi salam verdilər.

– Niyə gülürsüz? – Aygün məzəli halda soruşdu.

Lakin heç kim cavab verəcək halda deyildi. Sakitləşdikdən sonra «bəylə gəlini» təbrik etdilər, əllərindəki çiçək dəstələrini onlara verdilər.

– Nə olub, niyə hamınız qızılgül gətirmisiz?

– Axı bu gün sizin qızılgül toyunuzdur, – deyə Qarib dil-ləndi.

– Belə de... Mən də fikirləşirəm, görəsən bunlar niyə sözü bir yerə qoyub qızılgül alıblar.

...Onlar gecə saat 12-də evə qayıtdılar. Aygün donunu so-yunmaq istədi, amma nə qədər çalışdısa da onu əynindən çıx-a bilmədi. Həyəcandan üzü pörtmüşdü.

– Azad, deyəsən Əsli kimi od tutub yanacağam. Gəl kömək elə, paltarı soyunum.

Azad ha əlləşsə də, heç nə edə bilmədi. Elə bil donu Aygü-nün bədəninə yapışqanla yapışdırmışdılar.

– Gərək qayçı ilə kəsək, ayrı əlac yoxdur, – deyə Azad təklif etdi.

– Nə danışırısan? Heyf deyil? Axı mən paltarı Aytənə saxlamaq istəyirəm. Məktəbi bitirəndə buraxılış gecəsində geyinsin.

– Eh, sən də... O vaxt Allah bilir necə dəblər çıxacaq. De-yirsən yəni Aytən sənənin bu Nuh əyyamından qalma donunu bəyənəcək?

– Bəyənməz, qalar çemodanda.

Don Aygünü elə sıxırdı ki, ürəyi darıxırdı. Neçə saatdan bəri paltarın darlığına dözən Aygünün hövsələsi birdən-birə daralmışdı, daha dözə bilmirdi. Azad onun bu halını görüb, var gücü ilə paltarı dartıb soyundurdu. Bu zaman donun bütün

tikişləri süzüldü. Aygün dərinədən nəfəs aldı. Elə bil bədəni dar qəfəsdən azad oldu.

– Ay Azad, o nə oyun idi biz çıxardıq? Mən dedim geyinək, bəs sənə nə olub, niyə razılaşdın? Yazıq deyildikmi? – deyib uğunub getdi.

– Doğrudan a... Neynim, qızılgül toyunda sənə sözünü yerə salmayacaqdım ki... – Azadın da dodağı qaçdı. Birdən gözü Aygünün saçlarına sataşdı. Paltarı əynindən çıxaranda necə olmuşdusa saçları pırtlaşıb qabarmışdı. Astadan gülmək istədi, amma özünü saxlaya bilməyib qəhqəhə çəkdi. Aygün nə olduğunu soruşsa da, Azad cavab verə bilmədi. O, güzgünün qabağına keçdi: şirə oxşayırdı. Gözləri bir-birinə sataşanda uğunub getdilər. Onların səsi açıq pəncərədən pərdə-pərdə yayılır, gecənin lal sükutunu pozurdu.

YADDAQALAN GÜN

Bu gün səhərdən qanım elə qaradır ki, heç cür özümə yer tapa bilmirəm. Üç il yarım birlikdə sevinib-qəmləndiyin tələbə yoldaşlarından ayrılmaq zarafatdır bəyəm? Amma neyləməli? Vəziyyət elədir ki, gərək mütləq yığışib rayona qayıdam. Bu gün sonuncu dərs günüdür, gecə evə yola düşürəm.

Mən auditoriyaya daxil olanda «təntənəli iclas» başlanır. Sən demə, hamı məni gözləyirmiş. İclasbaz Akif iclası açmaq üçün sözü özünə verir. Sonra isə boğazını arıtlayıb giriş sözü deyir:

– Ay yoldaşlar, diqqətinizə çatdırmaq istəyirəm ki, qrupumuza ağır itki üz verib. Canımız-ciyərimiz Səhinə bizi tərk edib qiyabiyə keçib. Bu itki ürəyimizə elə bir yara vurub ki, ömür boyu sağalan deyil. Yaxşısı budur çıxış üçün sözü onun otaq yoldaşı Sədəfə verək.

Gombul Sədəf nazlana-nazlana irəli çıxıb nitqinə başlayır:

– Boy, ay Səhinə, bu nə işdi başımıza gətirdin? Bu nə toydu bizə tutdun? Can bacı, niyə bizi yarı yolda qoyub qaçırsan? Necə rəva görürsən ki, bizi həmişə bir yerdə görənlər məni tək görüb oxusunlar:

*Qaradır qaşın, ördək,
Yaşıldır başın, ördək.
Həmişə cüt gəzərdin,
Hanı yoldaşın, ördək?*

İndi 6 nömrəli otaq suyu sovulmuş dəyirmanə oxşayacaq.

Nə etməli? Gün o gün olsun ki, mənimlə Natəvan sənin yarıdıcılığın barədə silsilə yazılar yazıb çoxlu qonorar alağ.

Gurultulu alqışlar qopur.

Natəvan söz istəyir:

– Səhinə, ikimizin də yataqxanada xəstələnib yatağa düşməyimiz yadımdadı mı? Nə yeməyə bir loxma çörəyimiz vardı, nə də dükandan nəsə almağa pulumuz. Sədəf də ki, bizi cıratmaq üçün tez-tez soruşurdu: «Ay qızlar, nə istəyirsiniz deyın, bişirim: dolma, plov, bozbaş...» Onun sözlərinə boş qazanlar da uğunub gedirdi. Sonra... poçta getdik. Cibimizdə cəmi 20 qəpik vardı. 10 qəpiyə su içdik. Metroya çatanda mənə dedin: «Sənə dondurma alımmı?» «Hə, al», – deyə sevinclə səsləndim. Elə bildim çantanın dibindən qəpik-quruş tapmışan. Sən qəhqəhə çəkdin: «Ay səni, adam belə vaxtda deyər ki, boğazım ağrıyır, mənə dondurma olmaz». Mən: «Gəl onda təzədən başlayaq», – dedim. Sən «Dondurma yeyirsənmi?» – deyə soruşdun. Mən: «Yox, mənə olmaz, angınayam», – deyə cavab verdim. Sonra isə gözümüz dondurmada çıxıb getdik. Bir-birimizi tanıyandan əsl dost olmuşuq, üçümüzün sevinci də bir olub, kədəri də. O qədər gözəl günlərimiz olub ki... Niyə bu qədər xatirələrlə bizi yalnız qoyub gedirsən, Səhinə? İnsafın yoxdurmu? Güman eləmə ki, bizdən qurtulursan. Bu yay ikimiz də sizə dincəlməyə gəlirik. Sənsiz Sədəf şam kimi əriyəcək, bunu ki bilirən. Sənsiz boğazından loxma getməz. Ona görə bəri başdan deyirəm ki, işini biləsən. Həsrət acısının əvəzini ödəyəcəksən.

Uşaqlar əl çalırlar.

– Söz verilir qrupumuzun alovlu şairi Adilə.

Adil özünə xas məzə ilə «şairanə» nitq söyləyir:

– Səhinə, insan ömrü yollardan keçir: uzun yol, qısa yol, düz yol, əyri yol. Hər yol bir cür sonluğa aparır bizi – kimi sonacan gedir, kimi yarıda qalır. İrəlilədikcə yollar şaxələnir. Hərəmiş

bu yolların birinə düşürük, yolları yaşatmaqçün. Yollar ömrün damarlarıdır. Biz qanıq, o damarlarda axan qan. Nə yaxşı ki, yollar haçalanırmış. Bu gün sənin də yolun haçalanır. Hara haçalansa da, sonda burda birləşəcək, kəsişəcək, yenidən ayrılacaq. İnanıram ki, harda olsaq da, yollar bizi qovuşduracaq. Düşünürəm, nə yaxşı ki, yollar müxtəlifdir. Yoxsa bu dünya yeknəsəqlikdən darıxıb qocalar. Get, Səhinə, sənə uğurlar olsun. Sən ağıllı qızsan. Çətin yolu asan etməyi, uzun yolu qısaltmağı bacararsan. Yetər ki, yolun açıq olsun!

Alqışlar qopur, Adil yerinə keçir.

– Söz İlhamındır.

Bu sözləri eşidən kimi İlham az qala qaça-qaça tribunaya yaxınlaşır:

– Niyə insafın olmadı, ay bəji? Niyə vaxtsız-vədəsiz başımızın üstünü aldın ki, gedirəm? Məni qınama, Səhinə, buna inanmaq çətinidir, çox çətin. O gün dərsə gəlməmişdin. Müəllim jurnalından adları yoxlayırdı. Sənin adın gələndə mən özümdən asılı olmayaraq «burda» – dedim. Uşaqları da bilirsən də, gül-məyə bəhanə axtarırlar. Üçünüzün – sən, Sədəfin, bir də Nətəvanın mənim üstümdə saldıığınız «davalar» yadımdadı mı? Mən yazıq bilmirdim hansınızı sevim ki, Allaha xoş getsin. Axırda məcbur olub başladım üçünüzü də birdən sevməyə. Amma getməyini eşidəndən ürəyim sözümə baxmır, rahatlıq tapmır. Bu gethagetdə bir şeyi qandım: ölənlərim qırılsın ki, səni onlardan çox istəyirəm, narahat getmə. Onlar sənə yerini tuta bilməyəcəklər. Buna kişi sözü verirəm. Çıxışımı sənənin dilin kimi uzun eləmək istəmirəm. Bizi unutma!

Auditoriyada gülüşmə qopur. Müəllim içəri girməsəydi, kim bilir, «iclas» nə vaxta kimi davam edəcəkdi. Əmirbəy müəllim stolun yanına gəlib çatanadək iki tələbənin üstünə qışqırır. Jurnalı açanadək bir tələbəni auditoriyadan çıxarır. Sonra jurnal üzrə adları yoxlamağa başlayır. Uşaqlar «bəli», «burda»

deyə cavab verirlər.

Növbə mənə çatanda sakitcə ayağa qalxıb yenidən otururam. Müəllim ikinci dəfə hirsle familiyamı təkrar edəndə yerimdən dik atılıb:

– Mən, – deyə bərkdən səslənirəm. Uşaqlar gülürlər.

Əmirbəy müəllim acıqlı halda üzümə baxsa da, heç nə demir. Qəribə müəllimdir, heç nədən əsəbiləşib özündən çıxır. Kim dərstdə yersiz danışsa, hədələyici baxışlarla onu süzür. «Səninlə imtahanda hesablaşarıq», – deyir ürəyində. Tələbələr də ki, hansı müəllimi cıratmaq lazım olduğunu yaxşı bilirlər. Hər dəfə ona baxanda düşünürəm: görəsən niyə müəllimlər tələbələrin istədikləri kimi ola bilmirlər?

Adlar yoxlanıb qurtardıqdan sonra cənəmi əllərimə söykəyib diqqətlə müəllimə qulaq asıram. Nəzərlərimiz toqquşanda onun üzündə təəccüb əlaməti görünür. Yəni ki, «səndən nə əcəb, belə sakit oturmusan?»

Əmirbəy müəllim ortaboylu, arıq adamdır. Qalın qaşları «M» hərfi şəklində bitişib. Qapqara, xırda gözləri göz oyuqlarında elə gizlənib ki, elə bil quyunun ağzından dibi görünür. Sivri burnu sanki indicə ağzına düşəcək. Amma sapa düzülmüş mirvari dənələrinə bənzər ağappaq xırda dişləri elə gözəldir ki...

Auditoriyadakı sakitlikdən bezib əlimdəki sancağı sıra yoldaşım Almazın qoluna batırıram. Onun «ay» nidası ilə uşaqların şən qəhqəhəsi bir anda qopur. Mən də heç nə olmayıbmiş kimi gülürəm.

– Səhinə, bir də özünü apara bilməsən, səni auditoriyadan bayıra çıxaraçağam. – Əmirbəy müəllim mənə xəbərdarlıq edib mühazirəsinin ardını deməyə başlayır.

Bu üç ildə, demək olar ki, hər gün Şamilin uşaq kimi kağız parçasını yumrulayıb stolumun üstünə atmasına artıq mən də, tələbə yoldaşlarım da öyrəşib. Amma bu dəfə o, dəqiq nişan ala bilmədiyindən atdığı kağız parçası təsadüfən mənim yox,

müəllimin stolunun üstünə düşür.

– Səhinə, oynamağa gəlmisən? – Əmirbəy müəllim elə bilir ki, kağızı mən atmışam.

– Xeyr, mühazirə yazmağa.

– Hanı dəftərin? – O, hirsə qışqırır. Mən yerimdən dinməz-cə qalxıb dəftərimi onun qarşısına qoyuram. Əmirbəy müəllim səliqəli dəftərimi vərəqləyib qaşlarını dartır. Bugünkü mühazirəni də sona qədər qeyd etdiyimi görəndə təəccüblənib heç nə demədən dəftəri özümə qaytarır.

Zəng!!! Azadlıq!!! Dünyada tənəffüsdən çox xoşladığım şey yoxdur. Özü də belə bezdirici dərstdən sonra.

– Salam, Səhinə. – Şamilin səsinə dönürəm. Şamil ki, Şamil. İkinci qoşa saatımız bitse də, o, mənimlə indi salamlaşır. Elə bil səhərdən gözünü çəkmədən mənə baxan o deyil. Yəqin gedişimlə bağlı nəse demək istəyir, yenə də deyə bilmir...

Növbəti dərstdə Şamilin nişan alıb atdığı yumru kağız parçası düz əllərimin üstünə düşür. Bu dəfə ona bərk hirsələnirəm:

– Bu yekəlikdəsən, amma ağıl yoxdu. Bilmirəm, ağıl olmaya nə deyirlər?

– Dəli, – deyə o, sakitcə cavab verir.

– Onda sən dəlisən də.

– Neynim, sən dəli eləmisən də mənə, – deyir. Sonra isə dərdi açılır: – İndi nə olacaq? Mən kimnən dava eliyəcəm, kimi cıradacam? Adamı yarı yolda qoyub gedərlərmə? Kimnən dərdləşəcəm? Özün bil, hər gün sənə məktub yazacam. Evdəkiləri özün başa salarsan, deyərsən ki, onlar səni geri çağırmasaydılar, mən də belə eləməzdim...

Dillənmirəm. Əslində dinməyimin faydası da yoxdur, onsuz da bildiyindən əl çəkən deyil.

Sahibə ilə Ədilənin başı yenə yeməyə qarışıb. İkisinin də bir dərdi var: kökəlmək. Ancaq yazıqların bəxti gətirmir ki, gətirmir: heç cür kökəlmirlər. Son vaxtlar Sədəflə Adil də onların

yeməklərinə dadanıblar. Zəng çalınan kimi başlarının üstünü kəsdirirlər.

Nəsir müəllim yenicə auditoriyaya girmişdi ki, bir oğlan qapını açıb uşaqları nəzərdən keçirməyə başlayır.

– Kim lazımdır, bala? – deyər Nəsir müəllim ondan soruşur.

– Heç kim.

– Heç kim? – Nəsir müəllim məzəli tərzdə auditoriyanı göz-dən keçirib: – Heç kim indicə burda idi, bilmirəm hara getdi, – deyir. Biz qəhqəhə çəkib güləndə oğlan utanıb qapını örtür.

Nəhayət, son dərs günüm də sona yetir. Özü də heç bir fəvqəladə hadisə baş vermədən. Zəng çalınanda sanki ürəyim-dən bir tel qırılır. Bu da son...

Görəsən, uşaqları bir də nə vaxt görə biləcəyəm? Yəqin ki, bir müddət sonra məni unuducaqlar, bəlkə heç yadlarına da düşməyəcəyəm, soyuyacaqlar, mənimlə yad kimi görüşəcəklər. Fakültəmizin digər qiyabiçi tələbələri ilə görüşdükləri kimi.

Həmişəki şənliyimdən əsər-əlamət qalmır. Birdən-birə məni elə qüssə бүrüyür ki, göz yaşlarımı güc-bəla ilə saxlayıram. Əslində məni kövrəldən uşaqların etinasızlığı, mənimlə görüşmədən ayrılmaları idi. Düzdür, «təntənəli iclas» zamanı hamı kövrəlmişdi, mənim getməyimə guya hamı heyfşilənirdi, amma dərs bitəndə elə bil hər şey yadlarından çıxdı, heç bir əlsixmə, sağollaşma olmadı. Heç olmasa qızlar sağollaşaydı. Bəs Şamil, ona nə oldu? O, heç son dərsə də qalmadı, müəllimdən icazə alıb getdi. Bu, ürəyimi ikiqat yaraladı.

Dərstdən sonra özümə yer tapa bilmirəm. Ürəyim elə darıxır ki, pərtliyimi qızlara bildirməmək üçün yataqxanaya getmək əvəzinə, bir-iki saat küçələrdə dolaşıram. Amma tanış yollar, tanış yerlər bu gün nədənsə məni kədərləndirir. Axşam toranlıq düşəndə kor-peşman yataqxanaya qayıdıram.

Otağımıza girəndə qrupumuzun qızlarını burada görüb təəc-cüblənirəm. Qızlar məzəmmətlə üstümə düşürlər:

– Səhərdən hardasan? Səni gözləməkdən gözüməzün kökü saraldı ki! Uşaqlar klubda səni gözləyirlər.

Mənə söz deməyə imkan vermirlər. Şifoneri açıb oradan ağ donumu çıxarırlar. Onu zorla mənə geyindirib, yataqxananın klubuna düşürürlər.

Oğlanlar artıq klubda idilər. Şamil böyük bir dəstə çiçəklə hamıdan qabaqda dayanmışdı. Akif mənim şərəfimə təntənəli bir nitq söyləyəndən sonra Şamil çiçəkləri mənə uzadır.

– Nə gözəldir, – deyə sevincimi gizlədə bilmirəm.

– Nə qədər gözəl olsalar da, sənə çatmazlar, – Şamilin sözlərinə hamı gülüşür. Bu anlarda uşaqlar mənə elə doğma, elə yaxın idilər ki, utanmasaydım, hamısını bircə-bircə öpərdim.

Məndən ötrü əməlli-başlı «yolasalma» mərasimi düzəltdmişdilər. Klubdakı stolların üstünə cürbəcür şirniyyat, mer-meyvə, «Şampan» düzülmüşdü. İkinci mərtəbənin qızları otaqlarının bütün var-dövlətini: narı, portağalı, qoz-fındığı kluba daşımışdılar.

Fəxri tamadamız, iclasbaz Akif məclisi açıb sağlıq deyir:

– İçək bu badəni Səhinənin ata-anasının sağlığına ki, bizim üçün belə qəşəng, belə səmimi qız böyüdüblər. Səhinənin ata-anası olmasaydı, Səhinə olmazdı. Səhinə olmasaydı, belə gözəl məclis olmazdı. Belə məclis olmasaydı, biz burda oturmazdıq. Biz burda oturmasaydıq, belə bir gözəl sağlıq deyilməzdi. Beləliklə, içirik Səhinənin atası ilə anasının sağlığına.

Akifin sözlərindən sonra şən bir gurultu qopur.

«Mirzəyi» çalınan kimi uşaqlar mənimlə Şamili durğuzurlar. Gəl indi belə havaya oynama görüm, necə oynamırsan. Biz musiqiyə uyğun olaraq süzürdük, uşaqlar isə əl çalır, bizi həvəsləndirirdilər. Bunlar unudulmaz anlar idi. Rəqs sona çatanda Sədəf zarafatla deyir:

– Ay uşaqlar, xeyir işi yubatmaq insafdan deyil. Gəlin bu iki cavana xeyir-dua verək. Düzdür, elə bizsiz də bəylə gəlin kimi

geyiniblər. Amma eyb etməz.

– Düzdür, düzdür! – uşaqlar səslənirlər. Qızların mənə israrla ağ paltarımı geyindirdiklərinin səbəbi mənə indi aydın olur. Sən demə, hər şeyi əvvəlcədən ölçüb-biçiblərmiş. Yəqin ki, Şamilə də qara kostyumu fənd qurub geyindirmiş, üstəlik qalstuk da taxdırmışdılar.

– Şamildən olsa, ömründə ürəyini açıb deyən deyil. – Akif Sədəfin sözlərinə qüvvət verir. – Tısbağa kimi şeydir, həmişə qınında gizlənir. Amma biz hamımız bilirik ki, bu gözəl gecənin səbəbkarı çoxdan onun saqqızını oğurlayıb. Özü də elə oğurlayıb ki, nə gündüz yata bilir, nə gecə. Di gəl ki, Allah ona bu sözləri deməyə dil verməyib. Gəlin bu badələri içək bu iki cavanın sağlığına.

Mən qulaqlarıma inana bilmirdim. Neçə ildən bəri rahatlığımı əlimdən almış Şamil məni sevirmiş. Gözümün ucu ilə Şamilə nəzər salıram. Onun bütün görkəmindən bir bəxtiyarlıq yağır. Minnətdarlıq dolu baxışlarını Akifə dikib. Elə bil demək istəyir: «Məni çətin vəziyyətdən qurtardığın üçün sağ ol!»

Onun şən əhval-ruhiyyəsi mənə də sirayət edir. Nə olsun ki, ürəyini özü açmır? Akif demişkən, Allah ona bu istedadı verməyib. Əsas odur ki, məni sevir və bunu heç kəsdən gizlətmir. Mənə bundan başqa nə lazımdır?

Sonra hamılıqla vağzala yola düşürük. Uşaqların şən səsləri buranı başına götürür. Onlar sənişinlərin də, onları ötürməyə gələnlərin də diqqətini cəlb edirlər. Qatarın yola düşməsinə cəmi beş dəqiqə qalır. Amma o qədər deyilməmiş sözlər, söylənməmiş məzəli əhvalatlar qalıb ki... Uşaqlar bir-birinin sözünü kəsə-kəsə yadlarına düşənləri mənə danışırlar.

Qatar yavaş-yavaş hərəkətə gələndə bayaqdan səssizcə dayanan, gözlərindən həsrət yağan Şamil birdən hərəkətə gəlir. O:

– Məktublarıma cavab yaz ha, burda susmağıma baxma, indidən ayrılığına dözə bilmirəm, hər gün məktub yazacam...

– deyəndə:

– Bıy, bəyin dili açıldı ki, – deyə İlham səslənir. Uşaqlar gülüşürlər.

Qatar vağzaldan aralananadək uşaqlar əl eləyir, arxamca qışqırırlar. Qatar sonuncu dəfə fit çalır. Ayrılığa təəssüflənsəm də, ürəyimdə xoş bir hiss var. İllərlə ürəyimdə gizli saxladığım sevdama bu gün «hə» cavabı almışam. Düşünürəm ki, elə bu qatar tezliklə məni dostlarımla görüşdürəcək. Adil demiş, bu haçalanmış yollar bir gün həsrət dolu baxışlarla məni yola salan Şamilə, bir-birindən mehriban dostlarıma qovuşduracaq...

MEŞŞAN

Kim bilir, neçənci dəfə idi ki, öz-özünə söz verirdi: «Deyəcəyəm. Bu dəfə mütləq deyəcəyəm. Daha dözə bilmirəm, hər şeyin bir sonu olmalıdır, ya yox? Gərək ürəyimdəkiləri biryolluq boşaldam. Onun haqqında nə fikirdə olduğumu gərək bilsin. Qoy özü hər şeyi başa düşsün, daha uzatmağın mənası yoxdur».

Neçənci dəfə idi ki, özünü qətiyyətsizlikdə günahlandırırdı: «Bu dəfə, nəhayət ki, özümü toparlayıb, kişi kimi hər şeyi üzünə deyəcəyəm. Gizlətməkdən nə çıxır? Sabah ondan-bundan eşitməkdənsə, qoy elə özüm deyim. Qoy mətləbi ona anladım. Mərd-mərdənə həqiqəti bildirim».

Gərayxan bu üzüntülü fikirlərdən zinhara gəlmişdi. Ürəyindəki həyəcan onun bütün varlığına yayılmış, təkcə rahatlığını yox, həm də həyat ahəngini pozmuşdu. Qarşısına qoyduğu məqsəd ona daş qaldırmaqdan, qaya yarmaqdan daha çətin görünürdü.

«Belə olmaz. Bu məsələyə birdəfəlik nöqtə qoymaq lazımdır. Hər şeyi aydınlaşdırmağın vaxtı gəlib çatıb. Heç bir qaranlıq nöqtə qalmamalıdır. Mən nə birinciyəm, nə də sonuncu. Bu iş tək mənim başıma gəlməyib ki! Ürəyə necə hökm edəsən? Ürək onsuz da sənə qulaq asmayıb, öz bildiyini edəcək».

İş yerində oturub bütün bunları götür-qoy edən Gərayxan gözləri önündə Hülbəri canlandırırdı. Deyingən, səbirsiz arvadı

son vaxtlar onu yaman hövsələdən çıxarırdı. Heç nədən əsəbiləşən, qısqanlılığı ilə canını boğazına yığan, ərini qarabaqara izləyən, onun iş yoldaşları ilə, haraya gedib-gəldiyi ilə maraqlanan Hülbərən son vaxtlar tamam soyumuşdu. Niyə onlar bu hala gəlmişdilər, kim idi günahkar? Arvadı canını boğazına yığmışdı.

Son illər Hülbərən əsla özünə fikir vermirdi. İş-gücünə nəvələrinə qulluq etmək, evi sahmanlamaq idi. Gərayxan «çay gətir» deməyincə, qabağına bir stəkan çay da qoymurdu. Nəvələri doğulandan Hülbərən bütün enerjisini onlara xərcləyirdi. Dörd-beş dəfə yadına salandan sonra köynəkləri ütülənirdi. Əvvəllər bunları deməyə heç bir lüzum olmurdu: evdə hər şey qaydasında olurdu. Onların münasibətləri də normal məcrada idi. İndi isə söz deyib söz eşitmək olmurdu, Hülbərən iş-gücünə sanki Gərayxanı yamanlamaq idi:

- Çilçırağın lampalarını haçan dəyişdirəcəksən?
- Hamamın kranı bir ildir xarab olub...
- Bayır qapısının dəstəyi sınıb, dəyişmək fikrin yoxdur?
- Evdə bir kişi xeylağı olsaydı, sınmış paltar maşınını dəyişdirərdi...

Beləcə, bütün günləri deyinnəkdə keçirdi. Hülbərən aşkara söylənir, Gərayxanın isə gücünə üreyində deyinnəkdən başqa heç nəyə çatmırdı.

Elə bil Hülbərən dilinə zəhər qatmışdı, son illər dilindən bir şirin kəlmə çıxmırdı, hər sözü acıqlı tərzdə deyirdi. Bu isə ərini hövsələdən çıxarırdı.

Gərayxan axır vaxtlar təzə çarə tapmışdı, acığa düşüb arvadının sözlərinə cavab vermir, heç nəyə məhəl qoymurdu. «Guya ki, özü eləyə bilmir. Çilçırağın lampasını dəyişmək nə çətin işdir? Guya on ildi mən düzəltmişəm lampanı? Özü dəyişmirmidi? Hamamın kranı axıdır, lap elə əcəb olur, zəng çal, usta çağır, gəlib təmir eləsin. Qapının dəstəyi sınıb? Təsərrüfat

mağazası sənin işinin düz böyründədir, təzəsini al gətir, mən də dəyişdirim. Nə qədər dığ-dığ olar? Bezdirib zalımın qızı məni».

Əslində onlar evlənəndən evin belə işlərini Hülbər özü görərdi. Günlərlə, aylarla deyib yorular, sonra da danışmağının mənasız olduğunu anlayıb özü hər işi yoluna qoyardı. Bununla da mübahisə həll olardı. Amma söz-söhbət bitməzdi... Hər gün yeni nəşə tapılırdı, münaqişə yaradan o qədər səbəblər olurdu ki!

Gərayxanı son vaxtlar evdə hər şey hövsələdən çıxarırdı. Bunlardan ən dözülməzi Hülbərin evə gələn kimi əynini dəyişib mətbəxə keçərək saatlarla oradan çıxması, əri ilə maraqlanması idi. O, nəinki ərinin kefini, əhvalını xəbər almır, qısqanc nəzərlərlə onu elə süzürdü ki, bu nəzərlər Gərayxana onun hər şeydən xəbərdar olmasını xatırladırdı.

«Əgər bilirsə, niyə heç nə demir? Bəlkə gözləyir ki, mən söz salım? Şəninə sığışdırmaq istəmir ki, belə bir şey baş verib», – deyərək Gərayxan tez-tez ürəyində öz-özü ilə danışdı.

Gərayxan bir ildən artıq idi ki, ikili həyat sürürdü. Gənclik illərindən tanıdığı, dostluq etdiyi, ərindən ayrılıb şəhərin mərkəzində ikiotaqlı mənzildə tək yaşayan Nigarla onun arasında məhəbbət romanı yaşanırdı. Gərayxan özündən 10 yaş kiçik olan bu qadına bir könlüdən min könlə vurulmuşdu. Fikrizikri gecə-gündüz onun yanında idi. Nigarın sözləri ilə danışmağa, həyata onun gözləri ilə baxmağa başlamışdı. Evinin səliqəsindən tutmuş özünün geyim-keciminə, rəftarına, onunla münasibətlərinə qədər Nigarın hər işinə vurğun idi. Onun yanında özünü alicənab və mədəni insan kimi hiss edirdi. Nigar onun həyat eşqini artırır, günlərini mənalı edirdi.

Gərayxangilin evlərinin yanında «Liman» adlı gözəl bir restoran var idi. Sevimli istirahət yeri idi bura Nigarla onun. Əllərinə fürsət düşən kimi «Liman»a yollanırdılar. Burada onları hamı tanıyırdı: qapıçı da, ofisiantlar da, musiqiçilər də. Gərayxanla Nigar tələsmədən yemək yeyir, şərab içir, şirin-şirin

söhbət edir, sonra isə bir-birinə sarılıb rəqs edirdilər. Gərayxan üçün son vaxtlar həyatda bundan xoş, bundan ürəkaçan heç nə yox idi. Burada onun tarıma çəkilməmiş əsəbləri sakitləşir, ürəyi rahatlıq tapırdı. Ən başlıcası isə burada o, diqqət mərkəzində olurdu. Restoranın işçi heyətinin heyran baxışları onlara dikiləndə bundan qürurlanırdı, özünü xeyli cavanlaşmış kimi hiss edirdi. 50 yaşlı kişi üçün bundan gözəl nə ola bilərdi?

Hülbərlə Gərayxanın Dilbər adında bir qızları var idi. Onu 19 yaşında ərə vermişdilər. Dalbadal üç övlad dünyaya gətirmişdi Dilbər. Uşaqlar öz evlərindən çox onların evində olurdular. Hülbər az qala başında oturtmuşdu nəvələrini. Bütün vaxtını, diqqətini nəvələrinə həsr edən Hülbər üçün şənbə və bazar günləri onlardan başqa qayğı mövcud deyildi. Dilbər, adətən, uşaqları iki günlüyə anasının yanında qoyub öz işləri ilə məşğul olur, Gərayxan isə evdəki narahatlıqdan bezib vaxtını çöldə-bayırda keçirirdi. Uşaqlar yanında olanda Hülbər ona heç gözünün ucu ilə də baxmırdı. Ərinin nəvələrinə kifayət qədər diqqət yetirməməsindən narazı olan Hülbər tez-tez ona eşitdirirdi:

– Xalxın kişiləri nəvələrinin əlindən tutub bulvara aparır, onlara oyuncaqlar alır, özlərinə öyrəşdirir, sən isə...

Bu «sən isə...» sözündən o qədər zəhləsi gedirdi ki! Hülbər nədən danışır danışsın, cümləsinin sonunda mütləq belə deməli idi.

– Başqaları ildə bir dəfə arvadlarını kurorta aparır, sən isə...

– Qonşu kişiləri evlərinə qonaq kimi gəlib-getmirlər, sən isə...

– Haminin öz arvadına ürəyi yanır, sən isə...

– Faiq arvadına beşinci brilyant dəsti alıb, sən isə...

Brilyant dəsti məsələsi onu lap bezdirmişdi. Bər-bəzək xoşlamayan, daş-qaş taxmaqla arası olmayan Hülbər son vaxtlar nədənsə brilyant xəstəliyinə düşər olmuşdu.

Arvadının bu yeni həvəsi onu heç açmırdı. Bunu «qocalıqda

yorğalıq» kimi başa düşürdü. Arvadını bu fikirdən daşındırmaq üçün çox səy göstərmişdi.

– Turalım, səninçün brilyant sırğa, üzük aldığ. Onları taxıb hara gedəcəksən? İki-üç ayda bir dəfə toya gedirsən, tutaq ki, brilyantlarını ora taxdın, nə olsun ki? Nəyin artır sənin? Gözəlliyin? Bəlkə daş-qaş adamı cavanlaşdırır?

Hülbər onu başa salmağa çalışırdı ki, daş-qaş şöhrət və ya təmtəraq üçün deyil, bunlar qadının yaraşığıdır. Ən başlıcası isə qiymətli əşya almaq banka pul qoymaq kimi bir şeydir, çətinə, dara düşəndə adamın harayına çatır. Ancaq Gərayxan onunla razılaşmırdı:

– Bu, başağrısından başqa bir şey deyil. Oğru ev yaranda ilk növbədə özü ilə daş-qaş aparır. Bir ətək pul verib aldığı bir dəqiqənin içində əlindən çıxıb bilər. Sonra da gəl bunun dərdini çək.

Hülbərin ısrarlı istəyi bəzən Gərayxanı hövsələdən çıxarırdı:

– Huşsuz adamsan. Harda əlini yusan, orda da üzüyünü barmağından çıxarıb qoyacaqsan. Sonra da yana-yana qalacaqsan. Sən gəl ağrımayan başını ağrıtmı.

Nəhayət, uzun söz-söhbətdən sonra böyük çətinliklə Hülbəri fikrindən daşındıra bilmişdi. Arvadının istəyini meşşanlıq adlandıran Gərayxan Nigara bahalı hədiyyələr almaqdan xoşlanırdı. Hər bayramda, ad günündə onu fransız ətirləri ilə təəccübləndirməkdən zövq alırdı. Nigarın sevincinə ondan çox sevinirdi. Hülbərin bu cür sevindiyni, nəyə isə ürəkdən heyrətləndiyini xatırlamırdı, əslində illərdən bəri ona nə sə bağışlamamışdı. Düşünürdü ki, artıq arvadı yaşlaşıb, tərəvətdən düşüb. Özünə düz-əməlli baxmır, əyin-başına, üz-gözünə əvvəlki kimi qulluq etmirdi. Bağçada tərbiyəçi işləyən, axşamlar evə yorğun-argın qayıdan Hülbər ərindən sonra yatmağa, ondan tez oyanmağa adət etmişdi. «Qadında bir az incəlik, zəriflik olmazmı? Qadın gərək adamı maqnit kimi cəzb

eləsin. Gərək onun həsrətini çəkəsən, dərdindən öləsən. Yoxsa bizimki kimi! Elə bil qadın deyil, işləmək üçün yaranıb. İnsan dünyaya bir dəfə gəlir. Onu da sevgisiz, məhəbbətsiz necə yaşayasan? Bir dəfə sönmüş hissləri yenidən alovlandırmaq olarmı?»

Gərayxanın səbr kasasını sonuncu hadisə daşdırdı. Nəhayət, Hülbər ərinə brilyant aldırmaq istəyini özü reallaşdırdı. İş yoldaşları ilə lotereya oynayıb dörd min manata özünə brilyant dəsti aldı. O vaxtdan dörd ay keçməsinə baxmayaraq, arvadı onu bircə dəfə də olsun taxmamışdı. Hələ elə bir tədbir də olmamışdı. Hülbərin meşşanlılığı onu təbdən çıxarmışdı. «Mübarək olsun» demək əvəzinə, Gərayxan iyirmibəş illik ömür-gün yoldaşını acılamışdı. Səhəri isə onun acığına gözəl bir brilyant üzük alıb Nigara bağışlamış, onunla tezliklə evlənəcəyinə söz vermişdi.

«Bu gün nə olursa olsun, sözümlü Hülbərə deyəcəyəm. Dilbəri sonra başa salaram. Uşaq deyil ki, vaxtı gələndə hər şeyi özü anlayar. Sevgi, məhəbbət günah iş olsaydı, dünyada heç kim ailə qurmazdı». Bu sözləri özünə bəraət qazandırmaq üçün dedi və qətiyyətlə əlini telefona uzatdı. Dəstəyi Hülbər qaldırdı:

– Salam, Hülbər. Evdəsən? Axşam səni restorana aparacağam. Orda sənə deyilməli vacib sözümlü var.

– Necə? Məni restorana aparacaqsan? Nə gözəl! Nə vaxtdır restorana getmirəm. Çox sağ ol Gəray, sən çox diqqətçilsən.

Hülbər dəstəyi yerinə qoyanda Gərayxan üstündən ağır yük götürülmüş adam kimi dərdindən nəfəs aldı. İlk addımı atmışdı. Nədənsə ona elə gəlirdi ki, sözünü deməkdən ötrü ən yaxşı yer restorandır. Birdən evdə arvadı dediklərini ciddi qəbul etməz və yaxud dava-dalaş salar. Restoranda isə əvvəl yeyib-içərlər, sonra isə Hülbərə səbrlə hər şeyi izah edər. Axırda da onu boşanmaq haqqında ərizə verməyə razı salar. Nəhayət, mədəni adamlar kimi ayrılırlar. Dünyanın axırı deyil ki!

O, özündən razı halda mobil telefonla Nigara zəng çaldı:

– Necəsən, əzizim? İşlərin necə gedir? Sözümlün üstündə dayandığımı sənə sübut etmək istəyirəm. İndi Hülbərə zəng çalıb axşam ona vacib bir söz deyəcəyimi bildirdim. Hər şeyi olduğu kimi ona danışacağam. Sevinirsənmi bu xəbəre? Nəhayət, biz bir yerdə olacağıq.

Gərayxan arvadı ilə restorana gedəcəklərini Nigara demədi. O, bunu xəyanət kimi başa düşə bilərdi.

Əvvəlcədən danışdıqları kimi, Hülbərlə «Liman» restoranının qarşısında görüşməli idilər. Təyin olunan vaxtdan yarım saat keçməsinə baxmayaraq, Hülbər hələ də gəlib çıxmamışdı. Telefon zənglərinə də cavab vermirdi. Gərayxan daha 10 dəqiqə var-gəl etdikdən sonra çıxıb getmək istəyirdi ki, birdən onun 15–20 addımlığında bir taksi dayandı və oradan gözəl bir qadın düşdü. Saçları arxasında sünbül kimi toxunmuş, mütənasib bədənli bu qadın hündürdaban ayaqqabı geyinmişdi. Onun əynində yaraşıqlı don var idi. Yoldan ötənlər qeyri-ixtiyari dönüb ona tərəf boylandılar. Taksi sürücüsünə pul uzadan qadın maşının qapısını örtüb Gərayxan dayanan səkiyə tərəf irəlilədi. «...Necə də gözəl qadındır!» – deyə Gərayxan düşündü.

– Salam, Gəray, bağışla ki, səni gözlətdim! – Arvadının səsini eşidəndə Gərayxan heyrətdən yerindəcə donub qaldı. O, dili topuq çala-çala dilləndi:

– Bu sənsən?

– Tanımadın məni? – Hülbər gülümsündü. – Öz halalca arvadını tanımadın?

– Açıq, yox. Təəccübləndirdin məni. Neçə ildi ki, səni belə şux görməmişdim, özünü qarı kimi aparırsan.

– Restorana bəzənib-düzənmədən getmək olmaz. Ona görə də salona gedib üz-gözümə əl gəzdirdim. Fikirləşdim ki, bu halım sənə də xoş gələr...

Hülbər bu gün elə gözəlləşmişdi ki, Gərayxan arvadının çox

yaraşıqlı olduğunu fərqinə vardı.

– «Liman»a gedəcəyik? – Hülbər soruşdu.

– Nə bildin?

– Heç, ürəyimə damdı. Hər dəfə burdan ötüb keçəndə arzulamışam ki, bir dəfə səninlə bir yerdə burda şam eliyək.

– Bəs niyə bu istəyini mənə bildirməmişən?

– Eh, nə bilim, qıymamışam, düşünmüşəm ki, bədxərclik eləməkdənsə, problemlərimizi həll edərsən.

Qapıçı onları təəccüblə qarşıladı. Restoranın böyük zalında onları yerləşdirən və sifariş götürən yaraşıqlı oğlan da Gərayxangili qərribə nəzərlərlə süzdü.

Zalın musiqiçilərdən uzaq küncündə, rahat bir güşədə yerlərini tutduqdan sonra Hülbər gülə-gülə dedi:

– Sən lap savab qazandın, nəhayət, bu gün sırğalarımı taxa bildim, neçə aydı bir yaxşı tədbir arzusundaydım. Necədir, mənə yaraşır?

Gərayxan arvadının qulaqlarında ürək formalı sırğaların bərq vurduğunu yalnız indi gördü. Onlar Hülbərə doğrudan da çox yaraşırdı.

– Gözəl yaraşır! – Bunu deməkdən Gərayxan özünü saxlaya bilmədi və öz sözlərindən özü utandı. Onun bu halını görən Hülbər güldü:

– Ay səni! Gör bir necə qızardı! Bunun üstündə nə qədər söz-söhbətimiz oldu! Bilirdim ki, bəyənəcəksən. Axı mən də qadınam, bəzənmək istəyirəm, həmişə sənə diqqət mərkəzində olmaq istəyirəm. Sən hər iş-gücü mənim üstümə atdıqca mən də səbirsizlənirəm, məni sevmədiyini düşünürəm. Nə yaxşı ki, bu gün məni dəvət elədin. Elə bil yenidən gəncləşdim. Məni özümə, gəncliyimə qaytardın. Sağ ol bunlar üçün, Gəray.

Restoranda adam çox idi. Onların əksəriyyəti müxtəlif yaşlı cütlüklər idi. Musiqiçilər gözəl melodiylar çalır, oturanlarda nostalji hisslər oyadırdılar.

– Bu restoranda ancaq balıqdan hazırlanmış yeməklər verirlər. Ürəyin nə cür balıq istəyir? – deyə Gərayxan arvadından xəbər aldı.

– Yeməyin mənimçün elə bir əhəmiyyəti yoxdur, amma içməyə «Yeddi gözəl» çaxırı sifariş ver.

Hülbər çaxırı qurtum-qurtum içir, qızardılmış kütümü iştahla, tərifləyə-tərifləyə yeyirdi. Ancaq Hülbərin boşqabındakı bir tikə balıq sanki sehrli tikəyə dönmüşdü, o, heç cür qurtarmaq bilmirdi. Şərabdan yanaqları allanmış Hülbərin əhval-ruhiyyəsi elə gözəl idi ki, istər-istəməz Gərayxanın da kefi açıldı.

Zalın ortasındakı üç stol birləşdirilmişdi. Yuxarı başda yaşlı ər-arvad oturmuşdu. Onlar gümüş toylarını qeyd edirdilər. Bu səs-küylü qonaqlar zalın ixtiyarını öz əllərinə almışdılar. Onlar musiqiçilərlə dil taparaq, istədikləri musiqi nömrələrini onlara sifariş verərək zalda gözəl ab-hava yaratmışdılar. 45-47 yaşlarında arıq, yaraşıklı bir kişi isə tamadalığı öz üzərinə götürmüşdü. Bir azdan onun gur səsi eşidildi:

– Əziz qonaqlar! Biz indicə maraqlı bir müsabiqə keçirəcəyik. Musiqiçilər üç melodiya ifa edəcəklər. Üç rəqsi də mükəmməl ifa edən cütlüyə hədiyyə təqdim edəcəyik. – O, yarındakı böyük bağlamanı qaldırıb göstərdi. – İndi isə bütün cütlükləri rəqsə dəvət edirik.

Gərayxanla Hülbər baxışdılar: bu təklif hər ikisinin ürəyindən oldu. Onların ilk tanışlığı 25 il əvvəl Bakı gənclərinin rəqs müsabiqəsində olmuşdu. Müasir rəqslərin ifasına görə Hülbər və onun tələbə yoldaşı Akif birinci yeri, Gərayxanla Marina adlı rus qızı isə üçüncü yeri tutmuşdular. Həmin axşam müsabiqənin yekunlarına həsr olunmuş təntənəli gecədə Hülbərlə yaxından tanış olan Gərayxan bir könüldən min könülə ona aşiq olmuşdu. Müasir və klassik rəqslər Pedaqoji Texnikumun son kursunda təhsil alan Hülbərin hobbisi idi. Gərayxan da uzun illər rəqs studiyasında məşğul olmuşdu. Ailə qur-

duqdan sonra onların şənliklərdə qoşa görünməsi ilə dərhal əsl rəqs yarışması başlanardı.

Bütün bunlar keçmişdə qalmışdı. Onlar çoxdan rəqs etmirdilər. Hətta toylarda da ümumi ahəngə uyğun rəqs hərəkətləri etməklə vəzifələrini bitmiş hesab edirdilər. İllər keçdikcə onların istedadları da yaddan çıxırdı. Təsadüfi hallarda dostlarının iştirak etdikləri məclislərdə onların xahişi ilə Gərayxanla Hülbər öz peşəkarlıqlarını nümayiş etdirirdilər.

Elan zalda canlanma yaratdı. Altı cütlük artıq yarışa hazır vəziyyətdə dayanmışdı. Gərayxanla Hülbər də onların arasında idi. Hər ikisinin üzündən sevinc yağdırdı.

Birdən «Kumparsita» tanqosunun ruhu ehtizaza gətirən melodiyası səsləndi və alqış sədaları altında cütlüklər meydana girdi. Zalda oturanlar ayaq üstə qalxıb rəqs edənləri dövrəyə aldılar. Hamı maraqla onlara tamaşa edirdi. Bir an sonra hamının, eləcə də rəqqasların baxışları Gərayxanla Hülbərə tuşlandı. Onların hərəkətləri o qədər gözəl və ahəngdar, peşəkar və səlis idi ki, bir azdan digər cütlüklər meydandan çıxdılar. Musiqi sona çatanda gurultulu alqışlar qopdu. İkinci rəqs «Rumba» idi. 25 il əvvəl Hülbər bu rəqlə birincilik qazanmışdı. İndi o, elə çevik, elə iti hərəkətlər edirdi ki, hətta onunla oynayan Gərayxan da təəccübünü gizlədə bilmirdi. Bu rəqsi onlar əvvəldən axıra kimi tək oynamalı oldular. Digər cütlüklər bu peşəkarlardan utanıb meydana girmədilər. Nəhayət, «Çarlston» səsləndi. Gərayxanla Hülbər özlərini 18-19 yaşlarındakı gənclər kimi hiss edirdilər. Şou o qədər canlı və maraqlı keçirdi ki, restoranın bütün heyəti, hətta aşbazlar da zala yığılmışdı. Gərayxanla Hülbər rəqsi başa çatdıranda zalı alqış sədaları bürüdü. Onları hər tərəfdən dövrəyə aldılar. Ələlxüsüs Hülbər hamının diqqət mərkəzinə çevrilmişdi. Qadınlar onu darta-darta zalın ortasındakı məclisə apardılar. Bayaqqı aparıcı deyəsən onun şərəfinə sağlıq deyirdi.

Birdən kimsə əli ilə Gərayxanın qoluna vurdu. O, dönüb baxanda yanında restoranın inzibatçısı Kamili gördü. Gərayxan adəti üzrə bura gəlməzdən əvvəl ona zəng çalar, özünə yer saxlatdırardı. Kamil sual dolu baxışlarını ona zilləmişdi. Nəhayət, o soruşdu:

– Bu gözəlçəni hardan tapmısan?

Gərayxanın şilləsinin onun üzündə açılması ilə Kamilin yerə yığılması bir anda baş verdi. Onu yerdən restoranın iki mühafizəçisi qaldırdı. Səsə qaça-qaça gəlmiş direktor Gərayxanın qolundan tutub öz otağına sarı apardı.

Bir azdan direktorun kabinetində onlar üç nəfər idilər. Qəfil şillədən hələ də özünə gəlməmiş Kamil nə baş verdiyini başa düşə bilmirdi:

– Mən sənə nə dedim ki, Gərayxan? – Nəhayət, o, özünü ələ aldı.

– Sözlərinə fikir ver, o, mənim arvadımdır! – Gərayxan qəzəblə ona baxdı.

Belə bir cavab gözləməyən Kamil həyəcanla ayağa qalxdı:

– Nə? Sənin arvadın? Mən bunu hardan biləydim? Sən restorana həmişə başqa bir qadınla gəlirdin. Onunla elə davranırdın ki, arvadın olduğunu düşünürdük. Sən demə, arvadın başqası imiş...

Son sözləri qapını açıb həyəcanla özünü içəri atan Hülbər də eşitdi deyəsən. Lakin o, özünü o yerə qoymadı. Nigarançılıqla otaqdakılardan soruşdu:

– Bir şey olmayıb ki?

Onlar birağızdan cavab verdilər:

– Yox, yox, narahat olmayın, heç nə olmayıb.

Gərayxan ayağa qalxanda Kamil ondan üzr istədi. Hülbər ərinin qoluna girib onu otaqdan çıxardı.

Hülbərlə Gərayxan qayıdıb öz yerlərində oturmuşdular. Hülbər onlara verilmiş mükafatı – oyuncaq ayı balasını ərinə

göstərib nəsə deyərək gülürdü. Gərayxan isə buraya nə üçün gəldiyini xatırlamağa çalışırdı. Heç cür yadına sala bilmirdi: tənənfəslik ona aman vermirdi. İki il əvvəl də belə olmuşdu. Onda müalicələrlə, dava-dərmanla özünə gəlmişdi.

Ərinin rəng-rufunun dəyişdiyini görən Hülbər tez onun nəbzini yoxladı və qayğılı halda:

– Atılıb-düşməyimiz bizə baha başa gələcək deyəsən, – dedi. – Qalx, yavaş-yavaş evə gedək.

Onlar taksi tutub evə gəldilər. Gərayxanın ağrısının azalmadığını görəndə Hülbər «Təcili yardım»a zəng vurdu. Həkim Gərayxanın ciddi xəstə olduğunu bildirdi. Hülbər bütün həkim qohumlarını evə yığdı. Bir saat sonra onların evində konsilium idi.

– Vəziyyət olduqca ciddidir. Təcili əməliyyat olunmasa, onu itirə bilərik, – deyən qardaşı Namiq Hülbərə Gərayxanın sabah məsləhət olunan klinikalarda da müayinə olunacağını bildirdi.

Ertəsi gün şəhərin bir neçə tanınmış klinikasında edilən müayinələr də nikbinedici heç nə vəd etmədi. Xəstəni təcili olaraq Ankaraya aparmağı təklif etdilər. Belə əməliyyatların orada müvəffəqiyyətlə həyata keçirildiyini dedilər. Bunun üçün yol pulu, orada qalmaq xərci ilə birlikdə əməliyyat üçün azı beş min manat pul lazım idi.

Gərayxanın vəziyyəti ağırlaşdı, heç nəyi anlamaq halında deyildi. Ürəyi sanki sinəsini yarıb bayıra çıxacaqdı. Onun gecə təyyarə ilə Hülbərlə birlikdə Ankaraya yola düşmələrindən xəbəri olmadı. Namiq təcili əməliyyat olunacaq klinika ilə əlaqə yaratmışdı. Burada həkimlər hazırlıq görmüş, hava limanına təcili yardım maşını göndərmişdilər.

Gərayxan özünə gələndə gənc, yaraşıqlı bir həkimin onun nəbzini yoxladığını gördü.

– Çox şükür, hər şey arxada qaldı, nəbziniz də normaldır. Özünüzdə necə hiss edirsiniz?

– Yaxşıyam, həkim. Amma anlaya bilmirəm, mən hardayam?

– Siz Türkiyədəsiniz, əməliyyat olunmusunuz. Ürək ritminiz artıq qaydasına düşüb. Narahatlığınız tam keçib gedib. – Bu sözləri həkim gülə-gülə dedi.

– Necə yəni əməliyyat olunmuşam? – Gərayxan təəccüblə soruşdu. – Bura necə gəlmişəm?

– Qonşu palatada bu suala cavab verəsi bir xanım var. Bir azdan ayılacaq. Həkimlər onun çox həyəcanlandığını görüb sakitləşdirici vurublar. Yəqin ki, beş-on dəqiqəyə ayılar, siz rahat olun. Bir neçə gündən sonra sizi evə buraxacağıq, – deyib həkim otaqdan çıxdı. Gərayxan təəccüblə qapıya baxdı. Bir azdan Hülbər içəri girdi. O, bir gecənin içində elə sınıxmışdı ki! Hülbər Gərayxanı görüb sevincini saxlaya bilmədi:

– Şükür Tanrıya, səni yenidən mənə verdi, Gəray. Evimizdə həkimlər vəziyyətini mənə anladandan bu anacan yüz dəfə ölüb dirilmişəm, – Hülbərin səsi titrədi.

Gərayxan utana-utana soruşdu:

– Təyyarəyə, əməliyyata pulu necə tapdın?

– Sənə demişdim axı, o brilyant dəstini dar gün üçün alıram. Yalvarıb-yaxarıb onu aldığım mağazaya qaytardım. Bir az da qardaşlarım verdi.

Gərayxan «meşşan» adlandırdığı arvadının fədakarlığı qarşısında deməyə söz tapmadı. Hülbərə dəyərincə qiymət vermədiyinə görə xəcalət çəkdi. Başını onun dizlərinə qoyub uşaq kimi ağladı.

TUT AĞACI

Zərifənin gözləri önündə elə hey bircə şey canlanırdı: tut ağacı. Yetişmiş ağappaq tutlarla dolu qocaman, qədd-qamətli ağac. O, bu bal kimi şirin, ağıza qoyulan kimi əriyən meyvələrin dadını damağında aydın hiss edirdi.

Rayondakı evlərinin həyatında bitən tut ağacının tayı-bərabəri yox idi, onun uzunsov, iri meyvələrinin şirinliyindən doymaq olmurdu. Uşaq vaxtı tut dəyəndə, onlar az qala hər gün ağacı çırpır, meyvəsindən qonşulara da pay verərdilər. Qardaşı Fikrət ağaca dırmaşıb iri bir paya ilə budaqları çırpardı. Zərifə, Reyhan, Əminə, Zemfira, Mehdi ağacın altında anasının tut çırpmaq üçün bezdən tikdiyi böyük yelkənin uclarını tutub, yetişmiş tutların dolu kimi yağacağını intizarla gözləyərdilər. Tut töküləndə onların sevinc qarışıq qışqırıqları bağı başına götürərdi. Tutlar onların başına, boyunlarına dəyər, şirəsi axardı.

Tut çırpılıb qurtaranda anası onu böyük siniyə boşaldar, ağacın altındakı dəyirmi stolun üstünə qoyardı. Hamı mehribanca-sına sininin ətrafına yığışardı. Ən tez əlini uzadan, bir qayda olaraq, Zərifə olardı. Evin qalan uşaqları səhərdən-axşamadək quş kimi ağacda budaqdan-budaga tullandıqları halda, Zərifə yalnız əli çatan budaqlardan tut yeməklə kifayətlənərdi. Bütün günü ağacın altında olar, nə qədər tut yesə də, doydum deməzdi. Tutu bu qədər sevməsinə baxmayaraq, hələ bir dəfə də

olsun ağaca dırmaşmamışdı. Bəzən yetişmiş tut tapmayanda uşaq kimi kalları dərib yeyərdi. Bacı-qardaşları hər dəfə onu ağacın altında görəndə bir qab götürüb ağaca çıxar, onu meyvə ilə doldurub Zərifəyə verərdilər. Zərifə də ləzzətlə yeyərdi.

– Zərifə, nə olar, bircə dəfə ağaca çıx da! – Ortancıl bacısı Reyhan onu ürəkləndirərdi. – Gör buradan küçəmiz nə gözəl görünür! Nədən qorxursan axı? Qorxma, vallah, çıxmamısan deyə sənə birtəhər görünür. Bir dəfə «bismillah» eləsən, sonrası asan olar.

Sakit təbiətli, azdanışan, mehriban və üzüyola Zərifə heç nə deməzdi. Amma qırmızı, totuq yanaqları bir az da allanardı. Reyhan isə ona sataşmaqdan ləzzət alardı.

Uşaqların hərəsinin öz budağı var idi. Onlar hələ balaca ikən ataları demişdi:

– Ağacın altı budağı var, mənim də altı balam. Buna görə də hər budaq bir uşağındır.

O, zarafatla budaqları onların arasında bölmüşdü. Ən uca budağı Fikrət özünə götürmüşdü. Ondan aşağıdakı isə Reyhanın idi. Qalan budaqları da uşaqlar arasında beləcə paylaşmışdı. Heç kəsin ixtiyarı yox idi ki, icazəsiz başqasının budağından tut yesin. Zərifənin budağına gəldikdə isə, o, hamı üçün ortaq idi.

Reyhanın budağı bir-iki il sonra birdən-birə o qədər uzandı ki, uşaqlar, ən çox da Fikrət buna paxıllıq etməyə başladı. Bəzən heç nə üstündə elə ağacdaca dalaşardılar.

Adətən, ağaca ən çox dırmaşan Reyhan olardı. O, çox vaxt tut yemək üçün deyil, dəcəllik etmək üçün bunu edərdi. Meymun kimi o budaqdan bu budağa, bu budaqdan o budağa tullanar, bacı-qardaşlarını cıratmaqdan həzz alardı. Ağappaq, şirəli tutların dövrəni qurtarana, onlar ağacdə qara kişmişə dö-nənə kimi Reyhanın kefi kök olardı.

Hərdən ata-anaları da tut yemək üçün yaxınlıqdakı daş barı-

ya çıxardılar. Bir dəfə səhər tezdən, anasının ağaca dırmaşıb tut yediyini görəndə bu, Zərifəni çox təəccübləndirmişdi. Anası «Təəccüblənməli nə var ki?! İstəsən sən də çıxarsan», – demişdi.

Beləcə, günlər aylara, aylar da illərə calanmışdı. Onların hamısı ev-eşik, oğul-uşaq sahibi olmuşdu. Ancaq bu evin illər boyu dəyişməyən gözəl bir ənənəsi var idi: tut yetişəndə uşaqlar harda olsalar da, məzuniyyət götürüb özlərini ata evinə yetirərdilər. İmkan tapmadıqda isə heç olmasa, bir-iki günlüyə rayona gələrdilər. Həyat-bacanı nəvələrin şən səsləri bürüyəndə ata-ananın nurani sifətlərini bəxtiyarlıq ifadəsi bürüyərdi. Onlar balacaların qulluğunda dayanmaqdan usanmaz, onlarla əylənməkdən yorulmazdılar.

İllər ötdükcə onların uşaqlıq əyləncələri yavaş-yavaş öz yerini gündəlik qayğılara verirdi. Hamı dəyişmişdi. İllər bircə Reyhanı dəyişməmişdi. İki uşaq anası olmasına baxmayaraq, Bakıdan gələn kimi heç evə keçməmiş, əlindəki bağlamaları darvazanın ağzında qoyub əvvəlki həvəslə, əvvəlki cəldliklə ağaca dırmaşardı. Yetişmiş tutları bir-bir dərib ləzzətlə ağzına aparar, Zərifə burada olanda isə köhnə adəti üzrə ona acıq verərdi. Ancaq Zərifəyə bir nimçə tut dərmədən heç vaxt ağacdən düşməzdi.

Son bir neçə ildə tut mövsümündə uşaqların heç biri rayonda olmamışdı. Qocalar hər dəfə yetişmiş tutların ağırlığından əyilmiş budaqları görəndə kövrələrdilər. Qonşu uşaqlarını çağırardılar ki, heyifdir, tutlar yerə tökülür, gəlib yeyin. Uşaqların şən səsləri həyəti başına götürəndə onlar köks ötürərdilər: «Altı uşaq böyüdəsən, amma biri də yanında olmaya». Bu qəmli fikir tez-tez hər ikisinin ürəyindən keçərdi.

Talelərindən gileylənməyə heç birinin haqqı yox idi. Uşaqlar öz gücləri ilə oxuyub ali təhsil almışdı. Hamısı da özünə görə vəzifə sahibi olmuşdu. Bircə şey pis idi ki, yağış damcıları

kimi hərəsi bir yana səpələnmişdi. İnsafən, uşaqlar hər dəfə israrla onları dilə tutur, öz yanlarına çağırırdılar, amma bununla belə, başa düşürdülər ki, qocalar üçün əlli ildən çox bir yerdə ömür sürdükləri, övlad böyütdükləri bu evdən, bu ocaqdan ayrılmmaq çox çətindir, bu, ümumiyyətlə, heç mümkün də deyil.

Zərifə bütün bunları düşündükcə ürəyində nəsə bir sıxıntı, narahatlıq hiss edirdi. O, ata-anası üçün, doğma evləri üçün elə darıxmışdı ki, mənzil başına nə vaxt çatacağını səbirsizliklə gözləyirdi. Tut ağacı üçün isə burnunun ucu göynəyirdi. Üç il idi ki, Zərifə əri ilə qonşu rayonda yaşayırdı. Hər ikisi həkim işləyirdi. Həyətlərində iki böyük tut ağacı var idi. Lakin onlar Zərifənin ata evindəki tutun yerini vermirdi.

Bu il bacı-qardaşları ilə əvvəlcədən şərtləşmişdi ki, hamılıqla məzuniyyətlərini iyunun ortalarında götürsünlər, heç olmasa, bu dəfə doyunca tut yesinlər. Uşaqlıq sevinclərini yenidən birgə yaşamaq istəyirdilər. Övladları, nəvələri üçün darıxan, qocalıqlarını ikilikdə keçirən qocaların tənha həyatlarını səs-küylə, qayğılarla, xoş həyəcanlarla bəzəmək qərarına gəlmişdilər.

Zərifə neçə vaxt idi ki, bu günün intizarı ilə yaşayırdı. Tut ağacı onun üçün çoxdan ağaclıqdan çıxmışdı: doğması, əzizi, ciyərparası kimi cəlb edirdi onu. İndi də ürəyi ən çox tut ağacı üçün darıxırdı. Bu dəfə özünə söz vermişdi ki, mütləq ağaca dırmaşacaq, özü də Reyhanın budağına. Orda bolluca tut yeyəcək, hələ üstəlik bir nimçə dərib Reyhana da verəcək. Anası məktubda ona yazmışdı ki, Reyhan artıq rayondadır, özü də hamilədir. Zərifə uşaqlıqdakı qorxaqlığı üçün özünü çox danlamışdı. Evdə daim gülüş hədəfi olduğu üçün özünə çox acığı tutmuşdu. İndi «qorxaq» sözünü birdəfəlik üstündən götürəcəkdı.

...Zərifə avtobusdan necə düşdüyünü, evlərinəcən olan uzun yolu necə qət etdiyini, böyük yol çantasıyla darvazadan içə-

ri necə girdiyini bilmədi. Birdən... elə bil onu ildırım vurdu. Həyətin sol tərəfində, ikimərtəbəli, yaraşıqlı evlərinin qarşısındakı əzəmətli, qocaman tut ağacının yerində bir quru kötük qaralırdı. Zərifə elə sarsıldı ki, qapının ağzındaca daşın üstünə çökdü. Sinəsindən boğuş bir hıçqırtı qopdu. O, heç vaxt belə yanıqlı-yanıqlı ağlamamışdı.

Hönkürtü səsinə ata-anası və bacısı Reyhan bayıra çıxdı. Atası qəhərlə:

– Tut ağacı həsrətdən qurudu, qızım, – dedi. – Son vaxtlar sizin üçün yaman qəribsəyirdi... O da canlıdır axı...

– Hə, ata, biz çox pis uşaqlarıq, ona biganəlik elədik, – Zərifə bu sözləri hıçqıraraq dedi və atasının boynunu qucaqladı...

LEYLƏK ADASI

Dünyada adalar çoxdur. Lakin sizə haqqında söhbət açacağım ada onların heç birinə bənzəmir. Düzdür, bu adanı da sular dörd tərəfdən dövrəyə alıb. Burada da olduqca gözəl yaşıl meşələr və çiçəkli çəmənlər var. Yaz gəlib, qar əriyib, torpaq yaşıla bürünəndə buraların gözəlliyindən doymaq olmur. Lakin adanı fərqləndirən bunlar deyil, ağ leyləklərdir. Yazda onlar uzaq ellərdən uçub gəlirlər. Ağ duman kimi adanın üzərinə çökür, öz şən quğultuları ilə adanın sükutunu pozurlar. Onların qatarında o qədər leylək olur ki, sayıb qurtarmaq olmur. Elə buna görə də həmin adaya «Leylək adası» adı verilib. Sizə danışacağım əhvalat da orada baş verib.

Ley adlı dişi leylək gözəlliyi ilə hamıdan seçilirdi. Onun ağappaq, parıltılı lələkləri, uzun, incə boynu, zərif qanadları, qapqara gözləri var idi. Leyin elə şirin səsi vardı ki, ötməyə başlayanda hamı ona heyran kəsilirdi. Leyləklərin çoxu ona vurulmuşdu. Lakin Leyin yalnız Surdan xoşu gəlirdi. Adaya səfər zamanı bütün yolboyu Leylə Sur yanaşı uçmuşdu. Sur sevincini gizlədə bilmirdi, axı o, Leyi çoxdan sevirdi.

Adada dan yeri ağarandan qaranlıq düşənə kimi bu şən və zəhmətkeş quşlar öz gündəlik qayğıları ilə məşğul olurdular. Günlərin bir günü Ley qovaq ağacının uca budağına qonub qonşuluqdakı vələs ağacında yuva quran Sura tamaşa edirdi.

Yazda leyləklərin ən böyük qayğılarından biri köhnə yuvalarını qaydaya salmaq və ya təzə yuva qurmaqdır. Bu, o qədər də asan iş deyil. Gərək lazımı çör-çöpü dimdiyində daşıyasan, sonra onları üst-üstə yığıb səliqə ilə bir-birinə calayasan. Yuva həm gözəl, həm rahat, həm də isti olmalıdır.

Leyin ona göz qoyduğunu gördükcə Sur daha da həvəslənir, ürəyi fərəhdən köksünə sığmırdı. Bir az aralıdan başqa bir leylək də onlara tamaşa edirdi. Bu, Dan idi. Kimsə onu görməsin deyə palıd ağacının qalın yarpaqları arasında gizlənib, uzaqdan həsədlə Leylə Suru süzürdü. Quşun gözlərindən qəm yağırdı. Bir azdan o, uçub buradan uzaqlaşdı.

Sur dincini almaq üçün Leyin yaxınlığına qondu.

– Necədir, yuvam xoşuna gəlirmi? – deyə o, soruşdu.

– Çox gözəldir, – Ley cavab verdi.

– Onu sənin üçün düzəltmişəm.

Ley bu sözləri çoxdan eşitmək arzusunda idi. Surun onları deyəcəyi günü həsrətlə gözləyirdi. Amma indi eşitdiyi sözlərdən özünü elə itirdi ki, heç nə deməyib, adanın kənarındakı qamışlığa tərəf uçdu. O, tək qalıb düşünmək, Surun sözlərini götür-qoy etmək istəyirdi. Onu həyəcanlı bir sevinc bürümüşdü. Utanmasaydı, bütün adaya Surun məhəbbətini car çəkərdi.

Birdən yaxınlıqdan qulağına qəmli nəğmə səsi gəldi. Belə yanıqlı-yanıqlı ötən kim ola? Ley son vaxtlar bu nəğməni tez-tez eşitdiyinin fərqi nə vardı. Hər dəfə onu dinləyəndə nədənsə kədərlənirdi. İndi də belə oldu. O, qamışları aralayanda Danı gördü. Bu, dəstədə heç kəsə yovuşmayan, həmişə tənha gəzib-dolanın qərribə leylək idi.

– Niyə nəğmələrin bu qədər qəmlidir? – Ley yaxına gəlib ondan soruşdu.

– Mən heç vaxt sənə kimi oxuya bilmərəm, – Dan bunu

deyib Leydən uzaqlaşdı. Söhbətçil olmayan bu leyləyin ona əhəmiyyət vermədən uçub getməsi Leyin xətrinə dəydi.

O vaxtdan Dan Leyi görəndə yolunu dəyişir, özünü görməzliyə vururdu. Əslində Sura olan sevgisi Leyi elə məşğul etmişdi ki, bu barədə düşünməyə vaxtı da yox idi. Onların məhəbbətindən adada hamı xəbər tutmuşdu. Leyləklər toy havasında idilər.

Leylə Sur səhərdən axşama kimi birgə uçur, yem dalınca gölün kənarına bir yerdə yollanır, yalnız hava qaralanda hərə öz yuvasına dönürdü. Danın onları uzaqdan seyr etməsinə artıq ikisi də adət etmişdi. Bu, hətta onları əyləndirirdi.

Yayın ürəkaçan, isti günlərindən biri idi. Səhər tezdən hamıdan tez oyanan Ley göydə süzür, mavi səmadən adaya tamaşa edirdi. Yüksəklikdən ada ona elə doğma, elə əziz görünürdü ki, ürəyinə ilıq hisslər axırdı. Odur, o vələsin başındakı Surun yuvasıdır. Sur Leyin onun yanına köçəcəyi günü gözləyir. Elə Ley də səbirsizliklə günləri sayır. O vaxt uzaqda deyil. Cəmi bir həftə sonra onların toyu olacaq. Həyat necə də gözəl, yaşamaq necə də şirindir!

Birdən... Qulaqbatırıcı bir səs eşidildi. Gurultulu səs bir neçə dəfə təkrar olundu. Ley sol qanadında kəskin ağrı hiss etdi. Qanadı sözünə baxmırdı. Köksü al qana boyanmışdı. Ağrı bütün bədəninə yayılmışdı. Aşağıda, gölün sahilindəki qamışlığın yanında bir neçə əlitüfəngli adam dayanmışdı. O, hər şeyi anladı. Leyə onlardan birinin atdığı güllə dəymişdi. Ovçulardan ikisinin əlində ovlanmış leyləklər var idi. «Bir azdan mən də onların əlinə düşəcəyəm», – Ley qüssə ilə bu adamların ayaqlarından tutduqları leyləklərin cansız bədənlərini süzdü. Yaralı qanadını var gücü ilə çırparaq havada ləngər vurmağa başladı. O, təslim olmaq istəmirdi. Ürəyi bərk çırpınırdı. Axı

bu mavi səmadan, bu gömgöy sülardan, bu gözəl adadan, bu yamyaşıl meşədən, onu sevən Surdan doymamışdı.

Ovçular aşağıdan leyləyin bu qəribə inadına maraqla tamaşa edirdilər. Quşun ləngərli uçuşunu seyr etmək onları əyləndirirdi. Əmin idilər ki, bir azdan yaralı leyləyin gücü tükənəcək və o, daş kimi yerə düşəcək. Ley var qüvvəsini toplayaraq, uçuş səmtini dəyişdi. Bu xatalı yerdən bacardıqca tez uzaqlaşmalı, insafsız ovçulardan canını qurtarmalı idi. Qamışlığın o biri tərəfi təhlükəsiz idi. Ora çatanda gücü tamam tükəndi, amma özünü ayaqları üstə yerə enməyə məcbur etdi.

Dan yuvasından onu süzür, lakin nə baş verdiyini anlaya bilmirdi. Ovçuları görüncə, hər şeyi anladı. Uçub yaxına gələndə Leyin qan içində olduğunu gördü. Onun sol qanadı hə-rəkətsiz halda sallanmışdı. Dan qıyğa çəkib özünü yerə çırp-dı. Lakin Leyin gözlərini açmağa təqəti yox idi. O, Danın tükürpədicisi səsini eşidir, amma heç nə deyə bilmirdi. Deyə bilmirdi ki, «İnsafsız ovçular mənə güllə atdılar. Gör məni nə hala saldılar.» Bir azdan Ley güclə eşidiləcək səslə dedi: «Çox-dan görünmürdün. Harda idin? Qəmli nəğmələrin niyə eşi-dilmirdi?»

Sur onu tapanda artıq günorta idi. Ley Suru nəfəsindən ta-nıdı. Gözlərini açıb sevinclə çırpındı. Lakin sol qanadındaki ağrıdan inildəyib yenidən gözlərini yumdu.

– Ley, sənə nə olub? – deyə Sur həyəcanla soruşdu.

– Güllə qanadımı qırıb.

Sur dimdiyini onun qanadına toxundurdu:

– Ağrıyır?

Ley kədərlə dedi:

– Mən daha heç vaxt uça bilməyəcəyəm.

– Elə demə, yaran sağalan kimi yenidən uçaçaqsan. Amma

indi gücünü topla, yuvana dönək. Yuvanda, rahat yerdə tez sağalarsan.

Ley yaralı qanadına baxıb sızıldadı:

– Görmürsənmi qanadım necə parçalanıb, artıq yuvama qayıda bilmərəm.

Leyin yaralandığını eşidən leyləklər bir-bir uçub ona baş çəkməyə gəldilər. Onu tərپətməyin mümkünsüz olduğunu görəndə məsləhətləşib elə yerdəcə, kolların arasında ona yuva qurmağı qərara aldılar. Hamı işə girişdi. Axşama yaxın yuva hazır olanda, köməkləşib Leyi orada yerləşdirdilər. Lakin yuvada qalmaq çox təhlükəli idi. Vəhşi heyvanlar, yırtıcı quşlar hər an yaralı quşa hücum çəkə bilərdi. Ona görə də yuvanın ətrafını çör-çöplə bərkitdilər. O gündən leyləklər növbə ilə Leyin keşiyini çəkir, ona yem gətirir, darıxmasın deyə tək qoymamağa çalışırdılar.

Ley onub qayğısını çəkən leyləklərə, eləcə də Sura minnətdar idi. Lakin onun ürəyini ən çox Danın davranışı titrədirdi. O, demək olar ki, bütün gününü yaralı quşun həndəvərində keçirirdi. Tez-tez dimdiyində yem gətirib yuvaya qoyur, sonra sakitcə uçub gedirdi. Bütün günü həzin nəğmələrini ötürdü. Onun nəğmələrinə artıq bütün leyləklər, hətta Sur da öyrəşmişdi. Daha əvvəlki kimi ona acığı tutmurdu. Çünki Dan həmişəki kimi tənha gəzib dolaşırdı, heç kəslə işi yox idi.

Dan gözəl uçuşuna heyran olduğu Leyin bir daha pərvaz edə bilməyəcəyini, mavi səmada onun zərif qanadlarının səsinin eşidilməyəcəyini düşündükcə qüssələnirdi. Ley daha əvvəlki kimi şən səslə ötmürdü, o, qəmli nəğmələrə keçmişdi. Dan Leyin əvvəlki qayğısız çağlarını həsrətlə xatırlayır, o vaxtlar üçün darıxırdı. Hamı kimi o da anlayırdı ki, Ley daha heç vaxt əvvəlki kimi ola bilməyəcək, çünki onun qanadı sınımışdı. Tək

qanadla uçmaq mümkün deyildi.

Günlər, aylar keçir, yayın istisinə payızın nəfəsi qarışırdı. Havalar soyuyur, adanın əvvəlki şən həyatı dəyişirdi. Tez-tez yağış yağır, cansıxıcı, darıxdırıcı günlər bir-birini əvəz edirdi.

Leyləklər qarşıda onları gözləyən böyük səfərə hazırlaşırdılar. Uzaqlara, isti ölkələrdən birinə köçməli idilər. Axı bir azdan soyuqdan buralarda qalmaq mümkün olmayacaqdı. Lakin dəstədə hamını üzən bir şey var idi: Ley onlara qoşula bilməyəcəkdi. Yaralı dostunu burada tək-tənha qoyub gedəcəyini düşündükcə Surun kefi pozulurdu. Amma Ley ona ürək-dirək verir, səfərdən qalmamağı xahiş edirdi.

Ayrılıq günü gəlib çatdı. Leyləklər bir-bir Leylə vidalaşıdılar. Ən axırda Sur ona yaxınlaşdı. O, Leydən qopub ayrılı bil-mirdi. Lakin bir azdan başçı hamını tələsdirdi.

Leyləklər bir-bir göyə qalxmağa başladılar. Nəhayət, səmada hərə öz yerini tutanda başçı leylək qanadlarını bir neçə dəfə çırpıb önə keçdi. Bu, yola düşmək işarəsi idi. Leyləklər iki düz xətlə onun ardınca düzöldülər.

Ley başını qaldırıb göyə, orada qatarlanan leyləklərə həsrətlə baxdı. Aman Allah, bu gömgöy, buludsuz səma necə də gözəldir! Lakin o, Leyi bir daha öz qoynuna almayacaq. İnsafsız ovçu onu bu səadətdən məhrum etmişdi. Kaş o vaxt güllə onun qanadına yox, ürəyinə dəyəydi, onu öldürəydi. Onda Ley bu qədər əzaba dözməli olmazdı.

Son vaxtlar gizli-gizli ağlamağa adət etmiş Ley ilk dəfə idi ki, hönkür-hönkür ağlayırdı. Bu böyük adada o, tək-tənha qalmışdı. Surun getməsi isə onu elə sarsıtmışdı ki, Ley daha yaşamaq istəmirdi. O, ölmək, hər şeyi unutmaq arzusunda idi. Hər çıxqılıtdan qorxub yuvasına qısılan Ley axşama kimi səsinə çıxarmadı, oradan çıxmadı.

Qaranlıq düşəndə göldən gələn qurbağaların qəmli qurultusu onu yenidən kövrəltdi. Birdən qulağına tanış səs gəldi. «İeylək səsidir... Onlar uçdular axı... Yəqin qulağım səslənir». Bir az keçmiş səs yenidən gəldi. Ley təəccüblə yan-yörəsinə boylan-
dı, lakin heç kimi görmədi. Sonra səs lap yaxından eşidildi. Ley hey-rətə gəldi: bu, Danın səsi idi, öz nəğmələrindən birini oxuyurdu. «O, burda neynir? Nə olub Dana? Niyə dəstədən qalıb?»

Ley həyəcanlandı. Üstündəki çır-çırpını sağlam qanadıyla ehtiyatla kənarlaşdırıb yuvadan çıxdı. Yaralı qanadı yerlə sürü-nə-sürünə Dana tərəf getdi. Qanadı qırılandan bəri o, çox az halda yuvasından kənara çıxırdı. Sınmış qanadı tər-pəndikcə onu incidirdi. Düşdüyü vəziyyətə görə həm özü utanırdı, həm də onun bu halını görən dostlarının üzülməsini istəmirdi deyə gözə görünməməyə çalışırdı. İndi də Dana nə-sə olduğunu düşünüb məcburən yuvasından çıxmışdı.

– Dan, nə olub, niyə getməmişən? – deyə Ley təəccüblə on-dan soruşdu.

Dan cavab vermədi.

– Yaralısən? Haran yaralanıb? – təlaşla Dana baxdı.

– Yox, narahat olma, mən sapsağlamam.

– Dəstədən niyə qalmısan? Getdiklərindən xəbər in olmadımı?

– Özüm istəmədim.

– Necə yəni istəmədin? Nə dediyini düşünürsənmi? Burda qalmaq ölmək deməkdir. Tez ol, arxalarınca uç. Onlara çat, tə-ləs, – Ley həyəcanla səsləndi. – Olmaya yola tək çıxmaq istə-yirsən? Belə etmə. Təklilik pis şeydir, Dan.

– Düz deyirsən, təklilik çox pisdır. Səncə, mən burda səni tək qoyub gedə bilərdimmi? – Dan təqsirkar halda dilləndi.

– Dan, mənə yazığın gəlməsin. Mənim qismətimə belə

yazılıbmış. Sən niyə özünü ölümə məhkum edirsən? Bir azdan burada soyuqdan donacaqsan.

– Özünü yorma, onsuz da heç yana gedən deyiləm.

Ley heyrtlə Dana baxır, onun bu fədakarlığı qarşısında deməyə söz tapmırdı.

Adaya bir həftə dalbadal yağış yağdı. Sonra şiddətli külək əsməyə başladı. O, ağacları elə qəzəblə yırğalayır ki, sanki onları kökündən qoparmaq istəyirdi. Külək saralmış yarpaqları, qurumuş çör-çöpü qabağına qatıb uzaqlara aparırdı. Az qalırdı yaralı Leyi də yuva qarışıq özü ilə aparsın. Ley qorxusundan yuvasında günlərlə hərəkətsiz qalırdı.

Dan gündə bir neçə dəfə Leyə baş çəkirdi. Ona yem gətirir, sonra da sakitcə öz yuvasına dönürdü. Ley ağrılarını Dana bildirməmək üçün onunla danışmamağa çalışırdı.

Beləcə günlər keçir, havalar get-gedə daha da soyuyurdu. Adaya cansıxıcı sükut çökmüşdü. Ley ona görə adada qalmış Dandan xəcalət çəkirdi. Dan isə onun ağrılarını yüngülləşdirə bilmədiyinə görə özünü təqsirkar sanırdı.

Bir dəfə Dan bir qayığın gölün ortası ilə hərəkət etdiyini görüb qorxuya düşdü. Ona elə gəldi ki, qayığın içindəki ovçudur. Təşviş içində onun yaxınlaşmasını gözlədi. Qayıq gölün sahilinə çatanda oradan qoca bir kişi düşdü. Dan adaya tez-tez gələn balıqçını tanıdı. Tilovunu suya salıb saatlarla qarmağa balığın haçan düşəcəyini gözləyən bu qoca, leyləklərə məhrəm adam idi. Çox vaxt o, tutduğu kiçik balıqları səxavətlə quşların qabağına atırdı.

Quşun ürəyi sevinclə döyündü. O, qanadlarını çırpı-çırpı uçub qocanın lap yaxınlığında yerə qondu.

Qoca təəccüblə quşa baxdı:

– Burda tək-tənha neynirsən?

Leylək onun sualını başa düşübmüş kimi ağıllı gözlərini qocaya zillədi.

– Görürəm ki, mənə nəşə demək istəyirsən. – Qoca leyləyə yaxınlaşdı. Quşun tənbel uçuşu onu narahat etdi. – Hə, nə olub, de görüm.

Dan bir az uçub yenidən yerə yata-yata qocanın gəlib çatmasını gözləyirdi. Nəhayət, o, kolların arasında olan Leyin yuvasına çatanda cikkildədi. Ley bu çağırışı başa düşüb yuvadan çıxanda qoca onun sınımış qanadını görüb hər şeyi anladı. O, Leyi ehmallica qucağına alıb, yaralı qanadını diqqətlə gözdən keçirdi. Sonra isə ondan gözlərini çəkməyən Dana, bu qayğıkeş bələdçiyə dedi:

– Görürəm, yoldaşını darda qoymamısan, əhsən sənə, vəfalı dostsan.

Dan baxışları ilə sanki «yardım elə» deyirdi. Qoca ona belə tez isinişmiş, ondan imdad diləyən bu iki quşa baxır, nə edəcəyini, onlara necə yardım göstərəcəyini bilmirdi. Nəhayət, ayağa qalxdı:

– Mən gedim. Qorxmayın, qayıdıb gələcəyəm.

Qoca onlardan aralanıb gölə tərəf getdi.

Axşam tərəfi hava dəyişdi, dostlar tufan olacağını başa düşdülər. Dan Leyin yuvasını düzəltmək istəyirdi ki, soyuq içəri dolmasın. Ley qorxudan titrəyir, bu tufanın onu salamat buraxmayacağını düşünürdü.

O, yalvarışlı səslə Dana dedi:

– Mən qorxuram, sən mənim yanıma köçərsənmi?

– Əlbəttə, bu ikimiz üçün də yaxşı olar. Bir-birimizi isidərik.

Dan bu təklifdən məmnun oldu və Leyin yuvasına köçdü. Həmin gecə tufan qopdu. O, elə qorxunc səslər çıxarırdı ki,

leyləklər nə edəcəklərini bilmirdilər. Onlar bir-birinə qısılib tufanın haçan səngiyəcəyini gözləyirdilər. Nə vaxt yuxuya getdiklərindən xəbərləri olmadı.

Ertəsi gün səhər quşlar oyananda ətraf ağappaq qara qərq olmuşdu. Onların yuvaları da qarla örtülmüşdü. Bunun nə demək olduğunu yaxşı anlayırdılar. Qarşıda leyləkləri soyuq və aclıq gözləyirdi. Ley tir-tir əsirdi.

– Sən mənə görə özünü fəda etdin, – deyib Ley dimdiyini Danın qanadının altında gizlətdi.

– Mən bunu sənə görə eləmədim, yoxlamaq istəyirdim görüm ada qışda necə olur, – Dan cavab verdi.

– Sözü yayındırırsan. Sən məni tək qoymadın. Sənin bu qədər vəfalı olduğunu bilməzdim. Mən səni çox sevirəm, Dan. Heyf ki, ikimiz də öləcəyik, – Ley bunu kədərlə əlavə etdi. – Əgər yaşamağa ümidim olsaydı, səni seçərdim. Sənə qarşı etinasız oduğuma görə özümü bağışlamıram.

Onun bu sözlərini eşidən Dan sevincini gizlətmədi.

– Ley, mənə görə narahat olma. Mən çox xoşbəxtəm. Bir yerdə olmağımız mənə yetər. Qorxma, bu tufandan sağ çıxmıışıqsa, bizə ölüm yoxdu...

Elə bu vaxt göl tərəfdən onlara sarı gələn qocanı gördülər. Onun bir əlində iri çanta, o biri əlində taxtalardan düzəldilmiş yuva var idi.

Qoca onlara çatanda gülümsədi:

– Salam, dostlar. Donmamırsız ki?

Leyləklər sevinclə cikkildəşdilər. Dan minnətdarlıq edirmiş kimi qocanın çiyinə qondu. Qoca onu qucağına alıb başını sığalladı:

– Kaş sənin kimi dostum olaydı...

Yaxınlıqdakı qocaman göyrüş ağacının əyri gövdəsinin

altında qar düşməmiş qupquru yer olduğunu görəndə qoca gətirdiyi yuvanı oraya yerləşdirdi. Ətrafını çubuqlarla hörüb üstünü sukeçirməyən parça ilə örtdü.

– Hə, dostlar, soyuq daha sizə kar etməyəcək. – O, yuvadan onu izləyən quşlara tərəf döndü. – Səbirli olun, yeminizi də gətirmişəm.

Qoca özü ilə gətirdiyi balaca balıqları yuvanın sağ tərəfinə, koğuşun ağzına qoyub quşları səslədi:

– Gəlin görüm.

Onlardan səs-səmir çıxmadığını görən qoca yuvaya yaxınlaşıb hər ikisini qucağına aldı. Tir-tir əsən quşları yeni mənzillərinin yanında quru yerə qoydu. Neçə gündən bəri ac olan quşlar acgözlüklə yeməyə girişdilər. Onlar doyandan sonra qoca, leyləkləri təzə yuvalarına yerləşdirdi. İsti və rahat yuva quşları çox sevindirdi. Qoca gətirdiyi dəni koğuşun altına səpdi: «Bunu da sabah yeyərsiz», – dedi. Leyin yarasını təmizləyib dərman sürtdü, sonra isə sınan yerə taxta parçası qoyub tənizflə sarıdı.

Qoca quşları ölümün pəncəsindən qurtarmışdı. İsti yuva, doyunca yemək canlarını isitmişdi.

Həmin gün Leyin qanadının ağrısı da bir qədər azaldı. Dan ondakı bu dəyişikliyi görüb sevincini gizlədə bilmir, başına pərvanə kimi fırlanırdı.

Qoca həftədə bir dəfə gəlib onlara başa çəkir, özü ilə bolluca yem gətirirdi. Gedəndə yuvanın ətrafındakı qarı təmizləyir, həftəlik yeyəcəkləri dəni quru yerə səpir, Leyin qanadına dərman sürüb, yarasını sarıyırdı.

Beləcə, aylar ötüb keçdi. Qış öz yerini bahara verdi. Artıq havalar isinmiş, torpaq cana gəlmişdi. Ada yenidən öz coşqun həyatını yaşamağa başlamışdı.

Uzun, soyuq və üzücü qışa qalib gəlmiş leyləklərin sevincək

halı qocanın gözlərindən qaçmadı. Bu dəfə o, Leyin qanadına dərman da sürtmədi. Gülüb:

– Daha yaxşısan, özünü xəstəliyə vurduğun yetər, amma səni qınamıram, özünə inanmırsan, uça bilməyəcəyindən qorxursan. Onun da çarəsi var, indi bunu da yoxlayırıq, – deyib Leyi əlləri ilə səmaya tulladı.

Ley yerə çırpılacağından qorxaraq bütün gücünü toplayıb qanadlarını çırpdı. Sınımış qanadı daha sallanmırdı. Onda ağrıdan əsər-əlamət qalmamışdı. Ley rahat uçduğunu görüb sevinərək bir göz qırpımında göyə milləndi. Bunun xəyal olmadığını anlayırdı, o, sapsağlam idi, uçurdu. Qanadları onu buludlara sarı aparırdı. Aşağıda isə onun dünyalar qədər sevdiyi ada var idi. Orada Dan onun yolunu gözləyirdi: əziz və mehriban Dan.

Qoca Leyi uçmağa vadar edəndə Dan quruyub qalmışdı. İndi o, sevincindən nə edəcəyini bilmirdi. Gözlərindən aramsız olaraq yaş axırdı: bunlar sevinc yaşları idi. Ley əvvəlki kimi süzürdü, o, həyata qayıtmışdı...

Aylarla uçmaq həsrətində olan Ley geri dönmək istəmirdi, amma birdən yadına qoca düşdü. O, gölün sahilində dayanıb ona əl edirdi. Ley dərhal yerə enib xilaskarının çiyinə qondu. Qoca gülümsədi:

– Mənə çox sağ ol demək istəyirsən, eləmi? Sənin uçmağın mənə təşəkküründü, təki sizin kimi dostlar bu adadan əskik olmasın, – deyib Leyi tumarladı, başından öpdü, sonra isə bayaqkı kimi onu yuxarı tulladı.

Ley yenidən göyə pərvazlandı. O, elə hey uçmaq, uçmaq istəyirdi.

Ley yuxarıdan aşağı baxanda Danın hələ də tərpənmədən ona tamaşa etdiyini gördü.

– Dan, nə durmusan, uç, yanıma gəl, birgə uçmağı arzula-mırdınmı? Gəl, yanıma gəl, bu səma bizimdi, ikimizin...

Bu mənzərəyə tamaşa edən Dan heyrət dolu gözlərini ona zilləmişdi. Ley öz əvvəlki sevimli nəğməsini ötməyə baş-layanda Dan qanadlarını açıb dostunun yanına uçdu.

– Nə yaxşı ki, sən varsan, Dan, səni çox sevirəm, çox. Bu səma qədər sevirəm, – deyib qışqırırdı Ley. Onların şən səsləri adanı bürümüşdü.

Havalar isinəndə leylək qatarı yenidən adaya köç etdi. Leylə Danı sağ-salamat və xoşbəxt görəndə hamısı heyrətə gəldi. Sur da onların arasında idi. O, xəcalətindən gözə görünməməyə çalışırdı. Leylə Dan isə bunu hiss etmədilər. Onların başı yu-murtadan təzəcə çıxmış balalarının saysız-hesabsız qayğılarına qarışmışdı...

SARITEL

Gecə kəşfiyyata getmişdilər deyə komandır «Bir az yatıb dincəlin», – demişdi. Qulam da digər əsgərlər kimi bərk yatmışdı. Birdən yaxınlıqda at kişnədi. Bu səs elə aydın eşidildi ki, Qulam yatdığı yerdən dik atıldı. Kişnərti ona elə doğma gəldi ki, ürəyi titrədi. «Bu, Sariteldir», – deyə sevinclə öz-özünə pıçıldadı. Lakin sonra «Kırım hara, Saritel hara?» – deyə fikrindən keçirdi. Bir azdan at bir də kişnədi. «Yox, yox, yanıla bilmərəm, bu ki, atımın səsidir. Bəs cəbhənin qaynar yerində, döyüşlər gedən bu ərazidə Saritel neynir?»

Nigaran halda kazarmadan çıxıb ağacların arasından qabağa boylandı. Gördükləri onu heyretə gətirdi. «Aman Allah!» – deyə səslənməkdən özünü saxlaya bilmədi. Məşənin ortasındakı yaşıl talada toplaşan, komandirlə nəyi isə müzakirə edən əsgərlərin əhatəsində ilk dəfə gördüyü bir mayor dayanmışdı. O, Saritelin cilovundan yapışmışdı. Mayor, deyəsən, komandirlə sağollaşırdı. Qulamın dizləri əsdi, ürəyi çırpındı. Atını yaxından görə bilməyəcəyini düşünəndə qəhərləndi, özündən asılı olmadan ucadan qışqırdı:

– Sa-rı-teeeeeel!

Atın başını döndərüb yan-yörəsinə boylandığını görəndə Qulam sevinərək bir qədər irəli çıxdı. At səsi tanımışdı. O, fıxıraqa ətrafına boylandı. Qulamı görüb bir göz qırpımında yerindən götürülərək onun yanına gəldi. Qulam qollarını geniş açıb atın boynunu qucaqladı, üz-gözünü öpüslərə qərq elədi. Sonra Sa-

ritelin yalını tumarlamağa başladı. At başını sahibinin üzünə sürterek onu yalayır. Saritelin gözlərindən axan yaş Qulamı daha da kövrəltdi. «Kəhərim, nə yaxşı tanıdın məni. Səni bir daha görməyəcəyimi düşünürdüm... nə yaxşı, görüşdük...»

Zabitlər, əsgərlər onların ətrafına toplaşmışdı. Bu təsirli görüş hamını kövrəltdi. Qulamın Saritelə sarılıb ağlaması, atın gözlərindən axan yaş hamını mütəəssir etmişdi. Qulam elə hey nəvazişlə pıçıldaırdı:

– Kəhərim, gözəlim, ceyranım...

O, toxdayıb heyrət içində onların bu qəribə görüşünə tamaşa edən mayora üzünü tutdu:

– Bu, mənim atımdır, yoldaş mayor. Bir il əvvəl cəbhəyə yola düşəndə onu Bakıda hərbi hissəyə təhvil vermişdim.

– Bu yaxınlarda Bakıdan bizə 200 at göndəriblər. Bu at da onlardandır, – deyər mayor onun sözünü təsdiqlədi. Bir azdan o, oradakılarınla sağollaşdı atın belinə sıçradı, onu ehmallica mahmızladı. Lakin Saritel yerindən tərpənmədi: o, imdad diləyən gözlərini Qulama zilləmişdi. Mayor atdan düşdü, cilovu çəksə də, at yerindən tərpənmədi. Mayor Qulamdan kömək istəyirmiş kimi onun üzünə baxdı. Qulam onun nə demək istədiyini başa düşdü. Üzünü atın üzünə sürüb qulağına nəvazişlə pıçıldaıdı:

– Saritel, ağrın alım, get. Çarə yoxdur, getməlisən, mühəribədir. Sən də, mən də əsgərlik, gərək komandirin əmrinə tabe olaq.

Saritel, deyəsən, nədə anladı. O, sakitcə Qulamdan aralandı, mayorun yanına düşüb getdi. Talanın qurtaracağına çatanda at birdən geriye dönüb dal ayaqları üstə şahə qalxdı və var gücü ilə kişnədi. Elə kişnədi ki, ətraf lərzəyə gəldi. Taladakı döyüşçülərin hamısı bir nəfər kimi dönüb onun arxasınca boylandı. Bu, atın «əlvida»sı idi. Heyvan hiss etmişdi ki, bir daha sahibini görməyəcək, elə ona görə də o cür kişnərti ilə Qulamın ürəyinə dağ çəkdi, sanki «Qoyma məni aparsınlar, sənsiz dözə bilmərəm», – deyirdi. Bu naləni Qulamdan başqa kimsə duya bilməzdi...

O axşam Qulam xəstələnib yatağa düşdü, səhərə kimi qızdırma içində yandı. Yuxuda elə hey atını görürdü.

...Saritel Qulamdan küsmüşdü. Üzünü yana çevirib ayaqları ilə yeri eşirdi. Qulam Sariteli qısqandırmaq üçün qəsdən ona yaxınlaşmırdı. Bir azdan Saritel yeri eşməyi dayandırıb sanki insan kimi küsdü, tövlənin o başına gedib yerə uzandı və üzünü divara döndərdi. Atın qısqanclığı Qulama xoş gəlsə də, onu üz-düyünə peşman oldu...

...Qulam oyansa da, yuxunun təsiri altında idi. Birdən fikrinə gəldi ki, eyni yuxunu o, cəbhəyə yola düşəndən bəri az qala onuncu dəfədir ki, görür. Ayrılığına dözə bilməyəcəyini düşünmədən etdiyi bu hərəkət bu bir ildə ona nə qədər əzab vermişdi! Saritelə bağlandığı kimi heç bir ata bağlanmamışdı. Son illərdə həyatının sevinci, kədəri onunla bağlı olmuşdu. Saritel onun hər şeyi idi: dostu, sirdaşı, köməkçisi. Cəbhəyə yola düşəndə ən çox atına görə üzülmüşdü.

Qulam iki həftə hospitalda yatdı. O, elə zəifləmişdi ki, nəinki əlinə silah götürüb döyüşməyə, heç ayaq üstə dayanmağa da təqəti yox idi. Heç kəs bilmirdi ki, onun xəstəliyinə səbəb Sariteldən ayrılmasıdır.

Bir ay sonra Qulam həmin mayorla yenidən rastlaşdı. Mayor özü onun yanına gəlmişdi.

– Deməsəm düzgün olmaz. At tələf oldu. Heç nədən xəstələndi. Səni görəndən sonra düz iki həftə ağzını yemə uzatmadı, gözümün qabağında şam kimi əridi, – dedi.

Qulam daha heç nə eşitmirdi. İpək yallı, maral gözlü, gözəl qamətli atı onun gözlərinin önündən çəkilmirdi. Qulaqlarında Saritelin son kişnərtisi, son «əlvida»sı səslənirdi...

...Faytonçu söhbətinə ara verdi. Gözlərindən axan yaş göstərirdi ki, üstündən 50 ildən çox vaxt keçməsinə baxmayaraq, bu qəmli xatirə onun xəyalından hələ də silinməyib. O, mənə mənəli tərzdə baxıb gülümsədi:

– Ay qızım, at çox vəfalı heyvandı. İsinəşdinsə, ayrılmaq

çətindi. Atlarla maraqlandın deyə bu acı xatirəni sənə danışiram. Görürsən, mən boyda kişi yenə də ağladım, nəbadə atlara məhəbbət salasan haaa, – deyib mehribanlıqla mənimlə sağollaşdı. O, faytona qoşulmuş atların yüyənini dartıb:

– Getdik, Saritel, – deyəndə səsinin necə titrədiyini hiss etdim. Hər iki atın yüyəni ilə xamutu bər-bəzək içində idi. Onlar muncuqlarla işlənmişdi. Atlar tərpendikcə boyunlarındakı zınqırovlar həmahəng səslənirdi. Məxmərlə döşənmiş, qırmızı qotazlarla bəzənmiş faytonu görənlərin dodağına təbəssüm qonurdu. Çoxu ayaq saxlayıb iki tərəfdən sürətlə maşınlar şütüyən küçədə at ayaqlarının yaratdığı tappıltını, fayton təkərlərinin çıxardığı səsləri dinləyir, başına milli papaq qoymuş qoca faytonçunu maraqla seyr edirdi. Fayton sanki onları keçmişə qaytarırdı. Faytonçu Qulam dayının yumşaq, mehriban səsi elə bil keçmişdən gəlirdi. Bakıda faytonçuluğu yaşadandan, maraqlı gəzinti növünün ömrünü uzadan bu 80 yaşlı qocanın atlara olan dərin məhəbbəti göz qabağında idisə də, onun qəlbindəki ayrılıq ağrısından heç kəsin xəbəri yox idi. Mən Qulam dayının arxasınca baxır, insan qəlbinin nəhayətsiz üfüqləri barədə düşünürdüm...

1987-ci il

QOŞA ŞƏKİL

S abah səhər tezdən Qəni ilə Maytab rayon mərkəzinə gedəcək, özləri demiş, həm ziyarət, həm də ticarət edəcək, sonra da şəkilçidə şəkil çəkdirəcəkdilər. Bu, hər ikisinin çoxdankı arzusu idi. Kənddəki evlərin əksəriyyətində çarpayının başından divara qoşa şəkil vurmaq dəb idi. Onlar da şəkillərini çarpayının başından asacaqdılar.

Maytabın bu evə gəlin köçdüyü vaxtdan səkkiz ay keçirdi. Bu müddətdə Qəni ilə neçə dəfə istəmişdilər şəkil çəkdirsinlər, amma hər dəfə ortalığa bir iş çıxmış, onların səfərinə mane olmuşdu.

Dünəndən qəti qərara gəlmişdilər ki, səhər tezdən rayona yollansınlar, şəkil çəkdirib, mağazalardan ayın-oyun alıb geri qayıtsınlar. Maytab sabah geyinəcəyi donunu ütüləyib hazır qoymuşdu. İndi də çantaya pendir-çörək, soyutma kartof, yumurta yığırdı. Bu iyun axşamı onun ürəyini şirin duyğularla doldururdu.

Qəni ilə ilk görüşü yadına düşdü. Keçən ilin yazı idi. Əvvəlcədən razılaşmışdılar ki, Maytabgilin iki quzusunu Qəni ertədən meşənin qırağında xəlvət bir yerdə gizlətsin. Maytab da quzuları axtarmaq bəhanəsi ilə ora gəlsin, görüşsünlər. Maytab görüş yerinə gedəndə artıq qaş qaralırdı. Onun bacı-qardaşlarının hamısı quzuları axtarmağa çıxmışdı. Maytab guya azıb onlardan uzaqlaşmışdı. Meşəyə çathaçatda birdən onu

vahimə bürüdü. Alaqaranlıqda meşə ona elə qorxulu göründü ki, dönüb geri qayıtmaq istədi. Lakin daxilindən gələn daha güclü bir qüvvə onu irəli səsləyirdi. Maytab özünü ələ aldı. Əvvəlcədən şərtləşdikləri yerə gəlib çatanda heyrətdən qışqırdı:

– Ay aman!!!

Zoğal ağacının altı gül-çiçək dəstələri ilə dolu idi. Xədicə gülləri, zanbaqlar, adlarını bilmədiyi saysız-hesabsız ağ, sarı, qırmızı, çəhrayı çiçəklər bir-birinin yanında düzülmüşdü. Maytab alt dodağını dişlərinin arasında sıxır, nə deyəcəyini bilmirdi. Onun təəccübünü görən Qəni:

– Bunları sənin üçün dərmişəm, – dedi.

– Çöldə gül qoymamısan ki, ay insafsız! – Maytab bu sözləri elə təəssüflə dedi ki, Qəni pərt oldu.

– Düz iki saatdır ki, gül yığıram. Bilsəydim xoşun gəlməyəcək, heç bu qədər əziyyət çəkməzdim.

Qəni incimişdi. Maytab bunu hiss edən kimi tez əyilib gülləri qoxladı.

– Ay aman! Belə də gözəl ətir olar?

– Deməli, xoşun gəlir, hə? – deyə Qəni onun yanında oturdu.

– İstədim ki, sənin oturacağın yer gül-çiçək olsun.

Axşamın alatoranında bu gül dəstələrinin fonunda Maytab elə gözəl görünürdü ki, Qəni gözlərini ondan ayıra bilmirdi.

– Niyə mənə belə baxırsan? – Maytab qulaqlarına kimi qızardı.

– Bu qədər gül yığmışam, amma heç biri sənin gözəlliyinə çatmaz, – deyə Qəni cavab verdi.

– Daha mənə belə sözlər demə. Toyumuza qədər də mənim həndəvərimdə gəzib-dolanma, yaxşıımı? – Maytab utana-utana xahiş etdi.

– Yaxşı, – Qəni qətiyyətlə söz verdi. – Ancaq sən də toyun vaxtını yubatma ha!!!

Bir azdan Maytab quzuları qabağına qatıb evə qayıtdı. May-

tab bunları xatırladıqca dodağı qaçdı.

Birdən qonşudan vay-şivən səsi eşidildi. Kim isə tükürpədicə səslə qışqırırdı. Adətən, belə səslə kənd arvadları yas yerində fəryad qoparırlar. Maytabın ürəyi həyəcanla döyünməyə başladı. O, eyvana çıxıb səs gələn tərəfə boylandı.

– Ay camaat! Evimiz yıxıldı, müharibə başlandı! – Qonşu eyvanda Münəvvər qarı əlləri ilə başına, dizlərinə vururdu.

Maytabın bədənindən gizilti keçdi. Axşamın sakitliyində qarının səsi eşidənlərin ürəyinə qorxu salırdı. «Bu arvad nə danışır?» – deyərək həyəət qapısını açıb məhəlləyə çıxdı. Orda o qədər adam vardı ki, təşvişə düşdü. Qadınların hamısı gözü yaşlı idi. Kişilər fikirli görünürdülər. «Qəni harda qaldı?» – deyərək Maytab narahatlıqla düşündü.

Bir azdan Qəni iri bir şələ odunla gəlib çıxdı.

– Nə olub? – deyərək Qəni ondan soruşdu.

– Müharibə başlanıb, – deyərək Maytab cavab verdi. Cavabından özü qəhərləndi, ağlamağa başladı. Lakin o, müharibənin nə demək olduğunu hələ tam başa düşmürdü. 18 yaşı yenicə tamam olmuş bu qız «müharibə» kəlməsinin arxasında nələr durduğunu ilk dəfə üç gün sonra, 19 yaşlı ərinə Böyük Vətən müharibəsinə yola salanda anladı. O gün kənddən on nəfər cavan gedirdi.

Qəni Maytabı bir kənara çəkib soruşdu:

– Qız, məni gözləyəsən? – Onun səsi titrəyirdi.

Maytab incik halda:

– Bu nə sözdür mənə deyirsən? – dedi. Sonra isə qətiyyətlə əlavə etdi. – Əlbəttə, gözləyəcəyəm, bu evdən meyidim çıxacaq. Amma sən də mütləq qayıt ha!

Qocalı-cavanlı hamı gedənləri kənddən çıxana kimi müşayiət etdi. Onlar tez-tez dönüb arxaya baxırdılar, axı ən doğma, ən əziz adamlarını burada qoyub gedirdilər.

Birdən Maytabın yadına düşdü ki, Qəni ilə qoşa şəkil çək-

dirməli idilər. Boğazına yığışmış qəhəri uda bilmədi. Yerə çöküb hönkürdü...

...Bir-birindən uzun, kədərli günlər, aylar keçib gedirdi. Hər yerdə olduğu kimi, bu uzaq dağ kəndinə də bir-birinin ardınca qara kağızlar gəlirdi. Belə kağızlardan biri 1942-ci ilin yazında Maytaba da gəldi. Lakin Maytab ərinin ölüm xəbərinə inanmadı. Ucaboylu, yaraşıqlı, qapqara gözlü Qəninin yoxluğuna heç cür inana bilmirdi. Ona görə də soyuqqanlıqla poçtalyona dedi:

– Bu bir səhvdir. Qəni kürəyini yerə vuran oğullardan deyil.

Poçtalyon onun qətiyyətlə dediyi sözləri eşidib kövrəldi, heç nə demədən çıxıb getdi. Bir azdan qohumlar, qonşular qara xəbəri eşidib onun evinə yığıldılar. Ağlaşma başladı.

– Səkkiz ayın gəlinini gözü yollarda qoyan Qəni! Özündən sonra bir övlad qoymayan Qəni!

– Burda yaxsana açmayın! Qəni ölməyib, o qayıdacaq! Maytabın qışqırığa oxşayan amiranə səsi arvadların ağlaşmasını kəsdi. Onlar Maytabın qanı qaçmış dodaqlarını, yaşla dolu gözlərini görüb heç nə demədən sakitcə durub otaqdan çıxdılar.

Müharibə qurtardı. Gedənlər ikibir-üçbir geri qayıtdılar. Kənddən cəbhəyə yollanan 117 nəfərdən 45-i evə dönmədi. Onlardan biri Qəni idi. Onun həlak olduğuna şübhə yox idi. Lakin Maytabı inandırmaq olmurdu ki, Qəni sağ deyil. O, hər axşam qoyun-quzu, mal-qara çöldən qayıdandan sonra, heyvanları rahlayıb kəndin qurtaracağına, Qəninə cəbhəyə yola saldığı yerə gedir, saatlarla gözlərini uzaqlara dikirdi...

Müharibənin qurtardığı vaxtdan üç il keçirdi. Artıq qayıdan qayıtmışdı, qayıtmayanlar üçün isə ağlamaqdan yorulmuşdular. Həyat davam edirdi. Yaşamaq lazım idi. Bunu hamı anlıyır. Ona görə də kədərlərini unutmağa, müharibənin ürəklərinə vurduğu yaraları sağaltmağa çalışırdılar.

Ata-anası, bacı-qardaşları dönə-dönə Maytabın ata evinə qayıtmasını təkid edirdilər. O isə hər dəfə qətiyyətlə cavab verirdi

ki, öz evindən heç yana gedən deyil.

Günlərin bir günü ona elçiliyə gəldilər:

– Gözəl qızsan, ömrünü dörd divar arasında çürütmə. Ölən öldü, qurtardı, sən axı yaşamalısan...

Elçilər dediklərinə peşman oldular. Maytab ayağa durub onlara qapını göstərdi.

Bir neçə il bu qapını çox adam döydü, amma hamıya rədd cavabı verildi. Nəhayət, bir dəfə Maytabın kiçik qaynı Ələvsət dilə gəldi. Amiranə səslə:

– Çıx get atan evinə! – dedi. Qaynının sözləri onun ürəyini güllə kimi deşsə də, cavab vermədi. Axı Maytab Qəniyə söz vermişdi ki, ər evindən onun ölüsü çıxacaq. Heç cür ağına gətirə bilmirdi ki, onun üçün bu qədər doğmalaşmış evdən ayrılı bilər. Ona elə gəlirdi ki, ata evinə qayıtsa, bu evdən çıxıb getsə, Qəni geri qayıtmaz. Yox! Yox! O, buradan heç yana gedən deyil, heç yana! Qaynına da belə cavab verdi.

Ertəsi gün tərəvəz sahəsindən evə qayıdan Maytab gözlərinə inanmadı. Onun evinin damı büsbütün uçmuşdu. Hər yan toz-torpaq idi. Anladı ki, bu, qaynının işidir. Ələvsət bu yolla olsa da, qardaşı arvadını öz atası evinə qaytarmaq qərarına gəlmişdi.

Maytab ürəyini bürümüş dərin qüssəni var gücü ilə boğdu, göz yaşlarını gözlərinin içində qurutdu, həyəcanını gizlətdi. Özünü sındırmayıb evə keçdi. Toz-torpağın arasından toy günü qayınanasının onların ayaqları altına sərdiyi palazı çıxarıb çırpdı, çöldə onun üstündə oturdu. Qaş qaralana kimi yerindən tərpənmədi.

Onun bu vəfasını, bu sədaqətini görənlərin gözləri yaşardı. Heç bir ay keçməmiş bacı-qardaşları yığışib Qəninin köhnə evinin yerində Maytaba təzə ev ucaltdılar. Ən çox zəhmət çəkən qardaşı Kəbir oldu. Maytab təzə evində tezliklə əvvəlki səliqə-sahmanı bərpa elədi. Əşyaları Qəni necə yerləşdirmişdisə,

eləcə də öz yerinə qoydu. Ərinin yolunu gözləyə-gözləyə hər gün işə gedib-gəlməyə, əkib-becərməyə, yığib-yığışdırmağa başladı. Lakin bir gün tənhalığın acı dadını hiss elədi. Yalqızlığın nə demək olduğunu bütün dərinliyi ilə anladı. Kəbirin on övladından ikisini – Şıxlarla Umnisəni yanına gətirdi. Onları böyüdə-böyüdə öz gəncliyini unutdu. Qardaşı uşaqlarına doğma ana kimi bağlandı. Sonra Şıxlara toy elədi, gəlin gətirdi, evindən nəvə səsi gəldi.

O vaxtdan illər keçib. Həyat dəyişib, cavanlar qocalıb, uşaqlar böyüyüb. Kəndin görkəmi gözəlləşib, hamı yaraşqlı, rahat evlər ucaldıb, camaatın güzəranı ildən-ilə yaxşılaşıb. Bircə Maytab keçmişlə yaşayır, ötən günləri yaddaşından silə bilmir, şirin xatirələri unuda bilmir. O, tez-tez Qəninin şəklini qa-bağına qoyur, ürəyində ona saysız-hesabsız suallar yağdırır: «Niyə gəlmədin, Qəni? Adam da vədinə xilaf çıxarmı? Sən mənə dedin «gözlə», mən gözlədim. Mən sənə «qayıt» dedim, sən qayıtmadın. Söylə görüm, sağsanmı?»

Cansız şəkil isə cavab vermir. Qəninin həyat eşqi ilə dolu qaynar qara gözləri bu ağappaq saçlı, sifətinə qırıqlardan təzəcə iz düşmüş qarıya baxır. Maytab onun bu baxışlarına dözə bilmir, göz yaşlarının saraltdığı şəkli yenidən gizlədir.

– Bibi gəldi! Bibi gəldi! – Umnisə sevinclə Zöhrəyə bildirdi.

Zöhrə tez beşikdəki körpəni qucağına alıb Umnisənin dalınca həyətə, qayınanasını qarşılamağa çıxdı. Maytab rayon mərkəzinə getmişdi. Evdən çıxanda «Gedim, həm qohumlarıma baş çəkim, həm də bir az ayın-oyun alım», demişdi. O, gedəli düz bir həftə idi. Arada zəng çalıb xəbər göndərmişdi ki, narahat olmasınlar, bir-iki günə gəlib çıxacaq.

Evdəkilər onunçün elə darıxmışdılar ki, indi sevindiklərindən bilmirdilər neyləsinlər.

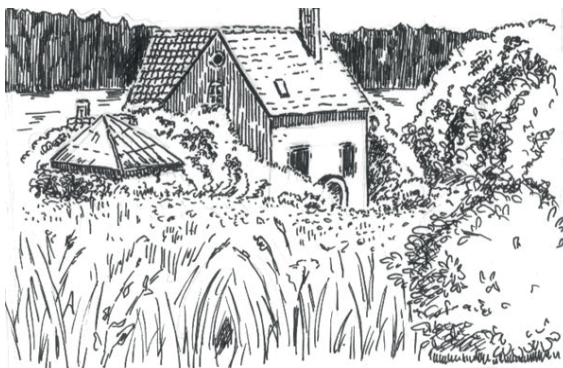
– Ay bibi, səni gözləməkdən gözümüzün kökü saraldı ki...

– Umnisə Maytabın boynuna sarıldı. Zöhrə də onu qucaqlayıb öpdü.

– Yavaş, əzməyin. – Maytab əlindəki bağlamanı bir kənara qoydu. Qızlar yalnız indi gördülər ki, onun əlində iri çantadan başqa bükülmüş bir bağlama da var. Sual dolu gözlərini bibiyə dikdilər, lakin Maytab onlara heç nə deməyib içəri otağa keçdi.

Bir azdan qızlar Maytabın dalınca otağa daxil olanda çarpayının üstündən divara vurulmuş iri bir şəkil gördülər. Bu, Qəni ilə Maytabın qoşa şəkli idi. Şəkildən iki sevgili – 19 yaşlı Qəni və 61 yaşlı Maytab onlara baxırdı. Maytabın cavanlıq şəkli olmadığına görə indiki vaxtının şəklini böyütdürmüşdü. Rayon mərkəzinə bununçün getmişdi. O, nəhayət, arzusuna çatmışdı.

1985-ci il

ON İL SONRA

Bayaqdan bəri redaksiyadakı otağımda oturub nömrəyə material hazırlayırdım. Yazı elə bil canımdan çıxırdı, onu heç cür tamamlaya bilmirdim. Bu azmış kimi hər on dəqiqədən bir məsul katibimiz daxili telefonla zəng çalır, məni tələsdirir, yazının bugünkü nömrəyə getməli olduğunu xatırladırdı. Amma tərslikdən yazı elə ləng yazılırdı ki, əsəbiləşməyə başlamışdım. Nə qədər çalışsam da diqqətimi bir nöqtədə cəmləşdirə bilmirdim. Bir azdan fikirlərim tamam dolaşdı, məqalənin ardı gəlmədi ki, gəlmədi. Bu, o demək idi ki, beynimi dincəltməli idim.

Başımı qaldırıb pəncərədən küçəyə tamaşa etməyə başladım. Pəncərəmlə üzübüz, küçənin o biri başı avtobus dayanacağı idi. Boş vaxtlarımda və yaxud gərgin anlarımda pəncərədən dayanacaqda avtobus gözləyən adamları seyr etmək mənim sevimli məşğuliyyətlərimdən biridir. Oradakılara baxa-baxa həm fikrimi cəmləşdirir, həm də onların geyimlərinə diqqət yetirir, yaraşıqlarına qiymət verir, insanları bir-biri ilə müqayisə edirəm. İndi də adətim üzrə dayanacaqdakıları gözdən keçirməyə başladım. Birdən adamların arasında dayanan ortaboş, dolubədənli, qıvrımsaçlı bir kişi diqqətimi cəlb etdi. Arxası mənə tərəf olsa da, duruşu, silueti o qədər tanış idi ki, bütün diqqətimi toplayıb ona göz qoymağa başladım. Birdən... o, üzünü pəncərəyə tərəf döndü və mən heyrətimdən qışqırdım:

– Sahib! Bu ki, bizim Sahibdir!

İş yoldaşlarım səsimi eşidən kimi yerlərindən qalxıb pən-

cərəyə yaxınlaşdılar. Mən Sahibi onlara göstərdim. Əslində onun kim olduğunu deməyə ehtiyac yox idi, çünki birgə işlədəyimiz bu on ildə tələbə yoldaşım haqqında onlara kifayət qədər danışmışdım. İş yoldaşlarım maraqla Sahibə tamaşa edirdilər.

Sahiblə beş il universitetdə bərabər oxumuşduq. Bu beş ildə aramız-da çox səmimi münasibət yaranmışdı. Bizim dostluğumuza qibtə edənlər də var idi. Tələbə yoldaşlarımın heç biri mənim ürəyimdə onun qədər silinməz izlər qoymamışdı. Bu mehriban oğlanın şux zarafatlarından doymazdıq. Universiteti bitirəndə ən çox ona heyifsilənirdim ki, daha Sahibi tez-tez görə bilməyəcəm. Ona öz rayonlarındakı qəzet redaksiyasına təyinat vermişdilər, mən isə şəhərdə qalmışdım.

O vaxtdan düz on il keçirdi. Bu on ildə ən çox xatırladığım adam şübhəsiz ki, Sahib idi. Fərəhli anlarımda da, qəmli dəqiqələrimdə də tez-tez yadıma düşürdü. Onunla bağlı əhvalatlar, şirin zarafatlar təkrar-təkrar yaddaşımda canlanırdı. Bu xatirələr bəzən o qədər canlı olurdu ki, onların üstündən on il vaxt keçdiyinə inana bilmirdim. Belə anlarda ürəyimdə bir qüssə baş qaldırırdı. Yadıma ən çox buraxılış gecəmiz düşürdü. O gün uşaqlar bir-birilə necə də mehriban idilər. Ən ciddi təbiətlilər də yumşalmışdı. Hamının sevincinin içindən bir kədər süzülürdü. Bu, qarşıdan gələn ayrılığın gətirdiyi kədər idi. Hamı tələbəlik illərinin belə tez, nəzərə çarpmadan ötüb keçməsinə heyifsilənirdi. Hər kəs anlayırdı ki, bu günlər üçün ürəyi tel-tel olacaq, burnunun ucu göynəyəcək, tələbəlik illərinin həsrətini çox çəkəcək.

Ayrıllarkən Sahibin mənə dediyi sözlər bu illər ərzində tez-tez yadıma düşürdü: «Əzizə, səndən ayrılmaq mənə çox çətin olacaq. Bu beş ildə sən mənim üçün bir çox əzizlərimdən əziz olmusan. Bu əzizlik adi dostluqdan çox-çox yuxarıda durur».

Bu qədər yaxın dost olduğumuza baxmayaraq, aradan ötən bu on il ərzində nədənsə nə o məni aramış, nə də mənim onu

axtarmaq imkanım olmuşdu. İndi pəncərədən Sahibi görəndə on il əvvəlki vaxtlar təkrar-təkrar xəyalımda canlanırdı.

Pilləkənlərdən necə düşdüyüm, küçəyə necə çıxdığım yadımda deyil. Bir də onda ayıldım ki, avtobus dayanacağında Sahiblə üzbəüz dayanmışam.

– Sahib, səni pəncərədən görüb qaça-qaça gəlmişəm, – deyə təngnəfəs halda səsləndim. Ətrafdakı adamlar dönüb mənə baxdılar.

– Yavaş, niyə qışqırırsan? – deyə Sahib narahat halda diləndi. Sonra isə əlini uzadıb mənimlə soyuq-soyuq görüşdü. Elə bildim Sahib mənimlə tələbəlik illərindəki kimi zarafatlaşır. Ona görə də sözlərindən zərrəcə də olsun əhvalımı pozmayıb onunla hal-əhval tutmağa başladım.

– Necəsən, Sahib? Kəfin-halın necədir?

– Çox sağ ol, babatam.

– Eşitdim ailə qurmusan? Yoldaşın necədir? Yaxşı dolanırsınızmı?

– Belə də, pis deyil.

– Uşaqlardan nəyin var?

– İki oğlum var, bir qızım.

– Ev ala bilmisənmi?

– Hə, üçotaqlı evim var. Yaxşı təmir elətdirmişəm.

– Gəlişin xeyirdimi?

– Xeyirdi. Sizin redaksiyanıza gəlmişdim. Adilə yazı gətirmişdim.

– Bizim redaksiyamıza? Adilin yanına? – Mən heybətlə soruşdum. Adil redaksiyamızın ədəbiyyat şöbəsinin əməkdaşı idi. Universiteti bizdən üç il sonra bitirmişdi.

– Bunda təəccüblü nə var ki? – Sahib sualıma sualla cavab verdi. – Mən onun yanına tez-tez gəlirəm.

– Onun yanına gəlmişən, amma mənim yanıma dönməmişən? – Mən incidiyimi heç cür gizlədə bilmədim.

– Əzizə, vallah, vaxt olmur. Bakıya iki-üç günlüyə gəlirəm,

onda da o qədər işim olur ki, güc-bəla ilə birtəhər yoluna qoyuram.

İndi də Sahib mənim həyat yoldaşım, uşaqlarım, ev-əşiyim barədə suallar verirdi. Lakin mən artıq onun sözlərini eşitmirdim. Nə cavab verdiyim də yadımda deyil.

Sahiblə sağollaşıb geri döndüm. Fikirli halda küçəni keçəndə az qaldı məni maşın vursun. Sürücü «Jiquli»nin əyləcini güclə basdı. Sükanın arxasındakı 24-25 yaşlarında oğlanın rəngi ağappaq ağarmışdı. O, maşının pəncərəsindən qəzəblə üstümə qışqırdı:

– Gözün görmür? Niyə yola baxmırsan? – Cavab verə bilmədim. Gözüm doğrudan da heç nə görmürdü.

Redaksiyaya çatanda elə pərt idim ki, sanki üzümə qəfildən şillə vurmuşdular. «Sahib niyə bu qədər dəyişmişdi? Əvvəlki səmimi, mehriban Sahibdən əsər-əlamət qalmamışdı. Doğrudanmı hər şeyi belə tez unutmaq, belə asanlıqla yaddan çıxarmaq olur? Doğrudanmı həyatda hər şey ötürədir?»

Mən bu suallara cavab tapa bilmirdim. Heç cür anlaya bilmirdim ki, Sahib niyə bu qədər etinasızlaşıb. Axı biz dost idik, ürək sirlərimizi bir-birimizə etibar edirdik, bir loxma çörəyimizi də bölüb yeyirdik. İndi isə elə görüşdük ki, heç yadlar belə görüşməz.

Elə sarsılmışdım ki, nə edəcəyimi bilmirdim. Otağa girməyə utanırdım. Çox güman ki, iş yoldaşlarım pəncərədən bizə tamaşa etmişdilər. İndi onlar mənim haqqımda nə düşünürlər? Yəqin elə zənn edirlər ki, yelbeyinəm, onun üçün də Sahib mənə əhəmiyyət vermədi. Yəqin düşünürlər ki, aramızda heç dostluq-filan da olmayıb, bunu özümdən uydurmuşam. Yoxsa harda görünüb ki, iki dost bu qədər soyuq görüşsün?

Elə pərt olmuşdum ki, az qalırdı ağlayım. Bir xeyli dəhlizdə gəzişdikdən sonra otağa keçdim. İş yoldaşlarımdan üçü də sual dolu baxışlarını mənə zilləmişdi.

Birdən daxili telefon səsləndi. Tez dəstəyi götürdüm. Da-

nışan məsul katib idi: yazını istəyirdi. «On-on beş dəqiqəyə gətirirəm», – dedim. Yazını yazıb qurtarmaq indi mənim üçün yeganə xilas yolu idi.

Sorğu-sualdan canımı qurtarmaq, özümü məşğul göstərmək üçün tez yazmağa başladım. Bayaقدan çəlpəşik düşmüş fikirlərim elə bil sapa düzülüşdü. Özüm də bilmədən sürətlə yazımı bitirib təhvil verdim. Amma fikrim Adildə qalmışdı. Necə olub ki, Sahibin gəlişini mənə bildirməyib? Axı o, çox yaxşı bilirdi ki, Sahibə mənim xüsusi hörmətim var.

Onun otağına girəndə məni qəhər bürüdü.

– Adil, nə deyəcəyimi, nə soruşacağımı özüm də bilmirəm. Niyə Sahibin bura gəlişini illərdir məndən gizlətmisən? Sən ki, bizim münasibətlərimizi bilirdin...

– Əzizə xanım, elə sirr var ki, onun açılmasındansa üstünün örtülməsi daha yaxşıdır. Sahib universiteti bitirəndən tez-tez bura gəlir. Özü xahiş eləmişdi ki, sizə bildirməyim. Hər gəlişində sizinlə qarşılaşmamaq üçün əvvəlcədən zəng çalır, mən ona işarə verəndə otağa gəlir, gedəndə də eləcə.

– Niyə, neyləmişəm, günahım nədi? Bəlkə pisliyim keçib?

– Yox, elə düşünməyin, məsələ sizlik deyil.

– Mənlik olmayan işin altını mən niyə çəkirəm? Sahib mənim üçün əvəzolunmazdı, qiymətli idi, doğmadı, anlayırsanmı məni?

– Elə bu səbəblərdi sizi ayıran...

– Adil, yalvarıram, heç nəyi gizlətmə, ürəyim dayanacaq vallah...

– Yaxşı, yaxşı, Əzizə xanım, olanları anladacam. Görürəm sakitləşən deyilsiz, sirri açmağa məcburam. Amma Sahibdən heç nə soruşmayın, qoyun sirrinin açılmadığını düşünsün. Tələbəliyinizin ilk günlərindən sizə vurulsa da, Sahib bunu kimsəyə bildirməyib. illərdir sevgisini ürəyində daşıyır. Kiçik yaşlarından deyikliymiş. Atası dostu ilə uşaqları göbək-kəsdi edibmiş. Sahib oxumağa gələndə də atası «kimisə sev-

sən, oxumağa qoymaram. Qulağında sırğa elə, Çimnazla evlənəcəksən», – deyib. Universiteti bitirənə yaxın atasının yumşalacağını düşünüb, «sevdiiyim var», – deyib. Atası «nə qədər mən sağam, bu iş ola bilməz», – deyərək hökm verib.

Sahib illərdir ki, atasının bu qərarına görə əzab çəkir. Darıxdıqca bura gəlir. Mənim pəncərəmdən sənə gəlişinə baxır, bir söz demədən qayıdıb gedir. Axı siz də ailəlisiz, fikrinizi yayındırmaq istəmir. O, sizin xoşbəxtliyinə çox sevinir. «Kənardan görmək yetir mənə, Adil. Bu dünyanın cəhənnəm odu Əzizə olmaqda. Qarşılaşmağımız onu da üzəcək, çünki soyuq görüşməyə məcbur olacağam. Onda da Əzizə əl çəkməyəcək, səbəbini soruşacaq. Qorxduğum da elə budur», – deyir. Sahibin soyuqluğunun səbəbi budu...

– Adil, kaş bu sirri bilməyəydim. Sahib üçün canımdan keçərəm, amma bu, heç nəyə bənzəmir. Ailə, uşaqlar... Nə olar, sən Adilə bildirmə öyrəndiyimi, amma o, bura gələndə mənə de ki, əziz dostumu heç olmasa kənardan görüm... Qoy bu sirr də bizim aramızda qalsın...

QARATOYUQ OXUYURDU

Axşam hava birdən-birə soyudu, sonra quşbaşı qar yağmağa başladı. Narın qar lopa-lopa kəndin üstünə səpələndi. Elə bil yuxarıda, göyün uça qatında nəhəng bir ələklə un ələyirdilər. Evlər, həyətlər ağaclar qalın xəzə büründü.

Şamsu səhər tezdən oyanıb həyatə düşəndə gözlərinə inanmadı. Dünənki ilıq yaz havasından əsər-ələmət qalmamışdı. Qar az qala dizinə çatırdı. Meşədən kəndə sarı uzanan yolda açılmış izlər aydın görünürdü – indicə burdan dovşan keçmişdi. Yəqin aclıq onu yuvasından çıxarmışdı. «Guya ki, bu qarda-qiyamətdə yeməyə bir şey tapa biləcək», – deyə canıyananlıqla düşündü.

Ətraf dərin sükuta dalmışdı. Nə bir canlı görünür, nə də bir səs-səmir eşidilirdi. Bu qeyri-adi sakitliyə öyrəşmək çətin idi. Təbiətin dünənki qaynarlığı, coşqunluğu hara, bugünkü sükunət hara? Belə qar buralarda çoxdan görünməmişdi. Qışın qurtarhaqurtarında, yazın gül-çiçək qoxulu nəfəsinin aydın duyulduğu, havaya xoş bir mülayimlik, torpağa xəfif hərərət gəldiyi bir vaxtda bu cür qar yağacağını heç kəs gözləməirdi.

«Çağırılmamış qonaq» ən çox heyvanları, quşları, böcəkləri çaxnaşmaya salmışdı. Qış ehtiyatını yeyib qurtarmış zavallılar bu cür qar qalağının altından özlərinə azuqəni necə tapaydılar? Birdən dünən səhər tezdən kəndin ayağındakı çökəklikdə təsadüfən gördüyü qaratoyuq yadına düşdü: o, büllur səsle elə

gözəl ötürdü ki, Şamsu yaxınlıqdakı nəhəng palıd ağacının arxasında gizlənib cıncırını çıxarmadan ona xeyli qulaq asmışdı. Qış boyu yaz həsrəti ilə qovrulmuş qaratoyuq ətrafda hər şeyi unudub öz nəğməsinin ahənginə dalmışdı. Həyatın yenicə canlanmağa başladığı təbiətin bu gözəl guşəsində səsi elə aydın eşidilirdi ki, ətrafdakı digər quşlar öz nəğmələrinə, saysız-hesabsız böçəklər isə vızıltılarına ara verib meşə səhnəsində birdən-birə, heç kəsə xəbər vermədən peyda olmuş «müğənninin» şirin səsinə heyranlıqla qulaq kəsilmişdilər. Xəfif bahar nəsimi quru xəzəlin altından ehtiyatla, qorxa-qorxa boylanaraq çiçəklərinin – yazın ilk müjdəçiləri olan novruzgüllərinin bihuşedici qoxusunu ətrafa yayırdı. Şamsu bu ağ rəngli çiçəklərdən bir qom bağlamışdı. Onların ətrini ciyərlərinə çəkməkdən doymurdu.

Hər dəfə özünə söz verirdi ki, bir də bu zərif gözəllərin qısa ömürlərinə qıymayacaq, onları kövrək saplaqlarından qoparmayacaq. Amma bəmbəyaz gəlinlik donlarını geyinib cılvlənən novruzgülləri öz gözqamaşdırıcı gözəlliyi, başgicəlləndirici qoxusu ilə onu əfsunlayır, sanki «gəl, məni də» deyirdi. O da dərirədi. Sonra bir parça çiçəksiz yer tapıb xəzəlin üstündə ayaqlarını uzadıb oturdu. Əyləndə gözləri qarşısında heyrətamiz mənzərə açıldı. Elə bil novruzgülü meşəsinə düşmüşdü: sıx, keçilməz meşəyə. Elə gözəl mənzərə idi ki, ürəyi bərk-bərk döyünməyə başladı. Bu halda nə qədər oturduğundan xəbəri olmadı, şirin xəyallar onu uzaqlara apardı. Onda ayıldı ki, artıq toran qovuşmağa başlayır.

Hə, dünən əsl yaz havasıydı. Haradansa peyda olmuş cırcıramalar cırlıltılarına heç cür ara vermək istəmirdilər. Qaratoyuğun şirin nəğmələrinə qiymət verməyən, ona məhəl qoymayan da deyəsən yalnız bu qışqırıqçı böçəklər idi. Amma bu etinasızlıq, bu diqqətsizlik də qaratoyuğun oxumaq həvəsini azalda bilmirdi.

Yazın nəfəsini meşə quşları arasında ən tez qaratoyuqlar hiss edir, onun gəlişinə ən çox onlar sevinirlər. Qış boyu öz nəğməli dünyalarından ayrı düşmüş bu quşlar yazın hənirini duyan kimi «boğazlarını yaşlayıb» səhnəyə çıxmağa hazırlaşan müğənnilər kimi məşq etməyə başlayırlar. Onlar baharı bir də onun üçün xoşlayırlar ki, bu zaman ürəklərində sirli bir istək, şirin bir arzu dolaşır: yar sorağında, sevgili axtarışında olurlar. Onu tapana qədər beləcə ötürlər. Hər gün dan yeri ağarandan meşənin üstünə gecənin qara kölgəsi enənə qədər eyni həsrətlə, həyəcanla oxuyurlar. Elə ki, istədiklərini tapdılar, «repertuarlarında» ciddi dəyişiklik edirlər; qaratoyuğun həzin səsinə birdən-birə canlanma duyulur.

«Yazıq qaratoyuq! Görəsən indi hardadır? Yəqin soyuqdan tir-tir əsir. Kim bilir, bəlkə də acından üzülüb», – deyə fikirləşdi. Dünən quşu gördüyü yeri xeyli axtardı. Qalın qar örtüyünün altından ağacları, kolları bir-birindən seçmək mümkün deyildi. Amma çox keçmədən nəhəng palıd ağaclarından buranı tanıya bildi.

Qaratoyuğun nəğməsinə bənzər səslər çıxardı. Yuvadən quşun başı göründü. Ancaq o, tez də qorxub başını geri çəkdi. Şamsu fit çaldı, sonra bir də... Qaratoyuq daha boylanmırdı. Onu hürkütdüyünə ürəyində peşman oldu. Amma cibindəki dəni quşa yedirtmədən buradan getmək istəmirdi. Çökənin altındakı yupyumşaq qarı əlləri ilə təmizləməyə başladı. Kövrək qar barmaqları arasından yerə tökülürdü. Əlləri bərk üşüdü, onları paltosunun ətləri ilə qurulayıb nəfəsi ilə isitdi. Yenə qarı təmizləməyə girişdi. Yerdə xəzəl görünənə kimi beləcə qarı kürüdü. Sonra darını ora səpib palıd ağacının gövdəsinin arxasında gizləndi.

Bir xeyli gözləməli oldu. Qaratoyuq yuvasından boylanmaq istəmirdi. Deyəsən, başının üstünü təhlükə aldığını hiss eləmişdi. Amma deyəsən aclıq bütün başqa duyğulardan güclü çıxdı.

Çünki yuvada quşun çırpıntısı, tərپənişi duyulurdu. Bir azdan qaratoyuğun başı göründü. Onun ehtiyatlı gözləri qorxa-qorxa ətrafı nəzərdən keçirirdi. Beləcə, yan-yörəsini xeyli süzəndən sonra o, yuvasına çəkildi. Amma üstündən heç beş dəqiqə keçmədi ki, yenidən oradan boylandı. İnstinkti ona yaxınlıqda yem olduğunu xəbər vermişdi, amma can da şirin idi, ehtiyatı əldən vermək olmazdı.

Şamsu səbirlə qaratoyuğun nə edəcəyini gözləməyə başladı. Hövsələsi daralsa da, maraq onu çıxıb getməyə qoymurdu. Bərk yorulmuşdu, ona görə də kötüyün üstündə oturdu. Deyəsən, quşun da səbir kasası doldu. Bir an sonra o, ağacın dibindəki darını acgözlüklə dənləyirdi. Elə bil qorxurdu ki, indicə kimsə gəlib onun payına şərik çıxar. Son dənəyə kimi hamısını bircə-bircə dənləyəndən sonra uçub yenidən yuvasına qayıtdı. Yalnız bundan sonra Şamsu özündən razı halda meşəni tərk edib evə qayıtdı.

Qar bir həftə yerdə qaldı, nə üstünə gəldi, nə də əridi. Şamsu bu müddət ərzində hər gün meşəyə gedir, quşa dən səpib adəti üzrə gizlənib kənardan ona göz qoyurdu. Quş əvvəlki kimi ondan qorxmurdu. Şamsu dənə yerə səpib kənara çəkilən kimi qaratoyuq yuvasından uçub bura gəlirdi. Özü də daha əvvəlki kimi yox, ürəklə gəlirdi.

Bir həftədən sonra qış təslim oldu. Bunu əriyib torpağın canına hopen qar, yerdən boylanən saysız-hesabsız novruzgülləri, bənövşələr, xədicə gülləri, məxmər otlar aydın göstərirdi. Hava mülayimləşməyə, torpağa hərarət gəlməyə, təbiət canlanmağa başlamışdı. Daha qaratoyuqlar üçün narahat olmaya bilərdi. Meşənin geniş qoynu bütün canlıların üzünə səxavətlə açılmışdı.

Aradan bir xeyli keçəndən sonra yenidən yolunu meşədən saldı. Bu dəfə qaratoyuğun nəğməsi onu uzaqdan cəlb elədi. Quş, Şamsunun o günədək eşitmədiyi qəribə həvəslə, şövqlə

ötürdü. «Bəlkə eşqə düşüb?» – deyə ağlına gətirdi. «Axı qaratoyuqların səsi bu vaxtlar büllurlaşır».

Maraqla öz həmişəki müşahidə məntəqəsindən – palıdın yanından quşa göz qoymağa başladı. Zənnində yanılmamışdı. Cökənin budağına qonmuş qaratoyuq gözlərini üzbəüzdəki vələs ağacına zilləmişdi. Yuxarıda fərə oturmuşdu. Hə, hər şey aydındır! Bu nəğmələr ona həsr olunmuşdu. Deyəsən, fərə naz edirdi. Xoruzun dəridən-qabıqdan çıxmasına, nəğməsini min cür avazla oxumasına baxmayaraq, tükü də tərpənmirdi.

Qaratoyuq bir xeyli beləcə ötdü. Lakin fərədən səs çıxmadığını görüb uçub buradan uzaqlaşdı. Fərə yalnız bundan sonra hərəkətə gəldi. Qanadlarını çırpmağa, narahat halda vələs ağacının budağında gəzişməyə başladı. Sonra cökəyə qondu, amma qərar tuta bilməyib, xoruzun uçduğu tərəfə yox, nədənsə onun əks istiqamətinə üz tutdu.

Şamsu bir xeyli burada oturub, bu küsüşmənin nə ilə nəticələnəcəyini gözləmək qərarına gəldi. Amma qaratoyuqlar görünmürdü. Nəhayət, səbr kasası doldu, tənbel addımlarla məşədən çıxdı. Qaratoyuğun qəribə nəğməsi yadından çıxmırdı. «Əcəb səsi var, ürəyini necə də gözəl açır». O da quş kimi oxumaq, ürəyində coşub çağlayan, onu qəribələşdirən bahar duyğularını açıb demək istərdi. Amma səsi yox idi, əlindən oxumaq gəlmirdi.

Ertəsi gün səhər tezdən yuxudan oyanan kimi yadına qaratoyuq düşdü. Tələsik əl-üzünü yudu, pendir-çörək götürüb yeyə-yeyə meşəyə yollandı. Günəşin şüaları çılpaq ağacları, kolları qızılı şəfəqlərə bürümüşdü. Meşə çoxdan oyanmışdı. Onun qaratoyuğu yenə səsinə güc vermişdi. Bu dəfə o, ətrafında dövrə vura-vura ötürdü. Dünənki kimi etinasız görünmürdü.

Bir azdan fərə onun səsinə səs verdi. Qaratoyuq elə bil bunu gözləyirdi. O, daha ucadan, daha şux səslə ötdü. Sonra hər ikisi oxudu, yamanca səs-səsə verdilər. Şamsu onların dialogunu

sözsüz də anlayırdı:

- Sən gözəlsən!
- Ola bilməz!
- Sən bütün qaratoyuqlardan qəşəngsən.
- Yalan demə...
- Mən sənə vurulmuşam.
- Tələsmə.
- Məndən xoşun gəlmirmi?
- Bilmirəm.

Bir azdan quşlar öz nəğmələrinə ara verdilər. Qaratoyuq uçub fərinin lap yanına qondu, dimdiyini onun dimdiyinə toxundurdu. Quşlar öpüşürdü, lap adamlar kimi öpüşürdü. Sonra xoruz dimdiyi ilə fərinin başını tumarlamağa başladı. Fərə bu təmasdan xoşlanıb səsinə də çıxarmırdı. Görünür, quşlar nəvəzislərdən yorulmuşdular. Onlar indi də öz dillərində nəyi isə qızğın müzakirə etməyə başladılar. Dəyəsən, söhbət daha vacib məsələdən gedirdi.

İki gün sonra Şamsu yenidən meşəyə gələndə qaratoyuqların başı tikməyə başladıkları yuvaya yaman qarışmışdı. Onlar dimdiklərində daşıyıb gətirdikləri çör-çöpü, palçığı cökənin budağına qoyur, sonra uçub yenə «tikinti materialı» dalınca yollanırdılar. «Belə getsə, üç-dörd günə yuvaları hazır olacaq», – deyə fikirləşdi. Uşaqlıqda nənəsindən qaratoyuqlar barədə eşitdikləri yadına düşdü. O, deyərdi ki, adamlar kimi quşların da öz aləmləri, öz dünyaları var. Onlar da saysız-hesabsız qayğılarla əhatə olunurlar. Ailə qurmaq, yuva tikmək, bala böyütmək kimi vacib məsələlərə quşlar olduqca ciddi yanaşırlar. Yuva tikməyə isə böyük əhəmiyyət verirlər. Onlar yuva quranda tamaşalarından doymaq olmur. Heç vaxt qaratoyuq yuvaları bir-birinə bənzəməz. Düzdür, uzaqdan baxanda adama elə gəlir ki, bunlar bir-birinin eynidir. Əslində isə hərəsinin öz memarlıq üslubu olur. Qaratoyuqlar başqa quşlardan fərqli

olaraq davakar və dalaşqan olmurlar. Narazılıq olmasın deyərək bir ağacda heç vaxt iki yuva tikməzlər. Onların bir pozulmaz qanunu da var: heç vaxt öz köhnə yuvalarına qayıtmırlar, hər il təzə yuva qururlar.

Ev-eşiyə, həyət-bacaya başı bərk qarışdığından Şamsu çoxdan öz köhnə dostundan hal-əhval tuta bilmirdi. Amma elə gün olmurdu ki, onu yadına salmasın. Qaratoyuğa yamanca öyrəşmişdi. Fərəylə arası düzələndən bəri isə, deyəsən, onu qısqanırdı. Bəzən onunçün darıxsın da, meşəyə getmirdi. Bir gün isə elə qərubsədi ki, yolunu tanış yerlərdən saldı.

Axşam yeli yamyaşıl örpəyə bürünmüş meşəyə nəvazişlə sığal çəkirdi. Quşların civiltisi bir-birinə qarışmışdı. Onların içindən öz qaratoyuğunun səsinə o saat tanıdı. O, təzə yuvasının ətrafında dövrə vururdu. Fərənin başı görünəndə qaratoyuq nəğməsinə ara verdi. Bir-birinə quş dilində nə isə dedilər. Hə, sakitlikdir, yem dalınca getmək olar. Dörd balasına, bir də onların anasına yemi o çatdırmalıdır.

Qaratoyuq yuvadan uzaqlaşdı. Lakin bir azdan yenidən uçub gəldi. Bu dəfəki gəlişi yuvaya göz qoymaq üçün idi. «Ehtiyat ığidin yaraşığıdır». Yaman qayğılı, həm də yorğun görünürdü. Amma az qalıb, axı erkək qaratoyuq «ailənin» ağırlığını yalnız fərə kürt yatandan balaları uçmaq öyrənənə kimi çəkir. Sonra isə bütün qayğıları ana qaratoyuq öz boynuna götürəcək. Bir azdan dimdiyində yem olan qaratoyuq görünür. Dörd balanın qıpqırmızı dimdikləri geniş açılır. Onlar şən cikkilti ilə bir-birini itələyə-itələyə boyunlarını yemə sarı uzadırlar.

Qaratoyuqlar öz adı, qayğılı günlərini yaşayırdılar. Onların indi heç kəsə, heç nəyə ehtiyacları yox idi. Şamsudan qorxmasalar da, ona əhəmiyyət də vermirdilər. Burada olduğu iki saatin ərzində onun varlığı heç yadlarına da düşməmişdi.

Şamsu meşə yolu ilə yavaş-yavaş kəndə sarı addımladı.

Payız aramsız yağışları, soyuğu, küləyi ilə bu yerlərə qədəm

qoymuşdu. Ağaclar çılpqlaşmış, çəmənlərin otu saralmışdı. Köçəri quşlar qatar-qatar uçub gedirdi. Meşənin adi, şən həyatı dəyişmişdi.

Bir dəfə axşam çağl evlərinin arxasından tanış nəğmə səsi eşidiləndə Şamsunun ürəyi titrədi. Bir azdan nəğmə bir də təkrar olundu. Bu, o idi, qaratoyuq. Onun səsinə heç zaman dəyişik sala bilməzdi.

Sevinclə çölə qaçib evin arxasına keçdi. Alma ağacının budağından qaratoyuq öz gözəl, qəmli gözləri ilə ona baxırdı. Fə-rəsi, balaları yanında yox idi. Deyəsən, onlar hara isə çıxıb getmişdilər. Quşun bu qəribə, pərişan halından bunu başa düşmək o qədər də çətin deyildi.

Quş onu görəndə qanadlarını bir-birinə çırpdı. Şamsu ehtiyatla əlini uzadıb ürəkdən bağlandığı, mehrini saldığı quşu ov-cuna götürdü. Onu dönə-dönə oxşayıb yumşaq tükündən öpdü:

– Səni tək qoyublar? – deyə əzizlədi.

Qaratoyuq onun sözlərini başa düşürmüş kimi diqqətlə qulaq asırdı.

Bir həftə sonra o, Şamsugilin həyətlərindəki alma ağacının budağında yuva qurdu.

VƏFA

Düz bir həftə idi ki, Səfa yatağa düşmüşdü. Bütün günü hissiz-duyğusuz halda uzanıb qalırdı. Qan təzyiqi birdən-birə qalxmış, əvvəl sağ qolu heysiz halda yanına düşmüş, sonra sağ ayağı ağırlaşmış, hissiyyatını itirmişdi. Bir azdan dili-dodağı əsməyə başlamış, nitqi kəsilmiş, müvazinətini saxlaya bilməyib taqətsiz halda çarpayuya yıxılmışdı. Onun bu vəziyyətindən qorxuya düşüb tez «təcili yardım» çağırmışdılar. Həkim iki gün, iki gecə yanında keşik çəkmiş, onu böhran vəziyyətindən çıxarmağa çalışmışdı. Lakin səylərinin əbəs olduğunu görüb başını bulayıb getmişdi.

Bu bir həftədə tez-tez xəstənin yatdığı otağın qapısına gəlib yazıq-yazıq miyoldayan Xallı evdəkiləri neçə dəfə ağlatmışdı. O, uşaq kimi zarıyır, elə yanıqlı səslər çıxarırdı ki, eşidənlərin bağı yarıldı. Nə qədər çağırırsalar da, əzizləsələr də, pişik heç kəsə yaxın getmirdi. Uşaqlar tez-tez onun qabağına yemək qoysalar da, pişik gözünün ucuyla da olsa yeməyə tərəf baxmadan üzünü çevirib gedirdi.

O, hər iki-üç saatdan bir qapıda görünür, uzaqdan sahibinə göz qoyur, sonra gəldiyi kimi səssiz-səmirsiz çıxıb gedirdi. Əfsiyat xala bunu gördükcə içində içində qovrulurdu. İki il əvvəl hardansa öz ayağı ilə evlərinə gəlib çıxmış bu pişik Səfaya, Səfa da ona möhkəm bağlanmışdı. Səfa evdə olmayanda o, narahat halda həyət-bacada vurnuxar, qayıdanda isə sevinclə böyür-başına keçərdi. Səfa alnının düz ortasında ağ xalı olan bu qapqara pişiyə Xallı adını vermişdi. Xallıya elə meyl salmışdı

ki, onu yedizdirmədən, içizdirmədən özü bir loxma yeməzdi.

Ərsəyə çatan uşaqları olan oğlunun pişiklə oynadığını görəndə Əfsiyat xalanın dodağı qaçardı. Bəzən o, deyindən:

– Eşidən, görən nə deyər, ay Səfa? Bu nədir, uşaq kimi pişiklə oynayırısan...

Xallı son vaxtlar yağa yaman dadanmışdı. Daha doğrusu, Səfa onu dadandırmışdı, fürsət tapan kimi soyuducudakı kərə yağından bir tikə kəsib pişiyin qabağına qoyardı. Xallı da ki, bir anın içində onu ləzzətlə ötürərdi. Bunu görəndə Əfsiyat xala hirsələnərdi:

– Ay bala, camaat yeməyə yağ tapmır, sənə pişiyə yedizdirirsən.

– Yaxşı, ana, bir daha belə iş görmərəm, – deyib Səfa gülümsəyərək anasını arxayınlaşdırardı. Amma pişiyin yalvarıcı baxışlarını görən kimi verdiyi vədi unudardı. Xallı Əfsiyat xalanın narazılığını başa düşürmüş kimi adətən, qadın həyəət-bacada olanda tez Səfa olan otağa cumar, sanki «tez ver, görən olmasın», – deyərdi. Bu baxışları sözsüz başa düşən Səfa olan-olmazdan yığıb onun qabağına qoyardı. Qabdakı yeməyi cəld yeyib dili ilə qabı tərtəmiz yalayandan sonra Xallı özündən razı halda Səfanın ayaqları altında uzanıb xumarlanardı. Sahibinin başı qəzet oxumağa qarışanda, yaxud o, söhbət edəndə Xallı ya onun ətrafında fırlanar, ya da bir tərəfdə uzanıb uzaqdan ona göz qoyardı.

Bəzən Səfa «dostu»nun səbirsizləşdiyini görsə də, ona əhəmiyyət verməzdi. Xallı bu «soyuqluğa» dözə bilməyib onun çiyinə atılanda Səfa buna uşaq kimi sevinərdi.

Səfanın halsız vəziyyətdə çarpayısında uzandığını görən Xallı ürək parçalayan səsle miyoldadıqca ana göz yaşlarını saxlaya bilmirdi. Heyvanın baxışlarından hüznü, yalvarış yağırdı.

O gün geçə yarıdan keçəndə Səfa özünə gəldi. Gözlərinə ilk dəyən çarpayısı ilə üzbəüzdəki pəncərədən içəri baxan Xallı oldu. Qapı bağlı olduğundan pişik ora dırmaşmışdı. Səfa

yerində dikəlmək istədi, amma buna təqəti çatmadı, ağrıdan zarıldayıb başını balışa qoydu. Bir qədər nəfəsini dərəndən sonra sol qolunu qaldırıb nə isə işarə elədi. Xallı, deyəsən, sahibinin nə demək istədiyini başa düşdü. Bir göz qırpımında pəncərədən yerə atılıb qapıya sarı qaçdı. Amma nə qədər vurnuxdusa, əlləşdisə, onu açmağa gücü çatmadı. O, qapını cırmaqlayır, həyəcanla miyoldayırdı.

Oturduğu stuldaca mürgüləyən, son bir həftə ərzində ilk dəfə gözlərini yuman Əfsiyat xala pişiyin səsinə ayılanda oğlunun qımıldandığını hiss elədi. Sevinclə çarpayıya yaxınlaşıb oğlunun üzündən öpdü. Səfanın qayğılı olduğunu, narahatlıq keçirdiyini ana o saat hiss elədi. O, nə isə demək istəyir, amma dili söz tutmadığından anasını heç cür başa sala bilmirdi. Nəhayət, gözlərinin işarəsi ilə qapını göstərəndə, Əfsiyat qapıya getdi, onu açmağı ilə pişiyin içəri girməyi bir oldu. Amma bu dəfə Xallı adəti üzrə Səfanın üstünə atılmadı, çarpayının yanında, xəstənin onu görə biləcəyi yerdə dal ayaqları üstə oturub kədər dolu ağıllı gözlərini sahibinə zillədi. Ana oğlunun bayaqkı narahatlığının səbəbini yalnız indi başa düşdü.

Həmin gecə həkimlərin səyinə baxmayaraq Səfa gözlərini əbədi yumdu. Baş vermiş bu faciə evdəkiləri elə sarsıtmışdı ki, onlar çox şeyi, hətta Xallının varlığını da unutmuşdular. Amma həssas təbiətli Əfsiyat xala oğlunun dəfnindən sonra Xallının Səfanın çarpayısının ətrafında necə vurnuxduğunu, ağı deyib ağlaşan arvadların səsinə necə qulaq asdığını heç cür unuda bilmirdi.

O gündən sonra Xallı daha görünmədi. Həyət-bacanı ələk-vələk elədilər, kənddə onu axtarmadıqları yer qalmadı, amma pişik tapılmadı ki, tapılmadı.

Cümə axşamı uşaqlarla bir yerdə qəbir üstə gədəndə Əfsiyat xala gözlərinə inanmadı. Xallı Səfanın təzə qazılmış qəbrinin üstündə oturmuşdu. Bir dəri, bir sümük olmuş pişik yaxınlaşan adamları görəndə könülsüz halda yerindən qalxıb meşəyə tərəf getdi. O vaxtdan bir də onu görünə olmadı.

**SƏNƏDLİ
HEKAYƏLƏR**

GÖRÜŞ

Gecənin yarından keçməsinə, şaxtanın bıçaq kimi kəsməsinə baxmayaraq, kolxozun idarə binasının qarşısına yığılmış adamlar dağılışıb getmək istəmirdilər. Bir yerdə çox dayanmaqdan onların ayaqları donmuş, dodaqları göyərmişdi, amma buna baxmayaraq, heç kəs dağılışıb getmirdi. Eşidən-bilən hamı burada idi. Hamı deyəndə ki, kənddə cəmi 50 ev vardı. Cavan kişilər cəbhədə döyüşürdülər, ona görə də gələnlər yalnız qadınlar, bir də qoca kişilər idi.

Maşın gəlib düz onların yanında dayandı. Balacaboy, xırdagöz bir qazax qadını kabinədən düşüb buradakılarla salamlaşdı, hal-əhval tutduqdan sonra avtobusun qapısını açdı. İçəridən təxminən 4-5 yaşlarında uşaqların soyuqdan göyərmiş balaca sifətləri göründü, onların gözlərində qorxu və yuxusuzluq donub qalmışdı. Adamların arasında bir uğultu gəzdi. Hamı təlaşla bu mənzərəyə tamaşa edirdi. Kimsə dərinədən ah çəkib, «yazıq balalar», – dedi. Ətrafdakılar həyəcanla bu balaca varlıqları nəzərdən keçirirdilər. Yaşlı bir rus qadını onları ehtiyatla maşından düşürməyə başladı. Uşaqların əyinləri nimdaş və nazik idi.

– Əziz bacılar, qardaşlar, bu uşaqların valideynləri cəbhədə həlak olub. Onlar Leninqrada, Kiyevin uşaq evlərindən köçürülmüşlər. Tifilləri bomba yağışından güc-bəla ilə xilas edib bura gətirmişik. Kimin imkanı varsa, uşaqlardan birini və ya ikisini

himayəsinə götürsün. Müharibə bitən kimi onları yenidən uşaq evlərinə geri aparacağıq. Bilirəm, indi hamı üçün çətinidir, amma bu günahsız körpələri də taleyin ümidinə buraxmaq olmaz. – Qadın son sözləri deyib qəhərdən udqundu.

Arıqlayıb sümükləri çıxmış bu çəlimsiz uşaqlara baxdıqca adamın ürəyi ağrıyırdı. Bu öpüb-oxşanmalı, əzizlənməli varlıqlara müharibə öz ağrı-acısını dadızdırmışdı, onlara dünyanın ən böyük dərdi olan yetimliyin nə demək olduğunu öyrətmişdi. Uşaqlar ilk dəfə gördükləri bu adamlara elə imdadla baxırdılar ki, həmin mənzərə qarşısında soyuqqanlı qalmaq mümkün deyildi.

Uzaq Qazaxıstanın ucqar kəndində müharibənin nə demək olduğunu, onun adamlara nə cür fəlakətlər, necə dəhşətlər gətirdiyini çoxu ilk dəfə indi bütün dərinliyi ilə dərk elədi. Cəbhədən çox-çox uzaqlarda olan bu insanlar sanki bombaların, mermilərin partlayışını, adamların qışqırıq, fəryad səslərini eşitdilər, uçub dağılan binaların toz-torpağını hiss elədilər. Belələrindən biri də 20 yaşlı Səriyyə idi. Ucaboğlu, mavigözlü, zərif qamətli Səriyyə. Altı ay əvvəl gəlin köçən gözəllər gözəli.

O, bayaqdan yanındakılara hiss etdirmədən gözünün yaşını silirdi. Uşaqların görkəmindən elə mütəəssir olmuşdu ki, qınayan olmasaydı hönkürərdi. Dünən axşam elan olunanda ki, kolxoza ata-ana himayəsindən məhrum olan kimsəsiz uşaqlar gətirəcəklər, Səriyyə bu sözlərə elə bir əhəmiyyət verməmişdi. O, yetimliyin ağrı-acısını, atasız, anasız böyüməyin əzab-əziyyətini görməmişdi. Bura da tamamilə təsadüfən gəlmiş, qonşusu Bəyim xalanın xahişi ilə ona yol yoldaşı olmuşdu. Amma indi qarşısındakı tifillərə baxdıqca, onların sifətlərində donub qalmış əzabı, dəhşəti duyduqca ürəyi sızıldayırdı.

Uşaqlardan biri ağlamağa başladı:

– Ana, ana...

O, elə yanıqlı, elə sızıltılı səslə ağlayırdı ki, Səriyyə özünü

saxlaya bilmədi. Qarşısındakı adamları əlləri ilə aralayıb irəli keçdi. Uşağı qucağına alıb üzündən öpdü. Sonra isə azərbaycanca:

– Ağlama, mənəm sənin anan, – dedi.

Sarışın saçları yaylığının altından alınca tökülmüş qızcığaz heç nə anlamayıb göz yaşları ilə dolu göy gözlərini maraqla onu əzizləyən, mehribanlıqla nə isə deyən gənc qadına zillədi. Səriyyə uşağın onu başa düşmədiyini görüb indi də rus dilində təkrar elədi:

– Ağlama, mənəm sənin anan.

Uşaq gözlərini qərribə tərzdə qıyıb diqqətlə ona baxdı. Sonra isə əllərinin arxası ilə göz yaşlarını silib yaşına yaraşmayan ciddiyyətlə dedi:

– Sən mənim anam deyilsən. Mənim anam həlak olub.

Bunları elə dedi ki, həmin sözlərin içindəki faciəni təkcə Səriyyə deyil, burada toplaşanların hamısı hiss elədi.

Qızcığaz Səriyyənin onun sözlərindən bərk mütəəssir olduğunu görüb onun könlünü almağa çalışdı:

– Mənim anam da sənin kimi gözəl idi.

– Sənin adın nədir?

– Nataşa.

Səriyyə uşağı qucağına aldı, başını onun sinəsinə sıxdı. O, yanaqları boyu axan göz yaşlarını saxlaya bilmədi.

Bu vaxt bapbalaca bir qız Səriyyənin əlindən yapışib yalvarış dolu gözlərini ona zillədi. Bu baxışların mənasını Səriyyə o saat anladı. Nataşanı qucağından yerə qoyub həmin uşaqdan soruşdu:

– Mənimlə gedərsənmi?

– Hə, – qız o saat razılıq verdi.

– Məni də apararsanmı? – Onun yanındakı başqa bir uşaq ehtiyatla, qorxa-qorxa soruşdu.

Bir azdan Səriyyənin ətrafına xeyli uşaq toplaşmışdı. Nə-

vaziş, məhəbbət, doğma nəfəs üçün darıxmış uşaqlar gözlərini bu gözəl və mehriban xaladan çəkə bilmirdilər. Onlara yaxınlaşıb başlarını sıgallayan, nə isə şirin sözlər deyən adamlara əhəmiyyət vermədən Səriyyəyə baxırdılar. Bu gənc qadın onların balaca ürəklərində qərribə bir ümid işığı yandırmışdı, həmin işığı söndürmək insafsızlıq olardı. Bunu təkcə Səriyyə yox, bura yığışanların hamısı dərk edirdi. Bal arıları pətəyə yığışan kimi, uşaqlar da Səriyyənin ətrafına toplaşmışdılar.

– Bu qızdakı cazibəyə baxın! – deyə kimsə dilləndi.

– Bunları özümlə aparıram! – Səriyyə uşaqları gətirmiş eynəkli yaşlı rus qadına qətiyyətlə bildirdi.

– Ay qız, dəli olmusan nədir? – Bəyim xala özünü saxlaya bilmədi. – Özün uşaqsan, bu qədər körpəynən neynəyəcəksən?

– Narahat olmayın, hər şey yaxşı olacaq.

– Bəlkə Əmir narazılıq elədi?

– Eləməz. Əmir kimsəsizlərə dayaq durmağı xoşlayır.

– On uşaq aparmaq istəyirsən? – Rus qadını heyrətə gəlди.

– Hə.

– Axı çətin olar. Sən çox gəncsən. Birini, yaxud ikisini götürə bilərsən. Amma onunu birdən...

– Başa düşün, mən onları məcbur etmirəm, uşaqlar özləri mənimlə getmək istəyirlər, – deyə Səriyyə onun əlindən, ətəyindən yapışmış balacaları göstərdi. – Bu imdad diləyən körpələri ümitsiz qoymaq olarmı?

Hələ ana olmamış bu gənc qadının ürəyində özü də bilmədən analıq hissi oyanmışdı. İndiyə kimi bu duyğu ona tanış deyildi. Onun ürəyində bu kimsəsiz körpələrə sahib çıxmaq, onların qayğısına qalmaq, həyatlarında nə isə bir dəyişiklik etmək arzusu baş qaldırmışdı. O, heç nə deməyib buradan aralandı. Uşaqlar da onun dalınca getdilər.

Kolxozun idarə binasından bir xeyli aralanmışdılar ki, birdən sağ əlindən yapışmış oğlan uşağı əlini çəkib dayandı.

– Mən sizinlə getmək istəmirəm.

– Bayaq özün demədinmi məni də apar?

– Dedim.

– Bəs indi nə oldu?

– Orda mənim bacım qalıb. – Uşaq bunu elə təsirli dedi ki, onun bu narahatlığı Səriyyəyə də keçdi. Uşağın göz yaşlarını əlindəki yaylıqla silib onu sakitləşdirdi:

– Ağlama, gedək, bir yerdə bacını gətirək.

– Mən özüm, – deyər oğlan sevincək geri qayıtdı. Həç beş dəqiqə keçməmiş qıvrım saçlı bapbalaca bir qız uşağı ilə onların yanına gəldi. O, bacısının əlindən elə bərk yapışmışdı ki, elə bil yenə bir-birindən ayrılacaqlarından qorxurdu.

Səriyyə evə çatan kimi uşaqları yerdə palazın üstündə oturtdu. Sobanı qalayıb çaydanı odun üstünə qoydu. Otaq isinəndə uşaqların üst paltarlarını soyundurdu. Bütün bu müddət ərzində uşaqlar cıncıqlarını da çıxarmadan ona göz qoyur, bütün hərəkətlərini izləyirdilər. Onların bu sakitliyi Səriyyəyə qərribə təsir edirdi. Bu uşaqlar Səriyyənin hər gün gördüyü, səhərdən axşama kimi həyətdə-bacada atılıb-düşən, səs-küyləri aləmi başına götürən qonşu, qohum uşaqlarına bənzəmirdilər. Gözlərində donub qalmış qorxu onları yaman sütləşdirmişdi. Yorğunluqdanmı, aclıqdanmı, yoxsa bədənlərinə işləmiş soyuğun, şaxtanın təsirindənmi, hər nədənsə büzüşüb oturmuşdular.

– Sizdə çörək varmı? – Bunu Nataşa elə ehtiyatla, elə çəkinə-çəkinə dedi ki, Səriyyə kövrəldi. Dözə bilməyib uşağı bağrına basdı:

– Əlbəttə var, çörək də var, pendir də, kartof da, sizə şirin çay da verəcəyəm, hər şeyimiz var.

O, evdə yeməli nə varsa, hamısını süfrəyə düzdü. Uşaqlar elə acgözlüklə yeyirdilər ki, onlara baxdıqca Səriyyənin ürəyi ağrıyırdı. Nəhayət, qarınları doyan, bədənləri isinən uşaqlar yuxuya getdilər. Səriyyə evdəki bütün yorğan-döşəyi yan-yana

yerə düzdü. Sonra balacaları soyundurub yatağa uzandırdı. Kim bilir, bəlkə də bu, son aylar ərzində onların rahat, qayğısız yatdıqları ilk gecə idi.

Səriyyə yalnız indi hiss elədi ki, yorulub, əldən düşüb. Amma uzanmaq, dincini almaq üçün yer yox idi – yorğan-döşəyin hamısını uşaqlara vermişdi. Dizlərini əlləri ilə qucaqlayıb peçin yanında, döşəkcələrin üstündə oturdu. Bu vəziyyətdə haçan yuxuya getdiyindən xəbəri olmadı.

Rayon mərkəzindəki hərbi zavoddan gecə növbəsindən evə qayıdan Əmir səhər tezdən qapını açıb içəri girəndə yan-yanaya yatışan tanımadığı uşaqları, köhnə paltosuna bürünüb, oturduğu yerdəcə mürgüləyən, bircə gecənin içində sınımış arvadını görüb təəccübləndi. Səriyyə gözlərini güc-bəla ilə açıb Əmirə baxdı, pıçıltı ilə:

– Ailəmiz böyüyüb, Əmir, – dedi. Sonra gözlərini yumub təzədən yuxuya getdi.

Evləndikləri altı ay ərzində ilk dəfə idi ki, Əmir onun bu cür bərk yatdığını görürdü. Bu halda Səriyyə uşaqlardan elə də seçilmirdi.

Həmin gün uşaqlar axşama yaxın yuxudan oyandılar. Birdən onlardan biri əvvəl hıçqırtı ilə, sonra isə hönkürtü ilə ağlamağa başladı. O birilər də ona qoşuldular. Elə bil sözü bir yerə qoymuşdular. Səriyyə özünü elə itirmişdi ki, nə edəcəyini, onları ovutmaq üçün hansı sözlərdən istifadə etmək lazım olduğunu bilmirdi. Gecə onları özü ilə evə gətirəndə ağlına da gəlməmişdi ki, belə bir vəziyyət yarana bilər. Dünən ona elə gəlmişdi ki, uşaqları yedizdirib-ıçırtməklə, onları geyindirməklə ürəklərini ələ ala biləcək. Təsəvvür etməmişdi ki, onlar ana nəvazişi üçün qərubsəyəcəklər. Səriyyə bunu yalnız indi anladı. Bu tifillər nə istəsə, hamısını etməyə hazır idi, təkli ağlamasınlar, təkli onun ürəyini parçalamasınlar. Onları əyləndirməyə, güldürməyə, hətta müxtəlif heyvan və quşları təqlid etməyə hazır idi. Əmin

idi ki, onları öz balaları kimi istəyəcək, nazlarına dözəcək. Amma buna uşaqları necə inandırardı? Onları necə başa salardı? Dediklərini başa düşəcəkdilərmə? Axı körpə idilər.

Nə qədər əlləşdisə də, onları heç cür sakitləşdirə bilmədi. Nəhayət, əlacsız qalıb özü də onlara qoşulub ağlamağa başladı.

Səriyyənin ağladığını görəndə uşaqlar sözü bir yerə qoyub-larmış kimi kiridilər. Uşaqların sakitləşdiyini görəndə onları çimizdirmək qərarına gəldi. Tifillərin arıqlayıb sümükləri görünən bədənlərinə əlləri dəydikcə ürəyindən sızılı keçirdi.

Əmir bir xeyli onlara göz qoyandan sonra:

– Uşaqlarımızın adları nədir? – deyə mehrəbanlıqla soruşdu.

– Bu, Nataşadır, o birisi Volodya, yanındakı Nina...

– Sənin üçün çox çətin olacaq, əzizim. – Əmir arvadının iri, mavi gözlərinə canıyananlıqla baxdı.

Səriyyə uşaqları bir-bir çimizdirir, dəsmalla qurulayıb özünün, Əmirin alt paltarlarını onlara geyindirirdi. Böyüklərin uzun, gen paltarlarında gülməli görünən bu yad uşaqlar onun ürəyində qərribə şəfqət hissi oyatmışdı. O, taleyin amansız imtahanına məruz qalan bu köməksiz varlıqların kədərini azaltmaq, onların üzündən çəkilib getmiş sevinci bərpa etmək üçün hər şey etməyə hazır idi. Uşaqların pal-paltarını yuyub sobanın üstündəki iplərdən asdı.

– Kim acıbsa, əlini qaldırsın, – deyə Səriyyə şən səslə elan etdi.

– Mən acmışam.

– Mən də.

– Mən...

Uşaqların səsləri otağı başına götürdü.

Səriyyə soyutma kartofu, şor, səhər tezdən təndirdə bişirdiyi çörəyi süfrəyə qoyanda uşaqlar səs-küylə, sevincə onun ətrafına yığıldılar.

– Ana, sən çox dadlı yeməklər bişirirsən, – deyə Nataşa

minnətdarlıqla ona baxdı. Səriyyə Əmirə, Əmir isə Səriyyəyə baxdı, heç nə deməyib çörək yeməyə başladılar.

Bir həftə sonra onlara ilk kömək gəldi. Kolxozdan böyük bir bağlama ərzaq göndərmişdilər. Qonşular, tanış-bilişlər, qohumlar uşaqlara pal-paltar daşıyır, Səriyyə də həvəslə onların böyür-başlarını düzəldib uşaqların əyninə uyğunlaşdırırdı. Tezliklə onların əyinləri əməlli-başlı qaydaya düşdü.

Əmir də uşaqlara öyrəşmişdi. Onlar üçün böyük, dövrələmə stol, balaca stullar, taxta çarpayılar düzəltmişdi. Boş vaxtlarında onlara qoşulub müxtəlif oyunlar oynayırdı.

Uşaqlar öz yeni həyatlarına çox tez öyrəşdilər. Səriyyə ilə Əmirə elə bağlandılar ki, hamı bir nəfər kimi onları «ata», «ana» adlandıрмаğa başladı. Daha əvvəlki kimi xiffət çəkmişdilər. Balacaların qayğısız gülüşləri, şən səsləri evdə, həyətdə, küçədə tez-tez eşidilirdi.

Beləcə, üç il gəlib keçdi. Artıq kənddə hamı bu uşaqlara qaynayıb qarışmışdı. Çoxunun yadından çıxmışdı ki, kənddə gəlmə uşaqlar var, haçansa gəlib onları öz doğma yerlərinə aparacaqlar. Səriyyə ilə Əmir isə dünyaya gəlməyə hazırlaşan övladlarının – ailənin on ikinci uşağının sevinci ilə öz adi həyatlarını yaşayırdılar. Adi qayğılar içində günlər, aylar bir-birini əvəz edirdi.

1946-cı ilin ortaları idi. Bir gün kəndə xəbər yayıldı ki, uşaqların dalınca gəliblər. Bu işi həyata keçirməyə rayon mərkəzindən bir neçə məsul şəxs təhkim olunmuşdu.

Qəfil eşitdiyi bu xəbər Səriyyəni elə sarsıtdı ki, özünü itirib nə edəcəyini bilmədi. Son üç il ərzində ürəkdən bağlandığı, mehrini, məhəbbətini saldıdığı, böyüyüb gözəlləşmiş bu uşaqları bir daha görməyəcəyini təsəvvür edəndə dünya başına fırlandı.

– Onlarsız mən yaşaya bilərəm? Bu ayrılığa dözə bilərəm? – deyə göz yaşlarını saxlaya bilmədi. Sonra balacaları bir-bir bağrına basdı, öpüb-oxşadı.

Bir azdan uşaqları maşına yerləşdirdilər. Lakin birdən Nataşa yerindən qalxıb maşından hoppandı, özünü göz yaşlarını saxlaya bilməyən Səriyyənin qucağına atdı. Balaca, totuq əlləri ilə onun boynunu qucaqlayıb:

– Mən səni heç vaxt unutmayacağam, ana. Böyüyəndə yanına gələcəyəm, – dedi. Sonra isə əllərinin arxası ilə gözlərinin yaşını silə-silə yenidən maşına qayıtdı.

Avtobus yerindən tərpənəndə Səriyyə yerə çöküb acı-acı ağladı. Kənd camaatı günlərlə onun yanına gəlir, təskinlik verirdi. Bu ayrılıq onun səhhətində problemlər yaratdı, Əmir bu yaranı sağaltmaq üçün çox çalışdı. Evin dörd tərəfinə baxdıqca uşaqları xatırlayan Səriyyəyə həkimlər bu yerlərdən uzaqlaşmağı məsləhət gördülər.

O vaxtdan otuz ildən çox keçmişdi. Səriyyə və Əmir Talışxanovlar doğma Azərbaycana, dədə-baba yurdları olan Mərdəkana köçmüşdülər. Amma uzaq Qazaxıstanın Cəmbül vilayətində keçirdikləri gənclik illəri, ömürlərində dərin izlər buraxmış həmin on bir uşaq yadlarından çıxmırdı. Özlərinin beş övladını böyüdüb ev-eşik sahibi etsələr də, sonacan böyütməyə icazə verilməyən on bir kimsəsiz uşağı heç cür unuda bilmirdilər. Onların sonrakı taleyi ilə bağlı nigarançılıq bu otuz ildə onlara rahatlıq verməmiş, gecələr yuxularını, gündüzlər isə rahatlıqlarını əllərindən almışdı. Təsəlliləri uşaqlarla birgə çəkirdikləri şəkil idi, böyütdürüb qonaq otağından asmışdılar. Bir də Səriyyənin öz əlləri ilə düzəltdiyi gəlincik. Səriyyə onu uşaqlar gedəndən sonra yastığın altından tapmışdı. Nataşanın sevimli oyuncağını unutmasına təəssüflənsə də, qızından qalan bir xatirə olduğuna sevinmişdi...

Dilavərliyi ilə başqalarından fərqlənən Nataşanı Səriyyəgil daha çox xatırlayırdılar. Yaman hazırcavab qız idi. Ürəkdən

uğunub getməyi var idi, gülməyə başladı, onu sakitləşdirmək olmurdu. Bunun üçün də adını «güləyən» qoymuşdular. Amma bu güləyən qızın tez-tez qəm dəryasına batmağı da vardı. Yaddaşında dərin iz buraxmış qəmli xatirələr dilə gələndə elə yazıq, elə köməksiz görkəm alırdı ki, Səriyyənin ürəyi əsirdi. Belə vaxtlarda uşağın könlünü almaq üçün dəridən-qabıqdan çıxardı. Nataşanı o biri uşaqlardan fərqləndirən bir cəhəti də onun hədsiz dərəcədə mehriban olması idi. Səriyyə bir işlə məşğul olanda, nəyəsə başı bərk qarışanda xəlvətcə gəlib onun boynundan öpərdi. Bir dəfə Səriyyə ondan niyə məhz boynundan öpdüyünü soruşmuşdu. Nataşanın gözləri dolmuşdu:

– Anam mənə həmişə belə öpərdi, – deyə yavaşca cavab vermişdi.

Səriyyə onun könlünü almağa çalışmışdı:

– Ürəyin sıxılan kimi yanıma gəl. Mənə tez-tez anandan danış. Nəbadə təkliddə oturub fikir çəkəsən, yoxsa səndən inciyərəm, – deyib Nataşanın boynundan öpmüşdü, eynilə anası kimi.

O vaxtdan otuz ildən çox keçməsinə baxmayaraq, Səriyyə həmin hadisəni unuda bilmirdi. Ömrü boyu başqalarına yaxşılıq etməyə, ehtiyacı olanlara, əlsiz-ayaqsızlara qayğı göstərməyə özünü borclu saymışdı. Elə ona görə də taleyini qeyri-adi bir peşə ilə bağlamışdı. O, Azərbaycan Qırmızı Xaç Cəmiyyətində tibb bacısı idi. Mərdəkanda yaşayan kimsəsiz qocalara dərman aparır, iynə vurur, bazarlıq edirdi.

Xəstələr onu çox istəyir, gəlişini həmişə səbirsizliklə gözləyirdilər. Səriyyə qışın çovğununda da, yayın cırhacırında da öz iş yerinə tələsərdi. Bir də görürdün ki, gecə saat 10-da xəstə yanına gedir. Bayram günlərində onun qayğıları bir az da çoxalırdı. Hər xəstəsi üçün ayrıca sovqat hazırlayırdı. Uşaqları hərdən zarafatla ona deyirdilər:

– Ay ana, deyəsən, xəstələrini bizdən çox istəyirsən.

Səriyyə isə ev-eşik, ailə, oğul-uşaq sahibi olmuş övladlarının bu gileyinə öyrəşdiyindən gülümsəyib cavab vermirdi. Ürəyində isə: «Uşaqlar haqlıdır, xəstələrimi çox istəyirəm», – deyə düşünür, sonra isə «Amma sizdən çox yox», – deyə əlavə edirdi.

Bir dəfə axşamüstü Səriyyəgilin həyət qapısı döyüldü. O, evdə tək idi, Əmir işdən qayıtmamışdı. Qapıya çıxan Səriyyə darvazanın arxasında iki nəfərin dayandığını gördü: 40-45 yaşlarında bir qadın və yeniyetmə bir oğlan idi. Gələnlərin əllərində yol çantası vardı. «Yəqin kimsəsizlərdən kimi isə axtarırlar, qoy dincəlsinlər, sonra soruşaram», – deyə fikirləşib qonaqları içəri dəvət elədi. Onlar evə girəndə:

– Siz Səriyyəsiniz? – deyə qadın soruşdu.

– Bəli.

– Səriyyə Talışxanova?

– Hə, mənəm.

Bunu eşidəndə qadın onun boynuna sarıldı, sevinc qarışmış göz yaşları içində:

– Ana, məni tanımadınmı? – deyə soruşdu.

Səriyyə hər gün dönə-dönə xatırladığı Nataşanı yalnız indi tanıdı. Uzun illər əvvəlki balaca Nataşanı xatırladan qadının gömgöy gözləri, bir də qəşəng dik burnu idi.

O, taqətsiz halda divana çökdü, yanaqları boyu axan göz yaşlarını silib qəhərlə soruşdu:

– Bu neçə ildə harda idin, qızım? Səni o qədər axtarmışam ki... – Səriyyə Nataşanın tək-tək dən düşmüş sarı saçlarını sığalladı, bir vaxtlar olduğu kimi onun boynundan öpdü.

– Mən də səni çox axtarmışam, ana. Qazaxıstana o qədər məktublar yazmışam ki... Bu yaxınlarda təsadüfən əlimə «Sovetskiy krest» jurnalı keçdi. Orada gənclik şəklini, haqqında yazılan məqaləni gördüm. Sənin Beynəlxalq «Florens Naytingel» medalına layiq görülməyin haqqında yazmışdılar. Mühəribə il-

lərində on bir kimsəsiz uşağa necə analıq etdiyindən elə ətraflı danışdırlar ki, səni o saat tanıdım.

Nataşa oğluna:

– Hə, Sergey, bu nənəndir, məni yetimlikdən, aclıqdan, fəlakətdən xilas edən nənən, illərdir axtarışında olduğum nənən. Şükür, axır ki, tapdım onu, – dedi.

– Nənə, anam mənə sənə haqqında o qədər danışmış ki... – deyərək oğlan Səriyyə ilə görüşdü. Səriyyə nəvəsini qucaqladı.

Nataşa gözlərini Səriyyədən ayıraraq divardakı şəkəllərə baxdı, onun altından çıxarıya bükülüb asılmış gəlinciyi gördü:

– Ana, bu ki, bizim. Bu da mənim gəlinciyimdi, sənə düzəltməyin gəlincik... – heyvətlə səsləndi.

– Hə, qızım, sizdən qalan bir xatirələr, bir də bunlardı...

O, sevincindən özünü itirmişdi. Nataşanın onu tapması qazandığı ən böyük mükafat idi. Səriyyənin danışması, soruşması çox sözü olsa da, uşaqların yoldan gəldiyini düşünüb tez süfrə saldı, yemək gətirdi. Sonra gülümsünərək Sergeyə üzünü tutdu:

– Bilirsən ananın ən çox sevdiyi yemək nə idi?

– Soyutma kartof, – deyərək Sergey gülə-gülə cavab verdi. – Elə bir bayram, elə bir məclis olmur ki, anam süfrəyə dadlı yeməklərlə yanaşı, soyutma kartof da qoymasın.

– Hə, mənim balam. Anan üçün o, əvəzsiz yeməkdi.

– Ana, bayaqdan soruşmaq istəyirəm, amma ürək eləmirəm. De görüm, atam hardadı?

– Əmir işdən gəlməyib, vaxtdır, harda olsa, gəlib çıxar. Siz gedəndən sonra biz də oralarda qala bilmədik. Vətənə döndük, oğlumuz olandan sonra başımız ona qarışdı.

– Mənim qardaşım var?

– Əlbəttə. Özü də üç qardaşın. Hələ iki bacın da var. Qızlar ərdədir, oğlanlar da evlidir, üçünün də öz evləri var.

– Nə yaxşı oldu, ana, mən çox xoşbəxtəm ki, böyük ailəm var, daha heç zaman ayrılmayacağım.

Səriyyə ilə Nataşa müharibə qoxulu, acılı-şirinli xatirələri yada salaraq gah gülür, gah ağlayırdılar. Nataşanın bircə həftəliyə qonaq gəldiyini biləndə Səriyyə kövrəldi:

– Heç olmasa vaxtını uzadaydın, – dedi.

– Səni tapacağıma inanmırdım, ana. Ümidimi hər yerdən üzmüşdüm. Səni Qazaxıstanda axtarıb Azərbaycanda tapdım. Bu görüşün alınacağına əmin deyildim. Ona görə də işdən bircə həftəliyə icazə aldım. Amma indi yanına tez-tez gələcəyəm. Səni də bizə qonaq aparacağam, qoy ərimin qohumları anamı yaxından tanısinlar, – deyərək Nataşa ona toxtaqlıq verdi, – görsünlər ki, necə anam-atam, bacı-qardaşlarım var...

– Nataşa, düzünü de, bu illər ərzində kimi daha çox düşü-nürdün, mənə, yoxsa doğma anam? – Səriyyə onu həmişə in-cidən bu sualı verməkdən özünü saxlaya bilmədi.

– Canım ana, əlbəttə səni. – Nataşa Səriyyəyə qısıldı. – Heç yadımdan çıxmaz, onda avtobusumuz tərpənəndə elə bildim ürəyim dayanacaq. O günədek sənə bu qədər bağlandığımı dərk etməmişdim. Onda bunu ilk dəfə başa düşdüm. Anamın sifəti yadımdan çıxıb. Amma bu illər ərzində həmişə səni düşünmüşəm. Bəzən mənə elə gəlirdi ki, mənə dünyaya sən gətirmisən, sən doğma anamsan. – Nataşa onu qucaqladı. – Sən ürəyimin bir parçasısan, ana.

Səriyyə Nataşanın boynundan öpdü. Otuz il əvvəl olduğu kimi.

DAĞ MƏHƏMMƏD

Payızın soyuq və cansıxıcı günlərindən biri idi. Yeri-göyü bürüyən duman və aramsız yağan yağış Böyük Muruq kəndinin böyükü-küçüklü bütün sakinlərini qərarlı etmişdi. Neçə gündən bəri evdən bayıra çıxma bilməyən adamlar dörd divar arasında davam gətirmirdilər. Bütün günü çöl, həyat işləri ilə bağlı olan, təmiz havada əlləşən, səhər dan yeri ağardan axşam qaranlıq çökənə kimi çalışan kəndlilər üçün ilin ən ağır dövrü payızın yağışlı günləridir. Çöldən, bayırdan yığılıb ev-əşiyə qapanmaq zəhmətkeş insanlar üçün o qədər də asan olmur.

Dörd gün idi ki, Məhəmməd evindən aralanmamışdı. Bu gün isə səhərdən iki-üç dəfə geyinib-kecinib kəndin yuxarı başına yollanmış, adamsız, sakit məhəllələrdə tay-tuşlarından heç kəsi görməyib, kor-peşman halda geri qayıtmışdı. Amma yuxarı, ikinci mərtəbəyə qalxmaq istəmirdi. O, çöl qapısının ağzında dayanıb yağış damcılarının yerdə əmələ gətirdiyi irili-xırdalı gölməçələrə diqqətlə tamaşa edirdi. Elə bil bu saat onun üçün bundan maraqlı məşğuliyyət yox idi. Yağışın altında gəzişməkdən islanmasına baxmayaraq, nədənsə ev onu çəkmirdi. Bayaقدan bəri arvadı Gözəlخانım neçə dəfə onu içəri çağırırmışdı. İndi də pəncərədən onu haylayan arvadının nigaran baxışlarını görəndə deyindi:

– Uşaq-zad deyiləm ki! Öz işinlə məşğul ol! Pəncərəni ört,

sənə soyuq olar!

Gözləxanım nigaran halda pəncərədən çəkildi. Məhəmməd isə buxara papağını gözlərinin üstünə endirib, kürkünün boynluğunu yuxarı qaldırdı, sonra rahatcasına qapıya söykəndi. Üzünə dəyən yağış damcıları buz kimi soyuq idi, onlardan qar qoxusu gəlirdi. «Bir-iki günə qar yağacaq, əsl qış havasıdır», – deyə ürəyində düşündü və bu fikirdən xoşhallandı. Qar adamları yağış kimi evə bağlamır. Qar yağanda bütün qocalar kimi, o da məhəllələrinin yanındakı kimgənəyə – ağsaqqalların yığnağına gedəcək, həmyaşıdları ilə dünyanın işləri, kəndin qayğıları barədə söhbət edəcəkdi.

Birdən kənd yolunun sol tərəfində iki adam göründü. Onlar tələsik addımlarla düz Məhəmmədə sarı gəlirdilər, daha doğrusu, kəndin mərkəzi yolu onların qapısı ağzından keçdiyindən istiqamətləri bu tərəfə idi. «Deyəsən Düztahir kəndindən gəlirlər», – deyə Məhəmməd kişilərin yorğun-arğın sifətlərinə baxıb fikrindən keçirdi.

– Axşamın xeyir, ağsaqqal! – Yolçular onunla salamlayıb yollarına davam etmək istəyirdilər ki, o:

– Aqibətiniz xeyir, – deyə cavab verdi. Sonra isə özünəməxsus şuxluqla qərrib adamları söhbətə tutdu: – Hardan gəlib, hara gedirsiniz? Görürəm bu tərəflərin adamına oxşamırsınız.

Yolçular ayaq saxladılar. Onlardan nisbətən yaşlısı, 45-50 yaşlarında ortaboy, dolubədənli kişi dilləndi:

– Biz musiqiçiyik. Toy sorağı ilə Düztahirə getmişdik, amma bəxtimizdən toy-zad yox idi. İndi geri qayıdırıq.

Məhəmməd həyatı boyu çox çalğıçı görmüşdü. Kəndbəkənd gəzib qazanc yeri axtaran belə sənətkarlar həmişə onun qonağı olardılar. Bu, kənddə bir ənənə şəklini almışdı. Bu çalğıçılar isə, deyəsən, həmin ənənədən bixəbər idilər.

Məhəmməd nazik, həm də nimdaş əyinli, iliklərinə kimi islanmış yolçuları diqqətlə süzüb amiranə tərzdə:

– Gedirik bizə! – dedi.

Qonaqlar təəccüblə baxışdılar, amma Məhəmməd buna fikir vermədi, həyət qapısını açıb onları içəri dəvət elədi. Onlar pilləkənlərlə ikinci mərtəbəyə qalxdılar. Buradakı geniş qonaq otağına başdan-başa xalçalar döşənmiş, divar boyu yerə yaraşlıqlı, bərli-bəzəkli, zərif naxışlar vurulmuş mütəkkələr, döşəkcələr düzülmüşdü. Yuxarı başdakı sobanın içində odunlar çirtilti ilə yanır, otağa qəlbəxşayan istilik və rahatlıq yayılırdı.

Bir azdan Məhəmmədin oğlu Davud qonaqlara təmiz əyin-baş gətirdi, qonşu otaqda onlara paltarlarını dəyişməyə kömək elədi. Sonra yerdə süfrə açıldı, çay-çörək gəldi. Qonaqlar bu qonaqpərvərlikdən, ev yiyəsinin səxavətindən özlərini elə itirmişdilər ki, nə edəcəklərini bilmirdilər. Məhəmməd bu sıxıntıdan onları xilas etmək üçün əlini çörəyə uzatdı, iştahla yeməyə başladı. Qonaqlar da ona qoşuldular. Məhəmməd altdan-altdan onları süzür, özündən razı halda dodaqaltı gülümsəyirdi.

Süfrə yığışdırıldıan sonra Məhəmməd onları söhbətə tutdu, kimlərdən olduqlarını xəbər aldı.

– Dağıstandanıq, yaz-yay aylarında bu tərəflərə tez-tez yolumuz düşür. Yarguna qədər demək olar ki, bütün kəndlərdə olmuşuq. Bilirik ki, bu vaxtlar toy çaldıran az olur. Bizim də ruhimiz bundan çıxır axı! Amma hər ehtimala qarşı bəxtimizi sınamaq qərarına gəldik. Dedik bir-iki məclis yola verib, qazancı ilə kasıblığımızı eləyərək. Amma heyf ki, zəhmətimiz hədəf getdi, əliboş, qazancsız geri qayıdırıq.

– Düzü, təkcə qazanca görə bu qədər yol ölçmürük, – deyə qonaqlardan nisbətən cavanı söhbətə qarışdı. – Musiqi canımıza, qanımıza işləyib, bu sənətə ürəkdən bağlıyıq. Başqa iş də ki, əlimizdən gəlmir, yoxsa başımızı qarışdırardıq.

– Kefinizi pozmayın, özü də darıxıb eləməyin. Elə edərək ki, toy özü gəlib sizi tapar.

Bu sözləri deyib Məhəmməd yerindən qalxdı, otaqdan çıxdı.

Qonaqlar heç nə başa düşməyib çiynlərini çəkdilər.

Bir saatdan otağın bir tərəfi kişilərlə, o biri tərəfi isə qadınlarla dolmuşdu. Qonşular, qohumlar iki-bir, üç-bir içəri girir, xalça üstündə bardaş qurub otururdular. Məhəmməd otağa daxil olanda hamı hörmətlə ayağa qalxdı. O, əli ilə onlara «oturun» işarəsi verdi. Sonra isə dedi:

– Yaza kimi toy, çalğı səsinə həsrət qalacağıq. Allah köməyi olmuşlar bizi bu həsrətdən qurtaracaqlar. Qardaşoğlu, bir «Ləzginka» çalsana, – deyər yaşca kiçik olana üzünü tutdu.

Qonaqlar heç nə deməyib məmnun halda çantalarından zurna-balaban çıxardılar. «Ləzginka»nın adamı yerindən oynadan, duyğuları coşduran oynaq sədaları otağa yayılanda Məhəmməd Koroğlunun bığlarına oxşayan qalın çal bığlarını tumarladı, pencəyini çiynindən atıb məclisin ortasına atıldı. Dağ bədənli, pəhləvan cüssəli, qədd-qamətli bu adam görkəminə uyğun gəlməyən quş yüngüllüyü ilə elə süzürdü ki, həyatları boyu çoxlu məclislər görmüş çalğıçıların baxışlarında heyrət donmuşdu. Süzmək var, süzmək var ha! Cavanlıqdan kənddə yaxşı rəqqas kimi ad çıxarmış Məhəmmədə yaş öz təsirini göstərə bilməmişdi. Elə cəld, elə iti oynayırdı ki, ayaqlarını görmək olmurdu. Bir xeyli rəqs edəndən sonra o, gəlib Gözəlخانımın qabağında dayandı:

– Gəl, qarı, – dedi.

Balacaboy, arıq bədənli Gözəlخانım Məhəmmədin yanında elə xırda görünürdü ki, uzaqdan baxan onu uşaq zənn edərdi. Gözəlخانımın oynamağına da söz ola bilməzdi. Bir əlini boy-nuna, o biri əlini isə belinə qoyub musiqinin ahənginə uyğun şəkildə süzən bu qadının yetmişə haqladığına inanmaq çətin idi. Ərlər arvad elə bil yarışa girmişdilər. Bu, elə maraqlı səhnə idi ki, hamı əl çalır, onlardan kimin tez yorulub məclisi tərk edəcəyini gözləyirdi. Əllərini geniş açıb süzən Məhəmmədlə onun zərif, incə qamətli arvadı Gözəlخانım məclisin qızıxdığını

görüb növbəni cavanlara verdilər.

Son günlərin soyuq və darıxdırıcı havasından sonra ürəkləri açılmış, kefləri durulmuş, oynamaqdan pörtmüş adamlar məclisi tərk edib getmək istəmirdilər. Gecə yarısına kimi Məhəmmədin evindən ətrafa zurna-balaban səsi yayıldı.

Məclis dağıldandan, qonaqlar yuxuya gedəndən sonra Məhəmməd əlində heybə yataq otağına girəndə Gözəlخانım təəcüblə onun üzünə baxdı:

– Yenə ağlına nə gəlib?

– Arvad, dur, pendir-çörək, soyutma toyuq, qoz ləpəsi, mermeyvə gətir, heybəyə qoyaq.

Bir azdan heybə dolandan sonra Məhəmməd bayaq yığılmış şabaşı cibindən çıxarıb kağıza бүkdü, onu da heybəyə qoydu. Yalnız bundan sonra rahat nəfəs aldı, soyunub yerinə girdi. Onun üzündən məmnunluq yağırdı. Ərinin xasiyyətinə yaxşı bələd olan Gözəlخانımın dodağı qaçdı. Neçə gündən bəri qaş-qabaqlı gəzən, evdə uşaqlarını belə dindirməyən, narahat dolanan Məhəmmədin eyninin açılması onu sevindirdi.

O, gəlin köçəndən bu evi qonaq-qaralı görmüşdü. Gözəlخانım ləziz bir yemək bişirəndə, yaxud evdə mal kəsiləndə Məhəmməd süfrəyə tək oturmazdı, mütləq qohum-əqrəbasını, dostlarını başına yığardı. Belə məclislər bəzən səhərə kimi çəkərdi.

Məhəmməd qonaq qəbul elədiyi kimi, qonaq getməyi də sevərdi. Onun kənddən rayon mərkəzinə, dostunun evinə qonaq getməsi haqqında kənddə lətifələr söyləyirdilər. Yolboyu Yargun, Piral, Hil, Əvəcuq, Köhnəxudat kəndlərindəki hər dostunun evində bir gün qonaq qalmalı oldu. Rayon mərkəzinə on beş gündən sonra gəlib çıxmışdı. Dostu onu incik halda qarşılamışdı:

– On beş gündür yolunu gözləyirik.

– Dostlarımin üstündən adlayıb necə gələydin? – deyə

Məhəmməd ona gecikməyinin səbəbini izah etmişdi.

Qayıdanbaş həmin kəndlərdə başqa dostları onu qonaq etmişdilər. Bu minvalla düz bir aydan sonra evinə gəlib çıxmışdı. Yemək-icməkdən yorulub sakitlik üçün qərubsəyən Məhəmməd kəndə çatan kimi hər şey yenidən başlanmışdı. Onun üçün darıxmış dostları, qohumları onun şərəfinə süfrə açmışdılar...

Gözləxanım ərinin xeyirxahlığının, mərdliyinin çox şahidi olmuşdu. Bugünkü hadisə isə ona çoxdan olmuş bir əhvalatı xatırlatdı.

Günlərin bir günü Məhəmməd kəndin meydançasındakı skamyada oturmuşdu. O, şeşə bıqlarına əlləri ilə tumar verir, ağsaqqalların suallarına könülsüz cavab verirdi.

– Nolub, niyə kefsizsən? – deyə kimsə soruşur.

– Yəqin çoxdan qonağı yoxdur, – biri söz atır, qalanlar gülüşür.

Elə bu vaxt yük yeri əsgərlərlə dolu olan bir maşın gəlib düz onların yanında dayanır. Sürücü düşüb qocalarla görüşdükdən sonra xəbər alır:

– Bu kənddə yeməxana varmı?

– Nəyinə gərəkdir? – deyə soruşurlar.

– Əsgərlər acıblar.

– Var, bala, maşını dalımca sür, – deyə Məhəmməd qabağa düşür. Evlərinə çatanda «Düşün, yeməxanadır», – deyir. Qapıya çıxan arvadının qulağına isə pıçıldayır ki, bu uşaqlar Allah bilir, ev yeməyini axırıncı dəfə haçan yeyiblər, gör neynirsən.

Otuz nəfərlik süfrə açılır. Toyuq çığırtmasının, bozartmanın ətri otağı bürüyür. Yeyib-icəndən sonra əsgərlər getmək üçün dururlar. Məhəmməd alma dolu iri bir yeşiyi maşına qoyur:

– Rayona çatana kimi sizin üçün məşğulatsun, – deyir.

Gözləxanım bu xatirənin təsiri altında idi. O, yerində uzanmış ərinə tərəf baxdı. Onun dən düşmüş saçlarını indi görürmüş kimi, elə təəccüblə baxdı ki, sanki yaşlaşdığının fərqinə indi

vardı. Amma bir şey vardı ki, Məhəmməd yalnız zahirən qocalmışdı, ruhən elə həmin adam idi: deyib-gülən, yeyib-içən, kasıba kömək əli uzadan, uşaqları üçün əldən-ayaqdan gedən, Gözəlخانımın qədrini bilən. Xeyirxahlıqdan və nəciblikdən yorulmayan Məhəmmədin bu təbiəti dəyişməmişdi.

Kənd-kəsəkdə bir neçə ailə vardı ki, Məhəmməd onlara həmişə kömək edər, amma bu köməyin kiminsə, hətta arvadının da bilməsini istəməzdi. Gözəlخانımın yadına Radilə ilə bağlı əhvalat düşdü. Əri müharibədə həlak olmuş bu qadının bir çətin külfəti var idi. Təklilik və çətinliklər dolu əzablı həyatı onu vaxtından tez qocaltırmışdı. Məhəmməd ona odun gətirməkdə, ot çalmaqda həmişə kömək edirdi. Bir dəfə ərinin Radilənin kiçik oğlunu söhbətə tutduğunu görən Gözəlخانım buna əhəmiyyət verməyib onların yanından keçib gedir. Ertəsi günü isə Radilə Gözəlخانımın yanına gəlir. Onun sözlü adam olduğunu görən Gözəlخانım qonşusunu söhbətə tutub, onu danışdırır.

– Ay qonşu, bir həftə idi ki, unumuz qurtarmışdı. Dünən anbara düşəndə görürəm ki, yeşik unla doludur. Əvvəl yerimdəcə donub qaldım, amma sonra ağılıma gəldi ki, bu, olsa-olsa Məhəmmədin işi olar.

– Yox, vallah, Məhəmməd iki gündür evdən bayıra çıxmır, – Gözəlخانım and-aman edir.

Bu vaxt qonşu otaqdan səsə çıxan Məhəmməd də söhbətə qoşulur, özünü elə göstərir ki, guya heç nədən xəbəri yoxdur. Amma Radilənin fikrə getdiyini görüb ona toxtaqlıq verir:

– Bu işi hər kim görübsə, deməli imkanlı adamdır, unu da çoxdur. Halal malın kimi işlət, nuş olsun.

Axşam Gözəlخانım anbara düşəndə, dolu çuvalı yerində görməyib məsələni başa düşür.

Kəndin ayağından axan çayın sahilinə çatanda Məhəmməd ayaq saxladı. Davud təəccüblə atasının üzünə baxdı. Səhər tezdən, kənd hələ yuxuda ikən, mal-qara naxıra, qoyun-quzu örüşə yola düşməmişkən onu bura gətirməkdə kişinin məqsədi nə idi? Köpüklü sular daşlara çırpılaraq gurultu, uğultu salırdı. Hərdən su damcıları sıçrayıb Davudun üzünə dəyir, bundan bədəninə soyuq gizilti yayılırdı.

Məhəmməd bir xeyli dinmədi. Sonra yanında dayandığı qaya parçasını Davuda göstərib:

– Oğul, bu daşı görürsənmi? – deyə soruşdu.

– Hə... – Davud heç nə başa düşməyib təəccüb dolu baxışlarını atasının üzünə zillədi.

– Davud, ömrümə az qalıb. Tezliklə dünyadan gedəcəyəm.

– Ata, bu nə sözdür danışırısan? Maşallah, bu günəcən dişin də ağrımayıb, amma ölümdən danışırısan.

– Sən mən deyənə qulaq as, bilmədiyim şeyi danışmaram. Beş-on günə həyatda olmayacağam. Mənə olan hörmətini sübut etmək, camaat arasında öyünmək üçün yəqin ki, qəbrimin üstünü ağ, ya da qara mərmerdən götürmək istəyəcəksən. Borc-xərc edib, uşaqların boğazından kəsib mərmerə pul verəcəksən. İndi beş mindən ucuz daş hardan tapacaqsan? Söhbət puldan getmir. Onu özüm də çıxarıb sənə verə bilərəm. Amma sabah başqa bir kəndçinin öz əzizinə belə başdaşı qoya bilməyəndə əzab çəkəcək. Kim bilir, bəlkə də səni söyəcək ki, köhnə bazara təzə nırx qoymusan. Mənim qəbrimə bax, gördüyün bu daş yaraşacaq. Uzaqdan məni tanıyıb deyəcəklər ki, bu, Məhəmməddir. Qəbrimin ətrafını da çəpərləməzsən...

On gündən sonra Məhəmməd övladlarını başına yığdı. Qonaq, Şeydabəy, Davud, Yusif, Raziyə onun nə deyəcəyini intizarla gözləyirdilər. Məhəmməd ağır-ağır dilləndi:

– Qapınıza gələni heç vaxt çay-çörəksiz yola salmayın. Qonaq-qaranın ayağını evdən kəsməyin. Qonaqsız ev suyu sovul-

muş dəyirmanə bənzəyər, həm də qonağın ruzisini Allah özü göndərir. Hər kənddə, hər obada özünü də dost tapın, bu dostluğa axıra kimi sədiq olun.

Səksən yaşlı Məhəmməd kişi vəsiyyəti edib gözlərini yumdu. Ertəsi günü Böyük Muruq kəndinə gələn maşınların ardı-arası kəsilmirdi. «Volqa», «Moskviç», «Jiquli» markalı maşınlarla, yük maşınları ilə, traktorlarla, atla gələnlər də vardı.

Kənd indiyə kimi bu cür izdiham görməmişdi. Məhəmməd kişini son mənzilə yola salmağa nəinki bütün ətraf kəndlərdən, rayon mərkəzindən, hətta respublikanın müxtəlif rayonlarından – Qubadan, Xaçmazdan, Dəvəçidən, Göyçaydan, İsmayılıdan, Qəbələdən, Qaxdan, Zəngilandan..., eləcə də Dağıstanın müxtəlif yerlərindən adamlar gəlmişdilər. Həmişə sözlü-söhbətli, qonaq-qaralı olan, qapıları insanların üzünə daim açıq olan bu evə adamlar ilk dəfə mətəm mərasiminə toplaşmışdılar.

O vaxtdan illər keçir. Qusar rayonunda tez-tez xatırlanan, haqqında maraqlı əhvalatlar söylənən adamlardan söhbət düşəndə mütləq Məhəmməd kişinin adını çəkirlər. Sağlığında özünə edilən hörmət indi xatirəsinə edilir. Kənddə, rayon mərkəzində elə məclis, elə yığıncaq olmur ki, onu xatırlamasınlar.

Böyük Muruq kəndindəki qəbiristanlıq da digər kəndlərin qəbiristanlıqlarına bənzəyir. Burada da hər cür qəbirlər var. Başdaşları ağ və ya qara mərmərdən olan, yaxud ucuz boz daşdan qoyulan, yiyələri tərəfindən xatırlanan, qulluq edilən, yaxud baxımsızlıqdan itib-batan qəbirlər. Bir sözlə, qəbirlər də adamlar kimidir: kasıbı, ortababı, varlısı var. Amma onların arasında biri xüsusilə nəzərə çarpır. İri qaya parçası öz sadəliyi, təbiiliyi və əzəməti ilə elə bil dil açıb deyir: «Mən Dağ Məhəmmədəm!»

1991-ci il

USTADIN YANINDA

Yollar elə hey ilan kimi qıvrılıb-açılır, yazın xoş nəfəsindən tərəvətlənərək, gözəlliyi ilə göz qamaşdıran, min cür rəngə çalan əlvan libasını geyinən dağların belinə kəmər kimi dolana-dolana gah yoxuşa qalxır, gah enişə enir, gah da qorxulu aşırımlardan keçirdi. Dağlar bizi heyran etmişdi. Bayaqdan bəri uçurumların, dərin dərələrin üstündən keçirdik. Aşağıya baxanda gözümüz qaralırdı. Bir xeyli yol qət etsək də yollar bitmək bilmirdi, onların nə əvvəli görünürdü, nə də sonu. Yollar boyu uzanan meşə özünün donlarından ən gözəlini – zümrüd rənglisini geyinmişdi. Səhər mehi ağacların təzəcə cana gələn kövrək tumurcuqlarını, körpə yarpaqlarını asta-asta titrədirdi.

Artıq bir neçə kəndi arxada qoymuşduq. Amma ensiz dağ yolları uzandıqca uzanırdı. Mənzilbaşına çatmağımıza hələ çox var idi. Qarşımızda elə heyrətamiz mənzərələr açılırdı ki, yorğunluq hiss etmirdik.

Nəhayət, Ağdaban çayına gəlib çatdıq. Yazın gəlişi ilə çayın əvvəlki sakit, həzin zümzüməsini coşqun gurultu əvəz eləmişdi. Neçə gündən bəri dalbadal yağan yağış çayın səviyyəsini xeyli qaldırmışdı. Yaxın rəfiqəm, Kəlbəcər Rayon Partiya Komitəsinin katibi Səyyarə Rəsulova «UAZ»-ın sürücüsü Qubaddan maşını saxlamağı xahiş etdi. Düşüb Ağdaban çayının sahilinə gəldik. Çay elə uğultu, elə hayqırtı salmışdı ki, səsküydən qulaq tutulurdu. Böyük ağaclar, quru budaqlar çör-çöp

kimi suyun səthi ilə axıb gedirdi. İri daşları saman çöpü kimi qabağına qatıb diyirlədə-diyirlədə çayaşağı aparən bu hirsli-hikkəli çaya tamaşa edərkən təəssüf hissi ürəyimizi sıxdı. Köpüklü, çamırlı sular sahillərə çırpıldıqca ətrafa soyuq damcılar səpələnir, üzümüzə toxunan bu təmasdan üşüyürdük.

Səyyarə narahatlığını dilə gətirdi:

– Sel körpünü aparıb.

Qanım bərk qaraldı. İntizarla, böyük ümidlər bəsləyə-bəsləyə haçandan bəri gözlədiyim bu gün mənə peşmançılıq gətirdi. Ağlıma da gəlməzdi ki, arzumun ünvanına ikicə saatlıq yol qalmış təbiət məni belə çətin sınağa çəkə bilər.

Mən Ağdaban kəndinə böyük ustad Dədə Şəmşirlə görüşə gedirdim. O, Bakıda, xəstəxanada müalicə aldıqdan sonra öz dədə-baba ocağına dönmüşdü. Ustadla görüşmək, onun səsinə eşitmək, söhbətlərini dinləmək mənim çoxdankı arzum idi. Eşitmişdim ki, vəziyyəti bir o qədər də yaxşı deyil. Deyilənlərə görə, müalicəsini alayımçıq dayandırır Ağdabana qayıtmışdı. Doğma yerlər – qoşmalarında sevə-sevə vəsf etdiyi çiçəkli dağlar, al-əlvan yaylaqlar, tez-tez dəyişən, haldan-hala düşən Ağdaban çayı üçün darıxmışdı. Bu gözəllikləri gözdolusu görmək üçün xəstəxanadan qaçmışdı.

Əhvalımın korlandığını görəndə Səyyarə mənə ürək-dirək verməyə başladı:

– Nə olub, niyə kefini pozursan? İndi fikirləşib bir şey tapırıq.

Sonra o, özünəməxsus tərzdə, şirin ləhcə ilə aşiq Şəmşirdən mənə maraqlı əhvalatlar danışmağa başladı.

– Özüm vaxtı uzadıram, bir də gördün çayın səviyyəsi bir az aşağı endi, – dedi.

Biz çayın sahilində gəzişir, ətrafdakı gözəllikləri seyr edir, çayın öz məcrasına qayıdacağına ümid bəsləyərək dəqiqələrin saatlara çevrildiyini görür və inadla gözləyirdik.

Beləcə, iki saatdan çox vaxt keçdi. Amma çayın səviyyəsi aşğı düşmədi ki, düşmədi.

– Deyəsən gedə bilməyəcəyik, – Səyyarə bunu yavaşca, təqsirkar tərzdə dedi. Elə bil Ağdabanın daşmasında, suların körpünü yuyub aparmasında, indi yarıyolda qalmağımızda günahkar o idi.

Yolda qalmağımızdan pərt olub bayaqdan danışmayan Qubad, deyəsən, nə isə fikirləşib tapmışdı, onun gözləri gülürdü.

– Səyyarə müəllimə, bu maşın belə çaylardan azmı keçib? Deyirsən yəni jurnalistin yanında bizi üzükara edər?

– Nə etmək istəyirsən? – Səyyarə maraqla soruşdu.

– Çayı keçəcəyik, suyun səviyyəsi bayaqkindan azalıb.

– Batıb qalırıq ha!

– Eh, bu çayın içindən azmı maşın sürmüşəm?

– O vaxta baxma, indi sel həm güclüdü, həm də çayın qıraqlarını yuyub aparıb.

– Hər halda dayanıb gözləməkdənsə, bir iş görmək lazımdır, – deyib Qubad maşına mindi. Biz də əlacsız qalıb maşına öyləşdik.

Qubad mühərriki işə saldı, maşını hərəkətə gətirməsi ilə onu çaya yönəltməsi bir oldu. Amma o biri sahilə çıxmaq çox çətin idi. Səyyarənin xəbərdarlığı düz çıxmışdı: su çayın sahilini elə yuyub aparmışdı ki, buradan maşın çıxma bilməzdi. Geriyə də yol yox idi. Qubad xeyli əlləşəndən sonra kor-peşman halda mühərriki söndürdü.

– Yaman yerdə axşamladıq, gərək Səyyarə müəllimənin sözünə baxaydım, – dedi.

Uğultu ilə, sahillərə çırpıla-çırpıla axan dəlisov çayın içində qalmışdıq. Çay daşları elə gurultu salmışdı ki, adamı vahimə bürüyürdü. Sel maşını apara bilərdi. Ona görə də nə isə etmək, bir tədbir görmək lazım idi.

– Çarəmiz bircə ona qalıb ki, çayı keçək. Mən gedim, yaxın-

lıqdakı kənddən traktor tapıb gətirim, – deyib Qubad maşından düşdü. Sonra o, mənə sarı döndü:

– Qorxmursuz ki?

– Nədən qorxacağam? Belə dağ çaylarını mən də az keçməmişəm. Axı Qusarda böyümüşəm, – deyə özündən razı halda cavab verdim.

Maşından düşmək istəyirdik ki, arxadan signal səsi gəldi. Səyyarə «UAZ»dan düşən, təxminən 48-50 yaşlarında olan ucaboy, yaraşıqlı kişini mənə göstərüb dedi:

– Aşıq Şəmşirin oğlu Qənbər Qurbanovdur. Rayon İcraiyyə Komitəsinin sədridir.

Çayın uğultusu Qənbər müəllimin səsinə batırırdı, o, qışqıra-qışqıra nə isə deyirdi. Güc-bəla ilə başa düşdük: «Maşından düşməyin, sel sizi aparacaq, traktor dalınca yaxınlıqdakı kəndə adam yollamışam», – deyirdi.

Qənbər müəllimin gəlişi bizi sevindirdi. Üzdə deməsək də, çayı salamat keçəcəyimizə üçümüzdə də inam yarandı. Bir saatdan sonra traktor gəlib çıxdı. O, nərildəyə-nərildəyə, guruldaya-guruldaya çaya endi. Maşınımızın həndəvərinə çatanda gənc traktorçu kabinəni açıb mənimlə Səyyarəni mindirdi. Bizi sahilə çıxarıb Qənbər müəllimlə sürücünün arxasınca getdi. Bir azdan onları da götürüb geri qayıtdı.

– Hə, təhlükə sovuşdu. İndi rahatlıqla görüşək. Xoş gördük, – deyə Qənbər müəllim gülə-gülə bizimlə görüşdü. – Bayaq mənə raykomda bildirdilər ki, Bakıdan bir gənc jurnalist gəlib, Səyyarə ilə Ağdabana yollanıb. Düzü, narahat oldum. Ağıma gəldi ki, selə düşəcəksiz. Bu çayın coşub-daşmağını məndən yaxşı bilməzsiz. Ona görə də tez maşına minib arxanızca gəldim, amma heyf ki, bir az gecikdim. Vaxtında çatsaydım, qoy-mazdım kəndə yola düşəsiniz.

– Yaxşı ki, çatmamırsız. Onda jurnalisti peşman edərdik, – deyə Səyyarə güldü. – Amma indi əminik ki, 2-3 saata aşıq

Şəmşirin yanındaıyq.

– Orası elədir, – Qənbər müəllim razılaşdı.

Bir azdan traktor «UAZ»ı çaydan sahilə çıxartdı. Amma maşının qabaq hissəsi tamam dağılmışdı. Onunla yola çıxmaq qeyri-mümkün idi.

– Maşını burda qoyub gəzə-gəzə yaxınlıqdakı kəndə gedək. Oradan Ağdabana atlarla yollanarıq, – deyə Qənbər müəllim təklif etdi.

Təklif hamının ürəyindən oldu. Yaz meşəsinin bihüşedici ətrini uda-uda, quşların şən civiltilərində qulaq asa-asa yola düşdük. Yol boyu səpələnmiş rəngbərəng, ətirli dağ çiçəklərinin tamaşasından doymaq olmurdu.

Birdən Səyyarə Aşıq Ələsgərin «Dilbər» rədifli qoşmasını bədahətən söyləməyə başladı. Həmin qoşmanı dəfələrlə oxumuş, başqalarından eşitmişdim, amma onu Səyyarə kimi hissli, duyğulu söyləyən görməmişdim. Onun misrələrindən Ələsgər atəşi tökülürdü. O, qoşmanı tamamlayanda araya dərin bir sükut çökdü. Şəirin hikməti, gözəlliyi hamını əsir etmişdi. Səyyarənin bu qədər söhbətçil olduğunu bilmirdim. O, yol boyu bizə maraqlı əhvalatlar danışdı.

– Bu qoşmanı Aşıq Ələsgər Qılınclı kəndində toy məclislərinin birində gördüyü bir qıza – mənim nənəm Dilbərə həsr eləyib. Gözəlliyi ilə çoxlarını məftun edən Dilbər nənəmin ürəyində sevdiiyi oğlan olsa da, atası qızını özü kimi varlı bir adama zorla ərə verir. Bu dərd Dilbəri ömünün axırına kimi yandırır-yaxıb. Bu həsrət onu şair edir, o, elə yanıqlı-yanıqlı bayatılar deyirmiş ki, eşidən-bilən göz yaşlarını saxlaya bilmirmiş. Dilbər nənəm gözəl, ağıllı olmağı ilə yanaşı, həm də səliqəli gəlinmiş. O vaxtlar ütü-zad yox imiş. Dilbər nənə mis sinini peçin üstündə isidib onunla paltarlarını ütüləyərmiş. Yalnız özünün çaldığı nehrənin yağından yeyərmiş. Qarı elə qıvraq imiş ki, qışda da çöldə çimərmiş. Ölənə qədər nə diş

tökülmüş, nə də saç ağarıbmış. Onun 7 oğlu, bir qızı olub. Bilirsən neçə il yaşayıb? – 120 il. O qədər nəvəsi, nəticəsi, kö-tücəsi varmış ki, sayını itiribmiş. 120 yaşında ikən çaydan ke-çərkən yıxılıb, beli sınıb. Neçə gün ağrıdan qovrulub. Ruhu bədənini tərk edənəcən bayatı deyib. Qarı o yaşda da ilk mə-həbbətini unuda bilməyibmiş.

Səyyarə indi də Dilbər nənəsinin bayatılarından deməyə başladı. Mən heyranlıqla sinədəftər rəfiqəmə qulaq asır, onun bu istedadından bu vaxta kimi xəbərsiz olduğuma görə özümü danlayırdım.

Sonra Səyyarə Qılınclı kəndinin sakini 130 yaşlı Çərkəz Atakişiyevdən söhbət açdı:

– Bilirsən onun necə canlara dəyən arvadı var? Adı Zəhradır. 120 yaşı var. Bu iki qocanın bir-birinin qayğısına qalmalarını görəndə adam məəttəl qalır. Hələ bu günədək eşidən olmayıb ki, bir-birinin xətrinə dəyələr, bir-birinin ürəklərini qıralar.

– Deyirlər, Çərkəz kişi arvadına ancaq çolpa əti yedirdir, onu beçə balı ilə saxlayır, – deyə Qənbər müəllim söz atdı.

– Hələ o kənddəki Mahmud babaynan Günəş nənəni demirsən. Onlara baxan elə bilər təzə evləniblər. Nə sirdisə, bizim tərəflərin qocaları məhəbbətlərində möhkəm olurlar. Alçalı kəndində 100 yaşlı bir qoca yaşayır – Əziz kişi. Əslində, ona 70 yaş güclə vermək olar. Çarığını elə qıvraq geyinir ki, görənlər heyran qalır. Hə, həmin qoca cavanlığında bir qıza vurulubmuş. Ancaq ata-anası onu zorla dövlətli ailənin qızı ilə evləndirir. Kişi ilk məhəbbətini indiyə kimi unuda bilmir. Hərdən dərdli-dərdli deyir:

– Mənim belimi bu arvad бүкdu, sevgilimlə ömür sürsəydim, heç vaxt qocalmazdım.

Bu söhbətlərə qulaq asa-asa fikirləşirdim: görəsən, dağlar neçə belə eşqin şahidi olub, nə qədər qəmli hekayət dinləyib, neçə aşıqi kamına çatdırıb? Burda az qala hər çay, hər qaya, hər

bulaq, hər çiçək bayatı çağırır.

Biz yorğun-arğın halda yolumuzun üstündəki ilk kəndə çatanda artıq qaş qaralmışdı. Qənbər müəllim iki daşın arasında haradansa atlar gətirdi. Hərəməz bir ata minib Ağdabana yollandıq.

İki saatdan sonra uca dağların, güllü yamacların dörd tərəfdən əhatə etdiyi gözəl bir kəndə – Ağdabana gəlib çatdıq.

Qarşıda məni gözləyən görüşün həyəcanından ürəyim bərk çırpınırdı. Dədə Şəmşirlə görüşmək mənim çoxdankı arzumu idi. Neçə vaxtdan bəri görüşümüzlə hər dəfə bir şey mane olurdu. Nəhayət, deyəsən, arzuma yaxınlaşardım.

Evə çatınca Qənbər müəllim məzəli halda dilləndi:

– Güllüsüz dədəm dözə bilərdi? Düz istəyən quzu mələyə-mələyə arxaca necə gedirsə, dədəm də nənəmin yanına eləcə qayıdıb. Kişi ayrılıq götürmür.

– Ay sizi xoş gördük, nə yaxşı qonaqlarımız gəlib, – deyərək üzügülər bir qarı pişvazımıza çıxdı.

– Güllü nənədir, – deyərək Səyyarə tanışlıq verdi.

Güllü nənə bizi geniş aynabənddən keçirib başdakı otağa apardı. Dədə Şəmşir yataqda uzanmışdı. Onun dağların qarı kimi ağappaq saçları balıqdan seçilmirdi. Dalğın gözlərindən, arıq üzündən mehribanlıq yağırı.

– Nənə, gözün aydın, dədəm axır ki, gəlib çıxdı yanına, – deyərək Qənbər müəllim biz tərəfə göz vurdu.

Güllü nənə oğlunun zarafatına təbəssümlə cavab verdi. Sonra isə üzünü nənə tutub dedi:

– Ay qızım, bu iki ayda üç dəfə Bakıya getmişəm. Birinci dəfə on səkkiz gün, ikinci dəfə on gün, üçüncü dəfə bir həftə yanında qalmışam. – O, köksünü ötürüb sözünə davam elədi. – Sonuncu dəfə uşaqlarla kəndə qayıdırdım. Hamı deyib-gülür, zarafatlaşırdı, mənim isə ciyərım od tutub yanırdı. Axı, ürəyimi Bakıda qoyub gəlmişdim.

– Ay bala, adamın bir istəyəni olmasa, heç bir xəstəliyə davam gətirməz. Kim bilir, Güllü olmasaydı, bəlkə də çoxdan bu dünyadan köçmüşdüm. – Dədə Şəmşirin yadına nə düşdüsə, dərinədən bir ah çəkdi, sonra isə özünə xas bəməzəliklə sözüne davam elədi:

– Yadıma cavanlığım düşdü. O vaxtlar mənəm 18, Güllününsə 15 yaşı var idi. Bir gün quzuya gedirdim. Quzuları da ki, elə çəmənlərə, elə güllü-çiçəkli yaylaqlara aparırdıq ki, tamaşasından doymaq olmurdu. Hə, bir də gördüm ki, qarşımdakı təpədə bir qız dayanıb mənə baxır. Qız nə qız, elə bil ay parçasıdır, baxdıqca baxmaq istəyirsən. Sonra öyrəndim ki, adı Güllüdür. Özümüz də bilmədən bir-birimizə vurulduq... Atam zəhmli kişi idi. Evlənmək istədiyimi ona deməyə ürək eləməirdim. Söz-söhbət yavaş-yavaş kəndi gəzdirdi, axırda gedib atamın da qulağına çatdı. Bir gün yığışb Güllügilə elçiliyə getdilər. Evdə qərar tuta bilməyib onların arxasınca mən də çıxdım. Ürəyim əsə-əsə Güllügilin qapısını pusur, nə deyəcəklərini, elçilərimi necə yola salacaqlarını gözləyirdim. Bir də gördüm ki, Güllü ağlaya-ağlaya çölə çıxdı. Ürəyimə od düşdü. Qıza yaxınlaşıb əlindən tutdum:

– Güllü, səni alacağam, bu yolda ölüm-itim olsa da, səndən əl çəkdi yoxdur, bunu bil, – dedim.

Bir neçə dəfə get-gəldən sonra bizimkilər qızın atasını gücbəla ilə yola gətirdilər. Bilirsən niyə Güllüdən söz saldım? – deyə Dədə Şəmşir məndən soruşdu. – Xəstəxanada halım pərişan idi. Bir dəfə otaq yoldaşım mənə dedi: – Ağsaqqal, düzünü de, ən çox kiminçün darıxırsan? Mən də cavab verdim ki, ulu babamdan bir dəfə soruşublar ki, dünyada ən çox sevdiyin nədir? Cavab verib ki, həyat yoldaşım. İndi mən də düzünü deyəcəm, bala, Güllüm üçün darıxıram... Hə, qızım Allahımdan çox razıyam ki, Güllü kimi duyumlu, qayğıkeş, qoçaq insanı mənə qismət edib. Məni mən edən Güllüdür, onun

məhəbbətidi, qayğısıdı...

Şəmşir baba otaqda o yan-bu yana qaçısan, səs-küylə oynayan, hərdən dalaşmalarından da qalmayan nəvələrini göstərüb söhbətə yeni körpü atdı:

– Əvvəllər bir evdə on uşaq böyüyərdi, ancaq birinin cıncırı çıxmazdı. O gün Qənbər mənə deyir ki, ay dədə, biz uşaq olanda dalaşmazdıq, bəs bu uşaqlar niyə dalaşırlar? Mən də ona cavab verdim ki, o vaxtlar mən yeyirdim qaymaq, süd, qatıq, uşaqlarım da dalaşmırdı. Ancaq siz içirsiz konyak, spirt, hələ istəyirsiniz də ki, uşaqlarınız dalaşsın?

Onun sözlərinə gülüşdük. Şəmşir baba ağrılarına məhəl qoymadan zarafatından qalmırdı:

– Bakıda xəstəxanada yatırdım. Bizim qohumlardan biri az qala hər gün mənə xəbər göndərirdi ki, bu gün vaxtım olmadı, sabah mütləq yanına gələcəyəm. Beləcə, bir ay keçdi, o isə gəlib çıxmadı. Axırda mən də ona bir xəbər göndərdim: deyir ki, mən aşiq Şəmşirəm, fəmilim yoxdur.

O, söhbətinə davam edir:

– Bir gün oturmuşdum yerimin içində, yanımda da dost-aşna, gördüm bir həkim dayanıb mənə baxır, amma heç nə deyə bilmir. Axır özüm dilləndim:

– Ay bala, haran ağrıyır? – Yanımdakılar gülüşdülər. – Şəmşir babanın sözlərinə biz də gülüşdük. O, xatirələrinə davam etdi:

– Hə, xəstəxanada bir xeyli yatdım. Amma gördüm yox, burda dözə bilməyəcəyəm. Kəlbəcər yadıma düşdü, Ağdabanı, Güllünü xatırladım, ürəyim qubar elədi. Başladım şeir deməyə:

*Göy göyərçin, yara yetir əhvalım,
Bu xəstədən, yaralıdan bir xəbər.
Yandırır dilimi acı dərmanlar;
Yetir qəlbi paralıdan bir xəbər.*

*Qoşa axan bulaqlara həsrətəm,
Gül bəzəkli o dağlara həsrətəm,
Bərəkətli yaylaqlara həsrətəm,
Söylə ahli-yaralıdan bir xəbər.*

*Elə bil göz üstə olmuşam kabab,
Şəmşirdə qalmayıb dözüüm, qüvvə, tab.
Çatdırsan canana – eylərsən savab,
Sevgisindən aralıdan bir xəbər.*

Bir də gördüm yan-yörəmə o biri palatalardan da xəstələr yığışıb. Hə, bir tibb bacısı ilə dostlaşmışdım. Xəstəxanadan çıxacağım gün gördüm ki, qız elə doluxsunub ki, az qalır ağlaya. «Sənsiz yaman darıxacağam, baba», – dedi. Mən ona şeirlə cavab verdim:

*Salamat qal, mənim qızım,
Ayrılığın dəmi gəlir.
Doluxsunur bu gün gözüüm,
Yaş dammağa həmi gəlir.*

*Halal, hümmət edək barı,
Ağlamayaq zarı-zarı.
Bu dünyanın etibarı
Xəyalıma cəmi gəlir.*

*Gör Bakıda nə cəlal var,
Libası zər, hüsnü bahar.
Durna kimi qatar-qatar
Xəzərimə gəmi gəlir.*

*Səbzə bağlar yasəməndi,
Gül бүriyüb oba, kəndi.
İndi dağlar gül-çəməndi,
Söz yazmağın dəmi gəlir.*

*Şəmşirdə var dərin zəhin,
Yada salır səhər şəhin.
Kəlbəcərdən əsən mehin
Dəhanıma təmi gəlir.*

Qoşmanı söyləyib kövrəldim. Gördüm ki, qızın gözündən yaş axır.

Bu qoşma Şəmşir babanın başına cəm olanları da, elə aşığın özünü də kövrəltdi deyə söhbəti dəyişməyi düşündüm.

– Şəmşir baba, aşiq söz qoşub, mahnı bəstələyib oxumalıdır. Bəs onun ortada süzməsi düzgündürmü? – deyə soruşdum.

– Aşığın qəşəng yerişi olur. Ancaq bir arada oynamaq növbəsi ona da çatır. Bəylə gəlin qabaq-qabağa oynayanda aşiq süzə-süzə bir qırağa çəkilir. Eh, o qədər toylara getmişəm... Mənim gəlin köçürdüyüm qızların çoxu indi professor olub. Bala, Kəlbəcərdə saz çalmayan, söz qoşmayan az adam tapılar.

*Dəli dağın görüşünə qonaq gəl,
İstisuya müqəddəs de, pır, isin.
Özün kimi şair təbli görərsən,
Kəlbəcərin Başlıbeldən bərisin.*

Şamil, Əli, Bəhmən, Mehdixan şair adını çoxdan qazanıblar. Yaqubla Əyyub qardaşlarının qələminə heyranam. Ancaq sənə bir söz deyim, qızım, yamsılayanlarla mən yoxam. Belə adamın mənim yanımda findıq qabığı qədər qiyməti yoxdur. Pis yazan, mən inanıram ki, bir gün yaxşı yazı bilər. Ancaq yamsılayanlardan heç vaxt şair olmaz.

Onun xəyalı uzaqlara, cavanlıq illərinə qanadlandı. Axı ustad adını gənc ikən alıb. 1956-cı ildə Bakıda, Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasının zalında 78 xalq havasını sazda ifa eləməsi, tamaşaçıların ayaq üstə onu alqışlamaları yadına düşdü. 39 şagirdini xatırladı. Böyük Vətən müharibəsi cəbhələrində

həlak olmuş 15 şagirdindən söz düşəndə gözləri yaşardı.

– Özünü çox yorma, əldən düşərsən, – deyə Güllü nənə mehribanlıqla dilləndi. Təzəcə dəmlədiyi, armudu stəkanlara süzdüyü ətirli kəklikotu çayını süfrəyə gətirdi.

Dədə Şəmşir arvadının qayğıkeşliyindən məmnun olub do-daqucu gülümsündü. Bu iki qocanın saçları ağarsa da, üzlərini qırışlar bürüsə də, şux yerişləri dəyişsə də, ürəkləri cavan idi. Elə ona görədir ki, Dədə Şəmşir indinin özündə də ən gözəl qoşmalarını vəfalı sevgilisi Güllüyə həsr edir.

Gecənin qəribliyində Dədə Şəmşirin nəvəsi Vüqarın çaldığı sazın səsi pərdə-pərdə enib-qalxır, qocanın ən kiçik nəvəsi Nəsir isə musiqilə həmahəng süzürdü. Sonra Vüqarın səsinə Qənbər müəllim səs verdi. Bir azdan Dədə Şəmşir də onlara qoşuldu. Onlar bir yerdə Səməd Vurğunun «Dağlar» qoşmasına yazılmış mahnını oxudular. Səsləri gecənin sakitliyində pəncərədən ətrafa pərdə-pərdə yayıldıqca yadıma Aşıq Ələsgərin bir zamanlar Şəmşir haqqında dedikləri düşdü. «Qurban tayfasına dəyməyin, onlar istedad sahibidirlər».

Aşıq Ələsgər düz tapmışdı. Aşıq Qurban elinin sevimlisi, böyük sənətkar oldu, onun oğlu Dədə Şəmşirin adı dillərə düşdü. Şəmşirin oğlu Qənbərin sinəsində də şair ürəyi döyünür.

Mahnı bitəndə otağa sükut çökdü. Dədə Şəmşir dərindən bir ah çəkdi. Bu ahda sızıltı da vardı, yangı da. Bunu o saat hiss elədim. Vüqarın əlindəki sazı alıb ona uzatdım:

– Dədə, bəlkə bir şey çalasan?

O, bir saza baxdı, bir mənə. Sonra yerində dikəlib sazı əlinə götürdü:

– Sən ki, bizim bu dəlisov Ağdaban çayını keçib gəlmişən, çalmaya bilmərəm, – dedi.

Mən bu anı çoxdan gözləyirdim. Ustadın barmaqları sazın tellərində gəzdikcə otaq şirin musiqi ilə dolurdu. Sonra oxumağa başladı. O oxuduqca dağların sinəsinə qıvrıla-qıvrıla

dolanan yollar, bu yollar boyunca uzanan zümrüd meşələr, allı-güllü yamaclar təkrar gözlərimdə canlanırdı. Sanki hər saat bir şəkə düşən, dəlisov igidi xatırladan Dəlidağı görürdüm, Murovun ətəklərində bitən dağ çiçəklərinin xəfif ətri burnuma dəyirdi. Gəlin qayasının xınalı daşlarından dırnaqlarıma xına qoyurdum. Söyüdlü yaylağındakı alaçıqların yanında çələng toxuyan qızların tamaşasına dururdum. Uzaq əsrlərin əmanəti Vəng qalasına yenidən heyran kəsilirdim. Az qala hər qaya altından bir çeşmə çağlayan bu gözəl yurdun Xanım bulağının, yüz gözlü Yüzbulağın, gecə-gündüz hayqıran bolsulu Aygır bulağının, ətrafı lilparla dolu olan Qiblə bulağının, Çinqıllı bulağın, Vurğunun bir zamanlar heyran olduğu Ceyran bulağının dadlı suyundan içirdim...

Dədə Şəmşir oxuyurdu. Bu, elə gözəl, elə məlahətli səs idi ki, uzun müddət, Ağdabanla vidalaşıb geri qayıdanda da qu-laqlarımda səslənirdi.

1977-ci il.

YANĞI

Son vaxtlar Xandadaş dayını tanımaq olmurdu. Qaşqabağı yerlə gedirdi. Adətən, deyib-gülən, duzlu-məzəli zara-fatları ilə hamının könlünü açan şux təbiətli bu adam birdən-birə dəyişmişdi. Bəzən adi şeydən, əhəmiyyətsiz məsələdən hirsələnib özündən çıxır, səsinə qaldırırdı. Hərdən heç nəyin üstündə briqada üzvlərinin xətrinə dəyir, sonra isə bu hərəkətinin peşmançılığını çəkirdi. Onun bu əsəbi halı evdəkiləri də, iş yoldaşlarını da heyretə salmışdı. Hiss edirdilər ki, kişinin ürəyində bir nisgil var, Xandadaş dayı nəyinsə fikrini çəkir, pərişanlığının ciddi səbəbləri var. Nə qədər sorğu-suala tutsalar da, ordan-burdan söhbətə çəksələr də, öyrənə bilmirdilər ki, onun kefini pozan, əhvalını dəyişdirən nədir.

Xandadaş dayı ciddi-cəhdlə belə sorğu-suallardan qaçırdı. O, son zamanlar azdanışan, adamayovuşmaz, qaraqabaq olmuşdu. Səbəbini özündən başqa kimsə bilmirdi. Kənddə tez-tez eşitdiyi təqaüdcülərlə bağlı söhbətlər onun kefinə soğan doğrayırdı. Qulağına çatırdı ki, təqaüd yaşı çatanların hamısını bir-iki ay ərzində məcburi şəkildə işdən çıxaracaqlar. İlk dəfə bunu eşidəndə Xandadaş dayı inanmamışdı:

– Necə yəni işdən çıxaracaqlar? Adamın əli iş tutursa, qalib işləmək istəyirsə, kim onu zorla evdə oturma bilər? – deyərək özündən çıxmışdı.

Amma sonra bu barədə nəinki sırasıvi adamlar, hətta sovxo-

zun rəhbər işçiləri də danışmağa başlayanda həmin sözlərin doğruluğuna inanmışdı. İnandığı gündən də əvvəlki Xandadaş dayı dəyişib tamam başqa adam olmuşdu. «Demək, biz indi gərəksiz, lazımsız olmuşuq. Tay bizə qoca damğası vuruldu. Belə çıxır ki, altmış yaşın tamam olan kimi işdən çıxıb evdə oturmalısan ki, nədi-nədi cavanlara yer açılsın. Bəyəm onlara işləməyə mane oluruq? İşləsinlər də... Belə də iş olar? Adam var ki, 80-90 yaşında da qıvrıqdır. İndi onu iş-gücdən ayırsınlar ki, otur, olmaz? Belə yaşamaq olarmı? Kişini də altmış yaşında təqaüdə göndərirlər? Tutaq ki, çıxıb evdə oturdum, briqadanı da ağzından süd qoxusu gələn bir uşağa tapşırdılar, bundan kimə nə xeyir olacaq? Kim qazanacaq? Mən evdə nə edəcəyəm? Günləri necə başa vuracağam? Başımı nə ilə qarışdıracağam? Tutaq ki, bağda, bostanda iki-üç saat əlləşdim, bəs sonra?»

Bu acı fikirlər onun ürəyini məngənə kimi sıxırdı. Ona görə bütün günü başını işlə qarışdırırdı. Arvadı Maynisənin onun bu halını görüb qəmləndiyini, fikir çəkdiyini bilsə də, dərдинi onunla da bölüşə bilmirdi. Özünü həmişə gümrah, enerjili, şux göstərən Xandadaş kişi ona necə deyəydi ki, daha qocalıb, iş-gücə yaramır... Əslində o, bu halı ilə yüz cavana dəyərdi...

Axşamın alatoranında yorğun-arğın halda işdən qayıdan Xandadaş dayı evinin həndəvərinə çatanda ayaq saxladı. Hə-yətlərində qələbəlik idi, uşaqlar vurnuxur, o yan-bu yana qaçı-sırdılar. Manqalda kömür qızarır, samovar dızıldayırdı. Qızları Ayxanım, Gülcəhan, Zeynəb, Səbirə hərə bir işlə məşğul idilər.

Xandadaş dayını hamıdan tez nəvəsi Səbinə gördü:

– Babam gəldi, babam gəldi, – deyə sevinclə hamıya car çəkdi. Sonra isə onun qabağına qaçıb boynunu qucaqladı.

Uşağın səsinə içəridən Xandadaş dayının kiçik qızları, onların dalınca isə gəlini çıxdı.

– Axşamınız xeyir, ay qızlar, sizi xoş gördük, – deyə hamını salamladı, sonra onlarla bir-bir görüşdü.

Övladlarını yerbəyer edəndən, onlar ev-eşik sahibi olandan bəri ailəlikcə ancaq toylarda, məclislərdə, ya da xüsusi tədbirlərdə yığışırdılar. Belə vaxtlarda ailədə əsl şənlik olurdu. «Görəsən, niyə yığışıblar? Bəlkə bir təntənə var, mənim yadımdan çıxıb? Yaddaşım lap xarab olub. Hələlik soruşmayacağam, qoy özləri desinlər, yoxsa fikirləşərlər ki, diqqətsizəm», – deyə düşündü.

Eyvanda görünən Maynisə:

– Nə olub, niyə hamınız həyəətə doluşmusuz? – deyə soruşdu. Xandadaşı görcək özünəməxsus mehribanlıqla dilləndi:

– Harda qalmısan, ay kişi, uşaqların gözlərinin kökü saraldı ki!

Bir azdan hamılıqca süfrə arxasına keçdilər. Sən demə, təntənənin səbəbkarı Xandadaş özü imiş – bu gün altmış yaşı tamam olurdu. Bunu eşidəndə mat-məəttəl qaldı. Övladlarının diqqəti onu mütəəssir etdi. Uşaqlar aldıqları hədiyyələri bir-bir ona təqdim edəndən sonra Maynisə xala neçə saatdan bəri hazırladıqları yeməkləri süfrəyə düzdü. «Bunlar da mənim hədiyyəm, a kişi», – dedi. Bir-birindən dadlı yeməklərin qoxusu otağa yayıldı...

O gecə səhərəcən onların evində işıqlar sönmədi. Deyib-gülməkdən, əylənməkdən yorğun düşən uşaqlar səhər ilk xoruz banı eşidiləndə yatmağa yollandılar. Xandadaş dayı bundan sonra yata bilməyəcəyini anlayıb briqadasının bağı yerləşən sahəyə yollandı. Yalnız bu zaman ürəyinə çökmüş, uşaqların yanında bürüzə verməməyə çalışdığı ağır qüssəni özündən uzaqlaşdırmaq üçün sübhün tər-təmiz, sərin havasını ciyər-dolusu sinəsinə çəkdi.

Üfüqdə ilk qızırtı görünürdü. Körpə tumurcuqlarla dolu olan meyvə ağacları elə bil soyuqdan üşüyürdü. «Bu il yaz gecikib. Barı innən belə havalar xoş keçəydi», – deyə narahatlıqla düşündü. Sonra əyilib ağaclardan birinin dibində özünə yer rahladı, ayaqlarını uzadıb oturdu, çiyinini ağacın gövdəsinə

söykəyib gözlərini yumdu. «60 yaşım da beləcə tamam oldu. Deməli, təqaüdə çıxmalıyam. Ağır da olsa, çətin də olsa, bunu etmək lazımdır. Üzüsulu ərizə verib işdən çıxmalıyam».

Bircə anlığa təsəvvür etdi ki, təqaüdçüdür, evdə oturub, o saat boğulan kimi oldu. Qeyri-ixtiyari köynəyinin düyməsini açdı.

– Ay Xandadaş dayı, olmaya gecəni bağda keçirmisən? – Briqadasının üzvü Tamaranın səsinə gözlərini açdı. Tamara, Tamam, Təcibə və Xanbacı başının üstündə dayanıb təəccüblə ona baxırdılar.

– Sabahınız xeyir, qızlar. – O, gülümsədi. Ayağa qalxıb üst-başını sahmanladı.

– Xandadaş dayı, Maynisə xala ilə dalaşmamısan ki? – Təcibə zarafatla soruşdu.

O, suala cavab vermək əvəzinə evdən götürdüyü kiçik bağlamanı qızlara uzatdı.

– Şirniyyatdır, uşaqlar Bakıdan gətiriblər.

– Xeyir ola, Xandadaş dayı, uşaqlar niyə gəlirlər?

– Dünən yaşım idi.

– Ayy, təbrik edirəm, Xandadaş dayı, – deyib Təcibə onu qucaqladı. Qızlar da ata kimi sevdikləri bu insanı öpüb təbrik etdilər. Onun doğum gününü unutduqları üçün özlərini qınadılar. Xandadaş dayı onların pərt olduğunu görüb dilləndi:

– Ay balam, narahat olmayın, guya mən bilirdim ki? Uşaqlar gəlməsəydilər, yadıma da düşməyəcəkdi.

Onun yarızarafat, yarıgerçək dediyi bu sözə qızlar gülüşdülər. Təcibə özünü saxlaya bilməyib yenə sual verdi:

– Soruşmaq ayıb olmasın, neçə yaşınız oldu, Xandadaş dayı?

– Nəvələr nəsə dedilər, yadımda qalmayıb. – O, gülümsündü. Rəqəmi qəsdən demədi. Amma qızların maraqla ona qulaq asdıqlarını görüb sözünə davam elədi:

– Evdə üstümə düşmüşdülər ki, bəsdir işlədin, çıx evində

otur. Nəvələrinlə əylən, istirahət elə, qoca kişisən. – O, sınaıyıcı tərzdə qızlara baxdı.

– Elə şey yoxdur. Kimdi sizi təqaüdə göndərən? – Qızlar narazılıqla səsləndilər.

Onların səmimiyyəti Xandadaş dayını kövrəltdi. Amma bir daha fərqi nə vardı ki, nə qədər gec deyil, ərizə verib işdən çıxmalıdır. Kiminsə «çix» deməyini gözləmək olmaz. O, yeddiillik məktəbi bitirən gündən sovxozda çalışırdı. Otuz ildən çox idi ki, briqadirlik edirdi. Zəhmətkeşliyinə görə hamının hörmətini qazanmışdı. Bir neçə orden, medala layiq görülmüşdü. Lakin bunlar hamısı artıq arxada qalmışdı.

Günorta üstü ərizəsini yazıb sovxozun direktorunun kabinetinə girdi. Yüzəmməd Əzizov onun ərizəsini oxuyub stolun üstünə qoydu.

– Xandadaş dayı, düzünü de, doğrudanmı işdən çıxmaq istəyirsən? Bəlkə yorulmusan?

– İstəyirəm desəm, yalan olar, bala. Amma bilirəm ki, gec-tez getməliyəm. Cavanlara yer açmalıyıq. Mənə görə sənə söz gəlməsini istəmirəm, oğlum...

– Siz narahat olmayın, kimsə bizi məcbur eləmir. Hələ sizin görəcəyiniz çox işlər var. Axı cavanların sizin səviyyənizə gəlib çatmalarına bir ömür lazımdır. Sizinlə işləmək hamı üçün xoşdur. Təcrübənizə, biliyinizə ehtiyacımız var, – direktor qətiyyətlə bildirdi.

Xandadaş dayı qulaqlarına inana bilmirdi. Yüzəmmədin sözləri göstərirdi ki, onun düşündüyü kimi heç kəs Xandadaş Banluyevlə üzlüşmək fikrində deyil.

– 30-40 il əvvəlki kəndimiz yadına düşürmü, Xandadaş dayı? – direktor onu xəyaldan ayırırdı.

– Əlbəttə. Onda buralarda yalnız taxıl əkilərdi. Gavdişan buğdamızın tərifı Qusarın hər yerində gəzərdi. Hətta Bakıdan bura buğda almağa gələrdilər. Amma camaatın güzəranı o qədər də

yaxşı deyildi. Samur-Dəvəçi kanalının çəkilişindən sonra kəndə su gəldi. O il 800 hektarda meyvə bağı saldıq. Yadımdadır, onda bütün kənd ayağa qalxmışdı. Böyükü-kiçikli hamı bağ salmaqla məşğul idi. Bir neçə ildən sonra bağlar bar verməyə başladı. Camaat gördü ki, meyvə ağacları bol luq gətirir. Şəxsi bağından iki, üç, hətta beş ton meyvə götürənlər var idi.

– Xandadaş dayı, otuz il əvvəl 800 hektar bağ salınmışdı. İndi isə vur-tut 600 hektar bağımız var. Belə çıxır ki, biz təzə bağlar salmaq bir yana, heç köhnələrini də qoruyub saxlaya bilməmişik. Neçə illərdir bunu deyirsiniz. İndi getmək nədi? Kim salacaq o bağları?

Briqadir köksünü ötürdü. Bu mövzu onun ən yaralı yeri idi. Son illər tez-tez bu barədə yığıncaqlarda danışır, haray salırdı ki, Gədəzeyxurda qocalmış, bardan düşmüş bağlar var. Onların yerində təzə bağlar salmaq lazımdır. Təsərrüfat çoxşaxəli olduğuna görə əsas sahə olan meyvəçilik diqqətdən kənarda qalıb.

Direktor onun fikrindən keçənləri duydu:

– On növ məhsul istehsal edirik, amma sovxozu iki-üç növ üzrə ixtisaslaşdırsaq, camaatın güzəranı da xeyli yaxşılaşar.

– Düz deyirsən, Yüzəmməd, yoxsa adamlar neçə havaya oynasınlar? Axı hər sahə bir cür qayğı tələb edir.

Xandadaş dayı direktorun otağından çıxanda özünü quş kimi yüngül hiss edirdi. Kefi kökəlmişdi. Neçə vaxtdan bəri üzünü tərk etmiş, ona çox yaraşan təbəssümü geri qayıtmışdı. Əllərində, ayaqlarında qəribə bir qüvvə hiss edirdi. Yanından ötüb keçənlərin salamlarına gülə-gülə, ürəkdolusu cavab verirdi.

Boz dərədəki meyvə bağı günəşin al şəfəqlərinə boyanmışdı. Torpaqdan qalxan buxar ətrafa yalnız kənd adamının anlayacağı doğma, həzin bir qoxu yayırdı. Yazın ilıq nəfəsi üçün darıxmış xırda böcəklər şən bir vızıltı salmışdı. Sərçələr ağacların çıl-

paq budaqlarında qalmaql salmışdı. Qapqara, tərtəmiz torpaq elə bil oxşanmaq istəyirdi. Təkcə oxşanmaq yox, uzun qış günlərindən sonra dincəlib dirçəlmiş torpaq cücərtmək, bitirmək, yaratmaq eşqi ilə yanırdı. Bu yanğını Xandadaş dayı elə gözəl duyurdu ki... Günü sabah tingçiliklə məşğul olan dostunun yanına – qonşu rayona adam göndərəcəkdə ki, ən yaxşı, məhsuldar ağac tinglərindən onlar üçün ayırsın. Özü isə illərdən bəri ürəyində seçib bəyəndiyi sahələri yeni meyvə bağları salmaq üçün şumlatdıracaqdı.

Sevincindən ürəyi köksünə sığmırdı. «Belə də, yoxsa qocalmısan, çıx otur evdə». Nə var evdə? Sabah bu sahələrdə bir vurçatlasın salım ki, səsi lap yuxarılara çatsın. Qoy görsünlər ki, Xandadaş kişi hələ qurub-yaradacaq, cavanlara işləməyin sirlərini öyrədəcək. Çox şükür ki, direktor məni buraxmadı, nə vaxtdı qanayan yarama məlhəm qoydu...»

Dərindən, ciyərdolusu nəfəs alan Xandadaş dayının sanki ürəyindəki yanğı soyudu, ona rahatlıq gəldi, gözləri önündə sıralanmış yeni meyvə bağları canlandı...

1987-ci il

TƏLƏBƏ BİLETİ

Kəndin ayağına çatanda birdən-birə onu qəhər boğdu. Boğazı gicişdi, çənəsi titrədi. Nə qədər çalışsa da, gözləri sözünə baxmadı, yaş sel kimi üzə aşağı axmağa başladı. Dizləri taqətdən düşdü. Ayaq üstə dayana bilməyib üzüqoylu otların üstünə yığılaraq uşaq kimi hönkürdü.

Bakıya instituta qəbul imtahanları verməyə gedəndə atasını arxayın salmağı yadına düşdü:

– Məndən narahat olma, onsuz da instituta girəcəyəm. Qəbul imtahanları götürənlər də elə bizim müəllimlər kimi adamlardır da, bilə-bilə məni kəsməyəcəklər ki! – demişdi. Onda özündən necə də razı idi. Danışığı, səsinin tonu indi özünə yekəxana göründü. Onu pərtlik hissi bürüdü. Axı kəndə tələbə bileti ilə qayıtmırdı. İmtahanların dördündən də «kafi» qiymət almış, müsabiqədən keçə bilməmişdi. Həyatındakı bu ilk uğursuzluq onu elə sarsıtmışdı ki, neçə gündə nə dilinə çörək dəymiş, nə də gözünə yuxu getmişdi.

Müsabiqənin yekunları elan olunan gün Politeknik İnstitutunun həyətinə iynə atsaydın yerə düşməzdi. Hamı səbirsizliklə, həyəcan içində dikturun tanış səsinin haçan eşidiləcəyini gözləyirdi. Murad bir kənarda, söyüd ağacının kölgəsinə söykəlib dayanmışdı. Boynunda, qollarında gəzən qarışqaları əli ilə yerə atırdı. Qarışqalar isə söyüdü gövdəsindən onun əl-qoluna daraşmaqda davam edirdi. Murad qarış-

qalarla mübarizədən bezsə də, buranı tərk edib gedə bilmirdi. Çünki ətrafda başqa belə bir söykənməli və ya oturmalı yer gözə dəymirdi. O isə elə yorulmuşdu ki, ayaq üstə güclə dayanmışdı. Ürəyi həyəcanla döyünürdü. İmtahan verəndə heç belə gərginlik keçirməmişdi. İnstitutun giriş qapısının ağzında onun qrupundan olan uşaqlar dayanmışdılar. Lakin onlara yaxınlaşmağa, söhbət etməyə halı yox idi.

Nəhayət, diktorun səsi eşidildi: Əliyev Vüqar, Həsənova İradə, Məmmədov Mahmud... İyirmi beş ad-familiya səsləndi. Siyahıda onun adı yox idi. Murad yerindən tərpənə bilmirdi. O, sevinc içərisində bir-birini təbrik edən həmyaşıdlarına baxır, nə edəcəyini bilmirdi.

– Ana, gedək, sənədlərimi geri götürək, – yaxınlıqda dayanmış arıq, ağbəniz qızın qəhərlə dediyi sözlər onu elə bil yuxudan ayıltı. «Hər şey bitdi, hər şey qurtardı», – deyə düşündü və bundan bir az da qəmgin oldu. Tənbəl addımlarla, yorğun halda qeydiyyat otağına sarı getdi. Burada uzun bir növbə var idi. Üzlərindən pərişanlıq və narazılıq yağan qızlar, oğlanlar bir-birinin sözünü kəsə-kəsə, həyəcanla öz müvəffəqiyyətsizliklərindən danışdılar. Murad qarşısındakı qarabuğdayı, söhbətçil oğlanın suallarına könülsüz cavab verirdi. Bu suallar ona elə cansıxıcı, elə darıxdırıcı görünürdü ki, növbəsinin haçan çatacağını intizarla gözləyirdi. Nəhayət, sənədlərini geri götürüb yataqxanaya yollandı. Əşyalarını çantasına yığıb avtovağzalə yollandı. Vaxtında bile almadığından altı saatlıq yolu ayaq üstə getməli oldu. Avtobusdan düşəndə günortadan xeyli keçmişdi.

Kəndə çathaçatda keçirdiyi həyəcanlar, yorğunluq, aclıq, susuzluq onu yaman kövrəltdi. Neçə gündən bəri ürəyinə dolmuş əzabverici hisslər onu tamam halsızlaşdırmışdı. Ətrafda heç kəsin olmadığını görüb uşaq kimi hönküdü. Ağladıqca yüngülləşirdi. Bir xeyli ağlayıb toxdayandan sonra çantasını

götürüb yoluna davam etdi.

Murad taxıl zəmisinə çatanda artıq qaş qaralırdı. Ucsuz-bucaqsız zəmidə üç kombayn işləyirdi. Onlar irəlilədikcə zəmiyə elə bil üç dümdüz xətt çəkilir, üç zolaq açılırdı. Yamyaşıl dağların, gömgöy səmanın fonunda zəmi elə gözəl görünürdü ki! Murad gözlərini ayırmadan, heyranlıqla bu mənzərəyə tamaşa edirdi. Zəmi sünbüllərini kombaynlara təhvil verirdi. Bunkerlər dolanda kənarda dayanmış yük maşınları onlara yaxınlaşır, taxılla dolub xırmana tərəf yollanırdı.

Murad zəminin kənarındakı qollu-budaqlı, əzəmətli palıd ağacının dibində oturub uzaqdan oyuncaq boyda görünən maşınların hərəkətinə göz qoyurdu. Sağ tərəfdə dayanmış kombaynı dərhal tanıdı – atasının idi. Bu zəhmətkeş insanın işləməkdən arıqlayıb ovurduları çıxmış sifəti, yorğun gözləri xəyalında canlandı. Codlaşıb kobudlaşmış iri barmaqları ilə üzünün tərini silib çal saçlarını arxaya daraması yadına düşdü, yenə kövrəldi.

– Belə getsə, iki günə biçini qurtararıq. – Murad səs eşidib tez yaxınlıqdakı kolun arxasında gizləndi. Öz hərəkəti özünə gülməli göründü. Kimdən, niyə gizlənirdi? Amma artıq gec idi. Kolun dalından yaxınlaşmaqda olan qaraltılara diqqətlə baxmağa başladı.

– Allah eləməsin yağış başlasın. – Danışan Mirzə dayı idi – briqadir.

– Gecə növbəsi düzəltmisənmi? – Bu, kolxoz sədri Səlim dayının səsi idi.

– Hə, bircə Sabirə əvəzçi tapmamışıq.

Onlar söhbət edə-edə uzaqlaşdılar. Murad isə kolun dalından çıxıb əvvəlki yerinə qayıtdı. Bir azdan kombaynçılar növbəni təhvil verib kəndə yollandılar. Təxminən yarım saatdan sonra iki kombayn yenidən işləməyə başladı. Atası Sabirin kombaynı isə əvvəlki kimi hərəkətsiz halda dayanmışdı.

Murad yerindən qalxıb tələsmədən kombayna sarı yollandı. Mirzə dayı xırmana gedən yük maşınının sürücüsünə nə işə tapşıırırdı. Muradı görəndə təəccübünü gizlədə bilmədi:

– Bu vaxt xeyir ola, Murad?

– Bakıdan gəlirəm.

– Avtobus gör haçan gəlib. Olmaya kəsilmisən?

– Hə, Mirzə dayı. – Murad özünü tox tutmağa çalışdı, lakin Mirzə dayı onun görkəmindən, səsinin titrəməsindən başa düşdü ki, əhvalı fənadır.

– Fikir eləmə, oğul. Bu il olmasın, gələn il olsun. Adam qarşısına məqsəd qoyanda mütləq nail olur.

Murad söhbəti dəyişmək istəyirdi, indi onun dünyada ən zəhləsi getdiyi şey təsəlliylə qulaq asmaq idi.

– Mirzə dayı, olarmı atamın kombaynında bir az işləyim? – deyə o, xahiş etdi.

– Yol gəlmişən, bala, yorğun-arğın necə işləyəcəksən? Evdə də yəqin hamı səni gözləyir.

– Bu gün qayıdacağımı heç kəs bilmir. Bəlkə kombaynı mənə etibar etmirsiz?

– Niyə ki, keçən il bizə azmı kömək eləmişən?

– Çox sağ olun.

Murad çantasını kənara atıb sevinclə, quş cəldliyi ilə sükanın arxasına keçib maşını işə saldı. Kombayn zəmidə irəlilədikcə dolu sünbüllər yerə yatır, dən bunkerə dolur, arxada tər-təmiz kövşən qalırdı. Murad biçilmiş zəminin doğma qoxusunu ciyərlərinə çəkməkdən doymurdu. Gecə mehi üzündə, saçlarında gəzdikcə bədənində xoş bir sərinlik yayılırdı. Kombayn gecənin qaranlığında qərribə bir gurultu, nəriltili salmışdı. Bu səslər gəncin nigarançılığını, bir də qarşıda onu gözləyən görüşün qorxusunu bir qədər azaldırdı. O, beləcə fasiləsiz işləməyə razı idi, təki atası ilə üz-üzə gələcəyi, onun gözlərinə baxacağı an uzansın. Amma bu labüd imtahanın yaxınlaşdığını duyduqca

ürəyini xəcalət hissi bürüyürdü. Murad yalnız kombaynın bunker dolanda dincəlir, sonra yenidən onu işə salırdı.

«Dəryaz yeri» adlanan sahə biçilib qurtaranda artıq üfүqə qızartı çökmüşdü. Zəmi sübh şəfəqlərindən qızılı rəngə boyanmışdı. Elə bil ərimiş qızılı böyük bir qaba töküб yavaşca tərпədirdilər. Bir azdan günəş dağların arxasından boylandı. Onun şüaları Muradın gözlərini qamaşdırdı. O, yorulduğunu yalnız indi hiss etdi. Mühərriki söndürüb başını sükanın üstünə qoydu, gözlərini yumdu.

...Həyət adamla dolu idi. Atası qara qoçu yıxmışdı ki, kəs-sin. Murad qoltuq cibindən tələbə билетini çıxarıb atasına göstərdi:

– Hə, nə demişdim? Bu da mənim tələbə билетim!

– Afərin, oğul! – deyə atası onun əlindən tələbə билетini alıb fəxrlə nəzərdən keçirməyə başladı...

... – Murad, oğul...

Səs çox uzaqdan gəlirdi.

– Murad, ay Murad...

Bu dəfə səs lap yaxından gəldi. Murad başını qaldıranda kombaynın yanında dayanmış atasını gördü. Sən demə, yuxu görürmüş. Necə də şirin yuxu idi! Onun bitdiyinə ürəyində təəssüfləndi. Qəhər yenidən boğazında düyünə döndü. Amma tez özünü ələ alıb yerə düşdü. Atasının qənşərində dayandı. Gözlərini yerə dikib onun nə deyəcəyini gözlədi.

Atası əvvəl oğlunun bu neçə gündə arıqlayıb tanınmaz olmuş sifətinə, sonra isə tər-təmiz biçilmiş zəmiyə baxıb:

– Tələbə билетin mübarək, oğul, – dedi.

– Nə tələbə билетi? Müsəbiqədən keçməmişəm, – deyə Murad təqsirkar tərzdə mızıldandı.

– Yox, keçmisən, bu biçdiyin taxıl sənin tələbə билетindir, – deyə atası onu özünə sarı çəkib bərk-bərk bağrına basdı.

QRAN PRİ

Lalə çılgınlıqla, bütün qəlbi, varlığı, hissləri, duyğuları ilə çalırdı. Yox-yox, çalmırdı, fəryad edir, haray çəkirdi. Musiqinin dili ilə tufanlı, fırtınalı, qasırgalı qəlbinin narahatlıqlarını, keçirdiyi sarsıntıları göstərmək, içində tüğyan edən təlatümdən söz açmaq istəyirdi. Elə bil fikri ona qarşı edilən haqsızlıqları, ədalətsizlikləri dünyaya car çəkmək idi. Qara gözlərində kədər qarışıq bir üsyan donmuşdu. Bu dilsiz üsyan onun vücudunu sarmış, iliklərinə kimi bədəninin bütün əzalarına yayılmışdı. Bunu anlamamaq mümkün deyildi.

Bir saatdan artıq idi ki, Lalə çalırdı. Royalın şirmayı dillərindən və ürəyində şivən qoparan əzablı fikirlərdən, ziddiyyətli düşüncələrdən başqa heç nə görmür, heç nə eşitmirdi. Onu ağrıdan, incidən, kövrəldən, qətiyyətini əlindən alan düşüncələr ürəyindən barmaqlarına, barmaqlarından isə royalın dillərinə süzülərək otağa yayılırdı.

Evdəkilər nəfəslərini dərmədən, cıncıqlarını çıxarmadan ona diqqət kəsilmişdilər. Nərmən göz yaşlarını güclə udur, boğazını acıqdıran qəhəri özündən uzaqlaşdırmağa çalışır, gözlərini qırpmadan, oturduğu yerdən qımıldanmadan qızına göz qoyurdu.

Zərif bədənli, incə qamətli Lalənin olduqca kövrək təbiəti vardı. Xəyalpərvərliyi onu bir çox yaşıdlarından fərqləndirirdi. Özündənçıxan, hirsələnən, boş şeydən əsəbiləşən deyildi. Ona görə də Lalənin bu qəribə halı, qeyri-adi vəziyyəti Nərməni

təşvişə salmışdı. İlk dəfə idi ki, qızını belə çılgın görürdü. Azdanısan, sakittəbiətli, xoşxasiyyətli Lalə öz hisslərini məharətlə, ustalıqla gizlətməyi, narahatlıqlarını içinə salmağı bacarırdı. Bunu Laləyə həyat öyrətmişdi: saysız-hesabsız sınaqlar onu o qədər bərkə-boşa salmışdı ki, özündə güclü iradə və qətiyyət formalaşdırmışdı.

Lalədə anadangəlmə musiqi duyumu var idi. Bunu hiss edən kimi anası ilə nənəsi onun çarpayısını pianinoya yaxınlaşdırmışdılar. Uşaq yuxudan oyanan kimi çarpayıdan qalxaraq barmaqlarını pianinonun dillərində gəzdirir, çıxan səslər onu əyləndirirdi. Bu qərribə «oyuncağa» elə mehr salmış, onunla oynamağa elə öyrəşmişdi ki, uşaq ağlayanda və ya şıltaqlıq edəndə onu pianinonun arxasında oturdurdular. Lalə o saat ağlamağını kəsir, yaşına yaraşmayan ciddiyyətlə pianinonu diləndirirdi. Dörd yaşı tamam olanda o, çoxlu uşaq əsəri çalırdı.

Bir dəfə Lalənin çalğısını təsadüfən eşidən qonşulardan biri heyrətə gələrək məsləhət gördü ki, onu musiqi mütəxəssisinin yanına aparsınlar.

Lidiya Nikolayevna Şaroyeva pianinoda qərribə sərbəstliklə və şövqlə çalan bu balaca, gözəl qızcığaza qulaq asdıqdan sonra böyük kəşf etmiş adam kimi heyrət qarışıq sevinclə:

– Bu, virtuozdur! – deyib uşağı bağrına basdı. Sonra anasını suala tutdu:

– Nəslinizdə musiqiçi varmı?

– Lalə Vaqif Mustafazadənin qızıdır.

– Belə deyin də! Elə atanın belə də övladı olmalıdır. Deməli, uşaq ilk dərslərini atasından alıb.

– Xeyli vaxtdır Vaqifdən ayrılmışam. Uşağın istedadından atasının xəbəri yoxdur. – Nərmin kədərlə dilləndi.

– Deməli, genlər öz işini görüb, – Lidiya Nikolayevna gülümsədi. Sonra isə Nərminə nüfuzedici nəzərlərlə baxdı.

– Lalə çox istedadlı uşaqdır, gələcəkdə ondan böyük musiqiçi ola bilər. Özü də elə musiqiçi ki, tək Azərbaycanda yox, onun hüdudlarından uzaqlarda da tanınar. Mən bunu sizə əminliklə deyirəm. Əgər qızınızın qədrini bilirsinizsə, işinizi atın, günü bu gündən onunla ciddi məşğul olun, sabah gec ola bilər.

Nərmin belə də etdi. Neft və Kimya İnstitutunu fərqlənmə diplomu ilə bitirib Kooperasiya İnstitutunda müəllim işləyən, eyni zamanda aspiranturada qiyabi təhsil alan, öz dostları və nüfuzlu çevrəsi olan, geyinib-kecinməyi, teatra, kinoya, konsertə getməyi xoşlayan Nərminin həyatı Vaqifdən ayrılandan çox dəyişmişdi. O, pərişan, xəyalpərvər, bədbin olmuşdu. Əvvəlki şənliyindən, həyat eşqindən əsər-əlamət qalmamışdı.

Musiqi müəlliminin sözləri onun həyatında yaranmış sönüklüyü, boşluğu bir anda silib apardı, ömrünə məna gətirdi, qəlbində fədakarlıq etmək, özünü, həyatını, varlığını dünyalar qədər sevdiyi, amma istəyə-istəyə, əzab çəkə-çəkə, məcburiyyət üzündən ayrılmağa məcbur olduğu Vaqifin yadigarına – Laləyə həsr etmək istəyi doğdu. O, düşünürdü ki, kiməsə şeir, roman, musiqi əsəri ithaf etmək olar. Bəs həyatı necə, ithaf etmək mümkündürmü? Bir ayı, bir ili yox, bütün ömrü bir insana həsr etmək olarmı? Nərmin öz-özünə sübut etmək istəyirdi ki, olar.

Həyatını qızına həsr edəcəyinə qərar verdi, işdən çıxdı və evdar qadın oldu. Əslində o, təkcə evdar qadın deyil, müəllim, tənqidçi, musiqişünas oldu. Geniş mütaliəsi, musiqiyə böyük məhəbbəti olan, uşaqlıqdan musiqiçi olmaq arzusu ilə yaşayan, amma musiqi məktəbini bitirəndən sonra birdən-birə texniki sahəyə meyl göstərən Nərmin qiymətli nəyi isə itirib yenidən tapmış adamlar kimi sevincək olmuşdu. Qızı ilə bir yerdə saatlarla məşğul olmaq, onun səhvlərini düzəltmək, bəzən piano arxasına keçib Lalədən ötrü çalmaq ona zövq verirdi. Belə vaxtlarda Vaqif gözləri qarşısında canlanırdı.

Caz musiqisinin pərəstişkarı olan 18 yaşlı Nərmin bir dəfə rəfiqəsi ilə Vaqifin o vaxtlar işlədiyi «Drujba» restoranına getmişdi. Nəfəs dərmədən onun çalğısına qulaq asan ağbəniz, qaragöz qız Vaqifin diqqətindən yayınmamışdı. Caz musiqisi-nin yenicə dəbə düşdüyü, onun tək-tük adamların xoşuna gəldiyi bir dövrdə bu cür diqqətli və həssas dinləyici görmək Vaqifdən ötrü gözlənilməz idi. Buna görə də həmin axşam o, həmişəkindən gözəl, həmişəkindən ilhamla çalırdı. Onu heyratə salan iki şey vardı: biri bu gənc qızın stolun üstündəki təamlara baxmadan musiqiyə diqqət kəsilməsi, ikincisi isə ilk dəfə gördüyü bu qızın restoranlarda lövbər salan yaşıdlarına bənzəməməsi idi. Qız onu rəqsə dəvət edənlərə gözünün ucu ilə belə baxmadan musiqiyə dalmışdı. Özünəməxsus həssaslıqla bunu duyan Vaqifin qəlbində qızla yaxından tanış olmağa qarşısıalınmaz bir həvəs oyandı.

Son akkordları vuranda həmin qız yerindən qalxıb ona yaxınlaşdı və bir dəstə gül uzatdı:

– Çox sağ olun, – dedi.

Vaqif yerindəcə quruyub qalmışdı. Onun qarşısında dayanmış qara saçları çiyinlərinə dağılmış qızın gözəlliyi onu sanki ovsunlamışdı.

– Siz çox sağ olun ki, məni dinlədiz, – Vaqif qızardı.

Qızlar restorandan çıxanda Vaqif onların arxasınca qaçdı. Həmin gün üçlükdə musiqidən xeyli söhbət etdilər. Vaqif də, Nərmin də yüksək musiqi duyumu olan bir insanla tanışlıqlarına görə ürəklərinin dərinliyində sevinc duyurdular. Nəhayət ki, kiminləsə musiqiyə dair qəlbən söhbət edə bildikləri üçün çox xoşbəxt idilər. Bu tanışlıq sonralar məhəbbətə çevrildi. Üç il sonra toyları oldu. Onları bir-birinə yaxınlaşdıran, doğmalaşdıran cəhətlər çox idi. Lakin Vaqifin başqalarına bənzəməyən qərribə həyat tərzini və vərdislərinə Nərmin heç cür öyrəşə bilmirdi. Ayrılmaqdan başqa ayrı əlac tapmayan Nərminin həyatda yeganə təsəllisi Lalə idi. Hər cəhətcə – həm xasiyyətdə, həm istedadda atasına oxşayan qızının zəhmət-

keşliyinə o, heyrət edirdi. Bu dediyindən dönməyən, qərarını hər vəchlə yerinə yetirməyə səy göstərən, musiqi məktəbində tez-tez müəllimlərini dəyişən, öz iradəsini həyata keçirmək üçün zərbə qarşısında qalmağa belə razı olan Lalənin ətrafında həmişə söz-söhbət olurdu. Onun şəxsiyyət olması, prinsipiallığı, yeri gələndə özünə və ətrafındakılara qarşı sərt mövqe tutması istedadından irəli gəlirdi. Zəhmətkeş, inadcıl, ciddi və xeyirxah qız idi Lalə. Doqquz yaşında ikən verdiyi ilk konsert Bakının musiqi həyatında hadisə oldu. Konsertdə iştirak edən peşəkarların hamısı bir nəfər kimi etiraf etdi ki, Lalə əsl istedaddır. Bu hadisə hər hansı başqa bir ölkədə baş versəydi, həmin gün uşağın parlaq gələcəyi təmin olunardı. Amma bizdə təbriklər və gül dəstələri ilə kifayətləndilər.

Nərmnin ikinci dəfə ailə quranda da, Fəridə dünyaya gələndə də Lalə qərribə təmkin nümayiş etdirməklə hamını təəccübləndirmişdi. Atalığına doğma atası kimi bağlanmış, bacısının dünyaya gəlməsi ilə tənhalıqdan qurtulmuşdu.

Lalə üçün ortabab anlayışı yox idi. Nə edirdisə, nə ilə məşğul olurdusa, bütün qəlbi, varlığı ilə ona bağlı idi. Musiqi ilə də belə idi. Başqa tay-tuşlarından onunla fərqlənirdi ki, musiqi onun üçün yalnız əyləncə, xoş əhval yaratmaq vasitəsi deyildi, həyatının ayrılmaz hissəsi idi, onsuz yaşaya bilmirdi, musiqi onun qanına, iliyinə işləmişdi. O, Baxın, Bethovenin, Motsartın, Qriqin əsərləri ilə nəfəs alırdı. Musiqisiz özünü susuz balıq kimi hiss edirdi. Lakin Laləyə mane olanlar, qarşısına sədd çəkənlər çox idi, bu qızın gözqamaşdırıcı istedadına paxıllıq edənlər vardı. Ondakı qeyri-adi istedadı gizlətmək arzusunda olanların sayı artmaqda idi.

Musiqi məktəbində oxuyanda da, konservatoriyada təhsil alanda da Laləni ciddi müsabiqələrə buraxmırdılar. Ondən aşağı səviyyəli musiqiçilərin beynəlxalq müsabiqələrə göndərildiyini, yer ala bilməyib qayıtdıqlarını görəndə, daxili qürur hissindən öz «mən»ini gözə soxmaq istəməyən Laləyə bütün bunlar böyük sarsıntı gətirirdi. Tək bircə dəfə onu gənc

pianoçuların Zaqafqaziya müsabiqəsinə göndərdilər. Bu ilk sınaqdan o, qələbə ilə – qızıl medalla qayıtdı. Lakin bu hadisədən sonra qapılar onun üzünə daha kip bağlandı. Konservatoriyanı, onun aspiranturasını «əla» qiymətlərlə başa vuran, klassik musiqinin gözəl ifaçısı kimi ad qazanan Laləyə konservatoriyada konsertmeyster yeri təklif etdilər. Bu, istedadlı pianoçu kimi onun varlığını etiraf etməmək, böyük musiqiyə aparan yolları üzünə bağlamaq demək idi.

– Lalə, səni hələ kəşf etməyiblər, ruhdan düşmə, uğurların çox olacaq, – deyə Nərmən tez-tez qızına təskinlik versə də, onu ruhdan düşməyə qoymasa da, ürəyindən qara qanlar axırdı. «Vaxtilə Vəqifə qarşı edilən haqsızlıqlar indi qızına edilir. Niyə axı? Nədən ötrü?» – deyə kədərlə düşünürdü. O, Laləyə yalnız övladı kimi inanmırdı, qəti əmin idi ki, klassik musiqinin əvəzsiz ifaçılarından biridir. Onun ürəyinin dərinliklərində qərribə bir inam közərir. Daxilindən gələn bir səs ona pıçıldaırdı: bir gün gələcək, Lalə qarşısındakı bütün maneələri, keçilməz sədləri uçurub dağıdacaq, öz parlaq istedadını hamıya nümayiş etdirəcək. Qışdan sonra bahar necə gəlsə, o gözəl gün də eləcə gəlməlidir, mütləq gəlməlidir! Çünki iri qara gözlərində qeyri-adi parıltı olan Lalənin fikrizikri, düşüncələri, xəyalları musiqi ilə bağlı idi, o, bu sehrli, möcüzəli səslər aləmində olanda hər şeyi unudur, başqalaşırdı.

...Lalənin barmaqları görünmürdü. Saçları üzünə dağılmışdı, həyəcədən və çalmaqdan yanaqları pörtmüşdü. Gözlərinin içi alışıb yanırdı, amma ağlamırdı, onun yerinə pianonun dilələri hönkürürdü. Fəridə qarşısındakı vərəqə böyük bacısının bu «üsyanı» həkk etmək istəyirdi.

O, uşaqlıqdan böyük bacısının öz hiss və duyğularını, həyəcan və ağrılarını, sevinc və kədərini musiqinin dili ilə ifadə etmək bacarığına heyran idi. İnsan təbiətinin qərribəliklərini,

bu qəribəlikləri yaradan ürək çarpıntılarını o, məharətlə çatdırı bilirdi. Məhəbbətin şirinliyi, hicranın acılığı, unudulmağın, tənhalığın dözülməzliyi Lalənin barmaqlarından süzülən ecəzkar melodiyalarda səslənirdi. Onlarda hər şey var idi: həyat eşqi, yaradıcılıq əzabları, ətrafdakıların biganəliyi, etinasızlıq, anlaşılmamaq, başa düşülməmək qorxusu... Daha nələr, nələr... İlk baxışda sakit görünən, əslində fırtınalı, qasırğalı də-nizə bənzəyən həyatı onun çalğısında aydın hiss olunurdu.

Fəridə saatlarla bacısını dinləməkdən, çaldığı musiqiyə uyğun şəkildə dəyişən, başqalaşan Laləni seyr etməkdən yorulmurdu. İndi də fikri-zikri onun yanında idi.

Otağa sükut çökdü. Lalə əllərini dizləri üstə qoydu. Baş, çiyinləri yorğunluqdan sustalmışdı, üzündə bədbinlik qarışmış etiraz ifadəsi donub qalmışdı. Bu halda o, dilsiz bir fəryad idi.

Fəridə Laləyə yaxınlaşıb onun çiyinlərini qucaqladı.

– Bu, sənin ən gözəl çalğın idi, – dedi.

– Doğrudan? – Lalənin kədərinə sevinc qarışdı. Fəridənin verdiyi qiymət ondan ötrü müəllimlərinin rəyindən heç də az əhəmiyyət kəsb etmirdi. Fəridə pianonun şirmayı dillərindən qopan musiqi sədaları altında böyümüşdü. Lalə kimi o da körpəlikdən musiqiyə bağlılığı ilə evdəkilərin nəzər-diqqətini cəlb etmişdi. Amma onu konservatoriyada təhsil alan bacısından fərqləndirən bir cəhəti vardı ki, Lalənin çaldığı əsərləri səbirlə dinləyər və təhlil edərdi. O, özü də bilmədən Lalənin əsl müəlliminə çevrilmişdi. Fəridənin tərfi xəsisliklə işlətdiyini bilən Lalə məmnun halda gülümsədi və bugünkü halından narahat olub qayğılı halda onu süzən nənəsi Möminat xanımın boynuna sarıldı:

– Nənə, mən gedəcəyəm! Mütləq gedəcəyəm! Özü də qələbə qazanmamış Bakıya qayıtdı yoxdur! – dedi.

– Hara, ay bala?

– Parisə, müsabiqəyə.

– Səni dəvət ediblər?

– Yox.

– Konservatoriyada deyiblər?
– Yox.
– Bəs nə bildin müsabiqə var?
– Təsadüfən bir moskvalı tanışımdan eşitmişəm ki, 2 aydan sonra Fransanın Epinal şəhərində XIII Beynəlxalq musiqi müsabiqəsi keçiriləcək.

O, imdad dolu gözlərini anasına zillədi:

– Ana, müsabiqənin proqramını necə əldə edək?

Onun səsinə çox şey vardı: yalvarış, ümid, inam. Bu hisslərin içində inam daha güclü idi. Qızının iradəsinə bələd olan Nərmin başa düşdü ki, nə yolla olur-olsun Laləyə proqram tapmalıdır.

Bir həftə sonra Nərmin Moskvadan müsabiqənin proqramını əldə etdi. Lakin hansı əsərlər ifa olunmalı idi, ifaçılar üçün nə qədər vaxt nəzərdə tutulmuşdu, bunlar yazılmamışdı. Nəhayət, Nərmin ifa olunacaq əsərlərin siyahısını min bir əziyyətlə Fransadan gətirdi. Müsabiqə Albert Russellin adı ilə bağlı olduğuna görə mütləq onun əsərlərindən biri ifa olunmalı idi. Lakin proqrama salınmış əsərin notları Bakıda yox idi. Onlar Moskva, Sankt-Peterburq və başqa şəhərlərdə də tapılmadı. Ümid yenə Parisə idi. Müsabiqəyə bir ay qalmış Nərmin Fransada yaşayan bir qohumunun köməyi ilə notları əldə edə bildi. Həmin gün işləməkdən və həyəcandan üzülmüş Lalə anasını arxayın etdi:

– Daha heç nəyin fikrini çəkmə, ana...

Lalə gündə səkkiz saat məşğul olurdu. Proqram ağır və çətin idi. 12 əsər, o cümlədən Skryabinin sol əl üçün nöqtürnü, Beethovenin fortepiano ilə orkestr üçün 1 №-li do major konserti ifaçıdan böyük ustalıq tələb edirdi. Lakin bu çətinliklər vaxt aparan və möhkəm əsəb tələb edən qeydiyyat işləri, sənəd toplamaq əziyyətinin yanında heç nə imiş. Bütün sıxıntılara, əziyyətlərə qatlaşan Lalə, nəhayət, Fransaya müsabiqəyə yola düşdü.

Parisdən Epinala gələndə sanki ayıldı, bu qərib yerdə hara gedəcək? İki saata kimi şəhəri gəzib-dolaşdı. Nə edəcəyini

bilmirdi. Yorulub əldən düşəndə ümitsiz halda yaxınlıqdakı parkda skamyalardan birində oturdu. O, güzgü kimi parıldayan yolda şütüyən maşınlara tamaşa edir, əl-ayağı dünyadan üzülmüş halda heç nə haqqında düşünməməyə çalışırdı.

– Qızım, sənə nə olub? – deyə mehriban görkəmli yaşlı bir qadın şirin fransız ləhcəsində ondan soruşdu. Onun bu qeyri-adi nəvazişi Laləni kövrəltdi. O, ömründə ilk dəfə gördüyü bu qadına nədənsə hisslərini, duyğularını etibar etmək qərarına gəldi. Ondən kömək ummurdu, bu, o an əsla ağılına gəlmədi. Sadəcə, ürəyini boşaltmaq, neçə vaxtdan bəri ona əzab verən duyğularını dilə gətirmək, sakitləşmək istəyirdi. Anasından, nənəsindən, bacısından, hətta atalığından da gizlətməmişdi ki, müsabiqə keçirilən bu şəhərdə nə qalmağa yeri, nə də tanıdığı bir insan var. Amma bu müsabiqədə iştirak etmək arzusu o qədər güclü idi ki, yalan danışmaq məcburiyyətində qalmışdı. Evdəkilərə rəfiqələrindən birinin tanışının evində qalacağını demişdi.

Qapqara gözəl gözləri, çiyinlərinə dağılmış qalın qara saçları ağappaq bənizinə çox yaraşan bu zərif qızın hekayəti yaşlı musiqiçi qadını kövrəltdi.

Sonra hər şey nağıllardakı kimi oldu. Madam Luiza onu öz evinə apardı, yedirdib-içirtti, üstəlik ona icazə verdi ki, Lalə istədiyi qədər onun pianinosunda çalsın.

Müsabiqədə dünyanın müxtəlif ölkələrindən, o cümlədən İngiltərə, Yaponiya, Almaniya, Finlandiya, Belçika və Türkiyədən gəlmiş 72 musiqiçi iştirak edirdi. Təkcə Sovet İttifaqından 12 musiqiçi gəlmişdi. Hamısı adlı-sanlı adamlar idi, aralarında bir sıra beynəlxalq müsabiqələrin qalibləri, yaxud diplomçuları vardı. Onların fonunda Lalə nəzərəçarpmaz, gözəgörünməz idi. Bu qıza elə bil əhəmiyyət vermirdilər. Müvəffəqiyyətinə də nəinki Fransada, heç Azərbaycanda da inanmırdılar. Buna qəlbən inanan onun ailə üzvləri və madam Luiza idi.

İkinci tura 72 nəfərdən 24-ü keçdi. Üçüncü turda onlardan 8 nəfəri qaldı. Lakin bu üç turdan heç biri Laləyə çətin görünmə-

di. Elə bil Bakıda Konservatoriyada öz müəllimləri qarşısında çıxış edirdi. Amma dördüncü turda ona elə gəldi ki, əvvəlki qətiyyəti qalmayıb. Ömründə bu qədər həyəcan keçirməmişdi, özündən biixtiyar əlləri, ayaqları əsirdi.

Dördüncü tura dörd nəfər keçdi. Lalə də onların arasında idi. O, royalın arxasına keçən kimi bütün həyəcanı dağıldı. İndi o, heç nə görmür, heç nə eşitmirdi, büsbütün musiqinin ixtiyarında idi. Lalə Paris Filarmoniya orkestri ilə birlikdə L.V.Bethovenin 1 nömrəli Do Mojoyor Konsertini ifa edirdi. Əlləri royalın dilləri üzərində rəqs edirdi. Ecəzkar musiqinin ritmi ilə bütün bədənini hərəkət edir-di. Lalə özündə deyildi. Göyün yeddinci qatında royalı və ruhu ilə təkbətək qalmışdı. Ürəyi ilə royalı çarpışır, haray çəkirdi. Bu an Lalə üçün dünya bu royaldan ibarət idi...

O, çalıb qurtardı, ayağa qalxıb tamaşaçılara təzim etdi. Hər pianoçunun çıxışından sonra zalı bürüyən alqışlar bu dəfə səslənmədi. Zala sükut çökmüşdü. Lalə pərtlik və çaşqınlıq dolu baxışlarını zala zillədi. Sükut idi. Elə bil səssizliyə düşmüşdü hamı. «Doğrudanmı pis çaldım? Doğrudanmı bəyənmədilər?» – deyə ürəyi əsə-əsə fikrindən keçirdi. O, dayandığı yerdə donub qalmışdı, nə edəcəyini bilmirdi. Keçən bir neçə an ona saatlar qədər uzun gəldi.

Günahkarcasına gözlərini tamaşaçılardan ayıraraq yerə dikdi. Birdən... zal uğuldadı. Həyəcanla tamaşaçılara baxanda Lalə gözlərinə inanmadı. Zaldakılar ayağa qalxıb əl çalmağa başladılar. Münsiflər heyəti oturan tərəfə boylandı – onlar da ayaq üstə onu alqışlayırdılar. Müsəbiqənin keçirildiyi bu neçə gün ərzində ilk dəfə idi ki, bu zal belə təntənəyə şahid olurdu, onlar ifaçıya öz münasibətlərini bildirirdilər. Soyuqqanlı görməyə adət etdiyi bu adamların üz-gözündən sevinc və heyrət yağırı.

Bir azdan zalda sakitlik yarandı. Münsiflər heyətinin sədri, Paris Milli Konservatoriyasının professoru Dominik Merle müsəbiqənin başa çatdığını bildirdi, qaliblərin adlarını elan etməyə başladı. Əvvəl dördüncü yerin sahibinin adı çəkildi.

Sonra üçüncü və ikinci yerləri qazananlar elan edildi. Lalənin adı hələ çəkilməmişdi. «Qran Pri! Lalə Mustafazadə! Azərbaycan!» sözlərini eşidəndə sanki qulaqları uğuldadı, sevincdən bir anlıq ürəyinin dayandığını zənn etdi. Eşitdiyi həqiqətdirmi? Zalı bürüyən alqış sədalarından ayıldı, bütün həyəcan, keçirdiyi sarsıntı uğultuya qarışaraq yavaş-yavaş onu tərk etdi, ürəyinə qəribə bir sevinc çökdü. «Bu, mənim ilk qələbəmdir, böyük qələbəm. Varlığımı, kimliyimi sübut etdiyim böyük qələbəm», – deyə düşündü. Bu, doğrudan qələbə idi, böyük qələbə! Albert Russell adına beynəlxalq müsabiqənin keçirildiyi iyirmi il ərzində ilk dəfə idi ki, Sovet İttifaqından gəlmiş pianoçu burada birinci yerə layiq görülürdü.

Lalə özünü itirmişdi, tamaşaçılar onu çiçək yağışına tutmuşdular, dövrəyə alıb hərəkətlə alqışlayırdılar. Gərgin mübarizədən sonra dünyanın böyük musiqiçiləri cərgəsinə qoşulmuş bu gözəl və zərif qız isə sevincindən ağlayırdı. Onun göz yaşları yanaqları boyu axırdı. «Sənin uğurundur, Vətən! Qoynunda böyüdüyüm üçün. Sənin uğurundur, ana! İllərini bu gün üçün yorulmadan, usanmadan uğrumda xərclədiyin üçün... Sənin uğurundur, ata! Duyumunu, hisslərini, fitri istedadını qanıma, canıma, ruhuma hopdurduğun üçün... Sənin uğurundur, nənə! Mənə inandığın üçün. Sənin uğurundur, Fəridə! Mənə sonsuz sevgi bəslədiyin üçün! Sizin uğurunuzdur, madam Luiza! Bu günlərdə mənim hər şeyim – atam, anam, qayğıkeşim, doğmam olduğunuz üçün». Ürəyində bunları pıçıldayan Lalə tamaşaçıları yararaq irəli keçən Luiza xanıma yaxınlaşaraq, onun boynunu qucaqladı...

1992-ci il

FƏDAKARLIQ

Bu hekayəti mən Qəbələ rayonunda olarkən həkim Şahismayıl İsmayilovdan eşitmişəm. Üstündən illər keçməsinə baxmayaraq, o hekayəti hələ də unutmamışam.

May ayının sonları idi. Təbiət bütün gözəllikləri, al-əlvan rəngləri, başgicəlləndirici ətirləri ilə insanların ürəklərində anlaşılmaz hisslər oyadırdı. Evdə oturub gündəlik işlərlə məşğul olmağa, adi qayğılarla baş qatmağa adamın hövsələsi çatmırdı. Təbiətin qoynunda olmaq, gözəlliklərə heyran olaraq həyatın adi axarından uzaqlaşmaq, coşqun duyğuların gur selinə düşmək, kövrəkləşmək, bir növ uşaqlaşmaq arzusu çoxunu meşələrin, dağların, dərələrin, çəmənlərin qoynuna aparırdı.

Belə xoş və həyəcanlı hisslərin təsiri altında mən həyat yoldaşım Güleyfə ilə iki qızımı götürüb Qəbələdən ata yurdum Qəmərvan kəndinin yaxınlığındakı İstisu adlı yerə yollandım.

Budur, bu da bir vaxtlar qayğısız uşaqlıq illərimi keçirdiyim doğma yerlər. Təbiət zümrüd rəngini hər yerə elə çəkib ki, evlər yaşıllıqlar içində görünməz olub. Bir azdan buralardan keçib yola çıxdıq. Adı dillər əzbəri olan, suyu diş donduran Çömçə bulağından su içməyib getmək olarmı? Bulağın suyu ciyərlərimizə sərinlik, canımıza rahatlıq gətirdi. «Oxay!» – deyib yolumuza davam etdik.

Başdan-başa çiçəklərə qərq olmuş Əzəmət düzənliyinin

adamboyu hündürlüyündəki biçənəyi bizi valeh etdi. Burada o qədər kəpənək var idi ki, onların əlvan rəngləri, ləngərli uçuşları, güldən-gülə qonmaları bizi bir xeyli əyləndirdi.

Dikə qalxanda qarşımıza yaylağa gedən böyük bir qoyun sürüsü çıxdı. Sürünün nə əvvəli görünürdü, nə sonu. Çoban haylamalarının səsi ətrafdakı sakitliyi pozur, çoban itlərinin qayğılı hürüşü sanki yolun çətinliyindən xəbər verirdi.

Qarşıdakı əzəmətli dağın o tərəfindəki yaylaqlara yol buradan gedirdi. Bir azdan həmin yola çatanda çobanlar artıq orada idilər. İrəlidə Siratıl adlanan məşhur keçid vardı. Dəfələrlə keçməyimə baxmayaraq, nədənsə hər dəfə bura yaxınlaşanda məni həyəcan bürüyür. Bu dəfə də belə oldu. Bir ayaq yerləşəcək qədər dar olan, təxminən on beş metr uzunluğundakı bu keçidin yuxarısı sıldırım, aşağısı isə dərin uçurum idi. Kiçik bir ehtiyatsızlıq burada faciə ilə nəticələnə bilərdi.

Bizi görəndə çobanlardan nisbətən yaşlısı olan Məlik gülə-gülə qarşımıza çıxdı:

– Ay doxtur, ləzgi hələ yaylağa çıxmayıb, siz burda neynirsiniz? – deyə bizimlə zarafatlaşdı.

– Deyirsən yəni səndən başqa heç kəs yaylağa çıxmayıb?

– Yox, biz birinciyik. Köç indi-indi başlayır.

İstisuya getmək istədiyimizi biləndə Məlik Siratili göstərüb qayğılı halda dedi:

– Düzü, ötən payızdan bəri bu yoldan bir bəni insan keçməyib. Qar, çovğun, sel, dolu yolu yaman günə qoyub, qorxuram keçə bilməyəsiz. Gəlin, yaxşısı budur, qoyunları verək qabağa, onlar dırnaqları ilə yol açandan sonra siz keçərsiz.

Təcrübəli dağ adamlarının ağıllı məsləhətinə qulaq asmaq olarmı?! Onlar buraların hər cığırına bələddilər, harada nəyin olduğunu, hansı yolda nə cür təhlükə gözləndiyini yaxşı bilirlər. Ona görə də məxmər otların üstündə özümüzə yer rahlayıb bir qədər dincəlmək qərarına gəldik. Həm də buradan

qoyunların o üzə necə keçəcəklərinə tamaşa etmək olardı. Sürünün önündə Məlik, arxasınca ondan nisbətən cavan çoban olan İncə Allah gedirdi. Zəhmli görünüşlü çoban itləri sürünü dövrəyə almışdı.

Keçidə çatanda İncə Allahın yanınca gedən bir kiçik zingildəməyə başladı. Onun narahat olduğu, nədənsə hürkdüyü aydın hiss olunurdu. İncə Allah onun üstünə bir-iki dəfə qışqırırsa da, heyvancığaz nədənsə sakitləşmək bilmirdi. Birdən o, yazıq-yazıq zingildədi, sonra isə dönüb geriye qaçdı.

Bunu görəndə təəccüblə İncə Allahdan soruşdum:

– Ay İncə Allah, kiçiyə nə oldu belə? Niyə qaçdı?

Çoban gülə-gülə cavab verdi:

– Kiçik aranda, Küdrədə doğulub. Birin-ci dəfədir dağ yoluna çıxır. Qorxdu yəqin, hardasa gizlənib.

Düz deyirdi. Kiçik yaxınlıqdakı iri qayanın arxasında gizlənib qorxudan əsə-əsə, yanıqlı-yanıqlı elə zingildəyirdi ki, ürəyimiz ağrıyırdı.

Narahat olduğumuzu görən İncə Allah bizi sakitləşdirdi:

– Bir azdan gedib gətirərəm.

Cığıra çatanda qoyunların bu yerdən necə keçəcəyinə maraqla tamaşa etməyə başladım. Qabaqda gedən qoyunlar üç-dörd addım gedib dayandı. Deyəsən, heyvanlar nəyənsə baş verdiyini hiss etmişdi. Öndə gedən it sürünün arxasındakı itlərə tərəf qayıtdı. Birdən nə görsək yaxşıdır? Dörd-beş qoyun iti qabağa keçdi. Onlar keçidin ən təhlükəli yerində, uçurum tərəfdən yerə uzandılar. İtlər pəncələrini bir-birinin belinə qoyub, bir göz qırpımında canlı körpü yaratdılar. Onlar qoyunların o üzə keçmələri üçün öz həyatlarını təhlükəyə atmışdılar. Heyrətdən yerimizdəcə donmuşduq. Bu fədakarlığı görəndə gözlərimiz yaşardı.

Qoyunlar tələsmədən, bir-bir rahatlıqla Siratıldən keçdilər. Həyəcanlı anlar sona çatanda bir də gördük ki, İncə Allah sürü-

dən aralanıb geri qayıtdı. Bir azdan bayaqkı küçüyü boynundan tutmuş halda qışqırda-qışqırda gətirdi. Bizim tuşumuza çatanda onu sıldırımından aşağı tulladı. Bunu görəndə bizdən haray qopdu:

– Sən neynirsən?

– Narahat olmayın, mən onun qorxusunu aldım.

Biz yüyürüb üzüaşağı, küçüyün səsi gələn dərəyə boylan-
dıq. Aşağıda ürək ağrıdan mənzərə vardı: kiçik zingildəyərək
otlardan, budaqlardan yapışa-yapışa üzüyuxarı qalxmağa cəhd
edir, ancaq sürüşüb yenidən geriye diyirlənirdi.

– Yazığı qurtarsana! – deyə çobana üzümü tutdum.

– Narahat olmayın, özü çıxacaq, – deyə İnşallah arxayın-
lıqla cavab verdi.

Çoban haqlı imiş. Bir azdan kiçik dərədən çıxıb bizə ya-
xınlaşdı. Sonra sakitcə qoyunların arxasınca keçidə tərəf getdi.

– Tay qorxmıyacaq! – İnşallah özündən razı halda gülümsə-
yib bizə baxdı.

Bir azdan qoyunların arxasınca biz də Siratili keçdik. Qa-
baqda bizi heyrətamiz bir gözəllik gözləyirdi. Bu, iki çayın qo-
vuşduğu yerdə cəlvələnen İstisu çeşməsi idi.

Mən hələ də bayaq şahidi olduğum hadisənin təsiri altında
idim. Sürünü dörd tərəfdən qoruyan çoban itlərinə tamaşa edir,
onların fədakarlığı haqqında düşünürdüm. Gördüklərim bir ne-
çə il əvvəl şahidi olduğum bir hadisəni yadıma salmışdı.

...İşdən məni qoyun-quzu ölümünün sayının artması halları-
nın səbəbini araşdırmaq üçün Küdrü yaylağına komissiya üzvü
kimi göndərmişdilər. Mən həm də bir həkim kimi çobanlara
tibbi yardım göstərməli idim.

Yaxşı yadımdadır, yaylağa çatanda adətim üzrə binələrə tə-
rəf getdim. Burda çoban ailələri ilə söhbət edir, müəyyən pro-
filaktik tədbirlər həyata keçirirdim.

Başım işə elə qarışmışdı ki, vaxtın necə keçdiyindən xə-

bərim yox idi. Birdən mənimlə yol gəlmiş komissiya üzvləri Osman və Qalibin qışqırıq səslərini eşidib çadırdan bayıra çıxdım. Onlar bizi bura gətirən «Qaz-69»a tərəf qaçırdılar. Sürücü həyəcanla onlardan soruşdu:

– Nə olub? Nə baş verib? Nə gördünüz orda?

Tez onlara tərəf getdim. Rəngi-rufu qaçmış yol yoldaşlarım, nəhayət, özlərinə gəlib dilləndilər:

– Orda quduz it var. Az qalmışdı bizi parçalaya. Əlindən gücnən qurtulduq. Tez olun, çıxıb gedək burdan!

Sürücü maşını işə saldı. Onlar məni maşına minməyə tələsdirdilər.

– Doxtur, nə qədər gec deyil, burdan uzaqlaşmaq lazımdır.

Mən səbirlə onlardan soruşdum:

– Hardadı it?

– Kəndalaşlıqda, – deyə ikisi də birdən cavab verdi.

– Yaxşı, siz gedin, mən indi gəlirəm, – deyib onlardan aralandım.

– Sən neynirsən, canından bezmisən? Quduz itin qabağına gedirsən? Bax, sənə bir şey olsa, biz cavabdehlik daşımırıq haaa!

Onlar dalımca qışqırır, məni fikrimdən daşıdırmağa çalışırdılar. Mən isə qərarımda israrlı idim. Kənddə böyüyən, az-çox mal-qaradan başı çıxan adam kimi bilirdim ki, çoban iti heç vaxt qoyunu yeməz. Çobanlar yalquzağın, çaqqalın yaradığı, öldürdüyü malın, qoyunun ətinə verməzlər. Hər it çoban üçün qiymətli olduğundan onların yediklərinə xüsusi fikir verərlər...

Maşın mənin arxamca gəlir, Osman pəncərədən qışqırırdı:

– Bax, deyirəm sənə, it səni yeyəcək. Bax, demə ki, xəbər eləmədik.

Dözə bilməyib arxaya qanrıldım:

– Yeyəcək, yeyəcək də! Sizə nə? Qoy mənə nə olur olsun!

Kəndalaşlığa çatanda gördüyüm mənzərədən sarsıldım. Bir ana qoyun, yanında da balası ölmüşdü. Bir az aralıda uzanmış it isə gözlərini ayırmadan onları qoruyurdu. İt, nə it! Bir nər...

Dayanıb itə xeyli tamaşa etdim. Onun kədərli gözlərinə dö-nə-dönə baxıb geriye qayıtdım. Bayaq müayinə etdiyim yaşlı qadın çadırın qarşısında dayanmışdı. Ondan nə baş verdiyini xəbər aldım.

– Neçə gündür ki, o it ölmüş qoyun-quzunun keşiyini çəkir. Özü acından ölür, ancaq onların yanından əl çəkmir.

– Maraqlıdır, arxacın ətrafında bir neçə qoyun cəmdəyi var. Niyə məhz bunların qarovulunu çəkir?

– Bilirsiniz, o qoyun otlaqda doğanda sürü arxaca dönüb. Gecəni balası ilə çöldə qalan qoyunu çobanlar tapana kimi it onların yanından aralanmayıb. O gündən it mehrini bunlara salıb. Neçə gündü ki, komissiyanın yolunu gözləyirik deyə, ölmüş heyvanları basdıra da bilmirik. Bəlkə ondan sonra bu yazıq heyvan dilinə bir şey vura. Onun bu halına biz də qəhr oluruq...

Maşın gəlib düz yanımda dayandı. Gözlərimin dolduğunu yol yoldaşlarımdan gizlətmək üçün səsimə güc verib qışqırdım:

– Sizə bir manat tapşırmaq olmur, amma o itin etibarına baxın. Ona tapşırılmış qoyun-quzunu çöldə atıb gedə bilmir. Özü acından ölür, amma...

Mən qəhərimi udmaq üçün tez maşına oturdum.

– Daha heç bir binəyə getməyəcəyik! Qayıdaq rayona!

Bizi – komissiya üzvlərini yaylağa kütləvi yeyinti, dağıntı faktlarını yoxlamağa göndərmişdilər. Guya çobanlar qoyun-quzunu satıb, yalandan məlumat verirlər ki, onlara xəstəlik dəyib. Gördüklərimiz bunun belə olmadığını deməyə əsas verirdi.

Yolda bir yeməcxananın yanından keçəndə maşını saxlatdım:

– Düşün aşağı, bir tikə çörək yeyək, – dedim.

Sonra yeməcxana işçisinə üzümü tutdum:

– Yeməyə nəyiniz varsa, gətirin. İçkini də unutmayın.

Yolboyu məni narahat edən düşüncələri dilimə gətirdim:

– Əmanətinin keşiyini çəkən nədən sizə hücum etsin? Axı orda parçalanmış cəmdək də yoxdu.

– Ay doxtur, ölmüş qoyunları görəndə nədən ölmələrini bilmək üçün ora yaxınlaşdıq. İt bizə elə cumdu ki, inanın ki, tutsaydı, parçalardı. Elə bildik ki, it başqa cəmdək yeyib...

Ehtiyatsızlıqlarının və səhv düşüncələrinin xəcalətini çəkən yol yoldaşlarım başlarını aşağı saldılar...

Bir azdan süfrəyə oturdum. Mən badələrə araq süzüb dedim:

– Bu gün bircə sağlıq deyiləcək. İçək o itin sağlığına! Onun igidliyinin, etibarının şərəfinə!

Onlar heç nə demədən badələri başlarına çəkdilər.

Yolboyu heç birimiz danışmırdıq. Hərə öz aləmində idi. Amma o aləmdə hər kəs itin vəfasından təsirlənmişdi. O it mənim yadıma gənclik illərimi salmışdı.

O vaxt Tibb İnstitutunu yenidən bitirmişdim. Güleyfə ilə bərabər Küdrüdə yaşayırdıq. Mən həkimlik edirdim, Güleyfə isə uşaqlara dərs deyirdi. Qışlağın sakinləri öz sevinclərini gizlədə bilmirdilər. Axı bu qışlaqda heç vaxt nə həkim, nə də müəllim işləməmişdi. Biz bu köçəri tərəkəmələrin həyat ahənginə uyğunlaşmağa çalışır, günlər keçdikcə qışlağa öyrəşməyə başlayırdıq. Təzək yandırır onun istisinə qızınan, səhənglə uzaqdan su daşıyan, normal həyat şəraiti olmayan çoban ailələrinin olduqca çətin və əzablı əməyini gördükcə, onların sadə və səmimi ailələri ilə yaxından tanış olduqca onlara daha da bağlanırdıq.

Məni burada hər şeydən çox heyrətləndirən itlər idi. Az qala ayları parçalamağa qadir pələng kimi itlər. Onları müşahidə etmək, həyatları ilə tanış olmaq olduqca maraqlı idi. İlk gündən itlərlə dostlaşmışdım, hara getsəm, onlar arxamca gəlir, mənimlə təmasdan xoşhal olmaları nəzərə çarpırdı. Taraş adlı

bir it isə bizdən aralanmırdı. Sanki kimsə bizim təhlükəsizliyimizi ona tapşırmışdı, hara getsək yanımızda olurdu. Hərdən baş-başa qalanda onunla adam kimi danışardım:

– Ay Taraş, kaş insanlar məni sənin qədər başa düşəydi...

O, dediklərimi başa düşürmüş kimi mənə baxırdı, sonra başını ayaqlarıma qoyub gözlərini yumurdu. Mən pələngə bənzər möhkəm bədənli itin köksündə həlim, yumşaq, vəfalı ürəyin döyündüyünü hiss edirdim. Əlimə düşəndən ona yedizdirirdim, təkcə heyvan yox, elə mən də ona isinişmişdim.

Güleyfə isə itə yaxınlaşa bilmirdi. Onu görəndə qorxudan gizlənirdi. Bir dəfə səhər tezdən komadan bayıra çıxan Güleyfə itin heybətli gözlərini görüb qorxu içində geri qayıtdı:

– İsmayıl, bu it bizi param-parça edəcək.

Mən gülə-gülə onu sakitləşdirdim:

– Qorxma, biz Taraşın senzurasından keçmişik.

Amma Güleyfənin rəng-rufunun yerinə gəlmədiyini görəndə ona dedim:

– Taraş yaxına gələndə əlini uzadıb onun başını tumarla, yemək ver. O da qayğı istəyir. Ürəkli ol.

Nəhayət, Güleyfəni yola gətirdim. Canını dişinə tutub dediyim kimi elədi. Bundan xoşu gələn Taraş o gündən tez-tez başını Güleyfənin əllərinə sürtür, ondan sığal istəyirdi.

Qonşu komada cavan bir ailə yaşayırdı. Onların Əli adlı dörd yaşlı oğlanları var idi. Orada qaldığımız müddətdə bir dəfə də olsun uşağın əynində düz-əməlli paltar görmədik. Soyuqda, istidə ayaqyalın, başıaçıq çöldə-bayırda qoyun-quzunun, itin pişiyin arasında oynayırdı.

Bir dəfə səhər təndir çörəyinin xoş ətrinə yuxudan ayılıanda bayırda əlində təndir çörəyi olan Əlini gördüm. Əynində anasının tikdiyi məzəli bir köynək vardı. Tumançaq, ayaqyalın idi. Burnundan axan su quruyub ağarmışdı, çoxdan daraq dəymədiyindən pırlaşmış saçları alnına tökülmüşdü. Uşaq isti

çörəkdən ləzzətlə yeyir, Taraşa da yedizdirirdi. Bir dişləm uşaq vurur, bir dişləm it qoparırdı. Mən heyranlıqla bu mənzərəyə tamaşa edirdim. Bu qeyri-adi ünsiyyətin, bu qəribə ülfətin qarşısında mat-məəttəl qalmışdım. Kim bilir, bəlkə də Taraş Əli-gillə qonşu olduğumuza görə bizi də «himayə» edirdi... Gözüm Əlinin böyründə dayanan quzuya sataşdı. O, Əliyə diqqətlə baxırdı, o tərپənən kimi bu da tərپənirdi. Əli hara gedirdisə, quzu da ondan əl çəkmir, dalınca qaçırdı.

– Xeyir ola, o quzu bu uşaqdan nə istəyir axı? – deyə sonsuz maraqla qonşu qadından xəbər aldım.

– Quzunun anası ölüb. Bu uşaq da ona şüşədən süd içirdib. O gün, bu gün Əlidən əl çəkmir, hara getsə dalınca düşür.

Bu bağlılıq mənə çox təsir etmişdi. İki körpəni birləşdirən bağın gücünə heyran olmuşdum. Ən təsirlisi isə o idi ki, Taraş onlardan aralanmırdı. Sanki bu iki körpənin cangüdəni idi: sədaqətli, etibarlı, vəfalı Taraş...

SINAQ

Yoncanın tanış qoxusu ətrafa yayılmışdı. Gün dəydikcə yerdən qalxan buğ torpaq ətri verirdi. Əlisultanın dünyada bundan çox istədiyi qoxu yox idi. Çünki bu qoxuya onun doğulduğu kəndin, ata evinin, ana nəfəsinin ətri qarışmışdı.

Dağın ətəyindəki çəmənliyə çatanda heyrətə gəldi. Novruzgülləri talanın yaxasına ağ düymələr kimi düzülmüşdü. Ağappaq zərif çiçəklər yamyaşıl otların arasında elə gözəl görünürdü ki, onlardan bir neçəsini dərmədən ötüb keçə bilmədi. Onları dönə-dönə qoxladı. Sonra o yan-bu yana boylandı. «Görən olmadı ki?» – deyə utana-utana fikirləşdi. Lakin ətraf sükut içində idi. Dan yeri yenicə ağarmağa başlamışdı. Yaxınlıqda bir quş şirin-şirin ötdü. Diqqətlə onun səsinə qulaq asdı, «danquşudur», – deyə fikrindən keçirdi. Danquşu isti yuvalarında şirin-şirin yatan quşları öz səhər nəğməsi ilə oyatmaq istəyirdi.

Çəmən elə gözəl idi ki, buradan çıxıb getmək istəmirdi. Yerdə uzanıb təzə-tər otların, çiçəklərin, keçən ildən qalmış, hələ torpağa qarışmağa imkan tapmamış xəzəlin qoxusunu ciyərlərinə çəkməyə başladı. Beləcə, nə qədər uzandığından xəbəri olmadı. Uşaqlığında, yaz günlərində buğlanan torpağın üstündə beləcə uzanıb gələcək haqqında dərin xəyallara dalmağı yadına düşdü. Ürəyində əbədi yuva qurmuş xatirələr kol dibindən boylanan bu novruzgülləri kimi baş qaldırdı.

Uşaq vaxtı ona elə gəlirdi ki, dünya elə bu kənddən ibarət-

dir. Dünya Qalacıqda yerləşir. Dünya bu sinəsi yamyaşıl dağlarda, bu zümrüd meşələrdə, bu taxıl zəmilərində qərar tutub. Bir dəfə anası onu qonşu kəndə qonaq aparmışdı. Bu kənddə də dağ, meşə, zəmi, bulaq vardı, bircə adamları başqa idi. Amma kənd onun xoşuna gəlməmişdi. Qalacıq üçün yaman qərubsəmişdi.

Torpağın doğma qoxusunu ciyərlərinə çəkə-çəkə dərin düşüncələrə daldı: «Gözümüzü açıb ilk dəfə gördüyümüz doğma məkana ana Vətən deyirik. Ayaq açıb yeridiyimiz, min nemətindən daddığımız torpağı ana torpaq adlandırırıq. Dil açıb danışdığımız layla qədər şirin dilə ana dili deyirik. Bu dünyada nə qədər gözəllik, ülvilik varsa, onların hamısını ana sözü ilə bağlayırıq.

Bəs niyə doğulduğumuz, boya-başa çatdığımız evə ata evi deyirik? Bu evin sığındığı, qərar tutduğu yeri ata yurdu adlandırırıq? Bəlkə ona görə ki, təbiət ataya daha çox qüvvət, güc verib? Onun boynuna qeyrət çəkmək, himayə etmək kimi borclar qoyub. Bəlkə ona görə ki, hər şey atadan başlanır... Ata yurd salır, binə qurur, ana isə özü ilə məhəbbət, sədaqət, övlad nəfəsi gətirir, yurdu ailə nuruna boyayır.

«Dağ yeri – duman yeri, yurd yeri – güman yeri». Necə də dərin mənalı sözlərdir. Ümid yerimiz, pənah yerimiz, istinadgahımız, xeyirdə də, şərdə də şərikimizdir ata evi. Bura elə bir məkandır ki, onda böyük cazibə qüvvəsi var. Harada, hansı diyarda olsaq da, bu qüvvə bizi ata yurduna çəkir. Bəli, böyük məhəbbətlər kiçik istəklərdən yaranır. Adamın ürəyində doğma evə, doğma məhəlləyə, doğma kəndə məhəbbət olmasa, böyük Vətən sevgisi yarana bilməz.

«Lap şairə dönmüşəm», – deyə ürəyində özünə gülməyi tutdu. Gün kürəyini yandırmağa başlayanda yaxınlıqdakı dəreyə sarı yollandı. Haradansa qu quşunun qərrib, həzin səsi gəlirdi. Yadına iki il əvvəl Pskov şəhəri yaxınlığında gördüyü qu quşu düşdü. Onda o, meşənin ətəyindəki səngərdə uzanıb səsi

qəm gətirən quşun nəğməsinə qulaq asa-asa bir anlığa unutmuşdu ki, müharibədir, yarım saatdan sonra növbəti döyüş başlanacaq. Qoltuq cibindən oxunmaqdan əzik-üzük olmuş məktubu çıxarıb oxumağa başlamışdı: «Əlisultan, əziz oğlum, anan sənə qurban. Kefin necədir? Əziyyət çoxmu çəkirsən? Harda yatırsan, nə yeyirsən? Ağrıyan yerin yoxdur ki? Bütün qada-balan mənə gəlsin».

Anasının şirin sözləri bütöv bir səhifəni tutmuşdu. Sonra isə bir-birinin dalınca ağır xəbərlər gəlirdi. «Qardaşın Balasultanın qara kağızı gəlib. Əmin Mirzağa Melitopolda qospitalda yatır. Yeznəmiz Avadan itkin düşüb. Avadanın qardaşı Fəzaildən də qara kağız almış».

Ağır xəbərlər onu elə sarsıtmışdı ki, ürəyindəki kədəri heç çür uzaqlaşdırı bilmirdi. Birdən lap yaxınlıqda top mərmisi partladı. Səngərin içi nəm torpaqla doldu. Əlisultan ilə Həsən üst-başlarına tökülmüş torpağı silkələyib atdılar.

Həsən bayaqdan sakitcə uzanıb nəyə isə yaman diqqətlə tamaşa edirdi. Onun bu vəziyyəti Əlisultana qərribə göründü. Dostunu əyləndirmək istədi:

– Nə olub, qardaş, niyə qəm dəryasına batmısan? Olmaya Qalacığ yadına düşüb?

Qismətə bax ki, müharibə iki qalacılığını – Qusarın və İsmayılının Qalacığ kəndlərindən olan bu iki ləzgi gənci yaxınlaşdırmışdı.

Həsən ona cavab vermədi. O, səssiz-səmirsiz qarşısındakı şəklə tamaşa edirdi. Əlisultan onun bu qərribə halından təşvişə düşdü:

– Həsən, nə olub? Mənə bir söz desənə! – Şəkli görəndə onu götürüb diqqətlə baxdı. Yaşlı bir qadınla yeniyetmə bir qız ona baxırdı.

– Anamla bacımdır... Ürəyimə damıb ki, bir də onları görə bilməyəcəyəm. Fikirləşəndə ki, daha yolum İsmayılıya düşməyəcək, onların gözləri yolda qalacaq, dünya başıma fırlanır.

– Bu gün sənə nə olub? Niyə ümitsiz danışırısan? Biz ki, od-alovdan bir keçirik.

– Yuxu görmüşəm. Atam arxamca gəlmişdi. Bu, sonuncu döyüşümdü... Anam, bacım necə olacaq?

Həsən qəhərini udub sözünə davam elədi:

– Məndən başqa heç kəsləri yoxdur. Söz ver ki, sağ qalsan, İsmayılıya gedəcəksən, Zərnigardan muğayat olacaqsan! Anama mənim yoxluğumu unutduracaqsan...

O, sözünü tamamlaya bilmədi. Topların qulaqbatırıcı səsi ətrafı lərzəyə gətirmişdi. Döyüş başlanmışdı.

...Səhərə yaxın ətrafa sükut çökdü. Birdən Əlisultanın gözü səngərdə hərəkətsiz halda uzanmış Həsənə sataşdı. Onu bir-iki dəfə səslədi. Amma Həsən hay vermirdi. Yaxınlaşıb dostunun açıq qalmış gözlərini əlləri ilə yumdu. O biri yoldaşlarını hayladı. Cəmi üç nəfər sağ qalmışdılar.

O, Həsəni yaxınlıqdakı qovaq ağacının altında basdırdı. Uzaqdan, meşənin dərinliklərindən qu quşunun qəmli səsi gəlirdi. Səs Əlisultanı yaman kövrəltdi. Dostunun məzarını qucaqlayıb uşaq kimi ağladı. Qulaqlarında onun son sözləri səsləndi: «Söz ver ki, sağ qalsan, İsmayılıya gedəcəksən».

Kənd yolunun kənarında, təpənin başında oturub dərin xəyala dalmış Xanım xalanın toran qovuşmağından xəbəri olmadı. Onun neçə vaxtdan bəri narahat olan ürəyi bu gün az qalır-dı həyəcədən köksünü yarsın. Varlığını бүrümüş, rahatlığını əlindən almış qərribə bir nigarançılıq səhərdən bəri onu iş görməyə qoymurdu. Ana həssaslığı ilə nəyinsə baş verəcəyini, nə isə olacağını hiss edirdi. Amma nə? Qəlbinin dərinliyində bir naməlum duyğu gizlənmişdi.

Dağın döşündən, təpələrin arasından qıvrıla-qıvrıla kəndə doğru uzanan yol adamsız idi. Ətrafda elə bir lal sükut vardı ki, birdən üşürgələndi. Bir azdan uzaqda, yolun lap başlanğıcında nöqtə boyda bir qaraltı göründü. Qaraltı get-gedə böyüyürdü.

O, yavaş- yavaş, ləngər vura-vura yeri yirdi.

Xanım xalanın ürəyi çırpındı, onu qəribə bir həyəcan bürüdü. Lakin özünü ələ alıb yerindən qalxdı. Birdən heyrtlə:

– Əlisultan, oğlum, – deyə qışqırıb, oğlunun qabağına qaçdı. Arıq, balacaboy oğlunun yerində boyu uzanmış, çiyinləri enlənmiş Əlisultanı görəndə əvvəllər olduğu kimi, onu qucaqlamaq əvəzinə özü onun geniş sinəsinə sığındı.

– Şükür, sağsan, – deyə göz yaşları içində dilləndi.

Beşcə dəqiqənin içində bütün kənd axışıb gəlmiş, onların ətrafına yığışmışdı. Əlisultan bu an kəndin oğlu idi. Onun müharibədən sağ-salamat qayıtmağına hamı sevinirdi.

Əlisultan yenidən kənd həyatına, sakitliyə, ata ocağına, ana nəvazişinə qovuşmuşdu. Müharibədə, cəbhə yollarında bunun üçün necə də darıxmışdı. Əzizlərinin, doğmalarının söhbətlərinə qulaq asmaqdan doymurdu. Burada hər şey bu gənc adam üçün müharibədən əvvəlki mənasını itirib yeni mahiyyət kəsb etmişdi. Doğma kəndi Qalacığın ilahi gözəlliyini də elə bil yenidən görür, yenidən duyurdu. Uca, möhtəşəm dağların arasında salınmış bu balaca kənd ona bir könül xoşluğu, ürək rahatlığı gətirirdi. Hər gün xoruz banından da tez durub həyəət-bacada, çöldə, tarlada çalışan həmkəndlilərinin bal arısı kimi işlədiklərini, çalışdıqlarını gördükcə bu sadə, zəhmətkeş adamlara əvvəlkindən fərqlənən daha dərin, daha doğma hisslərlə bağlanırdı.

Bir dəfə kolxozun meyvə bağının yanından ötəndə qızların şən səsləri onun diqqətini cəlb elədi. O, bağa döndü, qızlara yaxınlaşıb:

– Quşlar kimi nə səs-səsə vermisiz, ay qızlar? – deyə zarafat etdi. Qızlar utanıb cavab vermədilər.

– Kömək edimmi? – O, qızlardan birinə yaxınlaşdı. Onun sifəti Əlisultana yaman tanış göründü. Amma nə qədər çalışdısa da kimliyini xatırlaya bilmədi.

– Yoxsa məni tanımadın? Qız utancaq halda soruşdu. Sonra

isə əlavə etdi: – Şahsənəməm da.

– Sənsən, Şahsənəm? – Əlisultan heyrətə gəldi.

Bu qonşu qızını uşaq vaxtı özü ilə at otarmağa o qədər aparmışdı ki! İndi həmin balaca, dəcəl uşağın yerində nazlı, gözəl-göyçək qız görəndə Əlisultan heyrətini gizlədə bilmədi.

– Ay qız, sən haçan böyümüsən? – deyə zarafatından qalmadı.

– Gələn bazar Şahsənəmin toyudur, – qızlardan kimsə dilləndi.

– Xoşbəxt olsun, toyunda «Lezginka» oynamaq mənim boynuma. – Əlisultan da söz altda qalmadı.

Həmin axşam Əlisultan anasının sözlü adam kimi onu süzdüyünü görüb möhkəm, əzələli qolları ilə onu qucaqladı:

– Bilirəm, anacan, indi deyəcəksən ki, evlənmək vaxtıdır, kənddə gözəl qızlar çoxdur, elə deyilmi?

– Boyuna qurban, ay oğul, ürəyimdən keçənləri necə də düzgün oxuyursan... – Anası sevinc dolu gözlərini ona zillədi.

– Ana, yadımadırmı, sənə cəbhədən dostum Həsən barədə yazırdım.

– İsmayılılı Həsən?

– Hə, özüdür ki, var. O, ölümündən qabaq anası ilə bacısını mənə tapşırdı. Sağ qalsam, İsmayılıya gedib onları tapacağıma söz vermişəm. İndi gərək sözümə əməl edim. İzn versən, günü sabah İsmayılıya yola düşərəm.

– Get, bala, özün bilən məsləhətdir.

Ertəsi gün Əlisultan İsmayılıya yola düşdü. Qalacıq kəndində soraq-laya-soraqlaya Həsəngilin evini tapdı. Qapı açıq idi. O, kənddə dayanmışdı. Pəncərənin qabağındakı çarpayıda uzanmış solğun bənizli qızı o saat tanıdı: – bu, Zərnigar idi. Onun yanında, xalçanın üstündə oturub corab toxuyan isə Həsənin anası idi.

Qapıda dayanmış əsgər geyimli, sinəsi orden-medallı adamı görəndə qız sevincək qışqırdı:

– Ana, bu ki Əlisultandır! – Ayağa durub Əlisultanın qarşısına yüyürmək istədi, amma təqətsiz halda çarpayıya yıxıldı.

Qadın əlindəkini bir kənara qoyub, cəld ayağa qalxdı, Əlisultanı qucaqladı. Yanaqları boyu axan göz yaşları ona danışmağa imkan vermirdi. O, Əlisultandan qopa bilmirdi. Elə bil oğlunun ətrini ondan alırdı. Bir az toxdayıb, gözlərinin yaşını sildi:

– Xoş gəlmisən, bala, keç içəri, sən mənim əziz balamsan, Həsənimin əvəzisən. Həsən hər məktubunda bizə səndən yazırdı.

Əlisultan Zərnigarla əl tutub görüşdü.

– Olmasın azar, niyə yatırsan? – deyə soruşdu.

– Bu anası ölmüş qardaşının qara xəbəri gələn gündən xəstədir. İki-üç gündən bir yatağa düşür, – deyə qadın dərdli-dərdli dilləndi. – Allaha qurban olum, məni ikitərəfli yandırıb.

– Keçib gedər, xala, fikir eləməyin, cavan adamın xəstəliyi tez sağalır. Bu dünyada bircə ölümə çarə yoxdur. – Əlisultan ona təskinlik verdi.

– Bu cür oğlu əlimdən alan ölümə nə deyəsən. – Qadın Həsənin divardan asılmış şəklini göstərüb təzədən qəhərləndi. Əlisultan yalnız indi gördü ki, divardan onunla Həsənin bircə çəkirdikləri şəkil böyüdülməyib.

Bir azdan Əlisultanın görüşünə bütün Qalacıq kəndi yığışıb gəldi. Onlar Əlisultan ilə elə görüşüb öpüşürdülər ki, elə bil qarşılarındakı Həsən idi. Onların bu səmimiyyəti Əlisultanı elə mütəəssir etmişdi ki, deməyə söz tapmırdı.

Həyətdə qoç kəsmişdilər. Kimi kabab çəkir, kimi təndirdə çörək bişirir, kimi süfrə salırdı. Bunları gördükcə Əlisultanın ürəyi qan olurdu: «Həsən, qardaşım, kaş ki, bu gün məni yox, səni qarşılayaydılar. Yerin necə də görünür. Zavallı ananın beli sənin dərdindən əyilib. O gözəl bacın heyva kimi saralıb. Qohum-əqraban səni çətin unuda».

O, ətrafındakılar heç nə hiss etməsinlər deyə özünü güclə ələ alır, gözlərindən axmağa can atan göz yaşlarını zorla udurdu.

Divardakı şəkllə baxanda Həsənlə o günkü anları xatırlayırdı. Şəkildə ikisi də elə ürəkdən gülür, elə qayğısız görünürdülər ki... Həsənin şümal boyu, yaraşıqlı sifəti gözlərindən çəkilmirdi. Onun bir daha öz doğma evində, əzizlərinin yanında olmayacağını düşünmək çox ağır idi.

Bir azdan xalçanın üstündə sərilmiş süfrənin ətrafına yığışdılar. Hamının diqqəti Əlisultanda idi. Axı o, Həsənin dostu idi. Çətin müharibə yollarında onunla birgə addımlamışdı.

Gecə yarısına qədər o evdə işıq sönmədi, qohumlar oturub gözlərini Əlisultana dikmişdilər. O, Həsənin yaxşı döyüşçü, gözəl dost, qayğıkeş insan olması haqda söhbət açdı. Sonra dostunun son döyüşü barədə danışdı. Onu öz əlləri ilə torpağa necə tapşırıldığından söz açdı.

Ana-bacıya əzizi haqda ölüm səhnəsini danışmaq çox ağır olsa da, bunu danışmağa məcbur idi.

– Ana, qoy bir az keçsin, hamılıqla gedib Həsənin qəbrini ziyarət edərik. Üstünü götürərik. Sizi mütləq ora aparacam. – Əlisultan söz verdi.

Dərdli ana bu sözlərdən az da olsa təsəlli tapdı, oğlunun ziyarətinə gedəcəyinə qəlbində ümid yarandı.

Bir azdan Əlisultan mətləb üstünə gəldi. Cibindən əzik-üzük olmuş şəkli çıxarıb Həsənin anasına uzatdı:

– Bu şəkli Həsən ölümündən bir neçə saat əvvəl mənə verdi. Tapşırdı ki, ona bir şey olsa, Zərnigardan muğayat olum. Mən bunu anama da demişəm, onun razılığı ilə bura gəlmişəm. İndi Həsənin bütün yaxın adamları burdadır. Əgər razı olsanız, Zərnigarla evlənərəm.

Əlisultanın sözündən özünü itirən zavallı qadın:

– Oğul, başına dolanım, Zərnigarın halını özün görmədinmi? Sən sağlam, nə kimisi, o isə iki gündən bir xəstə, sizinki necə tutar? – qəhərlə dilləndi.

– Mən dostumun vəsiyyətinə əməl eləməliyəm. Zərnigarı həkimlərə göstərəcəyəm, özüm onu müalicə etdirəcəyəm, qul-

luğunda duracağam, təki siz razılıq verin.

Onun sözləri hamını mütəəssir etdi. Bir həftədən sonra Qalacıqda toy oldu. Bu, müharibədən sonra kənddə çalınan ilk toy idi. Şənlik, çalğı səsi üçün darıxmış adamlar qara zurnanın iliklərə işləyən, sümükləri oynadan sədaları altında süzür, dərdlərini, qəmlərini müvəqqəti də olsa unutmağa çalışırdılar...

Əlisultanın ən çox arzuladığı şey böyük ailədə, əzizləri, doğmaları ilə bir yerdə yaşamaq idi. Axı gözünü açandan belə görmüşdü. İki qardaşın ailəsi bir damın altında yaşamışdı. Evlərindəki ocaqda həmişə böyük bir qazan asılar, süfrəyə on beş nəfər oturardı.

– İki elti bir dam altda yola getməz. – Ata yurduna, Qusarın Qalacıq kəndinə qayıtdıları gün qohumlarından eşitdiyi bu sözlər Əlisultanın da, qardaşı Muradın da xətrinə bərk dəydi. İki gəlin də ürəklərində incidi, amma üzə vurmədilər. Bircə Xanım xala söz altda qalmadı:

– Bir dam altda biz iki elti dolanmışıq, yadınızdan çıxıb? Mənim iki gəlinim niyə yola getməsin?

Əlisultan məktəbdə müəllim işləyirdi. Hər şey necə də gözəl idi! Anası Zərnigardan çox razı idi. Zərnigar da qayınanasına bağlanmışdı. İki elti də ilk gündən bir-birinə can deyib can eşidirdilər. Lakin illər keçdikcə Zərnigarın xəstəliyi ağırlaşır, ürəktutmaları tez-tez təkrar olunurdu. Arvadının xəstəliyi Əlisultanı üzürdü. Onun gözlərinin dərinliyindən həmişə həzin bir kədər boylanırdı.

Bir dəfə Zərnigar qayınanasına dedi:

– Ana, mənim sağalmağıma ümid yoxdur. Əlisultana yazığım gəlir, niyə mənə görə cavan ömrünü çürütsün? Qoy mən çıxım gedim, sağlam bir qadınla evlənsin.

– Bala, elə bil öz doğma ananın yanındasan. Ana da öz xəstə övladını atarmı? – deyər Xanım xala ciddi halda cavab verdi.

Qapının dalından təsadüfən həmin söhbəti eşidən Əlisultan anası eşiyə çıxanda Zərnigara yaxınlaşdı:

– Bir də belə şeyləri fikrinə gətirmə. Bizim dörd balamız var, onları birgə böyütməliyik. Uşaqlara doğma ana nəfəsi lazımdır. Qoy nəfəsin həmişə bu evdən gəlsin, – dedi.

Xanım xala həyatdan köçəndə Zərnigar ikinci sarsıntı keçirdi. Bu müdrik qadın gəlininə təkcə qayınana, ana yox, həm də böyük dayaq idi. Onun sayəsində Zərnigar az-çox ayaq üstə dura bilirdi. O gedəndən sonra ev suyu sovulmuş dəyirmanə oxşayırdı.

O vaxtdan uzun illər keçir. Əlisultan ilə Zərnigarın üç qızı özgə çırağını yandırıb. Onların çırağını isə Tariyel və Sevda yandırıb. Sevda öz gəlişi ilə bu evə təkcə gözəllik yox, həm də səmimiyyət, sevgi gətirib.

– Zərnigar, Sevda sənin gəncliyinə necə də oxşayır! – Əlisultan bu sözləri deyəndə Zərnigarın gözləri yaşardı.

– Əlisultan, uzun illərdir sənə ağır yük olmuşam, amma bircə dəfə səsinə qaldırmamısan, məndən bezdiyini hiss etdirməmişən. – Zərnigar Əlisultana illərlə ürəyində yükə dö-nən sözlərin hamısını demək istədi. Demək istədi ki, Həsənə verdiyin sözə görə bir ömrü xəstəyə qulluqda keçirdin, mənə bütün doğmalarımın əvəzi oldun, balalarına həm atalıq, həm də analıq elədin... Amma deyə bilmədi. Axı elə duyğular, elə hisslər var ki, onlar sözlə ifadə olunmur. Gözləri yaşla doldu.

– Sənə nə oldu belə? – Əlisultan onun arıq əlindən yapışdı.

– Heç, yaz gəlib. – Zərnigar yavaşca, az qala pıçıltı ilə cavab verdi.

Əlisultan pəncərəni açdı. Sərin meh içəri doldu. Bayırdan qaranquşların şən səsləri gəlirdi.

– Elədir, bahar gəlib, – deyə Əlisultan Zərnigarın sözlərini təsdiqlədi.

YAXŞILIQ

Qışın sərt, şaxtalı günlərindən birində Mübarizlə Qusara yola düşürdük. Övladlarımız Fərhadla Sevda qış tətili günlərini rayonda baba evində keçirirdilər. İki gündən sonra tətıl qurtarırdı. Bir gün dincəlib, uşaqlarla bərabər Bakıya qayıdacaqdıq.

Qaş qaraldıqca küləyin sürəti artır, maşının hərəkətinə mane olurdu. Sonra sulu qar yağmağa başladı. Beş addım qabağı görmək mümkün deyildi. Yer sürüşkən olduğundan Mübariz maşını ehtiyatla sürürdü.

Siyəzənə gəlib çatanda artıq axşam saat səkkizə az qalırdı. Bu gedişlə azı iki saat da yol getməli olacaqdıq.

Birdən yolun kənarında dayanmış iki qaraltı düz maşınımızın qabağına qaçdı. Mübariz cəld əyləci basıb, maşını güc-bəla ilə saxladı. Şüşəni aşağı salıb hirsle:

– Canınızdan bezmisiz? – deyə qışqırdı.

– Bağışlayın, siz Allah. Soyuq kələyimizi kəsib deyə ayrı əlacımız qalmadı. Bir saatdır yolda dayanmışıq, heç kəs bizimçün maşın saxlamır.

Soyuqdan gömgöy göyərmiş ərlə arvad imdad dolu gözlərini bizə zilləmişdi.

– Hara gedirsiz? – deyə Mübariz yumşalıb soruşdu.

– Qubaya, Qırmızı qəsəbəyə.

– Oturun, bu soyuqda sizi yolda qoymaq insafsızlıq olar.

Onlar sevincək halda dayandıqları yerə qayıtdılar. Sən

demə, yolun o üzündə bir qalaq şey-şüyləri var imiş... Maşının yük yeri, salon çantalarla ağzına kimi dolandan sonra onlar özlərinə güclə yer elədilər.

– Allah sizdən razı olsun, siz olmasaydız, şaxtadan donmuşduq, – deyə qadın dil-ağız elədi. Sonra səfərlərinin məqsədini danışmağa başladı.

– Toya gedirik, bacım sabah qızını köçürür. Bazarlığa başımız elə qarışıb ki, vaxtın necə keçdiyindən xəbərimiz də olmayıb. Bu gün gecə yarısı da olsa, gedib ora çatmalıyıq, yoxsa qohum-əqraba narahat olar.

Yol yoldaşlarımız, deyəsən, söhbətçil adamlar idilər. Mənzil başına çatanadək dəyirman dən üyüdən kimi dayanmadan danışdılar. Bazarın od-tutub yanmasından başlayıb, siyasət aləmindəki yeniliklərə kimi hər şeydən söhbət açdılar. Onlar bir-birinin sözünü kəsə-kəsə, bir-birinin dediklərinə düzəlişlər edə-edə uca səslə dünya hadisələrindən bəhs edirdilər. Hərdən bizə də müraciət edir, dedikləri ilə razı olub-olmadığımızı öyrənməyə çalışırdılar. Hər ikimiz könülsüz halda «hə», «yox» deyə cavab verirdik.

Nəhayət, bütün bunlardan canı boğazına yığılan Mübariz onların səsinə batırmaq üçün maqnitofonun düyməsini basdı: salona gözəl bir mahnının ürək oxşayan, həzin melodiyası yayıldı. Ürəyimdə fikirləşdim ki, yaqin müsafirlərimiz daha danışmazlar, belə mahnıya qulaq asmamaq insafsızlıq olar. Həm də başa düşərlər ki, səs-küydən yorulmuşuq. Lakin kişi özünü o yerə qoymadan ərklə:

– Qardaşoğlu, o maqnitofonun səsinə azalt, sənə maraqlı bir əhvalat danışacağam, – dedi.

Mübariz çarəsiz qalıb maqnitofonu söndürdü. Kişinin gür səsi yenidən eşidildi. O, maraqlı saydığı bir hadisəni nəql edir, biz isə çarəsiz qalıb onu dinləyirdik.

Artıq baş ağrısından dayana bilmirdim. Yaylıqla başımı möhkəm sıxıb bağlamışdım. Allahdan bir arzumuz vardı ki,

Qubaya tez çatıb müsafirlərimizdən canımızı qurtaraq. Mübariz hirsindən maşının sürətini artırmışdı. Deyəsən, o da eynilə mənim vəziyyətimdə idi. Yol yoldaşlarımız isə heç nəyə əhəmiyyət vermədən elə hey üyüdüb-tökürdülər. Yol da ki, uzandıqca uzanır, bitmək bilmirdi.

Nəhayət, Quba-Qusar yolunun ayrıcına gəlib çatanda çiyinlərimdən ağır yük götürülən adamlar kimi sevinclə baxışdıq. Müsafirlərimiz mindikləri kimi də səs-küylə düşdülər. Kişi dolu çantaları yolun kənarına daşıyıb bizə bir cüt iyirmibəşlik uzatdı. Mübariz:

– Toyda şabaş verərsiz, – deyib pulu qaytardı və onlarla sağıllaşdı. Bu hay-küylü ər-arvaddan qurtulduğumuz üçün rahatlıqla nəfəs alıb yolumuza davam etdik.

Ertəsi gün nahara yaxın Mübariz əlində qara rəngli qadın redikülü içəri girəndə təəccübləndim:

– Bu çanta kimindir?

– Maşının arxa oturacağından tapmışam, – deyib redikülü mənə uzatdı. Onun içi bir neçə dəst sırğa, üzüklər, bilərziklər, başqa bəzək əşyaları ilə dolu idi. Bunların hamısının qızıldan düzəldilmiş qədim əşyalar olduğu aydın görünürdü. Çantada saç üçün sancaqlar da var idi. Bütün bunların dünənki müsafirlərimizə məxsus olduğuna şübhə ola bilməzdi.

– Zalım uşaqları, o qədər çənə döydülər ki, tək redikülü yox, başlarını da yadlarından çıxarıb maşında qoya bilərdilər, – Mübariz deyindi, sonra isə məzəli halda dünənki yol yoldaşlarımızın bizi çənələrinin altına necə saldıqları haqqında evdəkilərə söhbət etməyə başladı. Bezdirici yol əhvalatımızdan evdəkilər pərişan oldular. Qaynımın arvadı redikülü əlimdən aldı.

– Gör nə gözəl sırğalardır! – deyib uzunsov sırğaları qulağına taxaraq güzgüləndi.

– Üzük xalis mənim malımdır, – deyib qayınanam da çantadan götürdüyü üzüyü barmağına taxdı.

Bu bölgüdən narahat olan qızım ona bir şey qalmayacağından qorxurmuş kimi tez əl atıb stolun üstündəki o biri üzüyü götürərək mənə uzatdı:

– Bu üzük də qoy anamın olsun.

– Gör necə gözəl saç sancaqları var burda, – deyib Fərhad redikülün içindəkiləri stolun üstünə boşaltdı. – Sevda, sənin işin düzəldi, gündə bir sancaq taxıb məktəbdə fors eləyərsən.

– Sevda sevinclə sancaqları gözdən keçirməyə başladı.

Özgənin bəzək əşyaları ilə bir xeyli məzələləndən sonra biz böyükler onları yenidən redikülün içinə yığıb, ağzını örtərək bir kənara qoyduq. Qaynımın arvadı qayğılı halda dilləndi:

– Allah bilir, yiyəsi indi necə qarğış yağıdır. Özümdən bilirəm, brilyant sırğalarım itəndə gecə-gündüz deyirdim ki, onları oğurlayan xeyir görməsin.

– Nahaq elə deyirsən, uşaqlar nə oğurlayıb ki. Allah özü onlara bəxşiş göndərüb, – deyə qaynanam yarızarafat, yarıcid-di dedi.

– Sizi bilmirəm, mənim bu sancaqlardan çox xoşum gəlir, onları heç kəsə qaytaran deyiləm, – deyərək Sevda söhbətə qarışdı.

– İtki ağır şeydir. Böyük oldu, kiçik oldu, fərqi yoxdur, itki – itkidir, o, sahibinə məyusluq, peşmançılıq gətirir, özündən sonra acı iz qoyur, – Mübariz dilləndi.

«Əlbəttə, Allah bilir, yazıq ər-arvad indi nə haldadır», – deyə düşünüb, özümü onların yerində təsəvvür etdim. İki il əvvəl nişan üzüyümü itirəndə düşdüyüm vəziyyət, keçirdiyim həyəcanlar yadıma düşdü. Bir həftədən sonra üzük tapılanda o qədər sevinmişdim!

– Bəlkə də yazıqların var-dövləti elə budur. – Qaynım tanımadığı, görmədiyi adamların halına ürəkdən acıdı.

– Burda azı 50 min manatlıq qızıl var, – qaynım arvadı heyfəsiləndi.

– Yəqin səhəri dirigözlü açılar, dünya gözlərinə görünməyib,

– qayınanam canıyananlıq etdi.

Bir xeyli söhbətdən sonra Mübariz qərarını bildirdi:

– Qızılların yiyəsini axtarib tapmaq lazımdır!

– Söz danışdın da! Axtarışa çıxacaqsan? Onu necə tapacaqsan? – deyə qayınanam hirsələndi.

– Quba böyük, nə biləcəksən onlar hardadı, kimgilə düşüblər? – qaynım arvadı dilləndi.

– Qırmızı qəsəbə ki, böyük deyil. Toy vur-tut bir-iki evdə olacaq.

– Evlərə bir-bir baş çəkəcəksən?

– Əlbəttə! Qızılları sahibinə verməmiş Bakıya gedən deyiləm. Bəs bayaqdan hamınız onların dərđini çəkirdiz. Biz olsa-olsa iki-üç saat vaxt itirəcəyik. Onlar isə qızıllarını, rahatlıqlarını itiriblər. Heç mən də onlardan az həyəcan keçirmirəm...

Bir azdan hamımız redikülün yiyəsini tapmağın yollarını müzakirə elədik.

Qayınanam daş atıb başını tutdu ki, bu havada bu gün sizi heç yana buraxan deyiləm. Qərara gəldik ki, sabah Bakıya bir neçə saat tez yola düşək, yolüstü əmanətlərin yiyələrini axtarib tapaq, sonra evimizə gedək.

Elə də etdik. Qusardan Qubaya çatana kimi maşında elə hey köhnə tanışlarımızı necə tapacağımızdan söhbət edir, onların bizi görəndə necə sevinəcəklərini, minnətdarlıq dolu sözlərini bizə necə yağdıracaqlarını təsəvvür edir, həmin xoşbəxt anları səbirsizliklə gözləyirdik. Gələcək görüşün təəssüratına elə dalmışdıq ki, özümüz də bilmədən sevincimizə həyəcan qarışmışdı.

Qırmızı qəsəbəyə çatanda redikülü açıb içindəkiləri təkrar yoxladım. Saç sancaqlarından biri yerində deyildi. Narahat olduğumu görən Fərhad gülümsəyib «Sevdanın ovcundadı», – dedi. Sevda ağlamsındı:

– Qoy bu mənim olsun, nə olar.

Mən qızımı başa salmağa çalışdım: «Haram tikə yemək ol-

maz, özgə malına göz dikmək yaxşı iş deyil. Alnının təri ilə qazanmadığın heç nə sənə xoşbəxtlik gətirməz. Var-dövlət bu qızıllar kimi öz ayağı ilə gəlib səni tapsa belə sən nəfsini boğmalısən, onları sahibinə qaytarmalısan. Yoxsa yiyəsinin qarğışı səni tutar, əvəzində ondan da qiymətli bir şey itirərsən. Eşidəcəyin «çox sağ ol» hər şeydən üstündür».

Qubanın yəhudilər yaşayan Qırmızı qəsəbəsində iki saata yaxın dolaşdıq, neçə adamdan soraqlaşandan sonra, nəhayət ki, axtardığımız ünvanı tapdıq. İtmiş redikülün yiyəsi toya bura gəlmişdi. Xəbər üçün göndərdiyimiz oğlan uşağı bir qədər sonra srağagün yol yoldaşımız olmuş kök qadınla bərabər bizə tərəf gəldi. Onların arxasınca bir dəstə qadın da bayıra çıxdı. Köhnə tanışımız maşınımıza yaxınlaşıb, heç gözləmədiyimiz halda, əllərini belinə qoydu, salamsız-kəlamsız, hədələyici tərzdə:

– Hə, çantamı gətirdiz? – dedi. Sonra isə üzünü turşudub əlavə etdi. – Onsuz da sizi tapacaqdıq. Polisə şikayətə gedəcəkdim bir azdan.

Belə bir şeyin baş verə biləcəyi ömründə aqlımıza gəlməzdi. Biz heyrətlə qadına baxır, deməyə söz tapmırdıq. Onun üzündə heç bir sevinc əlaməti görünmürdü. Əksinə, baxışlarından, duruşundan qəzəb yağırdı. Bir azdan heyrətimizi pərtlik əvəz etdi.

– Bəlkə çantamı qaytarasız? – deyə birdən qadın sərt halda səsləndi.

Onun bu cür iddialı danışığı, özünü qərribə əda ilə aparması məni yandırır-yaxsa da pərtliyimi gizlədib:

– Çantada nəyiniz vardı? – deyə soruşdum.

Qadın dəqiqliklə, bir-bir redikülün içindəki əşyaları sadalamağa başladı. Mən redikülün ona məxsus olduğuna tam əmin olub onu qadına uzatdım. Qadının gözləri parıldadı, redikülü əlimdən alıb tələsik halda içini töküşdü, daş-qaşların yerində olub-olmadığını dönə-dönə yoxladı. Qızıl bəzək-düzə-

yini rediküldən çıxarıb işıqda orasına, burasına baxmağı da unutmadı.

Biz ona baxır, başını qaldırır haçan bizə nəzər salacağını səbrlə gözləyirdik. Qadın isə sanki bizi görmürdü.

Bu səhnəni seyr etmək təhqiredici idi: bıçaq vursaydılar, qanımız çıxmazdı. Amma dözmək, bu işi sona çatdırmaq lazım idi. Qadını sancmaqdan özümü saxlaya bilmədim:

– Tələsməyin, yaxşı-yaxşı baxın, birdən itən şeyiniz olar, yaxud qızıl üzük əvəzinə yerinə metal qoyarıq, – dedim. Qadın elə bunu gözləyirmiş kimi:

– A...a... kosmetikam yoxdur, – deyə həyəcanla səsləndi. – Pudra ilə pomadamı tapa bilmirəm, düzdür, işlənmiş şeylərdir, ancaq hər halda...

Qadının səpgilərlə dolu qara-qura sifətinə baxıb:

– Yəni elə fikirləşirsiniz ki, sizin istifadə etdiyiniz kosmetikam özümə rəva görə bilərəm? – deyə hiddətlə soruşdum. Cavab almayanda əlavə etdim: – Rediküldə belə şey yerli-dibli yox idi.

– Onda yəqin Bakıda, evdə unutmuşam, – deyə qadın etiraf etdi. Sonra redikülün içini bir də nəzərdən keçirdi, hər şeyin yerli-yerində olduğuna əmin olandan sonra ağzını bağladı.

Sual dolu baxışlarımızı onun üzünə zilləyib, qadının, nəhayət, öz sevincini izhar edəcəyini, bizə minnətdarlığını bildirəcəyini gözləyirdik. Kobudluğuna, saymazlığına, özünü qəribə tərzdə aparmağına baxmayaraq, hələ də ümid edirdik ki, ondan «çox sağ ol» eşidəcəyik. Amma, sən demə, qadın heç bu barədə fikirləşməmiş. Bunu onun bizi süzən donuq, ifadəsiz baxışları sübut edirdi. Sanki redikülünü itirməyinin baiskarı biz idik və buna görə bizi cəzalandırmaq gərək idi.

Nəhayət, Mübariz incik halda dilləndi:

– Bacı, çox sağ ol.

Qadın heç nə başa düşməyən adamlar kimi sual dolu baxışlarını ona dikdi.

– Deyirəm, yəni çox sağ ol ki, çantanı bizdən təhvil götür-

dün, – bunu Mübariz kinayəli halda dedi.

– Hə, nə deyirəm. – Qadın qəribə bir etinasızlıqla cavab verdi.

Biz pərt halda maşına minib, Bakıya istiqamət aldığımız. Özümüzü təhqir olunmuş, söyülmüş, döyülmüş kimi hiss edirdik. Bir az əvvəlki sevincimizdən, şəhər əhval-ruhiyyəimizdən əsər-əlamət qalmamışdı. Elədiyimiz xeyirxahlığın müqabilində gördüyümüz bu qeyri-insani, qeyri-humanist, ədalətsiz münasibət, üstəlik də nəzakətsizlik bizi elə məyus, elə pərişan etmiş, ürəyimizi elə ağrıtmışdı ki, əməlli-başlı dılxor olmuşduq. Biz tanımadığımız, ilk dəfə rastlaşdığımız yad adamlara fərh bağışlamaq, onların sevinclərini şərik olmaq, bu şadlıqdan məmnun olmaq istəyirdik. Bu, adi insani arzu idi, bunda qeyri-adi heç nə yox idi. Amma qazancımız peşmanlıq və məyusluq olmuşdu. Təkcə bunlarmı? Başımı arxaya çevirə bilmirdim. Uşaqların gözlərinə necə baxacaqdım? Axı dünən onlara insanlıq dərsi keçmişdim, bugünkü hadisə isə mənim dediklərimin əksi idi. O qədər daş-qaşı «çox sağ ol»dan ötrü yiyələrinə qaytarmışdıq, bu kəlmələri isə bizdən əsirgəmişdilər. Biz hər kəsin edəcəyi və etməyə borclu olduğu hərəkəti etmişdik. Belə diqqəti o adamlardan da ummağa haqqımız var idi.

Bu hadisənin üstündən illər keçib. Amma aldığımız o acı təəssürat, keçirdiyimiz o ağır hisslər hələ də bizi tərk etməyib. Bu hadisə ən çox övladlarımız Fərhadla Sevdaya təsir etdi. Onların uşaq yaddaşına «yaxşılıq» bu cür yazıldı...

1992-ci il

XƏZAN

(Povest)

Dekabrın ilk günü Bakıya soyuqla, iliklərə işləyən şimal küləyi ilə gəldi. Şaxta qoxuyan bu gün sanki özü ilə qışın muştuluğunu gətirmişdi. Səhra evlərinin yanında cərgə ilə düzülmüş, dünənədək üstü yaşıl-sarı yarpaqlarla dolu olan uca çinarların bircə günün içində çılpapaqlaşmasına heyrətlə tamaşa edirdi. Çinarlar yarpaq donları yerli-dibli olmamış kimi lüm-lüt idilər. Soyuqdan əsirdi ağaclar. Təkcə onlarmı?

Uzun illərdən bəri onun yol yoldaşı idi bu ağaclar. Yazda budaqlarında ilk tumurcuqlar görünəndən yarpaqlarına xal düşüb saralana kimi onların gözəlliyi göz oxşayırdı. Yaraşıqlı çinarlar nə qədər sevinc bəxş edirdi ona. Qəribədir ki, yarpaqlar tökülüb ağaclar çılpapaqlaşanda bu, nədənsə onun nəzərini bir o qədər də cəlb etmirdi. Qışda ağaclar ağappaq qara qərq olanda isə o, uşaq sevinci ilə bu gözəlliyin seyrinə dalırdı.

Çılpaq çinarlar onun ürəyinə nisgilli bir kədər gətirdi. Onlar küləyin vıyılısına, şaxtanın iliklərə işləyən sərt nəfəsinə tab gətirərək əyilmiş budaqlarını sınmaqdan qorumaq üçün var gücləri ilə öcəşirdilər. Buna tamaşa edən Səhra dərin xəyallara daldı.

Birdən külək ağacların altında xalı kimi döşənmiş əlvan rəngli xəzəli göyə qaldırdı, o, yarpaq qasırgasına qərq oldu. O, xəzəli sovurub aparanda isə iri bir yarpaq yaxasında ilişib qaldı.

Qırmızı, sarı, qəhvəyi rənglərə çalan bu yarpağın gözəlliyi ürəyini titrətdi. İlk dəfə idi ki, saralıb yerə düşmüş adi bir yarpaq diqqətini bu qədər özünə çəkirdi. Onu əlinə götürüb tamaşa etdi. Heç vaxt belə iri çinar yarpağı görməmişdi. Sanki o, küləyin oynatdığı minlərlə yarpaqdan biri deyildi, hansısa rəs-samın sevə-sevə yaratdığı sənət əsəri idi. Qopduğu budağa qa-yıda bilməyəcək, bir zamanlar bəzədiyi ağaca bir daha qovuşa bilməyəcək, əvvəlki şuxluğu bir daha qayıtmayacaq saralmış yarpağın halına acıdı.

Bu qərribə, anlaşılmaz hissdən Səhranın ürəyi əsdi. Onu bu qədər pərişan edən nə idi? Təkcə yarpağın çarəsizliyi, ümid-sizliyimi idi kədərinin ünvanı, yoxsa bu an özünün ona bən-zərliyimi?

Ömrünün qışına doğru gedən qadına bənzəyirdi bu yarpaq. Tərəvətini itirmiş, gözəlliyi solmuş qadına. Bu qərribə bən-zətmədən ürəyi sıxıldı. Fikirlərinin istiqamətini dəyişməyə cəhd etdisə də, alınmadı. Burnuna yaxınlaşdırıb onu qoxladı: sanki qəm qoxuyurdu. İlk dəfə idi ki, belə bir ətrin də ola biləcəyinin fərfinə vardı. Yazda dağ çiçəklərini köksünə basdığı kimi sa-ralmış yarpağı üzünə sıxıb qoxusunu ciyərlərinə çəkdi. Onu dodaqlarına toxundurdu, nəvazişlə sıgalladı.

Yarpağı yerə atmağa qıymadı. Onu özü ilə evə gətirib balaca güldanda stolun üstünə qoydu. Otağa sanki son payızın soyuq havası yayıldı. Bu hava Səhranı üşütdü, qadın fəhmi ona nəşə xoşagəlməz bir şeyin olacağını xəbər verdi...

Asim vanna otağından düz yarım saatdan sonra çıxdı. Adə-tən, yuyunması on dəqiqədən çox çəkməyən Asimin bu qədər vaxtda suyun altında qalması Səhranı nədənsə təbdən çıxardı. O, iş tələsən arvadının qapını dö-nə-dö-nə döyməsinə əhəmiyyət

də vermirdi. Səhra təəccüblə çiyinlərini çəkdi. Çoxdan ərinin belə səylə yuyunmasının şahidi olmamışdı. Ancaq qadının təəccübünü artıran bir başqa şey də vardı. Asim elə bil Səhranı görmürdü, daha doğrusu, görmək istəmirdi. Bayaqdan qapını döyən arvadına bircə kəlmə də demədi: nə hirsləndi, nə özündən çıxdı, nə də onu işə gecikdirdiyinə görə üzr istədi. Şərt kəsmişlər kimi heç biri danışmadı.

Onlar çoxdan bir evin içində iki yad kimi dolanırdılar. Bir-biri ilə az təmasda olmağa, üz-üzə gəlməməyə çalışırdılar. Normal münasibətləri ayda iki-üç gündən artıq davam etmirdi. Sonra mütləq ortalığa mübahisə düşür, sözləri çəp gəlir, bir-birini acılayıb küsüşürdülər. İnciklik onlar üçün həyat normasına çevrilmişdi. Heç biri ilk addımı atıb barışmağa cəhd göstərmirdi. Onların arasında sanki prinsip yarışı gedir, hərəsi ayrı-ayrılıqda kimin daha inadkar olduğunu sübut etməyə çalışırdı.

Bütün bu işgəncəli, psixi gərginliklə dolu günlərdən sonra çəkinə-çəkinə aralarında yaranmış gözəgörünməz səddi dağıtmağa səy göstərsələr də, buna sonadək nail olmurdular. Hər dəfə üst-üstə yığılmış umu-küsü qalaqlarının arasından yol tapıb çıxmaq əvvəlkindən də çətin olurdu. Hətta yenicə barışdıqdan sonra da hər ikisi bunun müvəqqəti olduğunu anlayır, bir gündənmi, on gündənmi sonra hər şeyin yenidən bu cür davam edəcəyini dərk edirdi.

Bəzən televizorun qabağında saatlarla yanaşı otursalar da, bir-birini dindirmirdilər. Asimi Səhra əsla maraqlandırmırdı, onunla əvvəllər olduğu kimi dərdləşmir, təəssüratlarını bölüşmür, planlarını bildirmirdi. Səhra da ağzına su alıb oturur, öz işindən, qayğılarından söz salmırdı. Bəzən Asimin biganəliyini aydınca hiss edirdi. Əri çox vaxt özünü onu dinləyən kimi göstərsə də, əslində arvadının dediklərinin çoxunu eşitmir, eşitsə

də heç nə anlamırdı. Onun fikri dağınıq olur, xəyalları uzaqlarda dolaşırdı. Səhra bütün bunları duyduğundan ərinə elə də çox söhbətə tutmurdu. Yeməyini verib, yarım saat, bir saat yanaşı oturub televizora baxır, sonra ya mətbəxə keçir, ya da kabinetində sabahkı müəhazirə və seminarlara hazırlaşır.

Tezdən qalxan Asimin vurnuxduğunu Səhra gözüünün ucu ilə görürdü. Əri paltar şkaflını ələk-vələk eləmişdi, ilk görüşə gedən gənc kimi bir köynəyi geyinib o birini çıxarırdı. Geydiklərinin heç biri zövqünü oxşamırdı. Nəhayət, mavi rəngli köynəyi seçdi, qalstukunu bağlayıb, təzə pencəyini geyindi. Səhra ilə dodaqucu sağollaşib tələsik otaqdan çıxdı.

Səhra da geyinmişdi, o, Asimi gözləyirdi. Əri bunu bilə-bilə ona maşınla getməyi təklif etmədən evdən çıxdı. Səhra «Gör maraqlandımı ki, nə ilə gedirsən? Yəqin ki, Gülzarı aparacaq», – deyə ürəyində fikirləşdi. Onlardan bir dayanacaq aralıda yaşayan, dul qadın olan Gülzar Asimin işlədiyi firmaya gələn gündən əri dəyişmiş, tamam ayrı adam olmuşdu.

Pəncərəyə yaxınlaşıb həyətdə boylandı. Asim yaşına uyuşmayan cəldliklə maşının qapısını açıb oturdu. Cib telefonu ilə kiminləsə danışdıqdan sonra motoru işə salıb yola düşdü. Səhra işə gecikməyinə baxmayaraq, onu nəzərləri ilə sonadək izlədi.

O, artıq neçənci dəfə idi ki, yalqızlığın, kimsəsizliyin acısını duyurdu. Cəmi bircə dəfə gördüyü Gülzar gəlib gözlərinin qarşısında canlandı. Tez bir dayanacaq irəlində, evlərindən aşağıdakı mebel mağazasının qarşısında dayanıb Asimi gözləyən, Səhradan düz 13 yaş kiçik olan Gülzarın adı Asimin dilində son vaxtlar tez-tez səslənirdi. Gülzar maqnit kimi onu özünə çəkirdi. Elə bu səbəbdən Səhranı işə aparmayıb öz yeni əyləncəsinə tərəf qanad açıb uçurdu.

Səhra ərinin xasiyyətinə yaxşı bələd idi. Birgə yaşadıkları

30 il ərzində onun dəfələrlə eşqə düşdüyünün şahidi olmuşdu. Hər növbəti eşq macərası onların evində tufan qoparır, qalmaqal, dava-dalaş salırdı. Münasibətlərinə gərginlik, evlərinə soyuqluq gətirmiş problemin aydınlaşdırılması səhnələrindən sonra uzun sürən küsülülük günləri gəlirdi. Tufan ötüşəndən sonra hər ikisi ürəklərindəki incikliyi dəf edib, birgə yaşamağa davam edirdi. Hər belə inciklik onları bir-birindən bir qədər də uzaqlaşdırırdı. Amma bütün bunlara baxmayaraq, Asimlə Səhranı birləşdirən bağlar çox idi. Birgə böyütdükləri övladları Səidə ilə Zaur, nəvələri, dostları, yaşadıkları rahat və səliqəli mənzil və başqa çoxlu elə şeylər vardı ki, bunlar yalnız onlar yanaşı olduqda məna və məzmun kəsb edirdi.

Övladları evlənib, yeni yurd-yuva quraraq onları tərk edəndən bu evdə soyuq rüzgar əsirdi. Bu rüzgar hər ikisini üşüdürdü. Bir yataqda üzlərini divara çevirib yatır, təsadüfən birinin əli və ya ayağı o birinə toxunanda ehməllə, guya hiss etdirmədən geri çəkirdilər. Üzücü, gərgin günlər aylara, aylar illərə çevrildikcə onları bir-birindən ayıran maneələr çoxalır, aralarında dərin uçurumlar əmələ gəlirdi.

Səhranın boğazından nə çay, nə də çörək keçdi. Evdən çıxıb iti addımlarla metroya tərəf getdi. 40 dəqiqədən sonra institutda dərsi başlayırdı. Yolda yadına düşdü ki, bu gün gəlininin ad günüdür. Hədiyyəni əvvəlcədən alıb hazırlamışdı: fransız ətri idi. Onu ertədən çantasına qoymuşdu ki, işdən birbaşa oğluga yollansın. Asim dünəndən «Türkiyədən qonağımız var, şef tapşırıb ki, axşam ona şam yeməyi verək», – deyib gələ bilməyəcəyini bildirmişdi.

– Biz, yəni kim? – deyərək Səhra soruşmuşdu.

– Mən, Hacıbala, Sərvər, bir də Gülzar.

– Gülzar? – Səhra təəccübünü gizlədə bilməmişdi. – Bəs deyirdin o, başına yaylıq bağlayır, namaz qılır.

– Şef tapşırıb ki, onu da özümüzlə apararaq, çünki qonaq Gülzarın şöbəsinin işi ilə tanış olmağa gəlib.

Bununla da söhbət bitmişdi. Nə Səhra, nə də Asim dünəndən bu mövzunun üstünə qayıtmamışdı. Amma Səhranın qanı özündən asılı olmayaraq bərk qaralmışdı. Ürəyinə qəfil çökən ağırlığı özündən uzaqlaşdırma bilməsə də susmuş, hisslərini bürüzə verməməyə çalışmışdı.

Dərsin başlanmasına bir az var idi. Üstündə «Professor Səhra Əmirəhmədova» sözləri yazılmış qapıya çatanda açar çıxarıb qapını açdı. Onu içəridən bağlayıb, hirsindən əlini divara elə çırpdı ki, ağrıdan gözləri yaşardı. Bu, bəhanə imiş kimi gözündən sel açıldı. Uşaq kimi hönkürdü. Əlindən bundan başqa heç nə gəlmirdi, gücü ayrı heç nəyə çatmırdı. Ağlayıb sakitləşdi, üzünə su vurub saçlarını təzədən daradı, üz-gözünü səliqəyə saldı. Qapının kilidini açıb özünü ələ almağa çalışdı. «Belə olmaz, bir az səbirli olmaq lazımdır. Atalar yaxşı deyib: səbrlə açılar bağlı qapılar», – deyə düşündü.

Günorta Asim ona zəng çaldı.

– Axşam gedəcəksən də, eləmi?

– Əlbəttə. Bəs sən?

– Mən çatmıram.

– Hansı restoranda oturacaqsız?

– «Lotos»da.

«Lotos» onların evinin yaxınlığında yerləşirdi. Asim bir neçə dəfə onu uşaqlarla birgə ora aparmışdı. Oğlunun evi ilə «Lotos»un arası 10 dəqiqəlik yol idi. Bunu düşünəndə hirsləndi:

– Guya ki, yarım saat vaxt ayırub gəlinini təbrik etsən dünya dağılar?!

– Qonaqları qoyub necə gəlim axı?

– Qonaqları yox, deynən Gülzarı qoyub necə gəlim.

Onun tikanlı sözlərini eşidən kimi Asim telefonu söndürdü.

Səhranın isə qanı bir az da qaraldı. Nifrət, qəzəb, həyəcan, sarsıntı bir-birinə qarışaraq qəlbini didirdi. «Bu halda dərsə necə gedəcəyəm? Tələbələrin üzünə necə baxacağam?»

Bu gün birinci növbədə bir, ikinci növbədə isə iki qoşa saat dərsi var idi. Auditoriyaya girib dərsə başlayanda, adətən, bütün fikrini tələbələrində cəmləşdirirdi. Uzun illərin təcrübəsi bunu ona öyrətmişdi. Bu gün də belə oldu. Mühazirələri elə dedi ki, heç kəs onun qanının qara olduğunu hiss etmədi.

Dərstdən sonra oğlunun evinə piyada yola düşdü. Ailə bir saatdan sonra yığışacaqdı. Həmişə onlarda keçirilən belə məclislərə bir neçə saat tez gedib gəlininə biş-düş hazırlamaqda kömək edən Səhra bu dəfə tələsmirdi. Adətən, nəvələrinin yanına tələsən, saatlarla onları oynatmaqdan zövq alan Səhra bu dəfə tamam başqa əhvalda idi. Nə qədər yavaş yerisə də, oğlulə yenə yarım saat tez çatdı. Nəvələri altı yaşlı Fərəhlə üç yaşlı Telman onu görən kimi boynuna sarıldılar. Səhra hər şeyi unutmaq, ürəyindəki ağırlığı yox etmək üçün uşaqlarla əylənməyə başladı. Bu il birinci sinfə getmiş Fərəhin gündəliyinə, dəftərlərinə baxdı. Müəllimin qırmızı qələmlə yazdığı «5»ləri görüb Fərəhi o ki var təriflədi. Telmanla oynamağa başlayanda uşağın şən səsi otağı bürüdü. Sonra o, uşağın ayaqlarını öz ayaqları üstünə qoyub, əllərindən yapışdı və bu halda otaq boyu gəzdirdi. Telman uğunub gedir, Səhra isə onun sevincindən xoşal olurdu.

Bir azdan süfrə başına yığışdılar. Oğlu Zaur la gəlini Aliyə, qızı Səidə ilə yeznəsi Rəşid stolun bir tərəfində, Səhra ilə nəvələri isə onlarla üz-üzə oturdular. Saat 8-də Asim də gəldi. Deyəsən, arvadının sözləri ona təsir etmişdi. O, Aliyəni təbrik edib: «Restorandan sizə qızardılmış balıq gətirmişəm, süfrəyə qoyun», – dedi.

Telmanın sevinci yerə-göyə sığmırdı. O, «mənim babam»

– deyib Asimin qucağında atılıb-düşür, gah bığlarını didişdirir, gah onu qıdıqlayır, gah da bərkdən gülürdü. Fərəh isə babasının qoluna sığınmışdı. Asim adəti üzrə stolun başında, həmişəki yerində oturdu. Onun gəlişi ilə evdə bir canlanma yarandı. Hamının rəngi-rufu açıldı. İlk tostu ənənəyə görə Asim deyib, çörək yeməyə başladı. Asim çay dəsgahına da qaldı. Tortla bir stəkan çay içmişdi ki, zəng gəldi. O, telefona cavab verdi:

– Siz yeməyə başlayın, mən indi gəlirəm.

Əri düz bir saata yaxın idi ki, onlarla oturmuşdu, yəqin öz missiyasını yerinə yetirdiyini düşünürdü. Hamıdan üzr istəyib, qonaqların onu gözlədiyini dedi, üzünü Səhraya tutdu:

– Gəl səni də maşınla evə aparım, sonra piyada necə gedəcəksən?

Təklif Səhranın ürəyincə oldu. Yolda Asim ona dedi:

– Bəlkə səni də restorana aparım? Bizimlə balıq yeyərsən.

Amma bu sözlər onun dilində «nəbadə gələsən, mənim istirahətimi pozma» kimi səsləndi. Səhra onu başa düşdü və acı-acı güldü:

– Başqalarına mane olmağı xoşlamıram.

– Özün bil, – Asim sevincini gizlətmək istədi, amma bu, alınmadı.

Maşını bloklarının qabağında saxlayıb onunla sağollaşdı və piyada restorana yollandı. Səhra isə könülsüz halda bloka girib açarlarla mənzillərinin qapısını açdı. Bu zaman divar saatı 9-u vurdu.

Son zamanlar təklif Səhranın ömür yoldaşına çevrilmişdi. Böyük mənzildə saatlarla tənha qalmağa məcbur olurdu. Asim axşam saat 9-dan tez evə gəlmirdi. «Hardasan?» – sualının bir-cə cavabı var idi: «İşdə». Ərinin sorğu-sualdan xoşu gəlmirdi. «Mən iş adamıyam, yüz problemim var», – deyib, səsini qal-dırırdı. Artıq neçə il idi ki, onlar bir yerdə toy-düyündən başqa

ayrı heç yana getmirdilər. Səhranı harasa dəvət etmək, ona hədiyyə almaq, gül bağışlamaq kimi şeylər Asimin ağlına gəlmirdi. Özü tez-tez dostlarının əhatəsində olur, onlarla restoranlarda vaxt keçirirdi. Evdə saatlarla yalnız qalıb gözü yolda, qulağı səsdə olan Səhranın halına yanmır, ona yazığı gəlmirdi.

Bu axşam Səhra özünə yer tapa bilmirdi, əli heç nəyə yatmırdı. Ev işləri ilə məşğul olmağa həvəsi yox idi, ona görə də divanda oturub televizora baxmaqdan başqa ayrı çarəsi qalmadı. Amma televizorda maraqlı heç nə yox idi. Kim bilir, bəlkə də ona maraqsız gəlirdi. O, ekranda baş verənləri dərk edəcək halda deyildi. Televizoru söndürüb, mətbəxə keçdi, çay qaynadıb dəmlədi, amma içmədi. Meyli heç nə çəkmirdi.

Gözü saatda qalmışdı. Əqrəblərin hərəkəti onu hövsələdən çıxarırdı. Saniyələr, dəqiqələr elə bil can verirdi. Ürəyi sıxılır, havası çatışmayan adamlar kimi tez-tez nəfəs alırdı. Birdən fikirləşdi ki, yəqin evdə hava yoxdur, həyətdə düşsə, bəlkə nəfəsi genələr. Saat 11-də Asimə zəng çaldı.

– Hələ də oturmusuz? – Onun səsi titrədi, amma Asim bu titrəyişi hiss edəcək halda deyildi.

– Hə, nədi ki? – Ərinin şən səsi telefonda guruldadı.

– Evə dönmək fikrin yoxdur? Gecə keçir axı!

– Hələ yox.

– Nə vaxt gələcəksən? – Yalvarış kimi səslənən səsindən özü utandı. Öz zəifliyinə, iradəsizliyinə acığı tutdu.

– Baxım da, yəqin yarım saatdan sonra. – Asim özündən razı və qayğısız halda cavab verdi.

Onun zəngindən narahatlıq belə keçirməyən ərinin biganəliyi Səhranı üşütdü. Dodaqlarının əsdiyini hiss edib mətbəxə keçdi. Su içmək istəyəndə dolu stəkan əlindən yerə düşüb sındı.

Səhra titrəyirdi. Bəyəm ev, ailə, həyat yoldaşı kimi anlayışlar yalnız ondan ötrüdür? Belə çıxır ki, Asim ondan daha nə

çəkinir, nə utanır, nə də hörmət edir. Belə olmasaydı, özünü bu qədər sərbəst aparmazdı.

Asimin kefi kök idi. Qonaqlıqlarla, yemək-içmək məclisləri ilə arası saz olan, əlinə pul keçən kimi onu dostları ilə restoranlarda xərcləməyi xoşlayan Asim əlində badə olanda cəngavərə dönürdü. Özünü öyməyə, «qəhrəmanlıqları» haqqında danışmağa başlayırdı. Belə vaxtlarda o, liderliyi əlinə alır, başqalarına kəlmə deməyə imkan vermirdi. Məclisdə qadınlar olanda isə onun kefi daha da kökəlir, onların ünvanına xoş sözlər yağdırırdı. Qadınların etibarını qazanana kimi sakit olmurdu.

Bütün bunları yaxşı bilən Səhranı ərinin ikili təbiəti təbdən çıxarırdı. Evdə tənbel, acıdil, diqqətsiz, egoist olan əri məclislərdə kübar görkəmi alır, mədəniləşirdi. Səhra dəfələrlə qadınların ona vurulduqlarının şahidi olmuşdu. İndi də onun sə-sindən hiss etdi ki, Asim əlində badə, Gülzarı muma döndərir. Birdən ağılına gəldi ki, Asimlə Gülzarın arasındakı yaxınlıq getdikcə böyüyür. İşdə daim bir yerdə olmaları yetmirmiş kimi, işdən sonra da bir yerdə olurlar. Bu fikir ürəyini sıxdı. Güzgüdə özünə baxdı: rəngi qaçmış, dodaqları göyərmişdi.

Qəlbinə dolmuş dəhşətli qısqaneqlik hissi onu üzürdü. Ürə-yinin guppultusu sanki qulaqlarında vururdu. Evindən bir az aralıdakı restoranda – ayrıca otaqda ərinin cavan, yaraşıqlı qadın olan Gülzarla üz-üzə oturub kef çəkməsini elə bil gözləri ilə görürdü. Gülzar da naz-qəməsini, işvəsini ondan əsirgəmirdi. «Bu nə mənəviyyatsızlıqdır? Bu haqqı Asimə kim verib? Niyə mən kimsəsiz otaqda tək-tənha oturub onun yolunu gözləməliyəm? Gözləməliyəm ki, ərim yad qadınlarla əylənsin, yeyib-içib kef çəksin, heç nə olmamış kimi evə qayıdıb özündən razı baxışlarla üstədən-aşağı məni süzsün, ünvanıma bir atmaca atsın, sonra da getsin yatmağa? Arxasını çevirib səhərə kimi

xoruldasın? Mən də bir böyrü üstədən o biri böyrü üstə çevrilim ki, nə var-nə var, yanımda ərim var? Budurmu ailə? Ailə şərəfi belə qorunurmu?»

Səhra əyninə qara şalvar, qara köynək geyindi. Saçlarını arxada sancaqlayıb, başına kepka qoydu, ayağına yüngül idman ayaqqabısı keçirdi. Bu halda o, oğlana oxşayırdı. Telefonunu götürüb evdən çıxdı. Yaxınlıqdakı bağda, şam ağaclarının arasında, əldən-ayaqdan uzaq, xudmani yerdə yerləşən «Lotos» restoranına üz qoydu. Oraya yol zeytun və nar ağaclarının arasından keçirdi.

Səhra ərini izləmək qərarına gəlmişdi. Ömründə etmədiyi, özünə rəva görmədiyi bir işi bu gün görməyi qərara almışdı. O, bunun nə qədər alçaldıcı addım olduğunu yaxşı anlıyırdı. Amma bu an o, yalnız qadın idi: qısqanc qadın. Ərini itirmək təhlükəsi qarşısında qalmış, içində sevgi və nifrət hisslərinin döyüşü gedən adi bir qadın. Bu an o, nə ana olması, nə alimliyi, nə də müəllimliyi haqda düşüncəsi halda deyildi.

Ətrafda kimsə görünmürdü. Oktyabrın ilk günlərinə xas sərin havaya rütubət qoxusu qarışmışdı. Səhra darvazadan içəri girib sağ tərəfdəki nar ağacının arxasına keçdi. Bura onun pusqu yeri olacaqdı. Restorana girib-çıxanların yolu kənardan keçirdi deyə onu burada heç kim sezə bilməzdi, o isə işıqlı yolu ovuc içi kimi görürdü.

Səhra cıncırını çıxarmadan ağacların arasında yerə çökdü. Lakin bu vəziyyətdə çox qala bilmədi, ayaqları yoruldu. O, ayağa qalxdı, amma bu, təhlükəli idi, hər an onu görə bilərdilər. Restoranın işçiləri və yaxud həmişə buralarda hərlənən sahə müvəkkili gecə yarısı ağacların arasında gizlənmiş yaşlı bir qadını aşkar etsəydilər, bu, heç də yaxşı nəticə verməzdi. Bunları düşündükcə Səhra xəcalətindən tər tökürdü.

Hər 10-15 dəqiqədən iki-bir, üç-bir olmaqla kişilər restoranı

tərk edirdilər. Yorğunluqdan Səhranın ayaqları keyimişdi. Onları uzadıb yerdə oturmaqdan savayı əlacı qalmadı. Lakin heç beş dəqiqə keçməmiş nəmişlikdən üşüməyə başladı. Gözləməkdən hövsələsi daralmışdı. Yarım saatdan artıq idi ki, yolda heç kəs görünmürdü. «Bəlkə gediblər?» Bu fikir ağına gələndə səsi çıxmasın deyərək bayaqdan söndürdüyü telefonunu yandıraraq saata baxdı: gecə saat 1-ə 5 dəqiqə işləyirdi. Birdən yolun başlanğıcında gülüş səsləri eşidib, cəld telefonunu söndürdü. Kolların arasından irəliyə baxdı: onlar idilər. Asim, Gülzar, türkiyəli qonaq və daha iki kişi. Söhbət edə-edə tələsmədən darvazaya tərəf gedirdilər. Səhranın pusqu yerinə çatanı dövrə vurub söhbət etməyə başladılar.

Ürəyinin guppultusundan qulaqları tutulan Səhraya elə gəlirdi ki, indicə onlar bu guppultunu eşidə bilərlər. O, Gülzardan başqa qalanların üzünü aydın görürdü. Arxası ona tərəf dayanan qadının saçlarını külək oynadırdı. «Bəs deyirdi başına yaylıq örtür? Asimin belə yalanlarından olmaya da». Səhra Asimin ürəyini onun üzünün ifadəsindən oxuyurdu. Onun baxışları Gülzarın gizləndiyi yerə dikilmişdi, yanındakılarla söhbət edəndə də nəzərlərini ondan çəkmirdi. Nəhayət, vidalaşma vaxtı gəlib çatdı. Əl verib görüşdükdən sonra Asimlə Gülzar sola, qalanları sağa döndülər.

Səhra bu cür sonluğa əsla gözləməirdi. Bir yerdə dincəlməyə gəlmiş bu dörd kişi onlarla bir stol arxasında bir neçə saat oturmuş bu dul qadını bir yerdə ötürməli idi, çünki hamısı ailəli idi. Əgər Asim onu ötürməyi boynuna götürübsə və o biriləri bunu adi hal kimi qəbul edirsə, deməli, bu ikisinin arasındakı münasibətlərdən xəbərdardırlar.

Onlar bir qədər uzaqlaşanda Səhra gizləndiyi yerdən çıxıb sola – Asimgil gedən tərəfə səmt aldı. Qabaqda onun ömür yoldaşı cavan qadınla mehribancasına söhbət edə-edə

tələsmədən gedirdi. Yolun işıqlanmayan hissəsinə çatanda Gülzar Asimin qoluna girdi.

Səhraya elə gəldi ki, yer onun ayaqları altından qaçdı. Müvazinətini itirməmək üçün səkidə oturdu. Tor kimi gözlərini örtmüş yaşı toz-torpaqlı əlləri ilə sildi ki, ondan aralıda, dünyadan xəbərsiz halda gedən o bəxtəvərləri görə bilsin. Bundan o yana getməyin əhəmiyyəti yox idi, hər şey aydın idi. Onsuz da qadın fəhmi ona çoxdan anlatmışdı ki, ərinin ülfət bağladığı qadın var. Ancaq heç cür bu fikri özünə yaxınlaşdırmaq istəməmişdi. Ağılı onu buna inandırmağa çalışanda ürəyi bunun yalan olduğunu pıçıldamışdı. İndi budur, o, kinoya baxan kimi öz itirilmiş səadətinin arxasınca baxırdı.

Səhra onların nə dediklərini eşitməsə də, bir-birinə mehriban nəzərlərlə baxaraq şirin söhbət edə-edə gedən bu 56 yaşlı ucaboy, enlikürək kişi ilə cavan, zərif dul qadının hərəkətlərindən məhrəmlik yağdığını görürdü. Onlar ətraflarında heç nə görmədən, bircə dəfə də olsun yan-yөрələrində baxmadan Gülzargilin məhəlləsinə tərəf səmt almışdılar. Səhranın 30 illik ömür-gün yoldaşı başqa bir qadına sığınıb gedirdi. Onlar bir-birinin bədənlərinin istisini, ürəklərinin döyüntüsünü hiss edirdilər. Asim sol qolundan yapışmış Gülzarın əlini sığallayırdı.

İçindən gələn bir səs elə hey ona təkrar edirdi: «Sən nə edirsən, Səhra? Geri dön, özünü alçaltma! Şərəfinin tapdanmasına yol vermə! Ləyaqətini qoru! Sənə yaraşmayan işi görmə!» Amma o, ağılının səsinə qulaq asmaq iqtidarında deyildi. O, bu gecəki görüşün nə ilə yekunlaşacağını gözləri ilə görməli idi, ona görə də onları izləməkdə davam etdi.

Asimlə Gülzar iki tərəfdən ağaclarla əhatə olunmuş qaranlıq, kimsəsiz küçə ilə elə asta-asta gedirdilər ki, sanki yolun tükənəcəyindən qorxub, birgə keçirdikləri vaxtı uzatmağa çalışırdılar. Onlardan xeyli aralıda gördüklərindən sarsılan, ayaq-

larını güclə sürüyən Səhra ağacların arxası ilə irəliləyirdi...

Küçənin işıqlı yerinə çatanda Səhra çaşdı. Buradan onu görə bilərdilər. Məcburən yolu dəyişməli idi. Maşın yolunun sağ tərəfi qaranlıq olduğundan qaçıb yolu keçmək istədi.

Qəflətən yolda görünən maşın ona çatanda sürücü qaraltını sezib, əyləci basdı, yerə yapışan təkərlərdən tükürpədicə səs çıxdı. Sol ayağına dəyən yüngül zərbədən yerə yıxılan və cəld ayağa qalxan Səhranın ağlına ilk gələn: «Məni görən olmadı ki?» sualı oldu. Sürücü də, öndəkilər də nə baş verdiyinə əhəmiyyət vermədən yollarına davam etdilər. Səhra şam ağacının dibində yerə çöküb nəfəsini dərdi. Qəhər boğazında duyulənib nəfəs almasına mane olurdu. Güclə özünü ələ alıb, yerdən qalxanda sol budunda dəhşətli ağrı hiss etdi. Bayaqqı maşının işi idi. «Bircə bu çatmırdı», – deyə düşündü, ayağını güclə sürüyüb irəlilədi. Yolun o tərəfi ilə qol-qola yeriyan cütlük buradan aydın görünürdü. Onları sonadək izləməyə qərar vermişdi.

Küçənin sonu zeytunluq idi. Gülzarın evinə yol buradan keçirdi. Asimlə Gülzar bayaqqı ləng yerislə qol-qola həmin cığırda irəliləyirdilər. Səhra bu dəfə onları irəlindən seyr etmək imkanı qazandı. Qaranlıqdan onların bəxtiyar üzlərini xeyli müşahidə etdi.

Gördüklərinə inana bilmirdi. Ağsaqqal əri cavan qadını özünə elə məhəbbətlə pərçimləmişdi ki... Bu cür yalnız sevən adamlar yeriye bilərlər. Bu cür baxışlarla ancaq sevgililər birbirinə baxa bilərlər. Əri cavan oğlan kimi elə qıvraq, elə çevik idi ki! Səhra ərinə tanıya bilmirdi. Son illər onun üzündə bu cür xoşbəxtlik ifadəsi görməmişdi. Əri ona heç vaxt o qadına baxdığı kimi baxmamışdı. Təkcə son illərmə? Əslində, Səhra ərinin belə baxışlarını görməmişdi. Deməli, Asim Gülzara vurulmuşdu. İnsanın yaşlı vaxtında eşqə düşməyinin nə demək

olduğunu o, gözləri ilə görürdü.

Birdən Səhranın özünə yazığı gəldi. O, yetim uşağa oxşayırdı. Hamının atıb getdiyi, bir kimsəsi olmayan tifil idi sanki. Döyülüb incidilmiş, ovunmağa, nəvazişə ehtiyacı olan bir uşaq onu tərk edib gedən valideynlərinin arxasınca necə boylanırsa, Səhra da onun beş addımlığından keçib gedən ərinin arxasınca elə baxırdı.

Öz vəziyyətinə, bu acınacaqlı halına bir az yumor qatmaq istədi: «Müharibə vaxtı səndən yaxşı kəşfiyyatçı olar. Düşməni yaxşı izləyə bilirsən». Gülümsəmək istədi, ancaq dodaqları bir-birindən aralanmadı.

Bağdan çıxıb prospektə dönəndə Gülzar qolunu Asimin qolundan araladı. Onlar asfalt yolu keçib poçtun yanından Gülzarın evinə tərəf səmt aldılar. Bloklarının qabağında Asim Gülzarla sağollaşdı, o bloka girəndə geriye dönüb gəldiyi yolla öz evinə tərəf yollandı.

Yorulub əldən düşmüş Səhra şam ağacının dibinə çökərək uzaqdan ərinin arxasınca baxırdı. O, nə edəcəyini bilmirdi. Ürəyinin içində sanki yara əmələ gəlmişdi. Bu yaradan qan axırdı. Artıq ayaqları onun sözünə baxmırdı. Səhra ruhu sönmüş adamlar kimi hissiz, duyğusuz olmuşdu. «İndi nə edirəm? Evə necə qayıdım? Asimlə necə üz-üzə gəlirəm? Bəlkə ondan gizlənim? Bəlkə heç evə dönməyim? Bəs hara gedim, kimə pənah aparım?» Saat 1-ə 15 dəqiqə qalırdı. Onları 40 dəqiqə ərzində izləmişdi. 40 dəqiqənin içində o, ömrünün ən uzun və əzablı anlarını yaşamışdı. 40 dəqiqədə o, qəlbən qocalmış, ruhən sınmışdı. Yenidən canlanmaq, real həyata qayıtmaq, gündəlik qayğılara qatılmaq onun üçün çətin idi. Amma hər şeyin bir başlanğıcı olduğu kimi, sonu da olur. O da sona yaxınlaşmalı idi. Son – Asimə onları gördüyünü bildirmək, onu sarsıtmaq idi.

Səhra var gücünü toplayıb ayağa qalxdı. Axsaya-axsaya,

ağrıdan sızıldaya-sızıldaya Asimin arxasınca yola düzəldi. Ürəyinin ağrısı ayağının sızıltısına qarışaraq, onun olan-qalan taqətini də əlindən alırdı. Yoldan ötən tək-tük adamlar saçları dağılmış, ləngər vura-vura gedən yaşlı qadına qərribə nəzərlərlə baxırdılar. O isə heç nə görmür, heç nə hiss etmirdi.

Həyətlərinə çatanda yaxınlıqdakı skamyada oturub dincini aldı. Doqquzmərtəbəli evin tək-tük pəncərələrində işıq yanırdı. Qalanları qaranlığa qərql olmuşdu. Pəncərələrdən içəridə adamlar şirin yuxuda uyuyurdular. Səhra isə dəli kimi küçələrə düşmüşdü. O, əzizini itirmiş adama oxşayırdı. Vaxtı öldürmək, evə gec getmək, bununla da ərinin təəccübləndirmək istədi, amma sanki zaman da donmuşdu, hərəkət eləmirdi.

Səhra bloka girib mənzilinin qapısını döydü. Əri qapını açdı, amma arvadına heç nə demədən yataq otağına keçdi. Onun bu qərribə sakitliyi Səhranın yarasına duz səpdi. Asim gecə yarısı arvadının küçədən evə dönməsində heç bir qeyri-adilik görmədi. Təhqir olunmuş Səhra ərinin birdəfəlik itirdiyini, əvvəlki münasibətlərinin heç zaman bərpa olunmayacağını bütün çılpıqlığı ilə anladı. Boğazındakı qəhəri güclə udaraq, həyat sevgisi sönmüş gözlərini ərinə dikdi:

– Mən sizi gördüm.

– Nə olsun ki? – Asim arvadına soyuq və yad baxışlarla baxdı. Bayaq onun Gülzara dikilən gözlərində bir dünya sevgi var idi, Səhraya isə biganə və etinasız nəzərlərini zilləmişdi. Səhra qəhərini udub davam etdi:

– Siz qol-qola gedirdiz...

– Burda nə var ki? – Asim paltarlarını soyunmaqda davam edirdi. Onun soyuqqanlılığı Səhranı təbdən çıxardı.

– Deməli, sizin qol-qola getməyinizdə qeyri-adi heç nə yoxdur, eləmi?

– Biz iş yoldaşırıq, mədəni adamlarıq. Mən sadəcə olaraq,

onu yola salırdım.

– Niyə məhz sən onu ötürürdün? Siz dörd kişi idiniz axı.

– Onlar uzağa gedirdilər, mən isə yaxında yaşayıram.

– Siz sevgililər kimi yeri-yirdiz.

Asim ona nifrətlə baxdı:

– Ağlını başına yığ.

Səhra onun bu riyakarlığından az qaldı dəli olsun:

– Birdən qarşınıza Zaurla Aliyə və yaxud Səidə ilə Rəşid çıxsaydı, neynərdin? Bəs qonşular? Onlar səni görsəydilər, haqqında nə düşünərdilər?

– Nə düşünərdilər ki? Heç nə!

– Deməli, bu normal haldır, eləmi?

– Tamamilə normal haldır.

– İndi mənə de görüm, mən bir kişinin qoluna girib getsəydim, onda sən nə edərdin?

– Heç nə!

Etinasız cavab Səhranı hövsələdən çıxardı. O, ərinin gözlərinin içinə baxıb, bu dəfə bir az yumşaq xəbər aldı:

– Bəlkə ömründə bircə dəfə səmimi cavab verəsən?

– Onda qoluna girdiyin adamın başına güllə çaxardım.

– Ahaaa! Güllə çaxardın! Təhqir olundun, hə? Bəs mən? Mənim mənliyim, ləyaqətim necə olsun? De görüm, bundan sonra mən nə edim? Əlinə fürsət düşən kimi mənə xəyanət edən ərlə ömrümün qalan illərini bir evdə necə keçirim?

– Sənin başın xarab olub, ağlın çaşıb. Mənim Gülzarla qol-qola getməyimdən faciə düzəldirsən. Elə bil on doqquzuncu əsrin adamısan.

– Bilirsənmi nə var? Biz ailəmiz qarşısında bərabər məsuliyyət daşıyıırıq. Sədaqət hissi tək-cə qadına yox, kişi-yə də xas olmalıdır. Əgər bu günə qədər bu adi həqiqəti başa düşməmişənsə, sən içi boş və puç adamsan.

– Özünsən puç adam! Bunun danışığına bir bax!

Mübahisə başlandı. İndi də Asim hücumə keçdi, Səhra isə müdafiəçi rolunu seçdi. Asim onların həyatından Səhra ilə bağlı xırda, əslində heç bir əhəmiyyət kəsb etməyən detalları qabardaraq qısqanc ər rolunu oynamağa başladı. O, bu rolun mahir ifaçısı idi. Daha doğrusu, Səhranı məğlub etmək, onu tərksilah edib susdurmaq üçün bu yolu seçmişdi. O, səsini qaldıraraq, arvadının ünvanına yalan və iftiralar yağdırmağa başladı. Dediklərinə əslində heç özü də inanmırdı. Onun mələk kimi təmiz və ismətli olduğunu bilirdi. Amma buna baxmayaraq, heyfini almaq üçün bu üsulu seçmişdi.

Bu, birinci hal deyildi, hər dəfə onların münasibətlərinin aydınlaşdırılması bu cür sona yetirdi. Hər dəfə Səhra məğlub olur, haqlı olduğunu, Asimin də buna şübhə etmədiyini bilə-bilə mövqeyini əldən verirdi. Bu ədalətsiz mübahisəni könüllü olaraq bitirmək məcburiyyəti qarşısında qalırdı. Bu dəfə də belə vəziyyət yaranmışdı. O, geri çəkilməli idi. Təhqir olunmuş, heysiyyətə tapdanmış, quru budaq kimi sınmağa hazır olan Səhra ərinin qəddarlığı qarşısında aciz idi.

Bu dəqiqə tərs və təkəbbürlü əri peşman olduğunu etiraf et-səydi, arvadından üzr istəsəydi, qucaqlayıb bircə kəlmə şirin sözlə onun könlünü alsaydı, Səhra bəlkə də sakitləşərdi. Lap heç bir söz demədən onu özünə sarı çəksəydi də Səhra yumşalardı. Çünki bu saat o, müqavimət göstərəcək halda deyildi. Əgər Asim onu yumşaldacaq bir söz desəydi, Səhra olanları yuxu sanıb unudacaqdı. Uşaq onu döyən anasına necə sığınırsa, Səhra da bir an ona qısılmaq, bütün bu ağrıları unutmaq istədi. Qarşısındakı bu saçları dümağ olsa da, yaraşğını itirməmiş kişi onun sevdiyi, qəlbən bağlandığı, həyatda heç kəslə əvəz edə bilmədiyi, aralarındakı saysız-hesabsız incikliklərə və narazılıqlara baxmayaraq, ürəyində möhkəm yer tutmuş adam

ona doğma olduğu qədər yad, yad olduğu qədər də doğma idi. Bir-birinə zidd iki hiss onun qəlbini didib parçalayırdı: bir tərəfdən ona nifrət edir, heç vaxt əfv etməyəcəyini pıçıldaırdı. Digər tərəfdən, onu itirməkdən qorxurdu, ikiaddımlıq məsafədə olduğu halda ondan bir dünya qədər uzaq olması Səhranı yandırır-yaxırdı. Düşünəndə ki, Asim onu atıb Gülzarın yanına gedə bilər, dəli olmaq dərəcəsinə çatırdı. O, təklidən, atılmaqdan, unudulmaqdan qorxdığı qədər heç nədən qorxmurdu. Amma qəlbindən gələn bir səs ona pıçıldaırdı ki, Asim onu haçansa tərk edib gedəcək. Ömrünün ahıl illərini tərk keçirməli olacaq.

Heyhat, əri ondan üzr istəmədi, bir xoş söz demədi, ona yaxınlaşmaması bir tərəfə, heç üzünə də baxmadı. Suda boğulan saman çöpündən yapışdığı kimi Səhra da gərginliyi azaltmaq üçün son cəhdini işə saldı.

– Bəs deyirdin Gülzar dındardır, başına yaylıq örtür, bəs nə əcəb yaylığını bağlamamışdı? – Səhranın səsi əsdi və zəifliyinə görə özünə acığı tutdu.

– Əvvəllər yaylıq bağlayırdı, son vaxtlar açıb. Amma kişilərlə əl verib görüşmür.

– Amma sənin qoluna girmişdi. Deməli, sən ona məhrəmsən.

– Bunu ondan mən xahiş elədim.

– Sənin dindar rəfiqən dörd kişi ilə restoranda oturur, gecə yarısı onlardan biri ilə qol-qola evinə gedir. Yəqin ki, evdə namaz qılıb, Allahdan günahlarının bağışlanmasını diləməyi unutmayacaq.

Birdən əri qəzəblə bağırdı:

– Bəsdir, qurtar bu söhbəti, baş-beynimi aparma!

Səhra da qəzəbindən coşdu:

– Sənə üç gün vaxt verirəm, pal-paltarını yığışdırıb rədd ol bu evdən! Bu dəfə səni bağışlamayacam! Eşidirsənmi? İs-

təyirsən Gülzarın evində yaşa, onsuz da tək qadındır, özü də cavan, bəlkə səndən uşaq da doğar. İstəyirsən kirayədə qal, istəyirsən özünə ev al, sən ki, pullu adamsan. İstəyirsən bu evi satın birotəqlı iki mənzil ala. Amma daha səninlə bir damın altında yaşayıb, sənın əxlaqsız hərəkətlərinə dözmək fikrim yoxdur.

Deyəsən, Asim bu cür dönüş gözləmirdi. O, üzünə qəfil şapalaq dəymiş adam kimi dıksındı. Əslində bu reaksiya da Səhraya tanış idi. İllər boyu Asim yalnız ayrılmaq sözü gələndə özünə gəlirdi. Rahat evini, ismətli arvadını, ağıllı övladlarını itirmək istəmirdi. İndi də belə oldu. Amma indiki vəziyyəti əvvəlki illərdəkindən də ağır idi. Bu dəfə Səhranı itirmək, həm də iş yerini itirmək demək idi. Səkkiz il əvvəl Səhranın xahişi ilə dayısı Səməd onu öz yanına işə götürmüşdü. Əsasən gənclərin çalışdığı bu firmada ən yaşlı adam Asim idi. Firma ona məşın alıb vermiş, yüksək maaşla təmin etmişdi. Amma dayısı eşitsə ki, Asim bacısı qızını incidir, bircə gün də onu işdə saxlamaz.

Əri səsini bir qədər yumşaltdı:

– Mən heç yana gedən deyiləm, özün hara istəyirsənsə, ora da get.

Səhranın yadına özünün dəfələrlə ərindən küsüb evdən getməsi, gah anasına, gah xalasına, gah rəfiqəsinə pənah aparması düşdü. Bir dəfə isə hər şeydən bezib, düz üç ay uşaqlarla birgə kirayədə yaşamışdı. Qəmləri ilə baş-başa qalmış, ağrı-acılı ayrılıq günləri çox keçirmişdi. Amma hər dəfə əri onun dalınca gələn kimi muma dönüb, evinə qayıtmışdı.

Səhra bu cür adam idi, bərkə-boşa düşməklə heç arası yox idi. Ayrılığa davam gətirə bilmirdi. Allah onun qismətinə tez-tez məhəbbət romanları yaşayan bir adam çıxarmışdı. Asim ondan nə qədər uzaqlaşdırsa, Səhra ona bir o qədər bağlanırdı. İndi bunları yadına salıb acı-acı güldü:

– O, əvvəllər idi, onda mən evdən çıxırdım, çünki cavan idim, özümü çətinliklərə düşər edirdim. Amma daha mən o Səhra deyiləm, indi mən səni evdən çıxaracam. Üç günün ərzində evi tərk etməsən, özündən küs!

Səhra son sözünü bitirdi, qapını zərblə çırparaq yataq otağından qonaq otağına keçdi. Işıq söndürüb divanda uzandı. Gözlərini yumub sakitləşməyə, fikirlərinin istiqamətini dəyişməyə çalışdı. «Ay ana, əgər bilsən, adam əsəbiləşəndə onun beynində nə qədər hüceyrələr məhv olur! Onlar heç vaxt bərpa olunmur», – deyən həkim qızı Səidənin sözlərini xatırladı. Baş verənləri unutmağa, dərini azdırmağa, tamam ayrı şeylər haqqında düşünməyə çalışdı. Alınmadı. Gözlərinin önündə təkcə bir şey var idi: bir-birinə sığınaq, mehribancasına söhbət edə-edə yeriyan Asimlə Gülzar. Gözlərini yumanda da, açanda da onları görürdü. Başqa heç nə barədə düşünə bilmirdi. İçindəki ağrıdan ilan kimi qıvrılırdı. Əvvəlki incikliklər bunun yanında toya getməli imiş. Onda Səhra bu qədər sarsılmamışdı.

«Kaş onları görməyəydim. Kaş bütün bunlar baş verməyəydi. Kaş gördüklərim yuxu olaydı», – deyə düşünürdü. İndi o, bu gecə baş verənlərin həqiqət olmaması üçün nələri qurban verməzdi?

Sanki küt bir alət ürəyini oyum-oyum oyurdu. Qaranlıqdan bezib işıq yandırmaq üçün ayağa qalxdı. İstidən nəfəsinin daraldığını, havasının çatışmadığını görüb, əynini dəyişmək istədi. Şalvarının toz-torpaq içində olduğunu yalnız indi gördü. Divan da batmışdı. Bunun qan ləkələri olduğunu görəndə hey-rətə gəldi. O, heç nə anlaya bilmirdi. Soyunanda sol budunun qan içində olduğunu gördü. Dizindən yuxarıda yara vardı. Oradan dizi aşağı qan axırdı.

Səhra keyimişdi, nə edəcəyini bilmirdi. Handan-hana özünə gəlib, yod axtarsa da, tapa bilmədi. O, evdə dolaşdıqca dö-

şəməyə qan izləri düşürdü.

Bir azdan yataq otağının qapısı açıldı. Asim özünü görməzliyə vurub dəhlizə, oradan da vanna otağına keçdi. Bu, Səhranın təhqir olunmuş mənliliyini daha da alçaltdı. Ərinin bu hərəkəti heç bir əxlaqi normaya sığmırdı. Elə bil yaralanmış bu qadın onun ömür-gün yoldaşı, övladlarının anası deyildi.

Tərslikdən evdə spirt də yox idi. Araq şüşəsinin dibində bir az araq tapdı. Pambığı araqda isladib, onunla yaranı təmizləməyə başladı. Qan kəsilmirdi. Yadına anasının türkəçarəsi düşdü: təmiz bir əsgini yandırır külünü yarasına basdı. Bundan sonra qan kəsildi.

Yalnız indi ağlına gəldi ki, bayaq maşın kəskin tormoz verəndə Asim onu görüb. Ərinin geri dönüb, küçəyə baxması yadına düşdü. Ola bilməzdi ki, Səhranın siluetini tanımasın. Əlbəttə, o, Səhranı görmüşdü, elə ona görə də Gülzarı evinədək ötürüb geri qayıtmışdı. Yoxsa dəli idi ki, onun qonağı olmayıb evə dönsün? Asimin evdə gecələmədiyi vaxtlar azmı olurdu? Bu, o demək idi ki, o, Səhranı görmüş, amma özünü görməzliyə vurmuşdu. Bu, o demək idi ki, Səhra sevgililərin planını pozmuşdu. Bu fikir qadının olan-qalan qətiyyəti də əlindən aldı. Qısqanclıq və nifrət hissi onun iliklərinə işlədi.

Yaralı ayağını arxasınca sürüyə-sürüyə mətbəx şkafindan içində qurudulmuş nanəcövher olan şüşə qabı çıxardı. Onu iki gün əvvəl xalası vermişdi. Səhranın ürəyindən şikayətləndiyini eşidib, ona məsləhət görmüşdü ki, çay kimi dəmləyib içsin. Xalası həyatində nanə ilə yanaşı, nanəcövher də yetişdirirdi. Mərdəkanda yaşayan qonum-qonşu həmişə gəlib ondan müxtəlif dərman bitkiləri aparardı.

Səhra xalasının dediyi kimi etdi. Bir xörək qaşığı nanəcövheri bir stəkan qaynar suda dəmləyib süzdü, onu çay kimi içdi. Amma belə şeylər onun ürəyinin sancılarını azalda bilərdimi?

Qonaq otağına qayıdıb işığı keçirdi, yenidən divana uzandı. İndi sakitləşib yuxuya getməkdən başqa ayrı arzusu yox idi. Bir saatin içində o, hər şeyini itirmişdi: ailəsini, səadətini, arzularını, ümidlərini. Həyatı alt-üst olmuşdu. Təkcə könül evi yox, elə yaşadığı ev də talan olmuşdu. İndi ömrünün bu çağında o, həyatının qalan illərini tək-tənha keçirməyə məhkum idi. Asimi yaxşı tanıyırdı, o, heç zaman tək qalmayacaqdı. Onun bəyəndiyi və onu bəyənen qadınlar az deyildi. Onlardan biri ilə yaşayacaqdı. İtirən yalnız Səhra olacaqdı. O, özünü yaxşı tanıyırdı, innən belə kiminləsə yaxınlıq etməyi şəninə yaraşdırmazdı. Onu irəlidə qəm, kədər içində keçəcəkdir əzablı bir həyat gözləyirdi. Bu, onun qismətinə yazılmışdı və bu qismətdən qaçmaq mümkün deyildi.

Bir dəqiqə də yuxulaya bilmədi. Gah ayaq, gah da əl barmaqları qıc olurdu. Möhkəm döyüləndən sonra əzələləri ağrıyan adamlar kimi hər yeri zoqquldayırdı. Yataq otağından Asimin tanış xorultusunun səsi gəlirdi. Səhərə kimi bu xorultu kəsilmədi. Onun polad kimi möhkəm əsəblərinə paxıllığı tutdu. Özündən zəhləsi getdi.

Səhəri dirigözlü açdı. Dan yeri yenidən qızarmağa başlayan da vanna otağına keçib, əl-üzünü yudu. Sonra paltarını geyinib, çantasını götürdü. Yataq otağının qapısını açıb, amiranə səslə dedi:

– Yadından çıxarma, evdən çıxmağa iki gün vaxtın qalıb.

Asim özünə bəraət qazandırmağa çalışdı, Səhra onu dinləməyib qapını zərblə örtərək evdən çıxdı. Əslində hara getdiyini bilmirdi. Sadəcə evdən, Asimdən uzaqlaşmaq, gecə baş verənləri unutmaq istəyirdi. Metroya minib, Əzizbəyov stansiyasında düşdü. Şəhəratrafi avtobusların dayanacağına gəlib çatanda hara yollandığını anladı. 40 dəqiqədən sonra o, Bilgəhdə idi. Burada qədim əncir və nar kolları, üzüm tənəkləri əkilmiş

böyük bağın ortasında onların iki göz evdən və aynabənddən ibarət kiçik bağ evləri var idi. Buranı 10 il əvvəl almışdılar. Divar kağızlarını dəyişib döşəməyə rəng çəkməkdən başqa heç bir təmir işi aparmasalar da, burada hamılıqla yığışib səliqə-sahman, rahatlıq yaratmışdılar. Evlərinin köhnə mebeli, pərdələri buraya çox yaxşı uyuşurdu.

Divanda oturan kimi özünü saxlaya bilməyib hönkürdü. Burda onu heç kəs görmür, heç kəs mane olmurdu. Elə bil göz-lərindən sel açılmışdı, kəsmək bilmirdi. O, acı-acı, dərdli-dərdli ağlayırdı. Ümitsizlik içində çırpınan ürəyi fəryad qoparırdı. Gərəksiz olması fikri ona əzab verirdi. «Bu gün istirahət günüdür. Asim Gülzarın yanındadır. Bu gün kefi kökdür. Heç kəsə yalan demədən, heç bir bəhanə gətirmədən rəfiqəsinin evinə gedib. İndi ikilikdə mənə yaxşıca gülürlər. Mənə bu da azdır. Adi həqiqəti qəbul edə bilmirəm. Anlamaq istəmirəm ki, Gülzar məndən cavandır. Asim bir dəfə demişdi: «Gülzarın elə gözəl gülüşü var ki!..»

Əslində Səhranın ürəyinə ilk qısqanclıq toxumunu bu sözlər səpmişdi. Asim özü də bilmədən səhvə yol vermişdi. «Ağılsız! Sənin eşqə düşdüyünü həmişə sözlərindən və hərəkətlərindən anlamışam. Qeyri-peşəkar cinayətkar kimi həmişə özünü ələ verirsən».

Nə iləsə məşğul olmağa, hansı işi isə görməyə təqəti qalmamışdı. Düşgün adamlar kimi qəlbən qocalmışdı. Divanda necə oturmuşdusa, elə o vəziyyətdə qalmışdı. Göz yaşları yağış damcıları kimi gildir-gildir axaraq dizlərini isladırırdı. Cib telefonu aramsız zəng çalırdı. O, zəngləri eşidirdisə də, onlara cavab verməyə təqəti yox idi. Heç kəsə lazım olmaması fikri onu üzürdü. «Heç kəs» dedikdə Asimi nəzərdə tuturdu. Asim var idisə, bu dünya maraqlı idi, yaşamağa dəyərdi. Asimsiz dünya boş və mənasız idi. Səhranı yandıran da elə bu idi. Necə

ola bilərdi ki, bir vaxtlar bir-birini sevib evlənən iki adamdan biri öz sevgisinə axıra qədər sadıq qalmamış, əhdinə vəfasız çıxmış, ona xəyanət etmişdi? Onun bu qədər dəyişməsinə səbəb nə olmuşdu?

Sən demə, hisslər də saralıb solarmış, bitib tükənərmiş. Asimin ona olan hissləri eynilə xəzan vurmuş yarpaqlar kimi solmuş, quruyub tökülmüşdü. «Qurumuş yarpağı necə canlandıra bilərsən? O, yenidən yaşllaşarmı? Mən də payız yarpağına bənzəyirəm: yaşlaşmış, maraqsız olmuşam. Belə olmasaydı, Asim məndən qaçardımı? Mən onu yanımda saxlamaq istəyirəm. Daha düşünürəm ki, əvvəlki tərəvətimi, şuxluğumu heç zaman geri qaytara bilməyəcəyəm. Axı gözəlliyə, gəncliyə hamı heyran olur. Asim də məndən gənc, məndən tərəvətli qadına vurulub və bunda təəccüblü nə var ki? Niyə mən bu sadə həqiqəti başa düşmürəm, onu qəbul etmək istəmirəm?» Bu fikirlər onun ürəyində üsyan qopardı: «Yox, belə deyil! Özümü niyə haqsız çıxarıram? Mənə kənardan göz qoyan az idimi? Gözlərim Asimdən başqa kimi gördü ki?.. Onun sürüşkənliyi birinci dəfədir mi? Deməli, ilk gündən tanımamışam Asimi».

Cib telefonu aramsız olaraq zəng çalırdı. Ekrana baxdı: 30 cavabsız zəng vardı. Oğlu, qızı, gəlini, yeznəsi, bacıları, qardaşları, dostları onu arayırdı. «Mən də düşünürəm ki, heç kimə lazım deyiləm. Gör nə qədər əzizim, doğmam var!»

Bu fikir onu sanki həyata qaytardı. Başındakı duman çəkilib getməkdə idi. Sanki yüngülləşmişdi. Bayaqqı çarəsizlik, qeyri-müəyyənlik onu tərk edirdi. «Həyat yalnız Asimdən ibarət deyil, mən tək ondan ötrü yaşamıram!». Ürəyində bir ümid işığı doğmuşdu. Bu zəif işıq qaranlığa qərq olmuş dünyasını işıqlandırırdı.

Axşam hava qaralanda evə qayıdan Səhra Asimin evdə ol-

mamasına sevindi. Neçə gün idi ki, Fəzilətgildən xəbəri yox idi. Fəzilət onun sirr yoldaşı, ürək dostu idi. Bu dostluq illərin sınağından keçmişdi. Onunla dərdləşməyə, məsləhətləşməyə ehtiyac duydu. Əri xəstəliyə düşər olduğundan 3 aydı ki, işdən çıxıb ona qulluq edirdi. Səhra tez-tez Səməndərə baş çəkir, rəfiqəsinə ev işlərində yardım etməyə çalışırdı. O, Fəzilətin dərd ortağı idi. İndi öz dərdinə ondan «dərman» istəyirdi. Fəzilətə zəng vurub Səməndəri soruşdu. Sonra başına gələnləri ona danışdı. Səhra gözləyirdi ki, rəfiqəsi dərdinə şərik olacaq, ona təsəlli verəcək. Amma belə olmadı. Fəzilət qərribə bir soyuqqanlıqla ona dedi:

– Səhra, sən onları izləməkdə düzgün iş görməmişən. Həm özünü alçaltmısan, ürəyindəki yaranın qaysağını qopartmısan, həm də ailənlə münaqişə yaratmısan. Heç uşaqlarını, nəvələrini düşündünmü? Onların ürəklərinə xal salmağa necə qıyırsan? Deyirsən ki, onu evdən qovacaqsan. Tutaq ki, o, çıxıb getdi. Bundan Asimdən çox sən əzab çəkəcəksən. Üç, ya beş gündən sonra qəzəbin soyuyacaq, onsuz dözə bilməyəcəksən. Kişidi də. Cavan qadına aşiq olubsa, deməli, özünü cavan hiss edir. Sən də ruhunu cavan saxla, özünə bax. Kollektivdən kənar gəzmə, onlarla əylən, deyib-gül, gəzintilərə çıx. Qoy Asimdə də qısqanclıq yaransın. Yoxsa ki, bildiyin işə gedib-gəlməkdir. Qoy səni itirməkdən o da qorxsun. Narahat olsun ki, sən də kiminsə xoşuna gələ bilərsən. Bilirsən, Səhra, kaş Səməndər xəstə olmayaydı, gəzəydi, kef çəkəydi, bilərdim ki, tək deyiləm, hara getsə də, yanıma qayıdacaq, uşaqlarıma atalıq edəcək. İndi o, ölüm ayağındadır. Bilir ki, çarəsiz xəstədir, ağrılardan uşaq kimi ağlayır: «Ay Fəzilət, mənə kömək elə», – deyib yalvaranda dünya başıma fırlanır. Sən Allahına şükür elə ki, Asim sağ-salamatdır... Ötəri sevgilər tez keçib gedir, uzun illərin bağlarını dibindən kəsmək mümkün deyil...

Gecə Ramazan ayı girirdi. Müsəlmanlar ürəklərində niyyət tutub, səhərdən oruc tutacaqdılar. Səhranın yaşı 53-ü keçsə də, bu vaxta kimi oruc tutmaq barədə düşünməmişdi. İki-üç dəfə buna cəhd göstərsə də, sonra boşlamışdı.

Ömründə ilk dəfə ürəyindən Allaha yaxın olmaq, Ona dualar etmək, Onunla ünsiyyət qurub dərdlərini danışmaq, qəlbini boşaltmaq arzusu keçdi. «Allah günahları bağışlayandır, yol göstərəndir, səbir verəndir», – deyə pıçıldadı.

Xalçanın üstündə oturub əllərini göyə qaldırdı:

– Allahım! Bu vaxta qədər etdiyim günahları, buraxdığım səhvləri bağışla. Sənin kimi böyük qüdrəti unutduğum üçün, hər şeyə qadir olan Sənə pənah gətirmədiyim üçün məni əfv et. Əllərimi sənin dərgahına açıb yalvarıram, mənim narahat qəlbimə səbir, rahatlıq, dinclik ver. Ailəmin başındakı tufanı sövuşdur. Asimin başına ağıl, ürəyinə mərhəmət sal. Bizi bu yaşlı vaxtımızda, ahıl çağımızda dilə-dişə düşməkdən, elin tənəsinə tuş gəlməkdən hifz elə. Ey mərhəmətlilərin ən mərhəmətlisi! Mənim balalarımın, onların ailələrindən, nəvələrimdən mərhəmətini əsirgəmə.

Sənin rızanla səhərdən başlayaraq oruc tutacağam. Dünyanın naz-nemətləri sənə inamımın yanında heçdir. Səndən ruhuma qida diləyirəm. Ürəyimdəki boşluğu, qəlbimdəki acıları ancaq sən çıxara bilərsən. Yağışları yağdıran da sənsən, kəsən də. Tufanları göndərən də sənsən, yatıran da. Yeri, göyü, insanları yaradan da sənsən, dərgahına aparan da. Qismətimə buraxdığın günləri, ayları, illəri ümitsiz etmə. Sən istəsən, mənim evimdə sülh, əmin-amanlıq bərpa olunar. Sən istəsən, Asimi zinakarlıqdan uzaqlaşdırırsan. Elə edərsən ki, o, yenidən evinə bağlanar. Ey böyük Allah! Mənə rəhmin gəlsin! Sənin mərhəmətinə sığınırım!

Səhra dizləri üstə oturub əllərini göyə qaldıraraq dua edirdi.

Onun göz yaşları qurumuşdu, bayaqkı dərddli halından əsər-ələmət qalmamışdı. İçindəki boşluq hara isə yox olur, onun yerini qəribə bir sakitlik tuturdu. O, Allahla üz-üzə dayanmışdı, onun varlığını hiss edirdi. İnsanlara deyə bilmədiklərini, dilinin ucuna belə gətirməyə çəkindiklərini çox asanlıqla Allaha söyləyirdi. Ürəyindəki təbəddülatları, keçirdiyi həyəcanları ona deyirdi.

Gecə Səhra evdə tək qaldı. Asim gəlmədi. Amma Səhra buna bir o qədər əhəmiyyət vermədi. Onun əlində 30 il əvvəl universitetdə müəllimi olmuş Əli Fəhminin ərəbcədən azərbaycancaya tərcümə etdiyi «Quran» kitabı var idi. 30 ildə ilk dəfə idi ki, onu əlinə alırdı. Buna görə özündən utandı. O, «Quran»ın ilk vərəqini açıb oxumağa başladı. Səhərə kimi yatmayıb pak kəlamların mənasına vardı. Səhər saat 5-də çay dəmlədi. İştahla yağ-bal, çörək yeyib orucunu tutdu.

Səhra uşaq kimi sevinirdi. Müqəddəs Ramazan ayı başlanırdı. Bu gün institutda əxlaq nəzəriyyəsiindən 2 qoşa saat dərsi var idi. Səhra bu dəfə tələbələrini nədən danışacağını, onları nə cür maraqlandıracağını bilirdi. İnsanlarda humanizm duyğularının vacibliyindən, bağışlamaq kimi ali hissin xarakterdə tərbiyə edilməsinin önəmindən bəhs edəcəkdi. Mənəviyyətin ən yüksək zirvəsində duran bu hissin fəlsəfəsindən söhbət açacaqdı.

Qara köynəyini, krem rəngli kostyumunu və həmin rəngdə çəkmələrini geyinib, güzgüyə baxanda sınxdığını, gözlərinin altının qaraldığını gördü. Yadına Fəzilətin sözləri düşdü: «Ruhunu cavan saxla, özünə bax!» Kosmetika qutusunu çıxarıb, üzgözünü səliqəyə saldı. İndi ona aynadan məlahətli və cazibədar bir qadın baxırdı. Gözlərindən müdriklik qarışıq səmimiyyət yağan, mehriban baxışlı bir qadın.

Ramazan ayı bitirdi. Düz bir ay idi ki, oruc tuturdu. Sabahdan bayram başlanırdı. O da yaşlı qohum-əqrabasının, bir də Səməndərin ziyarətinə gedəcəkdi. İşdən çıxıb bir qədər parkda gəzişdi, evə dönəndə hava qaralmışdı. Həyətə girəndə evlərinin işığının yandığını görüb narahat oldu. «Yanılı qoymuşam?» – deyə fikirləşdi. Pillələri qalxıb açarı qapıya yaxınlaşdırmaq istəyirdi ki, içəridən nəvələri onun üstünə atıldılar. Mətbəxdən şən səslər və dadlı yemək qoxusu yayılırdı. Qızı ilə gəlini onun boynuna sarıldılar.

Otağa keçəndə Asimin divanda oturduğunu gördü. İçəri girib salamlaşdı. Asim bu bir ayın ərzində elə sınıxmışdı ki, bu, Səhranın nəzərlərindən yayınmadı. Ərinin bütün vücudundan peşmanlıq yağırdı.

Dəhlizdə oğlu ilə kürəkənin şən səsləri eşidilirdi:

– Tez olun, süfrə başına keçin, kabablar soyuyur!

İştirak edənlər:

Yargunat – Yarmətin sevgilisi

Yarmət – Yargunatın sevgilisi

Eminat – Yargunatın anası

Məhəmməd – Yargunatın atası

Həmdullah – Yargunatın qardaşı

Avsiyat – Yarmətin anası

Jivel – Yarmətin bacısı

Osman – Yargunata aşiq gənc

Salihat – Osmanın anası

Ləzgiyə – Yarmətin qızı

Sadir – Yargunatın oğlu

Mədinə – Yarmətin arvadı

Əyyub – kənd ağsaqqalı

Sinever

Suvar

Qatfar

} Yargunatın rəfiqələri

Binətullah

Sadul

} kəndin yaşlı kişiləri

Qədir

Şahlar

Abdul

} Yarmətin dostları

Ömər

Tələt

Rauf

Sadiya

Seley

} kənd uşaqları

Sona – tənha dul qadın

Epizodik rollar: yengə, iki atlı, iki elçi, üç «Perizada» oxuyan qadın, bir neçə yaşlı qadın, həkim, aparıcı, ofisiyant.

I PƏRDƏ

*Hadisələr Qusar rayonunun Yargun kəndində
cərəyan edir.*

Birinci şəkil

*Yaylaq. Yargunat, Jivel, Suvar və Qatfar çiyələk yığırlar. Mahnı
səsi yayılır.*

YARGUNAT. *(Sakit səslə)* Jivel, sizin tərəflərdə nə xəbər var?

JİVEL. *(Suvarla Qatfara göz vurur.)* Elə bir xəbər yoxdur. Sağlıq-salamatlıqdır.

YARGUNAT. Gələndən, gedəndən...

JİVEL. Nə gələn var, nə də gedən. Hər kəs öz işində, gücündədir.

YARGUNAT. Eşitdim, arana gedənlər qayıdıb gəliblər.

JİVEL. Arana gedənlər? Yəqin qağamı deyirsən, həəə?

(Qızlar gülüşür.)

JİVEL. Mus-mus deyincə, Mustafa de də. Soruş ki, Yarmət qayıdıbmı? Onun kefi kökdürmə? Yarmətin yadında Yargunat qalıbmı? Bəlkə aranda özünə başqa adaxlı tapıb?

(Qızlar gülüşür.)

SUVAR. Ay Jivel, gör Yargunatın bənizi necə ağardı! Baldızsan deyə gərək gəlini bu qədər utandırasan?

QATFAR. *(Yargunatu göstərir.)* Görürsən ki, fağırın ürəyi

gup-gup eləyir.

JİVEL. Ay Yargunat, qağamın gözləri bu işıqlı dünyada sən-dən başqa bir kimsəni görür ki? Kaş onun səhər evə girməyini görəydin. Qapını açan kimi «Yargunat hardadır?» – deyə mən-dən soruşdu. «Harda olacaq? Öz evində. Sən bəyəm onu bizdə qoyub getmişdin?» – dedim. (*Qızlar gülüşür.*) Yenə əl çəkmədi: «Yargunatın kefi necədir?» «Necə olacaq, dəf kimi, dumbula da ərizə verib», – deyə cavab verdim. (*Qızlar gülüşür.*) Yargunata nə var ki! Paltara paltar demir, yeməyə yemək. Yeddi qardaşın əziz-xələf bacısı necə ola bilər?

İkinci şəkil

Yarmət, Qədir və Abdul bir cərgəyə düzülüb ot biçirlər. Yarmət ağacın kölgəsindəki bardaqdan su içir.

YARMƏT. Ay uşaqlar, yorulmamırsız?

QƏDİR. Daha elə bir şey qalmayıb. Axşama kimi biçib qurtarıq.

YARMƏT. Bəlkə bir az dincələk?

ABDUL. Həm dincələk, həm də bir loxma çörək yeyək.

(Yarmət ağacın altında oturur. Cibindən tütək çıxarıb “Yargunat” havasını çalır. Oğlanlar əl saxlayıb qulaq asırlar. Sonra bir-bir ağacın altına gedirlər. Çantalarından yemək çıxarırlar.)

QƏDİR. (*Abdula*) Gör nə sızıldayır!

ABDUL. Neynəsin fağır? Onun yerində sən olsaydın, sızıldamazdın?

QƏDİR. Məhəmməd dayı da tərsin biridir ha! Dilindən söz çıxdı, qurtardı. Dünya dağılsa da, dediyindən dönmən deyil.

ABDUL. Məhəmməd dayını yenə yola gətirmək olar, Emi-

nat xaladır bu işlərin mayası. Odur Yarmətin düşməni. Deyir iti görüm, qurdu görüm, Yarməti görməyim.

QƏDİR. Yarmət də kürəyini yerə vuran oğul deyil. O, daşı da əridə bilər. Görərsiz, qayınanasını necə yola gətirəcək.

Üçüncü şəkil

Uzaqdan tütək səsi gəlir.

QATFAR. Qızlar, eşidirsiz? Yarmətdir.

SUVAR. Elədir, onun tütəyinin səsidir.

JİVEL. Yarmət olmayıb kim olacaq? Kənddə mənim qardaşım kimi tütək çalan varmı?

YARGUNAT. Danışmayın, ay qızlar, beş dəqiqə sakit dayanıb bilmirsiniz?

QATFAR. Biri əriyir ey...

SUVAR. Məhəbbətdir də, qızlar.

YARGUNAT. Sizin diliniz kəsilsə, qulaqlarınızla danışarsız.

(Qızlar gülüşür.)

QATFAR. Görəsən, oğlanlar orda neynir?

JİVEL. Sadul dayıya kömək edirlər. Yarmət dünən qayıdıb gələndən bu iməciliyin hayında idi.

YARGUNAT. Allah razı olsun onlardan. Yoxsa Sadul dayının otunu kim çalardı? Bisen xala rəhmətə gedəndən kişi lap əldən gedib. Allahın işinə bax da, o cür gözəl insanlara bir övlad nəsimə olmadı.

SUVAR. Əstəğfərullah, Allahın işinə niyə qarışırsan, ay qız? Yaxşısı budur, boş-boş danışmaq əvəzinə biz də bir savab iş görək.

YARGUNAT. Zarafat bir yana. Suvar düz deyir, gəlin bir xeyirxah iş görək. Sabah birlikdə gedib Sadul dayının ev-eşiyini təmizləyək. Yorğan-döşəyi günə verək, həyat-bacanı qaydaya

salaq.

QATFAR. *(Suvara göz vurur.)* İşdi, şayət, ağır iş olsa, Yarməti çağırırıq, bizə kömək edər. Qonşu deyilmi?

(Qızlar gülüşür.)

Dördüncü şəkil

*Kəndin küçəsi ilə başlarında xonçalar tutmuş qadınlar gedirlər.
Qabaqda gedən iki qadın «Perizada»¹ oxuyur.*

I QADIN. *Мад рагарал жив ацукьна,
Жив ацукьна кьуьд тахьанмаз.
РикІун гафар лугьуз женни,
РикІевай яр зид тахьанмаз?*

*(Yenə dağa qar ələndi,
Qar ələndi qış gəlmədən.
Ürəyimi necə açım,
Yarım üzümə gülmədən.)*

II QADIN. *На перемдин дуьгмеяр тур,
Къе гьавада аяз ава.
На патара вил къекъуьрмир,
Ви удахли зун язава.*

*(Köynəyini düymələ, yar,
Şaxta düşər, ayaz olar.
Ona-buna baxmadan gəl,
Mənim tək sevən az olar.)*

1. «Perizada» – ləzgi xalq mahnısı

I QADIN. *На жибинда гыл къекъуъра,
Пекдин ягълух амаIа (а)ку.
На кьуд пата вил къекъуъра,
Залай иерд аватIа (а)ку.*

*(Sən cibinə əl gəzdir,
İrək yaylığı ara.
Mən tək gözəli sevən
Baxarmı ora, bura?)*

II QADIN. *РикI алай яр дагъларава,
Чавай аниз физ жедатIа?
Шумал буйдин аяр гада,
Чаз тахъана, низ жедатIа?*

*(Yarım gedib, dağlardadır,
Yenə gözlərim dolacaq.
Bu ucaboy, gözəl oğlan,
Olsa, tək mənim olacaq.)*

(Əllərində çiylək tutmuş Yargunatgil onlarla qarşılaşırlar.)

SUVAR. Ay qızlar, bu gecə toydur ha! Yadınızdan çıxmayıb ki?

JİVEL. Heç toy da yaddan çıxarmı? Özü də kimin – Sineverin toyu! Getməsək, Sinever bizi öldürər.

YARGUNAT. Gedim görüm anamın saçaqlı örpəyini çırpışdırı bilərəmmi? İki gündür ona yalvarıram.

JİVEL. Mən iki ildir anamın örpəyini əlindən almışam.

Beşinci şəkil

Yarmətlə anası Avsiyat evdə söhbət edirlər.

AVSİYAT. Anan qurban, yorulub əldən düşdün ki! Səhərdən ayaq üstəsən. Əl-üzünü yu, dadlı bozbaş bişirmişəm. Otur, bir boşqab ye.

YARMƏT. Ac deyiləm, ana. Çöldə uşaqlarla yemişəm.

AVSİYAT. Ay bala, onda günorta idi, indi gecədir. Ayaqlarını uzadıb həm bir hovur dincini al, həm də bir loxma çörək ye. Arıqlıqdan sür-sümüyün görünür.

YARMƏT. Anacan, nə olar, mənimlə işin olmasın. Get, öz dərdi-sərinlə məşğul ol, acanda özüm sənə deyərəm.

(Avsiyat yerdə onun yanında oturur.)

AVSİYAT. Oğlum, məgər mən görmürəmmi sən necə fikir çəkirsən? Gəl hər şeyi ürəyinə salma. Eminat bizləri bəyənməz, o, göynən gedir. Kənddə Yargunatdan da gözəl qızlar var. Kimin qapısını döysək, heç kəs sənə yox deməz.

(Jivel çiyində səhəng içəri girir.)

JİVEL. Sən nə deyirsən, ay ana? Yargunatdan dönmək olarmı? Kənddə ona tay qızımı var?

AVSİYAT. Canın yanmasın sənin. Belə deyib Yarmətin dərdini təzələmə.

JİVEL. Göz gördü, könül sevdi. Bizlik bir şey yoxdur. Əbəs yerə özünü yorma, ana.

(Yarmət köynəyini dəyişib çölə çıxır.)

AVSİYAT. Allahım, yalvarıram sənə, Yarmətimi istədiyinə qovuşdur. Eminatın ürəyinə rəhm sal. Balamı nakam qoyma, ya Rəbbim!

Altıncı şəkil

Toy məclisi. İki qızla iki oğlan rəqs edir. Yarmət Yargunatdan gözünü çəkmir. Rəqs edənləri başqa cütlük əvəz edir. Jivel Yargunatın qulağına nə isə pıçıldayır. Onlarla üzbəüz Eminat oturub. Eminat Osmana göz qoyur. Osman rəqs edə-edə gedib Yargunatın qarşısında dayanır. Yargunat özünü itirib Yarmətə baxır. Çarəsiz ortalığa çıxır. Yarmət küsüb toydan gedir. Bunu Yargunat, Salihat və Jivel görür.

Yeddinci şəkil

Qaranlıq küçədə orda-burda toydan qayıdanlar görünür. Bir azdan Yargunatla Jivelin qarşısına Yarmət çıxır.

YARGUNAT. Necəsən, Yarmət?

YARMƏT. Necəyəm? Döyülmüş uşaq kimi.

YARGUNAT. Olmaya məndən küsmüsən?

JİVEL. Səndən niyə küsməlidir? (Yarmətə) Bir az cəld olaydın da! Osman tərپənənəcən rəqs edə bilməzdin?

YARMƏT. Necə tərپənəydim? Onun növbəsi məndən əvvəl idi axı.

JİVEL. Bəs Yargunat neynəyəydi? «Osman, sən dayan, mən Yarmətlə rəqs etmək istəyirəm», – deməyəcəkdi ki.

YARMƏT. Həzətin oğlu ilə də oynadın.

YARGUNAT. Xalaoğlu ilə rəqs etməmək olarmı?

YARMƏT. Bəs Çiqəli hardan gəlib çıxdı? O, səndən başqa bir kimsəni görmədimi, Yargunat?

YARGUNAT. Bibi oğluna necə yox deyəydim?

JİVEL. Bir dayan görüm, Yarmət. Niyə Yargunatı divara

dirəmisən? Onun təqsiri nədir? Olmaya el adətlərini pozmaq istəyirsən?

YARMƏT. Mən nə deyirəm ki! Yanıb-qovrulmaqdan başqa əlimdən nə gəlir? (*Yargunata baxır.*) Sabah günortadan sonra talaya gəl. Sənə deyiləsi sözüm var.

YARGUNAT. Yaxşı.

(*Yargunat gedir, Yarmətlə Jivel geri qayıdırlar.*)

Səkkizinci şəkil

Bulaq başında Yargunat, Jivel, Suvar bə Qatfar söhbət edirlər.

SUVAR. Gördüz Sineverə gəlinlik necə yaraşırdı! Uca boyu, uzun hörükləri, nazlı yerişi adamın aqlını başından alır. (*Özü də nazla yerişir.*) Mənim sözlərimi qəribliyə salmayın, qızlar. Vallah, Sinever alma ağacının çiçəyinə bənzəyirdi. Ölməmiş gözəldir də!

QATFAR. Yaxşı sən də, ay Suvar. Gözəl paltar geyindirəsən, odun parçası da abıra minər. Altmış yaşlı əmidostum Aysarı görmədin? Toya elə bəzənib-düzənib gəlmişdi ki, hamı çönüb ona baxırdı. Neçəsi ətrafında fırlanırdı: «Aysar, orda oturma, burda otur. Aysar, onu yemə, bunu ye». Atalar yaxşı deyib ki, paltar adamın, yarpaq ağacın yaraşığıdır.

JİVEL. Sən də bir dayan görüm ay qız, əmidostunla Sineverə bir tutma. İnsanın özündə də bir gözəllik olmalıdır, ya yox? Sonaya bahalı paltar geyindir görüm, abıra minəcəkmi?

(Sona qəfildən çıxıb qızların yanına gəlir.)

SONA. *Рушар, рушар, цингил кѳушар,
Гѳарма сад жеѳрандиз ухшар.*

*(Qızlar, qızlar, incə quşlar,
Hər biri ceyrana bənzər.)*

(Qızlar gülüşür.) Hə, deyin görüm mənim dalımca nə danışdıız? Deməyə başqa sözünüz yoxdu bəyəm?

QATFAR. *(Qızlara)* Adın tut, qulağın bur! *(Sonaya tərəf dö-nür.)* Nə danışacağıq ki? Deyirdik görən Sona harda qaldı? Nə yaxşı ki, gəlib çıxdın! Danış görək kənddə-kəsəkdə nə var, nə yox. Gələndən-gedəndən, öləndən-qalandan, arvad boşayan-dan, qız qaçırandan xəbər ver.

SONA. Mən nə hayda, siz nə hayda?

QATFAR. Bir şeymi olub? Danış görüm, ay arvad.

SONA. Sizə söz danışmaq olar? Hülqumunuz var bəyəm? Bir azdan bütün kəndə car çəkəcəksiz.

QATFAR. Sən nə danışırısan, heç bizdən söz çıxdığını eşit-misən?

SONA. Hə də, «adam ağzında söz, qazan altında köz».

SUVAR. Ay Sona, zarafat bir yana, çoxdandır görünmür-sən ha!

SONA. Adam var ki, sizin kimi dayaz gəzər, adam da var ki, mənim kimi dərin.

(Qızlar gülüşür.)

SUVAR. Dilin olmasaydı, çoxdan qurda-quşa yem olmuşdun.

SONA. Ağzımı açaram, gövhər saçaram.

QATFAR. Arvad deyil ey, ağıl dəryasıdır.

SONA. Ağılı kimdən öyrəndin? Ağılsızdan!

(Qızlar gülüşür.)

JİVEL. Xeyir ola, ay arvad, nə yaxşı gəlmişən? *(Qızlara göz vurur.)*

SONA. Nə deyim? Mən Sineverin toy sandığının sorağına gəlmişəm. Halva, qoğal, toyuq soyutması üçün ürəyim sinov gedir.

QATFAR. Onda ləngimə, xonçalar çoxdan açılıb. Bir az da geciksən, yeməyə bir şey qalmayacaq.

(Sona onlardan ayrılır, sonra dönüb qızların dalınca baxır.)

SONA. Yanmışlara bir bax! Gör bir gözləri necə qayır-qayır qaynayır?!

(Gedir.)

Doqquzuncu şəkil

YARGUNAT. Deyirlər bəyin adamları Sinevergildən xeyli şey aparıblar.

QATFAR. Eh, başımız içəridəki şeylərə o qədər qarışıb ki, çöldən xəbərimiz olmayıb. Gəlini evdən çıxardanda bir də gördük hərə bir şeyi qoltuğuna vurub aparır: kimi bozbaş qazanını, kimi samovarı, kimi də səhəngi qamarlamışdı. Biz tərpənənə kimi aradan çıxdılar.

YARGUNAT. Toy günü gəlinin evindən bir şey çırpışdırmadınsa, daha nə ləzzəti?

SUVAR. Yadınızdadıımı, Lumunatın toyunda cavanlar tövlədən at aparmışdılar.

QATFAR. At oğurlamaq kuzunlular² üçün bulaqdan su içmək kimi bir şeydir. Nahaq yerə onlara «beli kəndirli kuzunlular» demirlər ki!

(Qızlar gülüşür.)

YARGUNAT. Yaxşı, bunlar hamısı öz yerində, deyin görüm toyda dava düşmədi ki? Ləzgi toyu davasız ötüşməz.

2. Kuzunlular – Qusar rayonu Kuzun kəndinin sakinləri

SUVAR. Yox, canım. İndi ləzgi toyları əmin-amanlıqla keçir. Daha dava-zad salan yoxdur. Bir-ikisi qalıb, onları da dilə tutub, yedirib-içirib sakitləşdirirlər.

JİVEL. Deyin görüm axşam demə³ gedəcəksiz?

SUVAR. Biz getməsək də olar, ancaq bir nəfər mütləq orda olacaq.

(Yargunatı göstərir.)

YARGUNAT. Bura bax, mənimlə işin olmasın, yoxsa açaram sandığı, tökərəm pambığı.

JİVEL. Səndə söz var deyəsən!

YARGUNAT. Ay qızlar, indi sizə bir şey danışacağam, öləcəksiz gülməkdən. Dünən buzovumuz itmişdi. Mən də onu axtara-axtara üzüyuxarı qalxırdım. Meşəyə çatanda nə görsəm yaxşıdı? Suvarla Şahmir diz-dizə, üz-üzə oturub dünyanı yaddan çıxarıblar. Şahmir necə şirin sözlər deyirdisə, Suvar əriyib muma dönmüşdü. Bir qədər onları kənardan seyr edib yavaşca «Suvar!» deyə çağırırdım. İkisi də oturduqları yerdən dik atıldılar. *(Qızlar gülüşür.)* Suvar özünü itirib dili topuq çalacala nə desə yaxşıdır: «Mən buzovumuzu axtarırdım.» Mən də ona cavab verdim: «Görürəm, görürəm, sən buzovunuzu necə axtarırsan. Deyəsən, onu ayağına bağlamısan». *(Qızlar gülüşür.)*

QATFAR. Yaxşı, utandırma qızı. De görüm, buzov tapıldı?

YARGUNAT. Buzov itmişdi bəyəm? Sən demə, Şahmir ertədən onu meşədə gizlədibmiş. *(Qızlar gülüşür.)* Eh, Şahmirin sözlərini eşitsəydiz, əriyib gedərdiz. Yaxşı deyiblər ki, «gün dəyəndə qar əriyər, yar gələndə yar».

SUVAR. «Kor kora kor deməsə bağı çatlar». Bizim tərifimiz quru sözlərlədir, sənə isə mahnı qoşurlar.

QATFAR. Qızlar, söhbət dananı qurda verər. Başımız qarışar, toya gecikərik ha! Gərək bu gün doyunca rəqs edək. Bu gün-sabah qış qapını alan kimi toyların arası kəsiləcək. Yar-

mətin mahnıları üçün yaman darıxacağıq. Zalım oğlunun elə gözəl səsi var ki, qulaq asmaqla doymaq olmur.

SUVAR. Hələ boy-buxunu!

JİVEL. Sizi ölməyəsiz, qardaşımı gözə gətirərsiz ha!

SUVAR. (*Yargunatu göstərir.*) Belə gözmuncuğu olana göz dəyər? (*Qızlar gülüşür.*)

YARGUNAT. Suvar, sənin dilin yaman uzanıb ha!

SUVAR. Gecə görəcəksiz, dem qurtarana kimi Yarmət Yargunatdan gözlərini çəkməyəcək. Ürək-göbəyini yeyəcək yazıq!

JİVEL. Gözələ baxmaq savabdır. Onun yerində olsaydım, mən də Yargunata vurulardım. Bu ikisini Allah özü bir-biri üçün yaradıb: hər ikisi şair, hər ikisi oxuyan, bunların göbəyi göydə kəsilib!

SUVAR. Baldıza bax, gör nə tərəfkeşlik edir!

QATFAR. Toyacan baldız bal olur, toydan sonra istiot. Jivelin tərəfkeşliyinə baxmayın, toydan sonra Yargunatın başında qoz sındıracaq. Baldız – çuvalduz – hərdən gələr, sancar gedər!

(*Qızlar gülüşür.*)

SUVAR. Sənin dilinin pərsəngi yoxdur ha! Bunları sən kimi dili uzun, ağılı gödəklər uydurublar.

QATFAR. Öz aramızdır, Osman da Yargunatdan gözünü çəkmir ha!

SUVAR. O evə gəlin getsə, vay Yargunatın halına. Salihat xala o qədər xəsisdir ki, gəlininin yediyi tikələri də sayacaq. Bir dəfə anam ondan sərnici istədi. Salihat xala cavabında nə desə yaxşıdır: «Vallah qonşu, sərniciimiz ələk kimi dəşik-dəşik olub, içində süd saxlamır». (*Qızlar gülüşür.*) Hə, bu günlərdə Salihat xala bizim evə borc yumurta üçün gəlmişdi. Anamın evdə olmadığını görüb onun dərslərini vermək qərarına gəldim: «Ay Salihat xala, bizim toyuqlarımız qabıqsız yumurta yumurtlayır», – dedim. (*Qızlar gülüşür.*)

SUVAR. Qızlar, sakit olun, Osman gəlir, eşitsə ayıb olar.

QATFAR. (*Səsinin ahəngini dəyişir.*) Allah razı olsun Salihat xaladan. Adamın qonşusu belə olar: ürəyitəmiş, əliaçıq.

(*Osman üzünü turşudub onların yanından ötüb keçir. Qızlar gülüşür.*)

Onuncu şəkil

Ləzgi evi. Divardan xalça, onun üstündən isə xəncər asılıb. Məhəmməd yerdəki xalçanın üstündə yastıqlara söykənərək uzanıb. Eminat corab toxuyur. Bayırdan Yarmətin oxuduğu mahnının səsi eşidilir.

Экуьн яру яралай,
«Яр» булахдал яр алай
Заз Яргуна са иер,
Яр акуна яралай.

(*Dan yeri ağaranda,
Yar göründü «Yar» bulaqda.
Yargunda səhər tezdən,
Yar gəlirdi bulaqdan.*)

MƏHƏMMƏD. (*Yerində dikəlib acıqla.*) Arvad, eşidirsənmi? (*Eminat ərinə baxıb heç nə demir.*)

MƏHƏMMƏD. Niyə ağzına su alıb oturmusan? Mən yanılsə eşitmədim ki? Yarmət yenə Yargunatın adını çəkir?

EMİNAT. Adını çəkməklə nə dəyişir ki? Arabacı Sadirin oğludu da! «Öküzün burnundan öküz düşər», – deyiblər. Nə tufəngə çaxmaqdır, nə dünbəyə toxmaq.

MƏHƏMMƏD. Məsələ onda deyil, arvad. Məsəl var deyirlər: «Keçinin əcəli çatanda buynuzunu çobanın çomağına sürtər». Rəşidin nəvəsinin mənim pəncərəmin altında nə azarı

var? Biz onun elçilərini rədd etmədikmi? Daha hansı dildə başa salaq ki, Yarmətə verəsi qızımız yoxdu? İstəyir göyə çıxsın, istəyir yerə girsin, mən sözümü geri götürəsi deyiləm. Ona çatdır ki, bir də qızın adını tutmasın. Yoxsa... (*Xalçadan asılmış xəncərə tərəf baxır.*)

EMİNAT. Fikir vermə, ay kişi. Qoy nə qədər istəyir oxusun.

MƏHƏMMƏD. Uzatma! Sözlərimi o gədəyə çatdır! De ki, adam balası kimi söz qanmırsa, onu başqa cür başa salar.

EMİNAT. Çox zilə qalxma, ay kişi. Necə olsa da, biz bir kəndliyik, yaxşı deyil, ayıbdır. Atalar yaxşı deyib: «Qız ağacı, qoz ağacı, hər gələn bir daş atar».

MƏHƏMMƏD. Sən nə dediyini anlayırsanmı? Gecə-gündüz tütək çalan, aşıqlıq edən birisi orda-burda sənin qızının adını hallandırır, sən də deyirsən fikir vermə. Yox, mən bunlara tab gətirə bilmərəm.

EMİNAT. Bir az səbr elə. Elə bilirsən bizim qızın canında yoxdur? O da az aşın duzu deyil. Şeir qoşur deyə məclislərin ortasındadır. Bəxtəvər başımıza, bircə şairimiz əskik idi.

MƏHƏMMƏD. Bax, arvad, sənə deyirəm, elə et ki, el bizə gülməsin.

EMİNAT. (*Yerindən qalxır.*) Ay kişi, neçə vaxtdır Salihat elçilərini bizə göndərmək istəyir. Nə məsləhət görürsən, bəlkə qızı Osmana verək?

MƏHƏMMƏD. Hə? Səy Vəlibəyin oğluna? Səy atanın səy də oğlu olar.

EMİNAT. Niyə elə deyirsən? Vəlibəyə nə olub ki?

MƏHƏMMƏD. Camaat deməzmi ki, bu boyda kənddə qızı verməyə adam tapmadız?

EMİNAT. Əşşi, sən Allah, elin ağzı torba deyil ki, tikəsən. Əsas odur qızımız xoşbəxt olsun.

MƏHƏMMƏD. (*Yumşaq səslə.*) Yargunat uşaq deyilmi? Qoy hələ bir ağıl kəssin, həddi-buluğa dolsun...

EMİNAT. Ay Məhəmməd, deyirlər «qız anadan olanda gözünü açar, bu bizim ev deyil», – deyər. On səkkiz yaşlı qız

uşaqdımı? Mən sənə gələndə on beş yaşıım yox idi. *(Ah çəkir.)*

MƏHƏMMƏD. Sən gələn günün səhəri bizə bir bozbaş bişirmişdin ha! O bozbaşın dadı hələ də damağımdan getməyib. Anam rəhmətə gedəndən sonra biz birinci dəfə idi ki, qadının bişirdiyi xörəyi yeyirdik. O vaxtlar indi də gözlərimin qabağındadır.

EMİNAT. Başımıza nələr gəlmədi? Kəsiblik, əzab-əziyyət... Sən yetim oğlan idin. Sizə gələndə evinizdə döşəməyə sərməyə köhnə bir palaz da yox idi. Bir loxma çörəyə həsrət qaldığımız günlər oldu. Ömrümüzdə nəfəs dərib dincəlməyə macalımız olmadı. Beləcə, qırx ildir külüng çalırıq. Amma şükür olsun Allahın kərəminə, qardaşlarını da evləndirdik, oğlanlarımıza da toy edib ev-eşik sahibi elədik.

MƏHƏMMƏD. Övladlarımızın yerbəyer olması xoşbəxtlik deyilmi? İnsan özü üçün yox, balaları üçün yaşayır. *(Gülə-gülə)* Dincəlməyə o dünyada o qədər vaxtımız olacaq ki!

EMİNAT. Onu düz deyirsən. Neynək, bizim dövrümüz çətinliklər, əzab-əziyyətlər dövrü oldu. Allah qoysa, Yargunatı ərə verib səninlə Bakıya gedərik, qohum-qardaşa baş çəkərik, bir az ürəyimiz açılar. Amma yeddi qardaşın bir bacısını görək elə yerə verək ki, daha bizim kimi əziyyət çəkməsin. İnsafən, Osman da pis oğlan deyil. Yarmət kimi gözəl-göyçək olmasa da, mülayim təbiətli, dilli-ağızlı, başlıcası isə pul qazanmağı bacarandır. Gəl qızı Osmana verək, ürəyimiz rahat olsun. Nə deyirsən, kişi?

MƏHƏMMƏD. Sən anasan, sən yaxşı bilərsən. Amma qızın fikrini də öyrən. Bəlkə heç oğlandan xoşu gəlmir? Onu zorla ərə verməyəcəyik ki!

EMİNAT. «Qızı özbaşına buraxsan, ya zurnaçıya gedər, ya da çəkməçiyə». Yargunatın könlündən Yarmət keçir. Eləsinə qız vermək olar? Artistdən ev-eşik sahibi olmaz. Beləsi arvad saxlamaz.

MƏHƏMMƏD *(Zarafatla)* – Elədir, arvad, kişi görək arvadını yağ içində böyrək kimi bəsləsin. Mən səni bəslədiyim

kimi: Şor yemə, bal ye! Acı yemə, şirin ye! Çit geymə, ipək geyin! Özünü soyuğa vermə! Canını qoru! Kefini çağ elə!

EMİNAT. *(Nazla ona yaxınlaşıb qoluna qısıılır.)* Sən kələfin ucunu itirmə, Məhəmməd, sabah Osmanın elçiləri gələcək ha!

MƏHƏMMƏD. Arvad, sən mənim saqqızımı oğurladın. Nə deyim vallah? Gəlirlərsə, gəlsinlər.

On birinci şəkil

(Yargunatla Yarmət çöldə, çiçəklərin arasında oturub birlikdə mahnı oxuyurlar.)

YARMƏT. *(Yargunata bir dəstə çiçək verir.)* Bunları sənin üçün Silibir yaylağından dərmişəm, Yargunat.

YARGUNAT. *(Çiçəkləri alıb qoxlayır.)* Aman Allah, necə də gözəldirlər! Sən, deyəsən, yaylaqda gül qoymamısan, hamısını dərib gətirmisən.

YARMƏT. Eh, bacarsaydım dünyanın bütün çiçəklərini sənin ayaqlarının altına sərərdim. Əfsus ki, sənə öz məhəbbətimdən başqa heç nə bağışlaya bilmirəm.

YARGUNAT. Sənin sevgin mənə yetər, Yarmət. Sən olmasan, mənim həyatımın heç bir mənası olmaz. Yalvarıram sənə, daha heç yana getmə. Sənsiz keçən on gün mənə on il kimi gəldi. Yolunu gözləməkdən gözlərimin kökü saraldı.

YARMƏT. Sudur⁴ ştatlarına getməyə bilməzdim. *(Gülür.)* Sudurlular yaxşı ad tapıblar, doğrudan da ştatlardır. Bu kəndin bilirsən neçə obası var? Saymaqla qurtarmır. Biz orda dörd toy çaldıq. Əzizim, axı toyumuzun pulunu özüm qazanmalıyam. Darıxma, inşallah bu yaxınlarda toy tədarükünü görüb qurtaracam. Daha bir-birimizdən ayrı qalmayacağıq.

YARGUNAT. Əlimdə ixtiyarım olsaydı, günü bu gün gəlib

4. Sudur – Qusar rayonunda kənd

sənin evində oturdım, səndən heç nə istəməzdim.

YARMƏT. Bilirəm, əzizim. *(Bir qədər susur.)* Kamalla Sineverin toyu da oldu. Eh, bizdən savayı bütün sevənlər kamlarına çatdılar. Kaş ki, biz də vüsala yetəydik. Səni doyunca görəydim. O gün bizə qismət olacaqmı?

YARGUNAT. Qəm yemə, hər insanın qismətinin yetişdiyi gün var. Bir gün tale bizim də üzümüzə gülər.

YARMƏT. Görək də. Deyirlər xoşbəxtliklə bədbəxtlik bacı-qardaşdır. Bizə çatanda xoşbəxtliyin gözləri kor olmasa yaxşıdır. Görəsən, heç olmasa bu dəfə sizinkiləri yola gətirmək mümkün olacaqmı?

(Jivel gəlir.)

JİVEL. Yargunat, Eminat xala bayaqdan səni axtarır. Tez evə get.

YARGUNAT. Anam məni öldürəcək. Mən gedim, Yarmət.

YARMƏT. Bir doyunca söhbət də edə bilmədik. Səni bir də haçan görəcəyəm?

YARGUNAT. Mən Jivellə sənə xəbər göndərərəm. *(Gedir.)*

JİVEL. Yarmət, qulağıma sözlər çatır. Deyəsən, Yargunatı sənə verməyəcəklər. Qardaşlarını görmürsənmi? Hərəsi bir tərəfdən sənin üstünə düşsə neynəyəcəksən? Yargunatı varlı evə, imkanlı ailəyə vermək istəyirlər. Var-dövlət hərəsi olanlar bizim kimi kasıbları saya salmazlar, qardaş.

YARMƏT. Məgər kasıblıq ayıb şeydir?

JİVEL. Kasıbın səsi kimsəyə yetməz, ondan Allah da bezardır.

YARMƏT. «Kasıbın ürəyi dağdır, varlının ki isə dar».

(Qəmgin halda çıxıb gedir.)

On ikinci şəkil

(Yargunat evə girir. İçəridə Eminat oturub.)

YARGUNAT. Ana, məni axtarırdın?

EMİNAT. Hə, qızım, indicə atanla səndən danışırıdığ.

YARGUNAT. Məndən?

EMİNAT. Hə, səndən. Sözüümüz-söhbətimiz, fikrimiz, zikrimiz sən deyilsənmi?

YARGUNAT. Məndən nə danışırıdız ki?

EMİNAT. Sən yetkin qızsan, Yargunat. İndi bəzi işləri düşünməyin vaxtıdır.

YARGUNAT. Hansı işləri, ay ana? Açıq danışsana!

EMİNAT. *(Gülür.)* Dediyim odur ki, sənin kimi qızın atası evində qalması yaxşı deyil. Yoxsa hərə bir söz danışar. «Qoz ağacı, qız ağacı, sındırarsan, yox əlacı».

YARGUNAT. *(Ağlamsınır.)* Deməli, söz-sovdan qorxub məni başınızdan eləmək istəyirsiniz, hə?

EMİNAT. «Ağıllı adam sözdən, axmaq çomaqdan qorxar», qızım. Bəxt üzə güləndə ona qapı açarlar. Xeyirli qisməti qaçıрмаq olmaz. Qapını döyüb sənə xoşbəxtlik vermək istəyən dostlardan qaçmaq olmaz.

YARGUNAT. Kimdi o xeyirli qismət, qapını döyən dost?

EMİNAT. Vəlibəyin ailəsi. Biz səni Osmana vermək istəyirik, qızım.

YARGUNAT. Nə? Dombagöz, səy Osmana? Sən nə danışırısan, ana?

EMİNAT. Hə də, başını aşağı salıb pul qazanan adam səy oldu.

YARGUNAT. Özgələrin halal pulunu mənimsəyib özünə haram var-dövlət qazanan adam haçandan ağıllı oldu? Yalvarıram, ana, mənim yanımda bir də Osmanın adını tutma. Bu kənddə onun qədər acığım gələn ikinci adam yoxdur. Hər başı

papaqlıya kişi deyilsə...

EMİNAT. Sən nə bilirsən papaq nədir, kişi nədir? Elə şeyləri bilmək üçün sən hələ uşaqsan.

YARGUNAT. Uşağamsa, bəs onda niyə məni belə tez başından eləmək istəyirsən?

EMİNAT. *(Bir az yumşalır.)* Ay bala, hər bir valideynin arzusu övladlarını xoşbəxt görməkdir. Biz bu gün varıq, sabah yox. Sizi vaxtında yerbəyer etməliyik ki, dünyadan arxayınlıqla köçə bilək. Sən bizim var-yox bircə qızımızsan, həyatda firavan yaşamağın, dar gün görməməyin üçün səni varlı oğlana ərə vermək istəyirik.

YARGUNAT. Ana, var-dövlət küləyin gətirdiyi yarpaqlar kimidir, bu gün var, sabah yox. Sən məni ağıllı adama ver.

EMİNAT. Kimdi o ağıllı adam?

YARGUNAT. Yarmət.

EMİNAT. Yarmət? Axı sən o səfil kimi çöllərə düşən kasıbın daxmasına nə deyib getmək istəyirsən? Acqarına sevgi ancaq nağıllarda olur.

YARGUNAT. Ana, qurban olum, məni Osmana verib bəxtimi qaraltma, məni sevmədiyim insanla yaşamağa məcbur etmə, qoy öz istədiyimə – Yarmətə gedim. Yoxsa nöyüt töküb özümü yandıracağam.

EMİNAT. Bura bax, ay qız. Sən lap ağını çıxardın ha! Ağlını başına yığ! Böyüklərin üzünə ağ olma. Qulaqlarını aç, yaxşı-yaxşı eşit. Artıq gecdir, səni Osmana verib qurtarmışıq. Özün də get işinlə-gücünlə məşğul ol. Səni bir də məclislərdə ortalığa düşüb mahnı oxuyan görməyim. *(Acıqlı halda gedir.)*

YARGUNAT. *(Ağlayır.)* Ay Allah, mənə yazığın gəlsin. Mən neynim, başıma nə çarə qılım?

On üçüncü şəkil

Yargunat evdədir. Qapı açılır, Osman içəri girir. Yargunat təəccüblə ona baxır.

YARGUNAT. Osman? Xeyir ola? Sən burda neynirsən?

OSMAN. Mən Eminat xaladan izin alıb gəlmişəm.

YARGUNAT. Mən inanmıram ki, anam bu cür haqsız iş tutar. Gedib özündən soruşum.

(Osman onun əlindən yapışır.)

OSMAN. Getmə, Yargunat, mən yalan demirəm.

(Yargunat əlini çəkir.)

YARGUNAT. Onda de görüm niyə gəlmisən?

OSMAN. Səninlə təkbətək söhbət etmək istəyirəm. Neçə ildir dərdindən dəliyəm. Gecə-gündüz mənim fikrim-zikrim ancaq sənsən. Səni görmək üçün ürəyim əsir. Mənə inanmırsanmı?

YARGUNAT. Sən necə, mənə inanırsanmı? Mənim Yarməti, Yarmətin də məni sevdiyini bilmirsənmi? Bunu bilə-bilə niyə adımı çəkirsən?

OSMAN. Yarmət dünənki uşaqdır. O nə bilir ev-eşik, arvad-uşaq nədir? Onunku toylarda, məclislərdə mahnı oxumaqdır. Beləsi ailə qədri bilərmə?

YARGUNAT. Osman, Yarmətdən danışma, nahaq yerə ağrımayan başını da ağrıtmı. Sən nə desən də, nə etsən də Yarməti ürəyimdən çıxara bilməyəcəksən. Sənin yerində olsaydım, başqasını istəyən bir qızın adını çəkməzdim.

OSMAN. Sənin adının çiçəkdən təmiz olduğunu bilməsəydim, sən tərəfə baxmazdım. Qızın adını onu tutar, birinə qismət olar.

YARGUNAT. Mən sənə qismət olmayacağam, Osman. Səninlə heç bir düşmənçiliyim yoxdur. Ağıllı oğlansan. Odey, Qatfar sən dərdindən dəlidir. Tək Qatfar deyil, səndən xoşu

gələn qızlar kənddə çoxdur. Amma mənim səndən xoşum gəlmir, sevmirəm səni. Heç vaxt da sevməyəcəyəm.

OSMAN. Ömür uzundur, əvvəl-axır mənə öyrəşəcəksən, sonra da sevəcəksən. Mən özümü sənə istədəcəyəm, Yargunat, görərsən.

YARGUNAT. Osman, yalvarıram sənə, nə olar, məndən əl çək. Camaatı özünə güldürmə. Sən məni tanımırısan. Məni zorla alsan belə, sənə arvad olmayacağam. Bax, yadında saxla, söyləmədim demə.

OSMAN. Sevgi dəmiri də əridər, daşı da dələr. Əvvəl-axır mən səni ram edəcəyəm, Yargunat. Mənə də Osman deyərlər.

(O, qapını çırpıb çıxır. Yargunat hönkürür. Eminat içəri girir.)

YARGUNAT. Ana, niyə belə haqsızlığa yol verirsən? Niyə məni oda atırsan? Niyə ürəyimdən xəbər tutmaq istəmirsən? Mən sənin övladın deyiləmmi? Niyə məni bədbəxt edirsən?

EMİNAT. Sakit ol, qızım. Sən indi məni başa düşməzsən. Vaxt gələcək, etiraf edəcəksən ki, mən haqlıyam. Mənim istədiyim odur ki, rahat evin-əşiyin, yaxşı ailən olsun.

YARGUNAT. Bu, qəti sözüdür?

EMİNAT. Hə.

YARGUNAT. Onda mənim də qəti sözümlü eşit, ana. Mən Osmana yox, məzara gəlin olacağam.

(Eminat acıqlı halda gedir. Yargunat təqətsiz halda yerə çökür.)

On dördüncü şəkil

Yargunat meşə yolunun üstündə oturub.

YARGUNAT. *(Öz-özünə danışır.)* Allahım! Sənə güvənirəm. Sən nəçələrini muradına çatdırmısan. Dərdliləri sevindirmisən, gözü yolda olanları doğmalarına qovuşdurmusan. İndi də mən səndən kömək diləyirəm. Dardayam, məni dardan qurtar, nə

olar! Anamın ürəyinə rəhm sal. Qoyma o, məni Yarmətdən ayırsın. Ey Qadir Allah, yalvarıram sənə, məni muradıma çatdır, məni Yarmətə qovuşdur. Onsuz bircə gün də yaşaya bilmərəm. Yarmət olmayan dünya nəyimə gərəkdir? (*Ağlayır.*)

(*Sona gəlir.*)

SONA. Yargunat! Burda təkbaşına neynirsən? Ay qız, sən ağlayırsan?

YARGUNAT. Yox, gözüm sulandı.

SONA. Görürəm. (*Əllərini göyə qaldırır.*) Ay Allah, sən Yargunatın dərđini mənə ver, ona qıyma, o, cavandır, gözəldir. Qoy bu təzə açılan qönçənin gözüne yaş dolmasın.

(*Yargunat ağlayır.*)

SONA. (*Yumşaq səslə*) Sən ürəyimi dağladın ki! Nə olub, Yargunat?

YARGUNAT. Anam məni Yarmətə vermir.

SONA. Niyə vermir? Yarmətə nə olub ki? Boy-buxunu, ağılı, kamalı yerində.

YARGUNAT. Məni Osmana vermək istəyirlər.

SONA. Ola bilməz! Sənə nə deyim, ay Eminat, elə bil on qızın var. Yeddi oğuldan sonra dünyaya gələn aman-zaman qızını bədbəxt eləmək istəyirsən?

YARGUNAT. Sona, de görüm mən neynim? Başıma nə çarə qılım?

SONA. Neynəyəcəksən? Savaş, vuruş, amma aciz olma. Haqqını tələb elə.

YARGUNAT. Necə?

SONA. O, sənin işindir. Bax, Yargunat, aciz olsan, mənim günümə düşəcəksən.

YARGUNAT. Sən hara, acizlik hara, ay Sona? Sən dilinlə ilanı da yuvasından çıxararsan.

SONA. Eh, mənim ürəyimdən sənin nə xəbərin var? Elə bilirsən mən cavan olmamışam? Bir zamanlar mənim də sev-

diyim vardı. Qardaşlarım mənə ona deyil, özümdən 20 yaş böyük birisinə ərə verdilər. Sanki mənə diri-diri dəfn elədilər. Üç ildən sonra kişi xəstələnib öldü, qaldım dul. Allah mənə bir övlad da vermədi ki, yaşlı vaxtımda həyanım olsun.

YARGUNAT. *(Sonanın boynunu qucaqlayır.)* Ay Sona, sən dərd əhliymişsən ki...

SONA. Mənim günümə düşmək istəmirsənsə, mübariz ol.

YARGUNAT. Onsuz da iki dünya bir olsa da, Yarmətdən özgəsinə yar olmaram. Olsam onun, olmasam torpağınam...

(Gedir.)

On beşinci şəkil

Yargunat çiyində səhəng bulaq başına gedir. Quş civiltisinə bənzər səslər gəlir. Yarmət onun əlindən yapışır.

YARMƏT. Gözümün kökü saraldı ki! Üç gündür sənəin yolunu gözləyirəm. Niyə belə gec gəldin? *(Yargunat dinmir.)* Sən ağlamısan? *(Yargunat cavab vermir.)* Ürəyimi üzmə də!

(Yargunat yerdə oturub əlləri ilə başını tutur. Yarmət də onun yanında oturur.)

YARMƏT. Yargunat, niyə dillənmirsən?

YARGUNAT. Nə deyim?

YARMƏT. Mənə bax, de görüm sənə nə olub?

YARGUNAT. Bizimkilər mənə Osmana verirlər.

YARMƏT. Kimə? Osmana? Ola bilməz! Mən ölmüşəm ki, istəklimi başqasına verələr?

YARGUNAT. Eh, sənəin əlindən nə gəlir ki? Həm də bizimkilərin sözünün üstünə söz qoymaq olar?

YARMƏT. Onda səni götürüb qaçaram.

YARGUNAT. Hara?

YARMƏT. Dünya böyük, getməli o qədər yer var ki! Sən razılıq ver, səhər tezdən çıxacaq gedək buralardan.

YARGUNAT. Sən nə danışırısan? Elin tənəsinə gəlməyimi

istəyirsən? Mən bunu bacarmaram. Qardaşlarımla başını aşağı sala bilmərəm.

YARMƏT. (*Acıqlı halda*) Bəs neynəyək? Xoşbəxtiyimizi öz əlimizlə başqasını verək?

YARGUNAT. Yaramın üstünə duz səpmə, Yarmət. Qoy dərdimi çəkim.

YARMƏT. (*Qızın əlindən tutur.*) Yargunat, məndən incimə. (*İkisi də ayağa qalxır.*) İstəsən, gedib sizinkilərin ayaqlarına düşərəm, onlara yalvararam.

YARGUNAT. Getmə, Yarmət, gecdir.

YARMƏT. (*Yargunatın çiyinlərindən tutub silkələyir.*) Mən sənsiz dözə bilmərəm, sən başqasına getsən ürəyim partlar. Bunu başa düşürsənmi? Sənsiz ölərəm, anlayırsanmı?

YARGUNAT. Bəs məni demirsən? (*Ağlayır.*) Bizə bir yerdə olmaq qismət deyilmiş.

YARMƏT. Yargunat, hələ gec deyil, ömür insana bir dəfə verilir. İstəmədiyin adamla onu necə sürmək olar? Gəl mənim sözlərimə qulaq as. Çıxıb gedək uzaqlara, özümüzə rahat bir yuva quraq. Sizinkilər hirsələnib sonra soyuyacaqlar. Ailə göstərişlə qurulmaz, sevgiyə söykənər.

YARGUNAT. Artıq gecdir, Yarmət. (*Ağlayır.*) Kim bilir, bir-birimizi görmək bizə bir də qismət olacaqmı? Yadında saxla, mən dünyada heç kəsi sənə qədər sevməmişəm. Ömrümün axırına qədər də sevməyəcəyəm.

YARMƏT. Ona görəmi məni qoyub Osmana gedirsən?

YARGUNAT. Məndən Osmana yar olmayacaq, Yarmət. Heç vaxt olmayacaq!

YARMƏT. (*Əlini yelləyir.*) Mənə nağıl danışma, Yargunat. Çıxıb gedək kənddən, nə olar, yıxma evimizi, ayıl, bu sənə həyatındır...

(*Yargunat əlləri ilə üzünü tutub ağlayır.*)

YARGUNAT. Məni heç kəs başa düşmür.

YARMƏT. (*Qoltuq cibindən bir üzük çıxarır.*) Bu üzüyü sənə

üçün almışdım. Onu məndən yadigar saxla. (*Üzüyü Yargunata uzadır.*)

YARGUNAT. Onda barmağıma özün tax ki, heç olmasa bu xatirə ilə yaşayım...

YARMƏT. (*Üzüyü taxır. Yargunat üzüyü öpür.*) İnana bilmirəm ki, son görüşümüzdür. Nə özün bir iş görə bilmirsən, nə də mənə imkan vermirsen. Əgər ailə şərəfi sənin üçün bizim sevgimizdən yüksəkdirsə, neynək, qoy sən deyən olsun. Mən daha buralarda qala bilmərəm. Xoşbəxt ol, Yargunat. Əlvida! (*Onlar qol-boyun olub ağlayırlar.*)

On altıncı şəkil

Həyat qapısından Ömər in səsi gəlir.

ÖMƏR. Salihat xala, ay Salihat xala!

JİVEL. Ömər, sənsən? Necəsən?

ÖMƏR. Yaxşıyam. Sizi sabah Məhəmməd dayıgilə toya dəvət etməyə gəlmişəm.

JİVEL. Yargunatın toyudur, eləmi?

ÖMƏR. Hə, Yargunatla Osmanın toyudur.

JİVEL. Allah mübarək eləsin. Xoşbəxt olsunlar. Bir dəqiqə mənə burda gözlə.

(Evə girib əlində konfet çıxır. Onları Ömər in çantasına atır.

İçəridən Yarmət çıxır.)

YARMƏT. Gələn kim idi?

JİVEL. Ömər idi. Yargunatın toyuna çağırırdı.

(Yarmətin halı dəyişir. O, divara söykənir. Sonra içəri girib çarpayığı sərilir. Jivel onun arxasınca içəri girir. Yarmətə baxıb səssizcə ağlayır.)

On yeddinci şəkil

Damda zurnaçı «Səhər»^s havasını çalır. Şahlarla Qədir məhəllədən keçirlər.

ŞAHLAR. Osmanın toyudur.

QƏDİR. Yarmət yazıq oldu. O, bu dərdə dözə bilməyəcək.

ŞAHLAR. Elə Yargunat da. Belə də haqsızlıq olar? Bir-birini bu qədər sevən iki gənci zorla ayırmaq Allaha xoş gedərmə?

QƏDİR. Bəlkə Yarmətin yanına gedib, ona ürək-dirək verək?

ŞAHLAR. Sən nə danışırsan? İndi o, heç kəsi görmək istəməz. Yarası təzədir.

QƏDİR. Bu, sağalan yaraya oxşamır. Mən Yarmətə yaxşı bələdəm.

ŞAHLAR. Haqlısan, ona qarşı böyük haqsızlıq oldu.

QƏDİR. Toya gedəcəksən?

ŞAHLAR. Getməmək olmaz, eldən ayıbdır.

QƏDİR. Osmana da bir deyən gərəkdi ki, bu boyda kənddə Yargunatdan başqa qız yoxdu alasan?

ŞAHLAR. Demək asandır. Neynəsin, sevir də... Yargunatın dərdindən Osmanın necə əridiyini görmürdünmü?

QƏDİR. Hər nə isə, Osmanın bəxti gətirdi.

On səkkizinci şəkil

Axşamdır. Əllərində şam tutmuş böyükli-kiçikli hamı Osmangilin evinin qarşısındadır. Zurnaçılar həyatə daxil olurlar. Onların arxasınca bir neçə atlı içəri girir.

I ATLI. Muştuluq! Gəlini gətirdik!

SALİHAT. Oğlum, gün o gün olsun ki, sənə gəlin gətirək.

5. «Səhər» – ləzgi xalq adətinə görə toy məclisinə və ya xalq iməciliyinə çağırış havası

Səni görüm xoşbəxt olasan! Allah səni sevindirsin! *(Ayaq barmaqları üstə qalxıb oğlanın boynuna parça dolayır).*

II ATLI. *(Uşaqlara)* Ay uşaqlar, bir az arxaya çəkilin, yoxsa ayaq altda qalarsız.

(Zurnaçılar şux hava çalırlar. Rəqs məclisi başlanır. Bir əlində güzgü, o biri əlində çıraq olan yengə ortada süzür. Atın üstündə başında qırmızı duvaq olan Yargunat görünəndə əlində şam olan adamlar onu əhatə edirlər. Salihat gəlinin ayaqları altına xalça sərir, sonra ona atdan enməyə kömək edir. Başına əlindəki boşqabdan buğda, düyü, konfet səpir.)

On doqquzuncu şəkil

Gəlin içəri girir. Onun böyründə bir əlində güzgü, o biri əlində çıraq tutmuş yengə var. Qızlar səs-səsə verib «Perizada» oxuyurlar. Sonra üç qadın ortalığa çıxır.

I QADIN. *Свас аку, лиф хътин,
Енге аку кьиф хътин.
Свас аку кьвед хътин,
Енге кьурай хвад хътин.*

*(Gəlin ağ göyərçinə,
Yengə bənzər siçana.
Gəlin kəkliyə bənzər,
Yengə quru alçaya.)*

II QADIN. *Дуьгуьдилай кьуьл хъсан я,
Бубадилай гьуьл хъсан я.
Цуьцуьхдилай раб хъсан я,
Дидедилай паб хъсан я.*

(Düyüdən buğda yaxşı,

*Atadan ər yaxşıdır.
Qıyıqdan iynə yaxşı,
Anadan arvad yaxşıdır.)*

I QADIN. *Свас мехъерин мелез твах,
Енге яргъал пелез твах.
Свас чам авай кІвализ твах,
Енге гурар кІаниз твах.*

*(Gəlini toy şənliyində,
Yengəni uzaq tərəyə.
Gəlini bəy otağına,
Yengəni qapı dəlina.)*

İyirminci şəkil

Toy məclisi. Arxada uşaqlar dövrə vurub rəqs edirlər.

ÖMƏR. Uşaqlar, mən araçıyam⁶. Mənim icazəm olmadan heç kəs oynaya bilməz. Qayda belədir. Əvvəl mən rəqs edəcəyəm, sonra kimi çağırısam, o, ortaya çıxacaq. Eşitdiz?

TƏLƏT. Eşitdik, eşitdik.

(Ömər əlində çubuq rəqs edir. Sonra gedib Tələtin qarşısında dayanır. Tələt meydana girir.)

TƏLƏT. Sadiya, çıx görüm.

SADIYA. Nə deyirəm ki.

(Tələtlə Sadiya rəqs edirlər.)

ÖMƏR. Əl çalın, ay uşaqlar!

(Uşaqlar əl çalırlar. Rauf, Abdul dalaşır, onlar əlbəyaxa olurlar. Ömər onları ayırır.)

ÖMƏR. Nə olub? Niyə dalaşırsız?

ABDUL. İndi mənim növbəm olmalıdır. Rauf məndən

qabağa keçmək istəyir.

ÖMƏR. Rauf, keç yerinə. Abdul, indi sənin növbəndir.

(Abdul çıxır. Seley onunla rəqs edir.)

İyirmi birinci şəkil

«Perizada» bitəndə Suvar qabağa çıxır.

SUVAR. Toyda ki, gülüş, zarafat olmadı, onun nə ləzzəti? Hardasan, ay Sona?

SONA. Ay qızlar, indi gəlinə bir neçə məsləhət verməyin əsl məqamıdır. Siz də qulaq asın. İlk gündən ərinin ram edib onun gözünün odunu almaq gərəkdir. Bunun üçün gəlinin feli-fəndi olmalıdır. Yargunat, ərinlə tək qalanda əvvəl əlini onun dizinə qoy, sonra yavaş-yavaş çiyninə. Görsən ki, səsi çıxmır, min boynuna. Sonrası rahatdır: səni boynunda gəzdirəcək. *(Hamı gülür.)* Qulaq as, gəlin, kişinin məhəbbəti mədəsindədir. Yeməyinin, içməyinin qayğısına qal. Acdır, toxdur, fərqi yoxdur, xəbərin həmişə hazır olsun. Yeməyib neynəyəcək ki? «Dəvənin ağzı yumşaqdır, amma tikan yeyər». Özünə də fikir ver, canına cəfa vermə. Özün istədiyini ye, başqalarının bəyəndiyini geyin. Yeyəndə hamıdan qabaq, işləyəndə hamıdan qıraq. *(Hamı gülür.)* Zurnanın səsi sümüyümə düşdü. Oynamasam, ölərəm. Bir şıdırğı hava çalın görüm, ay uşaqlar!

(Hava çalınır, Sona rəqs edir, hamı əl çalır. Sonra hava dəyişir, bir qız çıxır. Bir neçə yaşlı qadın gəlir. Onlar gəlinə xeyir-dua verirlər.)

I QADIN. Getdiyi yerdə salamat olsun! Ayağı sayalı olsun!

II QADIN. Bəxti üzünə gülsün, əlindən zər tökülsün!

III QADIN. Evli-çəşikli, oğullu-qızlı olsun!

(Gəlinin qucağına oğlan uşağı verirlər. Sonra hamı bir yerdə mahnı oxuyur. Bu arada Jivel gəlinin yanına gəlib onu öpür. Gəlin ağlayır.)

JİVEL. Sən hələ də ağlayırsan? Mən bu dərdə necə dözüüm? Allah niyə belə elədi? (*Ağlayır.*)

YARGUNAT. (*Qorxa-qorxa*) Sən sözlü adama oxşayırsan, Jivel! De görüm, Yarmət necədir?

JİVEL. Qağam səhərdən üzüqoylu uzanmışdı, heç kəslə danışmırdı. İndicə pal-paltarını yığıb evdən getdi. Bir də kənd tərəfə dönməyəm dedi. Başımıza müsibət gəldi, anam bu dərdə dözə bilməyəcək. (*Yargunat taqətsiz halda yerə çökür.*)

İyirmi ikinci şəkil

Eminatın evi. Qapı döyülür. Yengə içəri girir.

EMİNAT. (*Həyəcanla*) Bu vaxt xeyir ola, ay bacı? Nə xəbər gətirmisən?

YENGƏ. Ay Eminat, mən nə edim? İki həftədir ev-eşiyimdən olub xalxın evində qalmışam. Yargunat əldən gedir axı. Gözünün yaşı qurumur. Belə getsə, qız tələf olacaq. Osman da yazıqdır, fağır taxt tapdı, bəxt tapmadı. Yargunatın yatağa qoyduğu xəncəri görüb şam kimi əriyir.

EMİNAT. Daha kəndin içinə çıxmağa üzüm qalmayıb. Hərə bir söz danışır. Heç kimin başına gəlməyən iş oldu. İndiyəcən ərə gedənlərin hamısı sevib gedibmi? Əksəriyyətini zorla verirlər, hamı da ərinə, evinə öyrəşir. Mənim qızım göydən düşüb bəyəm? İndi mən neynim, başıma nə çarə qılım?

YENGƏ. Səni ölməyəsən, bilə-bilə üç cavanı bədbəxt elədin. Yarməti evindən-eşiyindən didərgin saldın, Osmana divan tutdun, Yargunatı oda atdın. Olmaz sənin xislətindən.

EMİNAT. Mən hardan biləydim ki, belə olacaq?

YENGƏ. Daha olan olub, keçən keçib, indi bir tədbir tökmək lazımdır. İki həftədir Yargunatın boğazından bir qurtum su da keçməyib. Fağır ayaq üstə dayana da bilmir. Sən anasan, qızını dilə tut, bacarırsansa onu başa sal ki, xalxa bu qədər

əziyyət vermək olmaz.

EMİNAT. Mən neynim, ay Allah? Qızın atasına, qardaşlarına nə cavab verim? Özünün dərini necə çəkim? Sabah başına bir iş gəlsə, mən buna dözə bilərəm? Allah məni öldürsün, bu nə iş idi başıma gəldi? Talesiz balam! (*Ağlayır.*) Bəs Salihat nə deyir?

YENGƏ. Nə deyəcək ki? Əlləri qoynunda qalıb. Külfət yas içindədir. Məni ata-anasından çox, Osmanın halı ağrıdır.

EMİNAT. Bir-iki gün də gözləyək, görək başımıza nə gəlir.

YENGƏ. Ay arvad, sənin ürəyin daşdandımı? Ağlını başına yığ, iş-işdən keçməmiş bir çarə düşün, uşağın əldən gedir.

EMİNAT. Neynim, dərdimi kimə deyim? Daha qohum-qardaş da yaxın düşmür. Hamı bizdən üz çevirib, elə bil bizim yox, Yarmətin qohum-qardaşdıılar. Gərək onlarla məsləhətləşəydim.

YENGƏ. Sən vaxtında onları saymadın, eləmə dedilər, elədin, indi qohum-qardaşı neynirsən? Hərənin özünə görə dərdisəri var.

EMİNAT. Bəs kiminlə məsləhətləşim?

YENGƏ. Özünlə məsləhətləş, Eminat, yalnız özünlə! Qızını oda atan sən deyilsənmi? Bu qədər daşürəkli olma. Susadığın var-dövlət qızını xoşbəxt elədimi? Ona qyunu qazan da sənsən, onu ora atan da. Zəhmət çək, indi də çıxart. Övlad sənindir, qohum-qardaşın deyil ha. Dost qədər düşmən də var. Adını bədnam eləmə, vaxtında qızını evinə qaytar. Səndən başqa hamı bilir ki, qızından ona arvad olmayacaq. Ay dilbilməz, uşağını qaytar.

EMİNAT. Qorxuram.

YENGƏ. Nədən? Öz əllərinlə verdiyin qızını özün geri qaytara bilmirsən?

EMİNAT. El tənəsinə gəlməyimi istəyirsən? Bəlkə bir az gözləyək?

YENGƏ. Sonra gec olacaq, Eminat. Sən zorla Yargunatı ərə verəndən el tənəsindəsən, qızını var-dövlətə satıb deyirlər, da-

ha ondan keçib, qızını bələdan qurtar. «Ən yaxşı kömək vaxtında edilən köməkdir». «Daldan atılan daş topuğa dəyər.» Qızın özünü öldürür, başa düşmürsənmi? Bax, deyirəm sənə, çiçək kimi qızıdır, qoyma ayaqlar altına düşsün. Qaytarıb gətir atası evinə.

EMİNAT. (*Öz-özünə*) Atası evinə nə üzlə qaytarım? Camaat nə deyər? Bundansa getdiyi yerdə ölsə yaxşıdır.

YENGƏ. Sənin kimi ürəyi daş, duyğusuz ana görmədim. Belə Allahsızlıq olar? (*Söylənə-söylənə gedir.*)

İyirmi üçüncü şəkil

Ağsaqqallar cərgə vurub oturublar.

ƏYYUB. Məhəmməd!

MƏHƏMMƏD. Eşidirəm, Əyyub dayı!

ƏYYUB. Ay oğul, qulaqlarıma bəzi sözlər çatır.

MƏHƏMMƏD. Nə sözlər, Əyyub dayı?

ƏYYUB. Sən məndən soruşursan nə sözlərdir? Qızını ərə verəndə heç bizimlə məsləhət eləmədin. Xəbər göndərdim ki, ayırma uşaqları, saymadın sözümü. Kəndin adətini pozdun. Bizimlə məsləhətləşsəydin, qoymazdıq aman-zaman qızını gözüyəşli halda Vəlibəyin oğluna verəsən. Sadirin oğlunun nəyi ondan əskik idi? O cür yaraşıqlı, ağıllı oğlanı evindən, elindən elədin.

(Bir an hamı susur.)

ƏYYUB. Məhəmməd!

MƏHƏMMƏD. Buyur, Əyyub dayı.

ƏYYUB. Ağılı başına yığ, övladına yiyəlik elə. Tifil məhv olur, sonra başına, dizinə döyəcəksən. Yargunatı deyirəm. Zorla məhəbbət olmaz. Anladınmı?

MƏHƏMMƏD. Anladım, Əyyub dayı!

ƏYYUB. Anladınsa, yaxşıdır.

İyirmi dördüncü şəkil

Yargunat əlləri ilə dizlərini qucaqlayıb yerdə oturub, qəmli mahnı oxuyur.

OSMAN. (*İçəri girir.*) Yargunat, daha olan oldu, keçən keçdi, Yarməti yadından çıxar. İnnən belə sənin evin buradır. Şiltaqlıq elədiyin yetər, səni necə sevdiyimi yaxşı bilirsən. Səni götürüb qaçırmamışam ki! El adəti ilə toy edib, dünyanın xərcini çəkib evimə gətirmişəm. Gəl sən də el adətincə bu evin gəlini ol.

YARGUNAT. El adətləri olmasaydı, mən də bu günə düşməzdim. Mən adətləri pozmadım. Yoxsa...

OSMAN. Yoxsa Yarmətə qoşulub qaçardın, eləmi?

YARGUNAT. Mənim yolumu bağlayanmı vardı?

OSMAN. Yarmətdə kişilik nə gəzirdi, səni götürüb qaçsın?

YARGUNAT. Yarmətin adını çəkmə. O, səndən qeyrətlidi. Mən qaçmağa razılıq vermədim, atamın, qardaşlarımın adına ləkə gəlməsini istəmədim. Yarmət məni anladı. Amma səni anlada bilmədim. Sənə bizdə də dedim, neçə dəfə də xəbər göndərdim ki, adımı çəkmə, məndən sənə yar olmaz. Amma sən bildiyindən əl çəkmədin.

OSMAN. Mən səni böyüklərin razılığı ilə aldım. Fikirləşdim ki, toydan sonra yumşalarsan, əl-ələ verib özümüdə rahat ev-eşik qurarıq.

YARGUNAT. «Zülmə abad olan ev ahla bərbad olar». Sənə görə Yarmət kənddən didərgin düşdü. Sən bilə-bilə bizi bir-birimizdən ayırdın.

OSMAN. (*Yumşaq halda*) Hər nə oldusa, oldu, indi sən anamın gəlinisən. «Ovcundakını buraxıb, göydəkinin dalınca qaçma», – deyiblər.

YARGUNAT. Ürəyində biri, dilində başqa biri? Bu neçə

gündə hələ də məni anlamadın. Məndən sənə arvad olmayacaq, Osman, niyə başa düşmək istəmirsən? Özünə gün ağla.

OSMAN. Səndən gözəlini hardan tapım?

YARGUNAT. «Güvə bahalı paltar axtarar».

OSMAN. «Korun muradı işıq görməkdi». Mən muradıma çatmışam. Özgəsi mənə gərək deyil.

YARGUNAT. «Zoğal ağacından heyva dərilməz».

OSMAN. (*Hırlənir.*) Gəl Allahına bax, dincliklə otur yerində. İsti ocağını soyutma.

YARGUNAT. «Dinc pişik ocağından ayrılmaz». Məndən dinclik gözləmə.

OSMAN. (*Qəzəblə*) Görürəm, qırmancdan keçirməyincə sakitləşən deyilsən. Qız, gəl sən Allahına bax, ötüb keçənləri çözləmə. İndi sən mənim nikahlı arvadımsan, sənin ixtiyarın mənim əlimdədir.

YARGUNAT. Həə? Nə olar, sən deyəndi! (*Divardan asılmış xəncəri götürüb ona uzadır.*) Al, öldür məni, cıncırımı da çıxaran deyiləm. Qoy mənim də canım qurtarsın, sən də.

OSMAN. Sən nə cür adamsan? Səni hansı dildə başa salım? Niyə məni ayaqlar altına atırsan? Niyə papağımı yerə soxursan? (*Yargunatu itələyib yerə yıxır. Salihat içəri girir.*)

SALİHAT. (*Yargunata*) Kim bilir, Yarmətlə nə oyunlardan çıxmısan. İblis! Ürəyində Yarmət vardısı, hansı cəhənnəmə mənim evimə ayaq basırdın? Kənddə qız qəhətdimi? Bülbül yuvasına sərçə hardan düşdü?

YARGUNAT. Bəs elə isə oğlun Yarmətlə oyunlardan çıxan qızı niyə alırdı? İblis oğlundu, yoxsa mən? Bu evdə nəinki sərçə, heç bayquş da yuva qurmaz...

OSMAN. (*Yargunatu vurur.*) Kəs səsini! Şələ-küləni də yığışdır, cəhənnəm ol mənim evimdən! Burda izin-tozun da qalmasın! (*Gedir.*)

SALİHAT. *(Yargunata)* Səni görüm, xoş gün görməyəsen!
Səni görüm zəlil olasan! İlanın qarnından çıxan! Azar dəysin
canına!

*(Yengə içəri girir, Yargunatın əlindən tutub aparır. Uzaqdan səs
gəlir. «Ay camaat! Müharibə başlandı! Almanlar Sovetə hücum
etdi! Hitler evimizi yıxdı...»)*

İyirmi beşinci şəkil

*Yargunat yataqdadır. Həkim onu müayinə edir. Eminat,
Məhəmməd, Həmdullah içəridəirlər.*

HƏKİM. Özünə gəldi.

EMİNAT. *(Yargunata yaxınlaşır.)* Ay Allah, şükür sənin kəramətinə!

YARGUNAT. *(Başını qaldırır.)* Mən hardayam?

EMİNAT. *(Ağlayır.)* Sakit ol, bala, sən evimizdəsen.

YARGUNAT. Ana, sinəm yanır.

EMİNAT. Keçib gedər, qızım.

YARGUNAT. Keçib gedər? *(Ağlayır.)*

HƏKİM. Eminat xala, Yargunata sakitlik lazımdır. İnciməyin, qoyun bir qədər təklikdə qalsın.

YARGUNAT. Ana, atam məni evdən qovmazmı?

EMİNAT. Yox, bala, o nə sözdür? Bura sənin öz evindir.

YARGUNAT. Bəs Həmdullah qağam?

EMİNAT. Can bala, biz səni o dünyadan qurtarıb gətirmişik. Allah səni bizə ikinci dəfə verdi. Sənə bir şey olsaydı, ananın vay-hayı idi.

*(Yargunat təqətsiz halda gözlərini yumur. Məhəmmədlə
Həmdullah yerlərindən qalxırlar.)*

MƏHƏMMƏD *(Eminata).* Sən məni yoldan çıxarmasaydın, başımıza bu işlər gəlməzdi.

EMİNAT. Dayan görüm, ay kişi, indi o sözlərin yeri deyil.

HƏMDULLAH. O it oğlu Osmanın başını əzmək mənə borc olsun. Gör bacımı nə hala salıb.

EMİNAT. Dava salmaq lazım deyil, oğlum. Osman təqsirkar deyil.

HƏMDULLAH. Necə yəni dava salmaq lazım deyil. Başımıza ləçək bağlamamışıq ki!

EMİNAT. Kişiliyin birinci şərti səbrdir, anan qurban.

MƏHƏMMƏD. Abır əldən gedəndən sonra, səbr nəyə görə?

EMİNAT. Hər işi ağılla görmək lazımdır.

MƏHƏMMƏD. Bəs sən niyə işi ağılla görmədin? Sənin ucbatından qızım bu günə düşdü, məni də yoldan çıxardın.

(Eminat ağlayır.)

HƏMDULLAH. Ata, anamı bərkə-boşa saldığın yetər. O donuz oğlu Osmanın başını cücə başı kimi üzüb atmaq mənə borc olsun.

EMİNAT. Oğlum, Osmana olan olub, sənlik bir şey qalmayıb. Öldürüləsi biri varsa, o da mənəm, özüm balamı bədbəxt elədim. *(Ağlayır.)*

(Yargunat yerində öz-özü ilə danışır.)

YARGUNAT. Yarmət, hardasan? Sən hara qədəm qoysan, mən ora başımı qoyaram deyərdim. Niyə sənin sözünə baxmadım? Mən bədbəxt oldum, Yarmət. Mənə çatanda bəxtin gözləri kor oldu. Nə olar, məni alovun içindən qurtar, Yarmət, mən yanırım. Axı sən dedin gedək. Mən sənə qulaq asmadım. İndi cəhənnəm odunda yanırım, Yarmət.

EMİNAT. *(Qorxa-qorxa ona yaxınlaşır)* Qızım, Yarmət burda yoxdu.

YARGUNAT. Demişdi ki, yayda qayıdacaq.

EMİNAT. Yaya çox var, indi payızdı, bala.

YARGUNAT. Payızdı? Hələ payızdı?

EMİNAT. Hə, payızdı qızım. Səbrli ol. Gələcək, Yarmət gələcək, mütləq gələcək...

YARGUNAT. İlahi, onu bir də görəcəyəmmi? Bağışlayacağımı məni? Özün rəhm elə bizə, Allahım... (*Qəmli səslə oxuyur.*)

*Мад атана бахтавар зул,
Хъини пешер авадаρίζ.
Рахқура яр, заз ви шикил,
Сефил риклєр аладаρίζ.*

*(Yenə gəldi qızıl payız,
Sarı yarpaq tökə-tökə.
Göndər mənə şəklini yar,
Qəlbinə qəm çökə-çökə.)*

İyirmi altıncı şəkil

(On il sonra)

Yargunat bir boğçaya pal-paltar yığır. Eminat gəlir.

EMİNAT. Xeyir ola, qızım, sən harasa gedirsən?

YARGUNAT. Mən köçürəm, ana.

EMİNAT. Necə yəni köçürəm? Hara?

YARGUNAT. Yarmətin evinə.

EMİNAT. Yarmət davada həlak oldu, yoxsa qayıdıb gələrdi. Onun evi sənəin nəyinə gərəkdir?

YARGUNAT. Ürəyimə damıb ki, o sağdır. Əgər Yarmətin evinə köçsəm, o, harda olsa, bunu eşidib qayıdacaq.

EMİNAT. Yarmətin kimsəsiz daxmasında sənəin nə işin var, bala?

YARGUNAT. Avsiyat xala dünyadan köçəndən sonra o evin qapısını bir bəni-adəm açmayıb. Jivel də ərdədi. Gör neçə illərdir Yarmətin evi işıqsız, ocağı odsuz qalıb. Məndən başqa o evin işığını kim yandıracaq? Onun bacasından kim tüstü çıxaracaq? O yurdun çırağını sən keçirdin, ana. İndi o çırağı mən yandırmalıyam, onun yolunu gözləməliyəm...

EMİNAT. Ay bala, sən nə danışırısan? Camaat nə deyər? El bizə gülməzmi?

YARGUNAT. Gülməz, ay ana, insanların ürəkləri daşdan deyil ha!

EMİNAT. Ata evini qoyub özgənin evində sənə nə işin var?

YARGUNAT. Özgənin? Yarmətin evi haçandan mənimçün özgə evi oldu? Atamla birləşib bizi ayırdız, qoymadıx xoşbəxt olaq. Amma neynəsəniz də ürəklərimizi ayıra bilmədik.

EMİNAT. Olan oldu, keçən keçdi, Yargunat, onları yadından çıxart. Sən ağıllı qızsan, bir fikirləş gör, öz ev-eşiyini qoyub tək-tənha özgə ocağında qalmaqla təmiz adına ləkə gəlməzmi?

YARGUNAT. Mənim öz evim var ki? Sən məni zorla Osmana verən gündən mənim öz evim yoxdur, ana. Sinəmə çalın-çarpaz dağ çəkdiyin azmış kimi, indi də dərdimi təkbaşına çəkməyimə mane olursan. Gündə birinin adını çəkib, məni başından eləmək istəyirsən. Səni heç cür başa sala bilmirəm ki, mən heç kəsə yük olmaq istəmirəm.

EMİNAT. Niyə öz isti ocağını soyudursan axı?

YARGUNAT. Adamın öz evi-eşiyi olmalı deyilmi?

EMİNAT. Tək qadının adı ağırdır. Hərə bir ad qoşacaq.

YARGUNAT. Nə ad, ay ana? Mənim üstümdə tək bir adamın adı var – Yarmətin. Bunu bilməyən varmı? Kimsə mənə güldən ağır söz deməz, təki sən qarışma. *(Qoynundan yaylıq çıxarıb, oradakı üzüyü göstərir.)* Bax, bu üzüklə o, mənə nişan taxmışdı. *(Üzüyü yerinə qoyur.)*

EMİNAT. *(Qəhərlə)* Dava bitəli beş ildir, Yargunat. Niyə özünü aldadırısan? Axı qayıdanlar qayıdıb, həlak olanların xəbəri gəlib. Tağan pəhləvan⁷ kimi qardaşın Həmdullah cəbhədə həlak oldu. Əmrullah bir ayaqsız qayıtdı. Yazıq atan bu dərdlərə dözə bilməyib dünyadan köçdü. Yarmət sağ olsaydı, indiyə kimi ondan bir xəbər çıxardı. Niyə özünü nəhaq yerə al-

7. Tağan pəhləvan – ləzgi qəhrəmanı

dadırsan?

YARGUNAT. Yarmət mənim ucbatımdan evindən, elindən oldu. Mən onun yolunu gözləyə bilmərəmmi? Sənə bu da ağır gəlir?

EMİNAT. Tək-tənha o daxmada neynəyəcəksən, bala? Necə dolanacaqsan? Belə çətin dövrdə, hamının bir parça çörəyi zülmə qazandığı vaxtda sənin üçün çətin olacaq. Dost-düşmən var axı.

YARGUNAT. Dostlar məni başa düşər.

EMİNAT. Bəs düşmənlər? «Bir düşmən yüz dostu bada verər», – deyirlər. Sənin orda halın necə olacaq?

YARGUNAT. Nə düşmən, ana? Osmangildən başqa məndən kimsə inciməyib. Artıq onlar da səhvlərini başa düşüblər. Heç bir düşmənim yoxdu. Qaldı ehtiyac məsələsi: hamı necə, mən də elə. Arpa çörəyim olar, amma öz evimdə. Mən qardaş qoltuğunda qocalmaq istəmirəm. Sadullahın uşaqları balacaykən mənim köməyim çox idi. İndi uşaqlar böyüyüb, artıq evlənən vaxtlarıdır. Niyə yerlərini dar eləməliyəm? *(Ah çəkir.)* Qız bir dəfə ata evini tərk elədimi, ölə, amma geri qayıtmaya.

EMİNAT. *(Ah çəkir.)* Osmanın evində duruş gətirmədin, dözsəydin, indi xoşbəxt idin. Gördünmü Osman davadan necə ustalıqla canını qurtara bildi! Bu, zirək adamların zəmanəsidir. Kəndimizdən neçə igid davada can qoydu, indi onların heç izi də qalmayıb. Ancaq Osman özünə topdağıtmaz ev-eşik qurdu. Qatfar da ona dörd uşaq doğub rahatca oturub.

YARGUNAT. Dönə-dönə eyni sözləri nə qədər təkrarlamaq olar, ay ana? Bu dünyada tək mənə Osman qalası olsaq belə onun üzünə baxmaram. Yarmətdən başqa mənim ürəyimə bir kimsə sahib ola bilməz. Yadında saxla, Yarmətə qismət olmasam, nəsim soyuq məzar olacaq. Yalvarıram sənə, bir də mənimlə bu barədə danışma.

(Gedir. Eminat başını aşağı salıb oturur.)

İyirmi yeddinci şəkil

(Yargunat Yarmətin evinə daxil olur. Yarmətin divardan asılmış şəklini çıxarır və öpür, sonra sinəsinə sıxır.)

YARGUNAT. Sənin xəbərin varmı, Yarmət? Ürəyi sızıl-daya-sızıl-daya, gözlərindən sellər axıda-axıda nişanlın sənin evinə gəlib. Sənə demişdim axı, özgədən mənə yar olmaz. Mən sənin tanıdığın Yargunatam, özgə əli toxunmayan, ürəyinin qapısını başqasına açmayan Yargunat. Bəzilərinə görə mən soyuq daşam. Amma onların mənim köksümdəki alovdan xəbərləri yoxdur. Nə bilsinlər ki, bu, səndən ötrü qoruyub saxladığım məhəbbətin alovudur? Mən bilirəm, ürəyimə damıb ki, sən sağsan. Belə olmasaydı, hər gecə yuxuma girməzdin. Bəs sağsansa, niyə hay vermirsən? Niyə bu tərəflərə gəlmirsən? Niyə məndən xəbər tutmursan? Sənin yolunu gözlədiyimi bilmirsənmi? Sən mənsiz bircə gün də dözə bilmirdin. Hürüklərimə sığal çəkib «Mənim qu quşum» – deyib məni əzizləyərdin. Sən mənə «gözəl» deyərdin. «Gözəl bəxtsiz olar», – deyərdim. İndi mənə kim təsəlli versin? Məni görmədən necə dözə bilirsən? De görüm, sənin yadında qalmışammi? Görəsən, sən də mənim kimi yanırsanmi?

(Pəncərənin qabağında dayanıb qəmli mahnı oxuyur.)

İyirmi səkkizinci şəkil

(Yargunatın evi. İki qadın oturub. Yargunat onlara çay gətirir.)

YARGUNAT. Xoş gəlib, səfa gətirdiz. Yaxın oturun, çay için. Xeyir ola, Yarguna gəlməkdə? Yol azıb eləməmişiz ki?

I ELÇİ. Sənə nə deyim, ay qızım, biz Hil kəndindənəm.

YARGUNAT. Eşitmişəm ki, hillilər çox zəhmətkəş adamlardır. Onların sənətkarları hər yerdə məşhurdur. Deyirlər bu kənddə hər kəs öz evini öz əlləri ilə tikir.

I ELÇİ. Elədir, bizimkilər həm də böyük-küçük biləndirlər.

YARGUNAT. Böyük-küçük bilinən yerdə bərəkət olar.

II ELÇİ. Düz deyirsən, qızım.

YARGUNAT. Yəqin bizim kəndə gəlməkdə məqsədiniz var.

I ELÇİ. Hə, biz bura murad-mətləb dalınca gəlmişik. Səndən nə gizlədək, mənim bir qaynım var. Ağıllı, kamallı adamdır, məktəbdə müəllim işləyir. Üç ildir arvadı rəhmətə gedib. Fağır üç uşaqla tək qalıb. Sən deyən əl-ayağa dolaşan uşaqlar deyil, üçü də məktəbə gedir. Qaynım indiyə kimi evlənmək söhbətini yaxına qoymurdu. Ancaq sizin kəndinizdə toyda olub, səni görəndən bəri rahatlığını itirib. Səndən o qədər xoşu gəlib ki!.. Bizi də bura o göndərib. *(O biri elçini göstərir.)* Bu da mənim baldızımdır.

II ELÇİ. Kimdən xəbər aldıqsa da, hamı bir nəfər kimi səni təriflədi, haqqında xoş sözlər danışdı. Dedilər yıxılı evin dirəyidir, ağılna, mərifətinə söz ola bilməz, heyf ki, yalnız qalıb. Daha neynəmək olar, qızım, qismət belə imiş. Görünür, Allah sənə alnına belə tale yazıbmış. Yoxsa, biz də bura gəlməzdik. Sən bizə bir söz de, məsləhətdisə, qaynımı göndərək sənə yana, onunla söhbət et, bəlkə sənə də ondan xoşun gəldi.

YARGUNAT. Siz qonaqsız, uzaq yoldan gəlmisiz, bu ev sizə qurbandır. Amma yanılmırsız, mən subay deyiləm ki. Mən Yarmətin nişanlısıyam. Bu ev-eşik də Yarmətindi.

I ELÇİ. Xala qurban, sənə başına gələnlərdən xəbərdarıq. Dava qurtaralı uzun illərdi. Yarmət sağ olsaydı, bu vaxta kimi gəlib çıxardı. Gəl özünü aldatma, sən gözəl, ağıllı qızsan, cavab canını dörd divar arasında çürütmə. Kişisiz qadının günü gün deyil.

YARGUNAT. Sizə dedim axı, mən Yarmətin yolunu göz-

ləyirəm.

II ELÇİ. «Yarından ayrılan yeddi il ağlar», – deyiblər. Nə qədər gözləmək olar, qızım?

YARGUNAT. *(Ayağa qalxır.)* Öləne qədər! Ay başınıza dönüm, sizi necə başa salım axı? Mən Yarmətin yolunu gözləyirəm. Ürəyimə damıb ki, o sağdır. Bu, mənə işıqlı gün kimi aydındır. Yalvarıram sizə, başqa sözünüz yoxdusa, bu işnən bağlı innən belə mənim qapıma gəlməyin.

(Elçilər gedirlər. Eminat gəlir.)

YARGUNAT. Ay ana, qapıma elçilər göndərdiyin yetər. Cavan vaxtımda istəklimdən elədin məni, bu yaşımda da evimdən-əşiyimdən eləmək istəyirsən?

EMİNAT. Qoy sən deyən olsun, neynəməli? Ancaq mənə də yazığın gəlsin. İçimi yeyib qurtarıram axı, ay bala! Səni tək-tənha qoyub ölə də bilmirəm. *(Ağlayır.)*

YARGUNAT. *(Onu qucaqlayır.)* Ağlama, Allahın izni verdiyi bir gün Yarmət harda olsa gəlib çıxacaq. Qapını açıb içəri girəndə məni görüb sevinəcək. *(Ah çəkir.)* Başında iş olmasın, sağ olduğuna yüz faiz əminəm.

EMİNAT. Allah səni muradına yetirsin, bala. Rəhmətlik nə-nən deyərki, məhəbbət ürəyin çırağıdır. Qoy çırağın heç zaman sönməsin.

YARGUNAT. Sönməyəcək! Ürəyim deyir ki, Allahdan ümidini kəsmə. Yarmət harda olsa, qayıdıb gələcək. *(Anasına tərəf dönür.)* Ana, səninlə bir məsləhət eləmək istəyirəm. Dünən Jivelin yenə bir oğlu oldu. Yazıq beş uşağa necə baxsın? Elə gözəl uşaqdır ki! Mən onu övladlığa götürmək istəyirəm.

EMİNAT. *(Sevinclə)* Madam ki, ömrünü bu daxmada keçirəcəksən, sənə də oğul-uşaq lazımdı, Jivelin də yükü yüngülləşər. Savab olar, can bala. Uşaqsız ev suyu sovulmuş dəyirman kimidir. Həm oğlun olar, həm də təsəlli taparsan. Sabah böyüyəndə də həyanın olar. Jivel razı olarmı?

YARGUNAT. Biz çoxdan onunla məsləhətləşmişik. İndi sənin xeyir-duanı istəyirəm, ana. Mən uşağa ad da fikirləşmişəm: Sadir, Yarmətin atasının adı.

EMİNAT. Nə olar. «Könlü balıq istəyənin quyuğu suda gərək». Bəs atası kim yazılacaq?

YARGUNAT. Necə yəni kim yazılacaq, əlbəttə Yarmət.

EMİNAT. *(Ağlayır.)* Bu mümkündürmü?

YARGUNAT. Mümkün olmayan heç nə yoxdur.

EMİNAT. Allah səni kamına çatdırsın, bala. İgid oğul olsun. Çox şükür, evində kişi nəfəsi olacaq. İndisə gedim nəvəmə yorğan-döşək, pal-paltar hazırlayım. *(Gedir.)*

YARGUNAT. *(Sevinclə)* Nəhayət ki, mənim də ailəm, mənim də oğlum olacaq – Yarmətin oğlu. Şükür sənə, Allahım. Atasına qovuşmadımsa da, balasına qovuşdum. Sadir mənim üçün hər şeydir. Bundan sonra kimsə cürət edib elçi adıynan bu qapını döyməyəcək. Oğlum qoruyacaq anasını... *(Mahnı oxuyur.)*

İyirmi doqquzuncu şəkil

Yargunat beşiyi yırğalaya- yırğalaya layla çalır. Jivel içəri girir. Qapıda dayanıb qulaq asır. Göz yaşlarını silir. Sonra gedib Yargunatın yanında oturur.

JİVEL. Necəsən, Yargunat?

YARGUNAT. Əla. Bu gün Sadirin üç ayı tamam olur.

JİVEL. Doğrudan? *(Ah çəkir.)* Kaş bundan Yarmətin xəbəri olaydı.

YARGUNAT. Olacaq. Biz onun yuxusuna girəcəyik.

JİVEL. Kaş elə olaydı.

YARGUNAT. Hər şey Allahın əlindədir. O istəsə, Yarmət sabah qayıdıb gələr. Qurban olduğumun qarşısında günahlarım çoxdur yəqin, onun üçün neçə illərdir mənə ayrılıq dərdi çəkdirir.

JİVEL. Elə demə, Yargunat. Günah səndə deyil, adətlərimizdədir. Həm də ki, Məhəmməd dayı ilə Eminat xalanın ürəyində rəhm olsaydı, nə sən bədbəxt olardın, nə də Yarmət evindən, eşiyindən didərgin düşərdi. *(Ağlayır.)* İndi hardadır? Bəlkə başında bir qəza var?

YARGUNAT. Onun harda olduğunu bilmirəm, amma sağ olduğuna şübhəm yoxdur. Bir gün qayıdıb gələcək. İnan mənə.
(Jivel onun boynunu qucaqlayır.)

II PƏRDƏ

Birinci şəkil

*Otuz il keçib. İstanbul. Restoran. Sadir kofe içir. Səhnəyə
aparıcı çıxır.*

APARICI. Hörmətli qonaqlar! Bugünkü qonağımız gənc şair-bəstəkar Ləzgiyə xanımdır. İndi o, sizlərə yeni bəstələdiyi mahnısını oxuyacaq.

(Ləzgiyə mahnı oxuyur.)

*Eser yine qam sazağı,
Keser yine qam tuzağı,
Tutar yakını, uzağı,
Yağış değil, çiskin değil.*

*Tutar yine nem rüzgarı,
Bu sarhoş, bu dem rüzgarı,
Dillendiren qam rüzgarı,
Üzgün deyil, küskün deyil.*

(Alqışlar səslənir.)

LƏZGİYƏ. Əziz qonaqlar! İndi isə sizə atamın çox sevdiyi bir mahnını ifa etmək istəyirəm. Gözəl bir eşq hekayəsini andan bu mahnı ləzgiçədir.

(Mahnını oxuyur.)

*Экуьн яру яралай,
«Яр» булахдал яр алай
Заз Яргуна са иер,
Яр акуна яралай.*

*(Dan yeri ağaranda,
Yar göründü «Yar» bulaqda.
Yargunda səhər tezdən,
Yar gəlirdi bulaqdan.)*

*Ярдин тIвар Ярғунат,
Ярдин кIвал Ярғуна.
Яр авай Ярғунай,
Гьиниз фин яр туна.*

*(Yarın adı Yargunat,
Yarın evi Yargunda.
Yarımın Yargunundan
Mən yarsız gedim hara?)*

(Ofisiant Sadirə kofe verib gedir.)

SADİR. *(Öz-özünə)* Ay Allah, Türkiyə hara, «Yargunat» hara? Mən səhv eşitmirəm ki? Yox, yox, mahnı ləzgiçədir.

(Ləzgiyə mahnının ardını oxuyur.)

*Чилер, цавар, заха хьухь,
Гъверигъверар ахъа хьухь.
Я Ярғунин иерди,
Ша зи вахаз баха хьухь.*

*(Yerlər, göylər yenə dol
Novruzgülünə bol-bol.
Ey Yargunun gözəli,
Bacıma bacılıq ol.)*

(Mahnı sona çatır. Alqışlar. Sadir vərəqə nə isə yazıb ofisiyanta verir ki, Ləzgiyəyə çatdırsın. Ləzgiyə onu oxuyub Sadirin yanına gəlir.)

LƏZGİYƏ. Cənab, məktubunuzu aldım. Təşəkkürlər.

SADİR. Sizin mahnınız məni heyran etdi. Bu mahnı mənim

üçün bir tapmaca oldu. Ona görə də sizinlə danışmadan gedə bilmədim. Adınız Ləzgiyə, mahnınız ləzgiçədirsə, deməli, ləzgiçə də danışa bilirsiniz.

LƏZGİYƏ. Siz də ləzgisiz?

SADİR. Bəli.

LƏZGİYƏ. Nə xoş təsadüf!

SADİR. *(Sevinclə)* Bu gün necə də gözəl gündür! Mən çox xoşbəxtəm. Yadıma düşür ki, bu vaxta kimi hansısa mahnı mənə belə təsir etsin. Əslinə baxsan, indiyədək heç belə gözəl qıza da rast gəlməmişəm.

LƏZGİYƏ. *(Gülümsəyir.)* Siz gözəl qıza oturmağı təklif etməyəcəksiz?

SADİR. *(Gülür.)* Sizi görüb özümü tamam itirdim. Otursaydız, çox şad olardım. *(Stul çəkib onu oturdur.)*

LƏZGİYƏ. Mən belə başa düşdüm ki, siz mənimlə yaxından tanış olmaq istəyirsiniz. *(Gülür.)*

SADİR. Elədir. Amma mən bu sahədə bacarığı olanlardan deyiləm. Buna baxmayaraq, bu gün zirək tərpənəcəyəm.

LƏZGİYƏ. Mənim adımlı bilirsiniz, atam ləzgi, anam türkdür.

SADİR. Ləzgi dilini atanızdan öyrənmişiz?

LƏZGİYƏ. Bəli. Bəs sizin adınız nədir? Hardan gəlib, hara gedirsiniz?

SADİR. Mənim adım Sadirdir. Özüm də Azərbaycandanam. Bakıda yaşayıram.

LƏZGİYƏ. Yəqin buraya alış-veriş etmək üçün gəlmisiz.

SADİR. Xeyr, mən Frankfurtdan, simpoziumdan qayıdıram. Bir həftə ərzində İstanbul Universitetində olub, sonra Bakıya dönəcəyəm.

LƏZGİYƏ. Deməli, siz alimsiz.

SADİR. *(Gülür.)* Deyəsən, elədir.

LƏZGİYƏ. Atam deyir ki, alimin bir günü avamın bütün ömründən dəyərlidir.

SADİR. Əcəb gözəl məsəldir. Atanız daha nə deyir?

LƏZGİYƏ. Deyir ki, elmlı insan ən dərin bataqlıqdan da asanlıqla çıxıb bilər.

SADİR. Bax, bunu mən bacarmıram.

LƏZGİYƏ. Niyə?

SADİR. Çünki elmdən başqa ayrı var-dövlətim yoxdur.

LƏZGİYƏ. Elmdən böyük dövlətmi var? Biliyi olan var-dövləti neynir?

SADİR. Deyin görüm «Yargunat» mahnısını hardan eşitmirsiniz? Mən elə bilirdim ki, onu mənim anamdan başqa heç kəs bilmir.

LƏZGİYƏ. Doğrudanmı?

SADİR. Vallah, düz sözümdür. Azərbaycanda Qusar adlı rayon, həmin rayonda isə Yargun kəndi var, biz oradanıq. Mənim anamın adı Yargunatdır. Bu, yargunlu qız deməkdir.

LƏZGİYƏ. (*Heyrətlə*) Allah, Allah, dünyanın işlərinə bax. Mənim atam da oralıdır.

SADİR. Ola bilməz! Siz nə danışırırsınız? Atanızın adı nədir?

LƏZGİYƏ. Yarmət.

SADİR. (*Yerindən hövlnək qalxır.*) Sadirin oğlu Yarmət?

LƏZGİYƏ. Elədir ki, var.

SADİR. Şükür sənə, İlahi! Mən Yarmət oğlu Sadirəm, o isə Sadir oğlu Yarmət. Bu necə ola bilər? Olmaya, o mənim atam Yarmətdir? Davadan dönməyən yargunlu Yarmət. Bu nə gözəl təsadüfdür belə?

LƏZGİYƏ. (*Çaşıb qalır.*) Dayan, dayan, onda sən mənim qardaşım sayılırsan?

SADİR. İndi sənə hər şeyi yerli-yataqlı danışaram.

İkinci şəkil

*(Sadirlə Ləzgiyə bağda oturublar. Hər ikisi illərin tanışları kimi
ləzgicə söhbət edirlər.)*

LƏZGİYƏ. Söhbətin məni mütəəssir etdi. Həyatımda ilk dəfədir belə təsirli əhvalat eşidirəm. Sənin anan son dərəcə fədakar qadındır. Gör nə qədər dərd-qəm çəkib. Sevdinin adamsız həyat həyat deyil. Heyf ki, vəfaya, sədaqətə görə insanlara abidə qoyulmur.

SADİR. Anam dərini heç zaman kimsəyə bildirməzdi. Amma hərdən «Yargunat» mahnısını qəmli-qəmli zümzümə edərdi. Balaca vaxtı mən bu mahnının sözlərinin mənasını anlamırdım. Amma böyüyəndə nənəm mənə hər şeyi anlatdı.

LƏZGİYƏ. Təsədüfə bax! Mən də «Yargunat» mahnısının sədaları altında böyümüşəm. Atam tez-tez onu tütəkdə çalardı. Hərdən könlünə düşəndə onu qəmli səslə oxuyardı. Uşaq vaxtı bu mahnını eşidəndə nədənsə məni ağlamaq tutardı. Böyüyüncə ona elə bağlandım ki... Əslində mənə şeir yazmağa, mahnı bəstələməyə həmin mahnı ilham verib.

SADİR. Mən sənin bəstələdiyin türk mahnısına diqqətlə qulaq asdım. Onun sözləri niyə qəmlidir?

LƏZGİYƏ. Bilmirəm.

SADİR. *(Zarafatla)* Sənin də başın mənimki kimi ağarmayıb ki, dünyadan bıkəf olasan. Gənc qız hara, kədər hara?

LƏZGİYƏ. «Kotan nə bilir qayıq nə çəkir?» Mən elə də cavab deyiləm. Bu yaxınlarda iyirmi beş yaşım tamam oldu.

SADİR. Deynən qoca qarışan da. *(İkisi də gülür.)* Otuz hara, iyirmi beş hara?

LƏZGİYƏ. Kişilər qadınlardan gec qocalırlar. Ələlxüsus alimlər. Elmlə məşğul olanların qocalmağa macalları olmur.

SADİR. Bu sözləri anama deyən gərəkdir. Hər dəfə kəndə

gedəndə deyilməyə başlayır: «Ay bala, sənın tay-tuşların bu gün-sabah nəvə sahibi olacaqlar, ancaq sən evlənmək söhbətini yaxına qoymursan». Mən də onu sakitləşdirirəm: «Ay ana, onlar qocalırlar, mənə isə hamı cavan oğlan deyir». *(İkisi də gülür.)*

LƏZGİYƏ. Hərdən mənə elə gəlir ki, sən mənim uşaqlıq dostumsan, uzun illərin ayrılığında sonra yanıma qayıtmış dostum. Sənə deyiləsi o qədər sözüüm var ki...

SADİR. Mənə də elə gəlir ki, səni çoxdan, lap çoxdan tanıyıram. Kim inanar ki, biz cəmi üç-dörd saat əvvəl tanış olmuşuq?

LƏZGİYƏ. Nəşib-qismət buna deyərlər.

SADİR. Elədir.

LƏZGİYƏ. *(Zərafətlə)* Sənə rast gəlməsəydim, mənə bu cür dərsləri kim verəcəkdı?

SADİR. Doğru deyirsən?

LƏZGİYƏ. Doğru olmayan şeyi demək olarmı?

SADİR. Olar.

LƏZGİYƏ. Necə?

SADİR. Bax belə! *(Ovurdlarını şişirdir, hər ikisi gülür.)*

LƏZGİYƏ. Deyirlər axı, alimlər çoxbilən olur.

SADİR. Sənə bir söz desəm, inciməzsən?

LƏZGİYƏ. Yox, nədən inciyim ki.

SADİR. Nə yaxşı ki, biz bacı-qardaş deyilik. Bilsən buna necə şadam? *(Sadir Ləzgiyənin əlini öpür.)*

LƏZGİYƏ. *(Saata baxır.)* Bizimkilər nigarandırlar. Onlara zəng də çala bilməmişəm. Evə getmək lazımdır. Sözün düzü, heç getmək istəmirəm. Sabah axşam qonağımızsən ha! Allah bilir, səni görəndə atam necə sevinəcək. İndidən bu görüşün həyəcanını yaşayıram.

SADİR. Sabah axşama kimi səni görmədən necə dözüüm?

(Gülə-gülə gedirlər.)

Üçüncü şəkil

(Yarmətin evi. Sadir üstünə ağ süfrə salınmış stolun arxasında oturub. Ləzgiyə anası Mədinə ilə gəlir.)

LƏZGİYƏ. Sadir, tanış ol, bu, mənim anam Mədinədir. *(Mədinə Sadiri qucaqlayır.)*

MƏDİNƏ. Xoş gəldin, səfa gətirdin, bala, sən ən əziz qonağımızsan. Kaş Yarmət evdə olaydı, dünyanı bağışlardın ona. Dünən İzmirə, böyük oğlumuzun ailəsinə baş çəkməyə getdi. Bir həftədən sonra qayıdacaq. «Təqaüdçü adamam, gedim havamı dəyişim», – dedi. Neçə illərdir, vətən deyib vətən eşidir, getmək istəyir, amma ürək eləyib yola düşə bilmir. Allah heç düşməyə də qəriblik qismət eləməsin, çəkilməz dərddir.

SADİR. Bəs Yarmətin yolunu gözləyənlərin dərdi ağır deyilmi? *(Ah çəkir.)* Mədinə xala, mənə həyat yoldaşınızdan bir qədər söhbət edərsinizmi? O, necə adamdır? Öz vətəmindən nələr danışır? Niyə bu vaxta kimi doğmalarına heç olmasa bir xəbər də yollamayıb? Görəsən, onu böyüdənləri, gözünü yollarda qoyanları düşünmədimi? Vətənsiz bu neçə illəri necə dözdü?

MƏDİNƏ. Eh, ay bala, qərib adamın halı necə olar? Yarmət deyir ki, qərib öləndə də qəribdirdir. O, tez-tez təkrar edir ki, vətən doğma anadır, qürbət – ögey ana. Qəribin ağzı gülsə də, ürəyi qan ağlayar. Başına gəlməyən bunu anlamaz. *(Təlaşlanır.)* Oğlum, sən yol gəlmisən, əvvəl bir loxma çörək ye, sonra sənə hər şeyi ətraflı danışaram.

LƏZGİYƏ. Nə danışırısan, ay ana, Sadir o vaxta kimi dözə bilər? Onun halını, əhvalını görmürsənmi? Yaxşısı budur, sən atam barədə bildiklərindən ona anlat ki, sakitləşsin. Atamın İzmirə gedəcəyini bilmirdim deyə bu gün ata-balanı görüşdürəcəyimi demişdim. Sən yavaş-yavaş söhbət elə, mən də yemək

tədarükü görüm.

MƏDİNƏ. (*Oturur.*) Eh, ay bala, Yarmətin başına gələnlər deyiləsi, dilə gətiriləsi müsibətlər deyil. İndi sənə hər şeyi ətraflı danışaram. (*İşıqlar zəifləyir.*) Biz balaca bir kənddə yaşayırdıq. İkinci Dünya müharibəsindən bir neçə il keçmişdi. Günlərin bir günü xəbər yayıldı ki, bir qərib kəndimizdə məskən salmaq istəyir. Camaat danışdı ki, o, alman əsirliyindən qurtulmuş sovet əsgəridir. O vaxtlar yaşlı adamlar deyərdilər ki, əsir düşmüş əsgərləri Sovetlər Birliyinə qayıdanda həbs cəzası gözləyir. Ona görə də çoxları Vətənə dönməyib xarici ölkələrdə sakin olurdu. Bu qərib də, sən demə, Avropanın bir neçə şəhərində olmuş, nəhayət, öz vətəninə yaxın olan Türkiyəyə pənah gətirmişdi. O, haralı idi, milliyyəti nə idi, bilən yox idi, çünki o, özündən, başına gələnlərdən söhbət açmağı sevməzdi. Bircə onu bilirdik ki, qafqazlıdır. Gözlərində daim kədər olan bu ucaboy, yaraşıqlı adamın ürəyində böyük bir dərdi olduğu hiss olunurdu. Onun əsirlikdə böyük müsibətlərə məruz qaldığı da duyulurdu. Yarmət ev tikəndə kənd camaatı yığışıb ona ellikcə kömək elədi. Çox keçmədi ki, Yarmət kəndimizin hörmətli adamlarından biri oldu. Əlləri qızıldır. Kənddə kimə kömək lazım olurdusa, mütləq orda olur, əlindən gələni əsirgəməirdi. Bu xasiyyətinə görə hamı ona hörmətlə yanaşırdı. Amma hər kəsi narahat edən bir şey vardı, bu qərib heç kəslə yaxınlıq etmir, dərdini danışmırdı. Türk dilində çətinliklə danışan Yarmət hər axşam evinin qabağındakı tut ağacının altında oturub tütək çalardı. Biz uzun müddət onun çaldığı qəmli havalara qulaq asa-asa yatıb, oyanardıq. Hamı bilirdi ki, bunlar onun doğma vətəninin mahnılarıdır, o, qəmli ürəyinin sızıltılarını tütəyinin həzin səsi ilə azaltmağa çalışırdı.

Dördüncü şəkil

*Axşamdır. Yarmət kəndin yüksək yerində oturub tütək çalır.
Mədinə uzaqdan ona göz qoyur. Yarmət onu görəndə tütəyi yerə
qoyur. Mədinə ona yaxınlaşır.*

MƏDİNƏ. Əssalam əleyküm.

YARMƏT. Əleykəssalam.

MƏDİNƏ. Sizi dinləyəndə ürəyim qan ağlayır. Niyə bu qədər qəmli çalırsız? Qəlbinizə toxunanmı var?

YARMƏT. Bu hardan ağlınıza gəldi? Elə bir şey yoxdur. Kədərli musiqidən xoşunuz gəlmirsə, daha çalmaram.

MƏDİNƏ. Yox, yox. Çox bəyənirəm. Gözəl çalırsız. Deyəsən, sizin məmləkətin musiqisidir.

YARMƏT. Doğrudan xoşunuz gəlir?

MƏDİNƏ. Düz sözümdür. Dünən siz yoxduz deyə gözümə yuxu getmirdi. Artıq tütək səsinə öyrəşmişəm.

YARMƏT. Eləmi? Təşəkkürlər.

MƏDİNƏ. Siz gəlişinizlə həyatımıza rəng qatdız. Lütfən, susdurmayın tütəyinizi...

Beşinci şəkil

*Yarmət evinin qarşısında kürkə bürünüb oturub. O, başını
yaylıqla bağlayıb. Mədinə gəlir.*

MƏDİNƏ. Hər vaxtınız xeyir, Yarmət bəy.

YARMƏT. Hər vaxtınız xeyir, Mədinə.

MƏDİNƏ. Necəsiniz? Kənddəkilərdən sizin xəstə olduğunuzu eşitdim.

YARMƏT. Elə bir şey yoxdur.

MƏDİNƏ. Amma, deyəsən, hərarətiniz var.

YARMƏT. Keçib gedər.

MƏDİNƏ. Mən sizin üçün xəngəl bişirmişəm.

YARMƏT. Niyə zəhmət çəkdiz? Məni utandırdız.

(Mədinə kötüyün üstünə süfrə sərir. Xəngəli qazandan boşqaba çıxarır. Yanına toyuq, turşu, sarımsaq qoyur.)

MƏDİNƏ. Yeyin, nuş olsun.

(Yarmət acgözlüklə yeyir. Boşqabı siyirib başını qaldırır.

Mədinənin baxdığını görəndə utanır.)

YARMƏT. Yəqin fikirləşirsən ki, bu acgöz hardan gəlib? Son illər heç belə dadlı xörək yeməmişdim. Anamın xəngəlinin dadını aldım ondan. Əllərinə sağlıq.

(Mədinənin əllərini öpür. Mədinə özünü itirir. O, gedir.)

YARMƏT. Mədinə, qab-qacaq qaldı ki!

MƏDİNƏ. Sonra gəlib götürərəm.

Altıncı şəkil

(Mədinə susur. Sonra söhbətə davam edir.)

MƏDİNƏ. Kəndimizin bir çox qızları kimi mən də Yarmətə aşiq olmuşdum. Onun da məndən xoşu gəlirdi. Valideynlərim aramızdakı böyük yaş fərfinə görə əvvəl məni ona vermək istəmədilər, amma sonra razılıq verdilər. Yarmət sakit, mülayim təbiətli, evcanlı, ailəcanlı adamdır. Bu günə kimi mənim bir sözümü iki eləməyib. Amma bir işi vardı ki, dərdini mənə də danışmazdı. Beləcə, bir neçə il keçdi. Artıq iki oğlumuz vardı: Muradxanla Ziyadxan. Yarmət oğullarını elə çox istəyirdi ki, bütün boş vaxtlarını onlara sərf edirdi. Amma gözlərindəki qəm buludu keçib getmirdi ki, getmirdi.

Yazın əvvəlləri idi. Bir gecə ilan vurmuş kimi diksinib yuxudan oyandım. Yarmət yerində deyildi.

Yeddinci şəkil

Mədinə gecə yuxudan oyanır. Yarməti yataqda görməyəndə təşvişə düşüb çölə çıxır. Tövlədən işıq gəldiyini görüb həmin tərəfə gedir. Qaranlıq tövlədə, lampə işığında atın boynunu qucaqlamış Yarməti görür. Onun səsinə qəhər var.

YARMƏT. Ay Allah, daha dözə bilmirəm. Ya yaşamaqdan ötrü mənə güc ver, ya da canımı al. Ürəyim parçalanır. Taqətim qalmayıb. Qürbətdə ömür sürməkdən yorulmuşam. Mənə səbr ver. Yargunat, niyə mənə rəhm etmədin? Niyə işıqlı dünyamı zülmətə çevirdin? Niyə məni çöllərə saldın? Mənim qürbətdə nə işim vardı? Doğma kəndimdə, əzizlərimin arasında xoşbəxt olmaq muradım idi. Sən mənim arzularımı soldurdun. Bəs mənə bu qədər dərd çəkdiyiyin halda niyə səni unuda bilmirəm?

(Pəsdən "Yargunat" mahnısını oxuyur. Mədinənin yanaqları boyu göz yaşları axır. O, Yarmət görməsin deyə sakitcə evə tərəf gedir.)

Səkkizinci şəkil

(Sadirlə Mədinə söhbətə davam edirlər.)

MƏDİNƏ. O gecə mən hər şeyi başa düşdüm, amma ona heç nə demədim. Beləcə, xeyli vaxt keçdi. Qızımız anadan olanda Yarmət ona Ləzgiyə adını qoydu. O, mənə dedi: «Qoy hamı bilsin ki, övladım ləzgidir, ləzgi qızıdır». Mənim diqqətlə qulaq asdığımı görəndə sözünə davam etdi: «Lənətə gəlmiş müharibə məni yurdumdan, yuvamdan etdi. Mənim vətənim Azərbaycanın Qusar rayonunun Yargun kəndidir. Mən milliyətçə ləzgiyəm». O, belə deyib ağladı. Sonra başına gələnlərin

hamısını mənə danışdı. Bu, elə vaxt idi ki, artıq əsirlikdə olmuş sovet əsgərlərinə vətənlərinə qayıtmağa icazə verilmişdi. Bir arada Yarmət doğmalarına baş çəkmək qərarına gəldi. Amma sonra nə baş verdisə, fikrini dəyişdi. «Anam hələ müharibə vaxtı vəfat edib. Jivel adlı bir bacım var, onun da başı evinə, külfətinə qarışıb», – dedi. «Bəs Yargunat?» – deyə soruşdum. «Onun da öz evi, eşi var», – deyə cavab verdi. Amma tez-tez kəndləri yuxusuna girirdi. İzmirə getməzdən əvvəl də yuxu görmüşdü.

SADİR. (*Gözlərini silir.*) Çəkilməz dərddir.

(*Ləzgiyə çay gətirib gedir.*)

MƏDİNƏ. Yarmət Ləzgiyəyə çox bağlıdır. Bilsən onunla necə fəxr edir! «Ləzgiyə mənim ruhumdur», – deyir. Muradxanla Ziyadxan ləzgicə bilmirlər, amma Ləzgiyə uşaqlıqdan atasından ləzgi dilini öyrənib. Onlar bir-birilə saatlarla ləzgicə danışirlar. İki dost kimi bir-birini elə yaxşı başa düşürlər ki! Ləzgiyənin gözəl səsi olduğunu duyunca Yarmət camışımızı satıb həmin pula pianino aldı. Neçə il ata-bala pianinoda məşğul oldular. Ləzgiyə orta məktəbi bitirəndə kənddəki evimizi satıb İstanbula köçdük.

Bir ara kişi Türkiyənin ləzgi kəndlərindən birinə köçmək istəyirdi. İstanbulda, İzmirdə, Bursada, Balıkesir rayonunda belə kəndlər var. Sonra Kirnəyə köçmək qərarına gəlmişdi. Bu, ləzgilərin ən böyük kəndidir. Bir dəfə orda qonaq olmuşduq. Yarmət öz həmvətənlərini görəndə elə sevindi ki! Kirnəlilər onunla xeyli söhbət etdilər. Kənddə Safinat adlı bir qızla tanış olduq. Mən oturub onunla xalça da toxudum. Ləzgilərin gözəl xalçaları olur. Eşitdiyimə görə, indinin özündə də sizdə qadınlar xalçaçılıqla məşğul olurlar.

SADİR. Elədir. Bizim qadınlarımız çox gözəl naxışlı xalçalar toxuyurlar. (*Çay içir.*) Mən Türkiyədə bu qədər ləzgi kəndlərinin olduğunu bilmirdim. Bəs Kirnəyə niyə köçmədik?

MƏDİNƏ. Sonradan Yarmət qərarını dəyişdi. «Ləzgiyə universitetdə oxumalıdır», – dedi. Qızımıza görə İstanbulla köçdük. Ləzgiyə universitetə daxil olanda Yarmətin necə sevindiğini görəydiz. İndi Ləzgiyənin mahnıları dillər əzbəridir. O, ləzgicə də mahnı yazır. Ancaq hələlik onları üzə çıxarmır.

SADİR. Niyə?

MƏDİNƏ. Bilmirəm.

(Ləzgiyə gəlir.)

LƏZGİYƏ. Atamdan söhbət edib qurtardız, indi də mənim qeybətimi qılırsız?

MƏDİNƏ. Hə, qızım, söhbətim Sadirə yaman təsir etdi. Ona görə də sözü dəyişmək qərarına gəldim.

LƏZGİYƏ. Qoy Sadir çörək yesin, bir az özünə gəlsin, sonra ona İstanbulu göstərəcəyəm. Əziz qonaq buna razıdır mı?

SADİR. Əlbəttə, sən kimisi xanımla dünyanın o başına da gedərim.

LƏZGİYƏ. O baş lazım deyil, hələlik bu başa gedək. *(Hamı gülür.)*

Doqquzuncu şəkil

(Sadirlə Ləzgiyə İstanbuldadırlar. Ləzgiyə parkda bir ağaca söykənib. Sadir onun yanında yerdə oturub.)

LƏZGİYƏ. Mənim doğma kəndim Türkiyənin cənnət məkanlarından biridir. Uşaqlığım dağların döşündə, çayın sahilində, çöllərdə keçib. Qalın meşələrdə yol aza-aza, qayalardan aşağı-aşa bərkimişik. Ancaq ürəyimdə həmişə bir arzu olub: haçansa atamın vətəninə getmək. Xəyallarımda yaratdığım bir Yargun kəndi var. Ürəyim məni həmişə ora çəkib. Kəndinizdən bir qədər söhbət etsənə.

SADİR. Ora sizin də vətəninizdir. Vətən haqda eşitmək yetməz, onu görmək, gəzmək lazımdır. Kəndimizin tarixi çox

qədimdir. İki min il əvvəl həmin yerdə Yargun adlı şəhər olub. Xəzərlər bu şəhəri dağıdıblar. Sonra ərəblər gəlirlər. Onlara qarşı döyüşlərdə ləzgilərin başına olmazın müsibətlər gətirirlər. Neçə-neçə kəndlərimizi dağıdıblar. Yüzlərlə seçmə qızı, oğlanı əsir götürüb özləri ilə Suriyaya aparıblar. Bura qızılbaşların qoşunları da hücum çəkib. Samur çayının sahilində gedən döyüşlərdə yargunlular onlara qarşı qəhrəmanlıqla vuruşublar. Qızılbaşların başçısı Şeyx Cüneyd həlak olub və burada basdırılıb. Sonradan Nadir şah qoşunları ilə bir sıra kəndləri, o cümlədən Yargunu yerlə yeksan edib. Camaatın böyük bir hissəsini dar ağacından asdırıb. Sağ qalanlar başqa yerdə yeni yurd salıblar, ona İkinci Yargun adını verirlər. Amma neçə illər sonra yenidən köhnə yurdlarına qayıdıblar. Ləzgilər rus çarının əleyhinə də qiyam qaldırıblar. Qiyamı yatırtmaq üçün rus qoşunları xeyli ləzgi kəndlərini dağıdıb. Yargunun sinəsinə çalın-çarpaz dağlar çəkilib. Sonradan kənd yenidən dirçəlib. Beləcə, yargunlular öz kəndlərini tarix boyu bir neçə dəfə yenidən qurublar. Bir sözlə, kəndimiz gözəl olduğu qədər də çətin taleli olub.

LƏZGİYƏ. Bəs indiki Yargun necədir?

SADİR. İndiki Yargunu təsvir etməkdən ötrü sən kimi şair olasan gərək. Kəndimizin ortasında böyük bir təpə var. Oradan baxanda Yargun ovuc içindəki kimi görünür. Kəndimizin bir tərəfi Şahdağı, o biri tərəfi isə Samur çayıdır. Samurun o biri sahili Dağıstanın ləzgi kəndləridir. Elimizin gözəl adətləri var. Biri ev tikəndə və ya məhsul toplayanda el yığışib mel edir. Mel – könüllü iməcilik deməkdir. Bizim toylarımızın gözəlliyi onun demlərindədir. Bu, gecə keçirilən rəqs mərasimidir. Belə demlərdə gənc oğlanlar özlərinə adaxlı seçirlər. (*Ləzgiyəyə baxıb gülmür.*) Mən niyə bu qədər çox danışiram axı? İnşallah, özün gəlib, hər şeyi öz gözlərinlə görərsən.

LƏZGİYƏ. Atam qayıdıb gəlsin, onunla məsləhətləşim. Dü-

nən gecə Muradxan zəng çalmışdı. Deyirdi ki, atam xəstələnib. O sağalandan sonra, inşallah, gələrik.

SADİR. (*Saata baxır.*) Ləzgiyə, təəssüf ki, getmək vaxtımdır.

LƏZGİYƏ. Sən doğrudanmı gedirsən? Vaxt nə tez keçdi.

SADİR. Məndən olsaydı, heç yana getməzdim. Səni qoyub getmək zülmüdür.

LƏZGİYƏ. Sən gedəndən sonra çox darıxacağam... Az müddətdə illərin tanışına döndük. Ruhum təzələndi, məni məndən qopardın...

SADİR. Məni demirsən! Sən də mənim qərarımı əlimdən aldın.

LƏZGİYƏ. Fikirləşəndə ki, sən uzaqlara – Vətənə, doğmalarının, əzizlərinin yanına yola düşürsən, az qalır ürəyim dayansın.

SADİR. Desəm ki, bu vaxtadək ürəyimə yatan bir qız olmayıb, bəlkə də inanmayacaqsan. Bu qısa vaxtda sənə çox bağlandım. Bundan sonra gözlərim səndən başqa kimsəni görməyəcək.

LƏZGİYƏ. (*Zarafatla*) Alimlər kitablardan başqa ayrı şey görürlər bəyəm?

SADİR. Görürlər, ömürlərində bir dəfə, onda da dəliyə dö-nürlər, mənim kimi. (*Gülür.*) Çünki ömrümdə sənə kimisinə rast gəlməmişəm.

LƏZGİYƏ. (*Yavaşcadan.*) Mən də.

SADİR. Sən xalis ləzgisən. Ürəyindəkini gizlətməyib, ol-duğu kimi üzə deyirsən. Sənə xasiyyətiyindən xoşum gəlir. Bir sözlə, əsl bəkəsən.

LƏZGİYƏ. Bəkə nə deməkdir?

SADİR. Qadın ağıllı, kamallı, həm də qoçaq olanda ləzgilər ona bəkə deyirlər. Bizdə adlı-sanlı bəkələr çox olub. Kürə xan-lığının hakimi Aslan xan vəfat edəndə xanlığı onun arvadı Gül-süm bəkə idarə edib. O, ərəb ölkələri ilə də əlaqə saxlayıb. Yusuf

xanın arvadı Bigimağa bikə isə öz pulu ilə bir neçə kənddə mədrəsə tikdirib, körpü saldırıb, yol çəkdirib. Müşkürlü Sərfinat bikə İran qoşunu ilə döyüşüb. Qurahlı Tamçu bikə Nadir şahı yaralayıb. Belə igid qızlarımızın şərəfinə bəstələnən, bütün dünyada məşhur olan «Ləzginka», yəni «Ləzgi qızı» havası var. Ləzgilərin sənin kimi mul çiçəkləri də çoxdur.

LƏZGİYƏ. Mul çiçəyi necə olur?

SADİR. Dağların hündür yamaclarında, insan ayağı dəyməyən yerlərdəki kiçik düzənliklərə ləzgilər mul deyirlər. Həmin mullarda soyuğa, şaxtaya davamlı, bihüşedici ətri olan olduqca gözəl çiçəklər bitir. Onların adları da var – İriq, Miq, Seyli, Muleyli. Muleyli onların ən gözəlidir. Belə nəql edirlər ki, ləzgi kəndlərindən birində Leyli adlı bir qız yaşayırmış. Onun gözəlliyinin sorağı uzaqlara yayılıbmış. Bir xan bu qızı görüb ona aşiq olur, elçi göndərir. Amma qızın sevgilisi var imiş, o, adlı-sanlı bənnə imiş. Elçilərinin kor-peşman geri qayıtdığını görən xan oğlanı tutdurub yanına gətizdirir. «Əgər sən mənə quşqonmaz bir qala ucaltsan, səni azad edərim», – deyir. Oğlan razılaşıır və işə girir. Günlər, aylar keçir, qala hazır olanda xan ona deyir: «Gəl qalanın başından ətrafı seyr edək». Qalanın başına çıxanda xan oğlanı itələyir, o, dərəyə düşüb həlak olur. Bunu eşidəndə Leyli dərddən dağlara üz tutur. Xan öz əlaltılarını onun dalınca yollayır. Qız onların yaxınlaşdığını görəndə Allaha yalvarır: «Nə olar, Allahım, məni bir çiçəyə döndər!» Elə həmin anda o, gözəl bir çiçəyə çevrilir. Bu çiçəyə Muleyli adını qoyurlar – Mul çiçəyi Muleyli. Bizdə bu adda mahnı da var.

LƏZGİYƏ. O gündən o çiçəyi heç kim dərə bilmir, eləmi?

SADİR – Hə, dərə bilmirlər, çünki o, dağın köksündə bitir. Onu dərmək çox çətindir, axı aşağı tərəfi uçurumdur. Amma dərməmək olarmı? (*Saata baxır.*) Ləzgi qızı, «Söhbət dananı qurda verər», – deyiblər. Amma nisgilli gedirəm ha! Bir də səni

görməsəm, neynərəm?

LƏZGİYƏ. Nə danışırısan? Elə şeymi olar?

SADİR. Dünyanın işlərini görmürsənmi? Atan düşünərdimi ki, illərlə vətənindən ayrılacaq? Allah bizə yazmasın belə taleyi. Sənsiz yaşaya bilmərəm... Kimin ağlına gələrdi ki, ömründə bir-birini görməyən adamlar birdən-birə bu qədər yaxın ola bilərlər?

LƏZGİYƏ. Buna qismət deyərlər. Mən həmişə qismətə inanmışam.

SADİR. Salamat qal, əzizim. Azərbaycana yola düşəndə mənə xəbər elə, sizi qarşılayım. Ailəlikcə gəlin. Anan, qardaşların, onların ailələri, atamız da ki mütləq. *(Gülürlər.)*

LƏZGİYƏ. Əlbəttə! Amma sən anana hələlik heç nə demə. Ona sürpriz edək. Mən də atama hələ heç nə deməmişəm. Gələndə muştuluqlayacam.

SADİR. Qorxma, görmürsənmi mənim nə bərk hülqumum var? Ordan söz çıxarmı?

(Gülə-gülə gedirlər.)

Onuncu şəkil

(Qoca Yargunat evdə xalçanın üstündə bardaş qurub oturub. Pəncərədən Yarmətin oxuduğu "Yargunat" mahnısı eşidilir. Qapı açılır, içəri bir qoca daxil olur. Onlar xeyli bir-birinə baxırlar)

YARMƏT. *(Qəhərlə)* Yargunat!

YARGUNAT. *(Yerdən qalxıb, səsi titrəyə-titrəyə.)* Aman Allah! Yarmət, bu sənsən? *(Təqətsiz halda yerə çökür.)*

YARMƏT. *(Gəlib onu ayağa qaldırır.)* Mənəm, Yargunat, Yarmətəm. *(Qucaqlaşırırlar, hər ikisi ağlayır.)*

YARGUNAT. Şükür qovuşdurana! Çox şükür Allahım, dualarımı, yalvarışlarımı eşitdin. Axır ki, qayıtdın. Mən deyəndə

ki, sən bir gün qayıdıb gələcəksən, heç kim inanmırdı. Ürəyimə dammışdı ki, salamatsan. Amma gəlməməyinin səbəbini bilmirdim. Görürsənmi, mən sənin ocağını sönməyə qoymadım. *(Ağlayır.)*

YARMƏT. Görürəm, Yargunat, görürəm. *(Onun əllərini öpür və bu zaman barmağındakı üzüyü görür.)* Sən mənim üzüyümü qoruyub saxlamısan?

YARGUNAT. Bəs sən məni nişanlamadınmı? Bəs mən demədimmi ömrümün axırınacan səninem? Kimsəyə yar olma-ram, ya sənin, ya torpağınam demədimmi? *(Yenidən ağlayır.)*

YARMƏT. *(Qəhərlə)* Sən məndən vəfalı çıxdın. Mənsə sənə ancaq ürək ağrısı verdim. Kaş o gün getməyəydim kənddən. Səni dərdə saldım... *(Ağlayır.)*

YARGUNAT. Niyə elə deyirsən? Sən azmı dərd çəkdin? Başın Şahdağ kimi ağarıb. Sənin ürəyini gözlərindən oxuyuram. Artıq söz demə. *(Yarmətin əllərini tutaraq gözlərinə baxır.)*

YARMƏT. Mənim ağbirçəyim, mənim nurlum, mənim əzizim! Sənin qarşında günahlarım o qədərdir ki!

YARGUNAT. Elə demə, Yarmət. Alnımıza nə yazılmışdısa, o da oldu. Yazılanı pozmaq olmaz. Bizimki də belə gətirdi. Bir yerdə ömür sürmək bizə qismət deyilmiş.

YARMƏT. Neçə illərdir yuxuda səni öz evimizdə görürəm. Ancaq hər dəfə fikirləşmişəm ki, yəqin xəyalımdan keçənlər yuxularıma girir. Sən demə, ürəyimə damıbmış.

YARGUNAT. *(Narahat olur.)* Sən niyə ayaq üstəsən? Gəl, otur, yol gəlmişən, dincini al. *(Onlar yerdə bardaş qurub otururlar.)* Danış, sənə doyunca qulaq asım. De görüm bu vaxta kimi haralarda idin? Niyə kəndə bir məktubsa da yazmırdın? Vətəndən də küsmək olarmı?

YARMƏT. Vətəndən küsməmişdim, gələ bilmirdim.

YARGUNAT. Bir parça kağıza nə gəlmişdi ki? Onu da göndərə bilmirdin? Nə qədər bərkə düşsə də, igid Vətənin təəssübünü çəkməlidir axı.

YARMƏT. Elədir, Yargunat, amma neynəməli ki, Allah mənə Vətəni çox gördü. Mən qürbətlərə düşdüm, qərib oldum. Gecə-gündüz qorxduğum şey qürbətdə ölmək idi.

YARGUNAT. «Qürbətdə ölən qəbri də vətənçün ağlar», – deyiblər.

YARMƏT. Mən Vətənimin daşlarına belə canımı fəda etməyə hazır idim. «Vətənsiz adam imansız olar», – deyiblər. Amma mən imansız deyiləm. Mən Vətəni bir an belə unutmadım.

YARGUNAT. Bəs...

YARMƏT. Yalvarıram sənə, yaralarım duz səpmə. Mən sənə bütün olanları danışacağam. Hələlik mənə bir bardaq su ver. Yarbulağın suyundan. Ürəyim yanır, Yargunat. *(Yargunat su gətirir, Yarmət onu başına çəkir.)*

(Sadirlə Ləzgiyə içəri girirlər. Ləzgiyə Yagunatın boynuna sarılır. Yargunat heyratla gah Sadirə, gah Ləzgiyəyə baxır.)

YARGUNAT. *(Sadirə)* Oğlum, tanış ol, bu, sənin atandır.

SADİR. *(Gülür.)* Bilirəm, ana. *(Ləzgiyəni göstərir.)* Bu isə Ləzgiyədir.

YARMƏT. Mənim qızımdır.

YARGUNAT. Sənin qızın? *(Gözləri dolur. Ləzgiyənin boynunu qucaqlayır.)*

LƏZGİYƏ. Sadir mənə sizin haqqınızda çox danışıb. Yaşadığınız acılardan, keçirdiyiniz izzətlərdən xəbərdaram. Siz tək Sadirin yox, mənim də anamsız.

YARGUNAT. Can bala, səni xəlv eləyən Allaha qurban olum.

(Bir neçə yaşlı kişi və qadın içəri girir. Onlar Yarmətlə görüşürlər. Qoca Jivel ağlaya-ağlaya içəri girir.)

JİVEL. Sən gələn yollara qurban olum, ay qardaş... *(Qardaşını qucaqlayıb bayılır. Otaqdakılar ağlaşır. Üzünə su vururlar. Jivel özünə gəlib yenə ağlayır.)*

YARMƏT. Jivel, gözəl bacım! *(Bacısını qucaqlayır, onun alından öpür)* Mənim balaca bacım!

JİVEL. Nə yaman dəyişmişən, Yarmət. Bacın ölsün... *(Qar-*

daşını qucaqlayır, üz-gözünü, əllərini öpüşlərə qərq edir, saçlarında əlini gəzdirir, hey ağlayır.) Bizi qoyub hara getdin? İgid öz anasını, bacısını atıb gedərmə? Sənin dərdinə dözə bilməyib anamın ürəyi dayandı. Yazıq Yargunat sənə görə müsibətlər çəkdi. O, həmişə deyirdi ki, sən qayıdıb gələcəksən. Biz onunla hər gün sənin yolunu gözləmişik. *(Hönkürüb ağlayır.)*

YARMƏT. Sakit ol bacı, səni ağlayan görəndə ürəyim qan olur. Bir az toxda, bax, qarşıdayam, görürsən ki, evimizdəyəm. Allah Yargunatla sənin dualarını eşidib, bax yanınızdayam... *(Bacısını qucaqlayır. Yargunat su gətirib Jivelə içirdir.)*

YARGUNAT. Jivel, özünə gəl, qardaşına əzab vermə, sakit ol! Allaha şükür, Yarmət sağ-salamat qayıdıb gəlib. Heyf ki, anam bu günü görmədi.

YARMƏT. Eminat xala haçan rəhmətə gedib?

YARGUNAT. Bu yaxınlarda.

YARMƏT. Allah rəhmət eləsin.

YARGUNAT. Uzun illər o da sənin yolunu gözləyirdi. Sadiri də bir yerdə böyütmüşük. Anam vəfat edəndə son sözləri bu oldu: «Mən özüm də bilmədən səninlə Yarməti bir-birinizdən ayırdım. Bu dünyada böyük günah qazandım. Yarmət gələndə ona deyərsən ki, mənim günahımı bağışlasın».

YARMƏT. Neynəmək olar? Bizim qismətimiz belə oldu. Alnımıza belə yazılıbmış.

JİVEL. Qardaş, şükür, qızını gördüm. Bəs başqa uşaqların yoxdumu?

YARMƏT. Var, bacı, var. Onlar bu dəfə ikimizin gəlməyini istədilər. Dedilər ki, illər həsrətlisisən, ikiniz gedin, gələn dəfə hamımız gedərik...

JİVEL. Gör nə vaxtdır Sadir gəlib, bir bizə deyirmi ki, gözünüz aydın, tapmışam atamı...

YARMƏT. Ləzgiyə xahiş edibmiş bu görüşü sürpriz eləsinlər. Cavanların məsləhəti idi...

(Qapı döyülür. Qoca Binətullah və Sadul içəri girirlər.)

BİNƏTULLAH. (*Yarmətə*) Xoş gəldin, səfa gətirdin, Yarmət.

YARMƏT. Binətullah, bu sənsən?

BİNƏTULLAH. Əlbəttə, mənəm! (*Qucaqlaşirlər.*)

YARMƏT. Ayə, sən böyümüsən ki!

BİNƏTULLAH. Bəs elə bilirdin həmişə kiçik qalacağam?
(*Gülürlər.*)

SADUL. (*Yarməti qucaqlayır.*) Yurduna, elinə, evinə xoş gəldin, qardaş!

YARMƏT. Sağ ol, qardaş. (*Kövrəlidir.*) Sadul, de görüm sən nemeslərin əlindən necə qurtuldun?

SADUL. Sizin arxanızca biz də əsir düşərgəsindən qaçdıq. Qaçanda ayağıma qəlpə dəydi. O vaxtdan axsayıram. Kəndçilərimiz də ki, mənə ləqəb qoyublar: Çolaq Sadul. (*Hamısı gülür.*)

YARMƏT. Ləqəb qoymaq ləzgilərin adətidir.

(*Qocalmış Sona oxuya-oxuya gəlir.*)

SONA. *Атана-тана,*

Ярмет атана.

Ярметан кьушун

Тимил атана.

(*Gəldi-gəldi,*

Yarmət gəldi.

Yarmətin qoşunu

Çox az gəldi.)

YARMƏT. Ay Sona, sən heç dəyişməmişən ki! Həmin zərəfatçı Sonasan. (*Sonaya tərəf gedir.*)

SONA. Adamın bir üzü olsun gərək, Yarmət. Buqələmun deyiləm ki, gündə bir cildə girim.

(*Əllərini açıb Yatməti qucaqlayır.*)

YARMƏT. Nə yaxşı ki, gəldiniz! Sizi görməkdən ötrü burunumun ucu göynəyirdi.

SONA. Sona bildi, aləm bildi. Bu dəqiqə çıxıb kəndə hay

salacam. Qoy hamı gəlsin. Elə biz də səndən ötrü az darıxmamışıq. Şükür Tanrının böyüklüyünə, bu görüşü bizə nəşib elədi.

YARGUNAT. Hamınız eyvana keçin. Binətullah, həyətdəki cöngəni, qoçu kəsdirmək sənin boynuna. Tapşır cavanlara, cəld ol, bu görüşə hamı gələcək.

BİNƏTULLAH. Baş üstə, Yargunat bacı.

YARGUNAT. *(Jiveli çölə çağırır.)* Jivel, ağlama daha, indicə el bura gələcək, tut ağacının dibinə xalça-palaz döşəyib, süfrələr açmaq lazımdı. Köməyə qız-gəlinlərimizi çağır. Qoy Yarmət görsün ki, həsrətindən qovrulduğumuz kimi, onu qarşılamağı da bacarıyıq.

On birinci şəkil

Yarmətlə Yargunat ağacın altında oturublar. Xalçanın üstündə çay dəstgahı var.

YARMƏT. Yargunat, ilk söhbətimiz yadındadır?

YARGUNAT. Söhbətimiz, yoxsa dalaşmağımız?

YARMƏT. Hərəmiz öz quzularımızı otlaqdan qaytarırdıq. Sən əlində çiylək tutmuşdun. Mən sənə dedim: «Ay qız, o quzuları bəri qaytar!» Sən cavab verdin: «Necə qaytarım, əlimdə çiylək var axı!»

YARGUNAT. Sən də hirsələndin. «Çiyləyin dağılacaq deyə xalxın quzuları dərəyə aşmalıdır?»

YARMƏT. Hə, yaman əsəbiləşdim, çünki dar yolu sənin quzuların tutmuşdu. Aşağı tərəf isə Samur dərəsi idi.

YARGUNAT. Üstümə necə qışqırdın: «Ay qız, olmaya yol sənənlə sənə quzularınındır?»

YARMƏT. Düzdür, mən qışqırdım, amma sənənin yanından ötəndə elə bildim məni ildırım vurdu. Sən əlində tutduğun

çiyələyə oxşayırdın. Elə gözəl idin ki! İlk dəfə idi səni belə yaxından görürdüm.

YARGUNAT. *(Ah çəkir.)* Onda mənim 15 yaşıım yenicə tamam olmuşdu. Elə bil dünən idi.

YARMƏT. Sənin o duruşunu, o baxışını ömrüm boyu unuda bilmədim. Hər dəfə çətinə, dara düşəndə o anlar gəlib gözümün qabağında canlanırdı. Neçə il sənin həsrətindən qovruldu.

YARGUNAT. Uşaqlarla böyürtkən yığmağa getdiyimiz gün yadımdadı mı?

YARMƏT. Yaddan çıxas ı gündümü?

YARGUNAT. Mən, Jivel, Qatfar yenicə talaya çatmışdıq. Eşidəndə ki, sən, Şahlar, Qədir bizimlə bərabər böyürtkən yığmağa gedirsiz, necə sevindim! Bunun canı yanmamış Jivelin gürğusu olduğunu sonradan bildim.

YARMƏT. Sizin böyürtkən yığmağa gedəcəyinizi də mənə o xəbər vermişdi. Demək mənə də qurğu qurubmuş. *(Gülüştürlər.)* Mən də oğlanları özümle getməyə razı saldım. Sonra səni Dəhnə dərəsinə apardım. Yadımdadır?

YARGUNAT. Necə yadımda deyil? Qurşağa qədər güllərin içində batmışdıq. O gün mənim ömrümün ən bəxtəvər çağı idi.

YARMƏT. Mən sənin səsini dinləməkdən doymurdum.

YARGUNAT. Mən də! Yaman əməlbaz idin ha! Şahlarla Qədirə böyürtkən yığdırıb özün kürəyini günə verirdin.

(Gülürlər.)

YARMƏT. Bunu oğlanlar özləri etmişdi. Onlar hər şeyə razı idilər, tək ı səninlə söhbət edə bilim. Şahlar ağzınacan böyürtkənlə dolu vedrəni qabağımıza qoyanda biz sevincdən necə çığırdıq! Heyf onlardan! İkisi də müharibədə həlak oldu.

YARGUNAT. Allah onlara rəhmət eləsin. Necə saf uşaqlar idilər! Jivel onda gəlib bizi çağırmasaydı, kim bilir, biz orda nə qədər oturacaqdıq.

YARMƏT. O vaxt hamı mənim tərəfimdə idi. Hamı mənim

xoşbəxtliyim üçün çalışırdı. Təkcə Məhəmməd dayı ilə Eminat xalanın məndən zəhləsi gedirdi.

YARGUNAT. Bu da bizim taleyimizin kürlüyündən idi.

On ikinci şəkil

(Yargunatla Yarmət evdə oturub söhbət edirlər.)

YARMƏT. Yargunat, mən heç vaxt bu qədər bədbəxt, bu qədər aciz olmamışam. Ürəyim qan ağlayır, dözə bilmirəm.

YARGUNAT. Sakit ol, Yarmət, üzmə özünü, barış taleyinlə...

YARMƏT. Mənə hələ də elə gəlir ki, yuxudayam. Sən yanımda olsan da, gözlərimə inana bilmirəm. Niyə bir yerdə olmağımız bizə xoşbəxtlik gətirmir?

YARGUNAT. Mən də elə zənn edirdim ki, sən qayıdıb gələcək, yanan ürəyimə məlhəm olacaqsan. Amma sən demə öz-özümü aldadırammış. Bu vaxta kimi içimdə bir ümid var idi. İncimə, uzaqda olanda sən mənə indikindən daha yaxın idin.

YARMƏT. Elə bilirəm, ürəyimdən ağır bir daş asılıb. Xəcalət hissi mənə dağ çəkir.

YARGUNAT. Öz evində, öz ailəndə, öz arvadının yanında olanda fikirlər yadımdan çıxacaq.

YARMƏT. Elə demə, Yargunat, yalvarıram sənə, ürəyimə toxunan sözlər demə. Mənim nə çəkdiyimi bilirsən axı...

YARGUNAT. Neçə illər boyu səhərlər yuxudan oyanıb gözlərimi açan kimi dilimdə «Yarmət» sözü olub. «Sabahın xeyir, Yarmət», – demişəm. Xəstələnib yatağa düşəndə mən başqaları kimi həkimləri deyil, səni çağırıbmışam. Sən xəyalıma gələndə ağırlar məndən əl çəkərdi. Bir balaca sevinən kimi o saat ürəyimdə sənə xəbər verərdim. «Görürsənmi Yarmət, bax, bu iş də düzəldi», – deyə düşünərdim. Dadlı bir yemək hazırlayanda

«Kaş süfrəmizin başında əyləşəydin», – pıçıldayırdım. Hər gecə sənin fikrinlə yuxuya gedər, bədənimdə əllərinin istisini hiss edərdim. Bağda şitilləri sənin adını pıçıldayaraq basdırardım. Xalça toxuyanda ilmə vura-vura gözlərimdə səni canlandırırdım. Eh, bütün bunları niyə danışırım? Bu illər ərzində mən yalnız səndən ötrü yaşamışam.

YARMƏT. Mən hardan biləydim ki, sən adətlərimizin əleyhinə gedə bilərsən? Sən kimsənin bacarmadığını etmişən. Heç vaxt ağılıma gəlməzdi ki, sən yalqızsan, yolumu gözləyirsən. Mən elə bilirdim sən Osmanın arvadısan, bir çətin külfətin var. Düşünməzdim ki, mənə görə bu qədər möhnətə dözərsən. Xəbərimiz olmadan bir ömür gəlib keçdi. *(Yargunatın əlindən yapışır.)* Hərdən mənə elə gəlir ki, Sadir bizim ikimizin övladıdır. Onu özümə oxşadıram.

YARGUNAT. Bunu mənə çox adam deyir.

(Bayırdan Sadirlə Ləzgiyənin oxuduğu mahnının səsi gəlir.)

YARGUNAT. Eşidirsənmi, bu, bizim mahnımızdır. Bu mahnı uşaqları qarşılaşdırıb.

YARMƏT. Hə, elədir. Allaha qurban olum, gör bizim övladlarımızı necə bir-birinin rastına çıxardı. Bu da bir taledir. Ləzgiyə sənə əmanət, Yargunat.

YARGUNAT. Ləzgiyə mənim canımdır. Yarmət, yadında saxla, bu dünyada səninlə bağlı nə varsa, hamısı məndən ötrü əzizdir. Ləzgiyə tək sənin deyil, mənim də balamdır. Onun gözləri sənin, danışdığı sənin, xasiyyəti sənindir. Qoçaqlığına da ki, söz ola bilməz. Adət-ənənələrimizi də öyrənir, özünü əsil ləzgi kimi aparır. Görmürsənmi, bir ayın içində «Ləzginka»nı necə mükəmməl öyrəndi. O gün toyda elə gözəl oynadı ki, hamı heyran oldu. Ləzgiyə ilə Sadiri Allah özü bir-biri üçün yaradıb. Onların xoşbəxtliyini görəndə öz dərdlərim yadımdan çıxır.

YARMƏT. *(Ah çəkir.)* Yargunat, kaş dünyaya ikinci dəfə gələydim.

YARGUNAT. Bu qədər dərdləri yenidən çəkməkdən ötürümü?

YARMƏT. Yox, buraxdığım səhvləri düzəltməkdən ötrü, səndən bir daha ayrılmamaqdan ötrü.

(Ləzgiyə içəri girir.)

LƏZGİYƏ . Niyə qaranlıq otaqda oturmusuz? Süfrə çoxdan hazırdır.

YARGUNAT. Gəlirik, qızım, gəlirik. Gəl, Yarmət, bu günə də şükür!

On üçüncü şəkil

(Yarmətlə Yargunat qapının ağzında dayanıblar.)

YARMƏT. Ləzgiyəylə Sadir məni maşında gözləyirlər. Allah qoysa, on gündən sonra onları Türkiyədən yola salaram. Qoy uşaqların toyu barədə evdəkilərlə məsləhətləşim, inşallah, balalarımızın toyunu bir çaldırıyıq.

YARGUNAT. İnşallah, necə məsləhət görsəz, elə də olar. Get, gecikmə. Sənə yaxşı yol. Bizim salam-dualarımızı apar.

YARMƏT. Görəsən, bir də səni görəcəyəmmi?

YARGUNAT. Nə bilmək olar?

YARMƏT. Dünən Sadirlə qəbiristanlığa getmişdik. Atamla anamın qəbirlərinin yanında özümə yer gözaltı elədim. Vəsiyyət etdim ki, məni onların yanında dəfn eləsinlər.

YARGUNAT. *(Qəhərlə)* Görürsənmi etibarını? Yenə məni yaddan çıxardın. Bəs məni harda dəfn eləsinlər? Orda mənə yer yoxdumu? Heç olmasa tapşır ki, məni sənin yanında dəfn eləsinlər. Bu dünyada bir olmadıq, heç olmasa məzar qonşusu olaq... *(Gözləri dolur. Yarmət onu bağrına basıb ağlayır.)*

YARMƏT. Ayaqlarım getmir, gedə bilmirəm, özümə bacara bilmirəm.

YARGUNAT. Özünü ələ al. Sadirdən, Ləzgiyədən ayıbdır. Onlar nə deyərlər?

YARMƏT. Bundan sonra sənsiz mən necə yaşayım?

YARGUNAT. Bu qırx ildə necə yaşamısan, elə də yaşa.

YARMƏT. Yalvarıram, Yargunat, yarama duz basma. Gör neçə illərdi ki, sənin Osmanın arvadı olduğunu düşünüb didərgin ömrü yaşamışam. Evlənməyimə işarə vurursansa, onu da səni unutmaq üçün eləmişəm. Amma bu çiləni mənə heç nə unutdurmayıb. Ayrılırq deyə ürəyim yanır, bu an ölümü daha üstün tuturam, çünki ən azı məzarım burda, sən gəzən torpaqda olacaq... Anla məni. Halımı görmürsənmi?

YARGUNAT. Bəs mənim halım necə olsun? Bəlkə mən daşdanam?

YARMƏT. (*Yargunatın əllərini öpür.*) Məni bağışla, Yargunat. Hər şey üçün bağışla.

YARGUNAT. Sənin günahın yoxdu, Yarmət. Ata-anamın səhvi, özümün avamlığım ucbatından biz qəhr olduq. Əgər sənin sözünə baxıb burdan getsəydik, xoşbəxt idik. Neynəməli, bu işdə günahkar çoxdu... İndi isə get...

YARMƏT. Vətəni, səni qoyub necə gedim?

YARGUNAT. Türkiyə də vətəndir. Qırx il ömür sürdüyün yer vətən qədər əziz olur. Ailən, arvad-uşağın, qohum-əqraban, dostların orda deyilmi?

YARMƏT. Taqətim kəsilib, ayaqlarım getmir.

YARGUNAT. Get, Yarmət, get. Mənim fikrimi çəkmə. Qalmaqının mənası yoxdur. Mən elə zənn edirdim ki, sən haçansa isti Günəş kimi ömrümə qayıdacaqsan. Amma bu gəlişinlə şaxta, sazaq gətirdin. Sən demə, sən soyuq Günəşsənmiş. Ömrümə dogmayan, mənə xoşbəxtlik bəxş etməyən, mənə yalnız soyuq, sazaq, qar, çovğun gətirən Günəş. Həyatıma ikinci dəfə soyuq Günəş kimi doğub, arzularla, ümidlərlə qəlbimdə yaratdığım gülüstanımı qışa çevirdin. Mən xoşbəxtliyin nə demək olduğunu bilmədim. Amma bədbəxt də deyiləm. Hər şeyə rəğmən

əvvəlki səbrimlə, əbədi məhəbbətimlə yaşayacağam! Get, mənə səninlə bağlı xatirələr, bir də sağ olmağın yetər. Get, bu dünyamı deyil, o dünyamı indidən sevirəm, heç olmasa, eyni torpaqda uyuyacağımız ümidini verdin mənə. Get, daha gedişinə üzülməyəcəyəm, çünki sonda birləşəcəyik... Get, get, öz dünyanda xoşbəxt ol.

(Onlar qucaqlaşırlar. Yarmət gedir. Yargunat onun arxasınca su səpir. Sonra taqətsiz halda yerə çökür. Uzaqdan "Yargunat" mahnısı eşidilir.)

Son

MÜƏLLİF HAQQINDA

Sədaqət Qayınbəy qızı Kərimova 1953-cü ilin mart ayının 30-da Qusarda anadan olmuşdur. 1969-cu ildə Qusar şəhər 1 sayılı orta məktəbini bitirmişdir. O, hələ məktəb illərində respublikanın bir sıra qəzet və jurnallarında şeir, hekayə və məqalələrlə çıxış etmişdir.

1969-cu ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin jurnalistika fakültəsinə daxil olan S.Kərimova tələbəlik illərinin ilk günlərindən respublikanın ən böyük tirajla nəşr olunan «Azərbaycan gəncləri» qəzetinin ştatdankənar müxbiri kimi bu mətbu orqanda maraqlı məqalə və oçerklərlə çıxış etməyə başlamışdır. Hələ tələbə ikən əxlaq mövzusunda yazdığı silsilə məqalələri onu respublikada istedadlı jurnalist kimi tanıtmışdır.

S.Kərimovanın mənəviyyat məsələlərinə həsr olunmuş oçerkləri respublikada böyük əks-səda doğurmuşdur. Azərbaycan mətbuatı səhifələrində o vaxta kimi qadağan olunmuş mövzulardan sayılan atılmış uşaqlar və valideynlər problemi mütəmadi olaraq ilk dəfə Sədaqət Kərimova tərəfindən işıqlandırılmışdır. Jurnalistin kimsəsiz uşaqlar və qocalar evlərindən hazırladığı silsilə yazılar ictimai fikrin formalaşmasına təsir göstərmiş, respublikanın əlaqədar təşkilatları tərəfindən bir sıra tədbirlərin görülməsinə, bu sahədə müsbət dəyişikliklərin baş verməsinə şərait yaratmışdır.

Peşəkarlıq səyiyyəsi və zəhmətkeşliyi nəzərə alınaraq Sədaqət Kərimova hələ universitetin beşinci kursunda oxuyarkən

o dövrün aparıcı mətbu orqanlarından olan, Azərbaycan KP MK-nın «Sovet kəndi» qəzetinə müxbir vəzifəsinə işə götürülmüşdür. Həmin qəzetdə o, 17 il fasiləsiz çalışmışdır.

1991-ci ildə Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin orqanı olan «Həyat» qəzeti nəşrə başlayanda S.Kərimova oraya işə dəvət olunmuş, məktublar, ictimai rəy və zona müxbirləri şöbəsinə müdir təyin olunmuşdur. 1992-ci ildə «Həyat» qəzetinin adı dəyişdirilərək «Azərbaycan» olanda o, mədəniyyət şöbəsinin müdiri olmuş, 1994-cü ilə kimi həmin vəzifədə çalışmışdır.

1994-1995-ci illərdə o, azərbaycan və rus dillərində işıq üzü görən beynəlxalq «Günay» qəzetində baş redaktorun müavini kimi fəaliyyət göstərmiş, 1996-cı ildə «Kirpi» satirik jurnalında çalışmışdır.

S.Kərimova 1997-ci ildən üç dildə – ləzgi, azərbaycan və rus dillərində çıxan «Samur» qəzetinin baş redaktorudur. Peşəkar jurnalist kimi öz dəst-xətti ilə tanınan Sədaqət Kərimova Azərbaycan, rus və ləzgi dillərində çap olunmuş 8 minə yaxın məqalə, очерк, korrespondensiya, zarisovka, esse və fel-yetonların müəllifidir.

Jurnalistika sahəsindəki uğurlarına görə o, Azərbaycan Jurnalistlər İttifaqının 1984-cü ildə «Qızıl qələm» və 1991-ci ildə «Həsən bəy Zərdabi» mükafatlarına layiq görülmüşdür. S.Kərimova həmçinin Kütləvi İnformasiya Vasitələri Həmkarlar İttifaqının «Məhsəti Gəncəvi» və «Xan qızı Natəvan» mükafatları ilə də təltif olunmuşdur.

2006-cı ildə S.Kərimovaya «Azərbaycan Respublikasının əməkdar mədəniyyət işçisi» fəxri adı verilmişdir. 2009-cu ildə o, Dağıstan Respublikasının «Şarvili» mükafatına layiq görülmüşdür.

Hələ uşaqlıqdan bədii yaradıcılıqla məşğul olan Sədaqət Kərimova 25 kitabın müəllifidir. Orta məktəb illərindən onun şeir

və hekayələri «Azərbaycan pioneri», «Azərbaycan gəncləri», «Qızıl Qusar» və başqa qəzetlərdə, bir sıra jurnal və ədəbi almanaxlarda çap olunmuşdur.

Sədaqət Kərimovanın povest və hekayələrdən ibarət «Səs-siz haray» adlı ilk kitabı 1989-cu ildə «Yazıçı» nəşriyyatında işıq üzü görmüş və müəllifinə uğur gətirmişdir. İki il sonra nəşr olunan «Bir yaz gecəsi» adlı ikinci nəsr kitabı da oxucular tərəfindən böyük rəğbətlə qarşılanmışdır. «Qərib quşun nəğməsi» müəllifin azərbaycanca çapdan çıxmış ilk şeirlər kitabıdır. Bəstəkarlar həmin kitabdakı bir çox şeirlərə mahnı bəstələmişlər.

Azərbaycan və ləzgi dillərində bədii yaradıcılıqla məşğul olan Sədaqət Kərimovanın ləzgi dilində ilk kitabı 1995-ci ildə «Azərbaycan» nəşriyyatında işıq üzü görmüş «Ləzginka çal» adlı şeirlər kitabıdır. Bu kitab şairə ləzgi oxucularının böyük məhəbbətini qazandırmış, Azərbaycanın və Dağıstanın ləzgi yazarları tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir. İki il sonra onun ləzgi dilində «Köklənsin dünyamız «Ləzginka» üstə» adlı şeir və poemalardan ibarət ikinci kitabı nəşr olunmuşdur.

Müəllifin «Hal» (1993) kitabı Azərbaycan ədəbi mühitində əlamətdar hadisə kimi qeyd olunmuş, oradakı əsərlər haqqında mətbuat səhifələrində onlarca resenziyalar çap olunmuşdur.

Yazıçıya şöhrət gətirən kitablar arasında «Qürub» (2000) adlı povest və romanlar toplusu xüsusi yer tutur. Həmin kitab nəşr olundandan sonra respublikanın müxtəlif mətbuat orqanlarında 54 resenziya çap olunmuşdur.

Ləzgi dilində povest və hekayələrdən ibarət «Soyuq günəş», şeirlərdən ibarət «Daha bir bahar», uşaqlar üçün yazılmış «Günəş gülür» adlı kitabları ilə 2003-cü ildə oxucularının görüşünə gələn müəllifin bir neçə povest və romanı, eləcə də şeirlər kitabı rus dilinə tərcümə olunaraq çapdan çıxmışdır.

2003-cü ildə Sədaqət Kərimovanın yaradıcılığının mədəni-

maarif müəssisələrində təbliği məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyi və M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Kitabxanası Nobel İnformasiya Mərkəzinin sədri, filologiya elmləri namizədi Bəybala Ələsgərovun tərtibatçılığı ilə «Sədaqət Kərimova – 50» adlı metodik vəsait nəşr etdirmişdir. Həmin il yazıçı-jurnalist Müzəffər Məlikməmmədov S.Kərimova haqqında «Sədaqət» adlı sənədli-publisistik kitab nəşr etdirmiş, kitabda yazıçının həyat və yaradıcılığını ətraflı təhlil etmişdir.

Sədaqət Kərimova bəstəkar kimi də tanınır. Onun sözləri və musiqisi özünə məxsus olan 100-dən çox mahnısı ayrı-ayrı müğənnilər tərəfindən ifa olunur. O, 1996-cı ildə yaratdığı və 20 il fasiləsiz rəhbərlik etdiyi «Suvar» Ləzgi Mahnı və Rəqs Ansamblının 5 musiqili albomunu buraxdırmışdır. Həmin albomlara daxil olan 89 musiqi nömrəsindən 63-nün sözləri və musiqisi məhz S.Kərimovaya məxsusdur. Onun rəhbərliyi ilə 40-a yaxın ləzgi xalq mahnı və rəqsi yenidən işlənmiş, bərpa olunaraq, lentə alınmışdır.

Sədaqət Kərimova 2004 və 2008-ci illərdə çəkilən iki musiqili-sənədli filmin ssenari müəllifi və rejissorudur. Ləzgi xalqının mədəniyyətinə və etnoqrafiyasına həsr olunmuş iki saatlıq bu filmləri müəllifin musiqisi müşayiət edir, kadrarxası sözləri də özü səsləndirir. Bu müəllif filmləri ləzgi dilində həmin formatda və üslubda yaradılmış ilk filmlər kimi tarixə düşmüş, bu günə kimi internetdə ən çox izlənən və yüksək reytingə malik filmlər kimi tamaşaçı rəğbətini qazanmışdır.

Müəllifin 10 il üzərində çalışdığı «Qusar, qusarlılar» ensiklopedik toplusu 2011-ci ildə işıq üzü görmüşdür. Həmin kitab bu vaxta kimi istər respublikamızda və istərsə də onun hüduqlarından kənarda nəşr olunmuş ayrıca bir rayona həsr edilən ensiklopedik kitablardan bir sıra məziyyətləri ilə seçilir. Müəllifin tarixçi, dilçi, jurnalist, tərcüməçi, fotoqraf kimi təd-

qıqatları maraqlıdır. Vahid süjet xətti ilə birləşən fəsillər informativ xarakteri ilə səciyyələnsə də, onlarda oçerk janrının xüsusiyyətlərindən də geniş istifadə olunmuşdur. Rəsmi və bədii üslubu peşəkarlıqla birləşdirmiş müəllif maraqlı və yaddaqalan bir kitab ərsəyə gətirmişdir. Burada mövzuların maraqlı formada nəzərə çarpdırılması, yığcam şəkildə oxuculara təqdim olunması diqqəti çəkir. İki dildə qələmə alınmış bu kitab ləzgi-azərbaycan və azərbaycan-ləzgi dilləri sahəsində çalışan peşəkarlar üçün əsl tapıntıdır. Müəllif hər iki dilin imkanlarından məharətlə istifadə edərək maraqlı bir əsər yarada bilmişdir.

2012-ci ildə S.Kərimovanın ləzgi dilində «Dil haqqında ballada» adlı seçilmiş şeir və poemalardan ibarət kitabı Ma-haçqalada işıq üzü görmüşdür.

2013-cü ildə M.Maqomayev adına Azərbaycan Dövlət Filarmoniyasında müəllifin 60 illik yubileyi təntənəli şəkildə qeyd olunmuşdur. Yubiley ərəfəsində Azərbaycan Respublikasının Nobel İnformasiya Mərkəzi tərəfindən «Sədaqət Kərimovanın həyat və yaradıcılığı» adlı biblioqrafik vəsait də çap olunmuşdur.

Həmin il Azərbaycanın ayrı-ayrı nəşriyyatlarında S.Kərimovanın üç kitabı – povest və romanlardan ibarət azərbaycan dilində «Ağ qəm», rus dilində «Ayı yağışı», ləzgi dilində «İtən gündəlik» adlı kitabları çapdan çıxmışdır.

2015-ci ildə Sədaqət Kərimovanın tanınmış yazıçı-jurnalist Müzəffər Məlikməmmədovla birgə tərtib etdiyi «Ləzgiçə-azərbaycanca lüğət» hər iki xalq arasında körpü yaratmaq baxımından çox vacib və təqdirəlayiq işdir.

Həmin il Azərbaycan Milli Kitabxanası Sədaqət Kərimovanın həyat və yaradıcılığını əks etdirən geniş biblioqrafik kitab hazırlayıb çapdan çıxarmışdır.

Sədaqət Kərimovanın 2016-cı ildə çapdan çıxmış «Suvar»

kitabı müəllifin yaratdığı və bədii rəhbəri olduğu «Suvar» Ləzgi Mahnı və Rəqs Ansamblının 20 illik yubileyinə həsr olunmuşdur.

2017-ci ildə Türkiyənin Bursa şəhərindəki «Star Ajans» nəşriyyatında Abdulla Qubalının tərcüməsi ilə müəllifin «Lezgiye» adlı kitabı türk dilində çapdan çıxmışdır.

Bu yaxınlarda müəllifin ləzgi folkloruna həsr etdiyi «Mənim şair xalqım» adlı kitabı oxucuların ixtiyarına verilmişdir. Burada S.Kərimova ləzgi folklorunun ən geniş yayılmış janrlarından biri olan bayatıların yaradıcıları haqqında maraqlı məlumatları, Azərbaycan, Dağıstan və Türkiyənin ləzgi kəndlərindən topladığı və indiyə kimi qələmə alınmayan bayatı nümunələrini oxuculara təqdim etmişdir.

MÜNDƏRİCAT

Redaktordan.....	3
------------------	---

Hekayələr

Gecikmiş bənövşə.....	6
Yeddi Pəri.....	13
Oğurluq.....	26
Vəsiyyəti.....	35
Sevinc.....	52
Qızılgül toyu.....	58
Yaddaqalan gün.....	63
Meşşan.....	72
Tut ağacı.....	85
Leylək adası.....	90
Sarıtel.....	103
Qoşa şəkil.....	107
On il sonra.....	114
Qaratoyuq oxuyurdu.....	120
Vəfa.....	128

Sənədli hekayələr

Görüş.....	132
Dağ Məhəmməd.....	145
Ustadın yanında.....	154
Yanğı.....	167
Tələbə bileti.....	174
Qran Pri.....	179
Fədakarlıq.....	190
Sınaq.....	199
Yaxşılıq.....	209

Povest

Xəzan.....	217
------------	-----

Pyes

Soyuq günəş.....	247
Müəllif haqqında	321

Sədaqət Qayınbəy qızı Kərimova

ÖZGƏ AĞRISI

Kompüter dizaynı: **Aynur Baybulatova**

Çapa imzalanıb: 05.02.2018.

Formatı: 60x90 1/16. Qarnituru Times New Roman.

Ofset çapı. Fiziki ç.v. 20,5. Sifariş: 02. Tiraj: 500

Müqavilə qiyməti ilə.

“RS Poliqraf” MMC-nin mətbəəsində
hazır diapozitivlərdən çap olunmuşdur.